

Зелені Карпати

1(81) 2025

MAGAZINE ZELENİ KARPATY

ПРО ОЦІНКУ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ

У Рекомендаціях Комітетських слухань у Верховній Раді України з питань вдосконалення правових засад функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття, проведених у жовтні 2024 року, привернуто увагу до необхідності запровадження оцінки екосистемних послуг.

У цьому контексті, згідно з рекомендаціями ЮНЕСКО, необхідно розробити та затвердити в Кабінеті Міністрів України Методику оцінки вартості й монетизації екосистемних послуг та порядок їх сплати користувачами, насамперед для особливо цінних природних об'єктів.

Такий підхід є важливим для біосферних заповідників як модельних територій для сталого розвитку, які виконують значні підтримуючі (кругообіг поживних речовин, формування ґрунтів і виробництво первинної продукції), забезпечуючі (випаси, сінокосят, дикоростучі плоди, ягоди та гриби, прісна та мінеральні води, деревина, паливо), регулюючі (клімат, регулювання повеней і подолання захворювань, очищення води) і культурні (естетична, духовна, освітня та рекреаційна) функції та надають відповідні екосистемні послуги.

У такий спосіб забезпечується створення умов для екологічного, економічного та соціального добробуту не тільки місцевих громад, але й далеко за їх межами.

Впровадження системи монетизації та плати за екосистемні послуги може сприяти, зокрема, врегулюванню гострої проблеми сплати установами природно-заповідного фонду земельного податку територіальним громадам.

2025, № 1 (81)

Заснований 1993 року.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENI KARPATY

Founded in 1993.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Рибак М.П., Броджй Маріо (Швейцарія), Вінницькі Томаш (Польща), Довганич Я.О., Зиман С.М., Ібіш П'єр (Німеччина), Кагало О.О., Коржик В.П., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Москалюк Б.І., Піхлер Вільям (Словаччина), Покин'єрєда В.Ф., Фельбаба-Клушина Л.М.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Rybak M.P., Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Dovhanych Y.O., Ziman S.M., Ibisch Pierre (Germany), Kahalo O.O., Korzhyk V.P., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V.S., Moskaliuk B.I., Pichler Viliam (Slovakia), Pokynchereda V.F., Felbaba-Klushyna L.M.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ
ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

Згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.03.2024 № 894 журнал внесений до Реєстру суб'єктів у сфері медіа, ідентифікатор R 30-03332.
By decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated March 21, 2024 No. 894 the magazine was included into the Register of Media Entities, identifier R 30-03332.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
Тел.: (03132) 2-21-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://kbz.in.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
Tel.: (03132) 22193

E-mail: zeleni_karpaty@ukr.net
Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://kbz.in.ua>

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заслужений природоохоронець України,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника
з наукової роботи,
м. Рахів*

ЩОБ ВРЯТУВАТИ ГОРИ

ПРО ВПЛИВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА НА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд», Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків (затверджено наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 29.10.2015 р. № 414 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 листопада 2015 р. за № 1444/27889) Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) є природоохоронною науково-дослідною установою міжнародного значення і створений з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Основними напрямками його наукової та науково-технічної діяльності є здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень функціонування екосистем в умовах заповідних режимів, аналіз природних процесів, забезпечення постійних спостережень за їх змінами, еко-

логічне прогнозування, розробка наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів та особливо цінних об'єктів.

А згідно зі Статутними рамками Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО (до складу якої він входить) та Міжнародної програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» забезпечує дослідження та демонстрування найкращих підходів щодо збереження та сталого розвитку на регіональному рівні.

У його структурі функціонують відділ науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці, редакційно-видавничий відділ наукових та науково-популярних видань, наукових основ сталого розвитку, розробки та впровадження грантових проєктів; лабораторії: зоологічна, ботанічна, лісознавства, екологічного моніторингу, 14 природоохоронних науково-дослідних відділень.

На його території охороняються унікальні високогірні екосистеми, в тому числі найбільші у світі осередки букових пралісів, які складають значний науковий інтерес. Завдяки цьому

установа активно співпрацює з провідними науково-дослідними інституціями світу. Серед них: Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень WSL, Інститут екології Е.С.О. (Австрія), Університет сталого розвитку м. Еберсвальде, Інститут біосферних резерватів (обидва – Німеччина), Університет Менделя (Чехія). Також налагоджені тісні контакти з національними науковими установами та закладами вищої освіти.

Участь у численних міжнародних проєктах створює сприятливі можливості для стажування та обміну досвідом як із вітчизняними, так і закордонними науковими інституціями.

Наукова діяльність Карпатського біосферного заповідника має суттєвий вплив на розвиток регіональної економіки та державної політики у сфері збереження навколишнього природного середовища.

Так, за ініціативи його адміністрації на міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» з нагоди 30-річчя КБЗ

(м. Рахів, 13-15 жовтня 1998 року) прийнято справді історичне рішення: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку» [1].

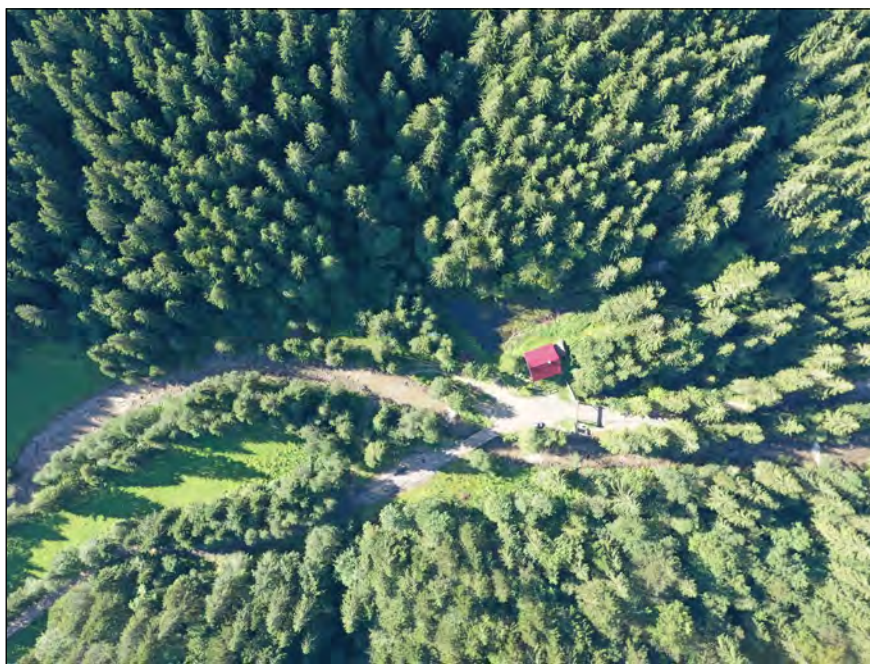
На підставі названих рекомендацій у 2003 році на Київській конференції міністрів охорони довкілля Європи «Довкілля для Європи» ця ідея була реалізована шляхом підписання «Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», яка у 2004 році ратифікована відповідним Законом України. Згодом країни-сторони Конвенції підписали Протоколи до неї: «Про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009 р.), «Про стале управління лісами» (2012 р.), «Про сталий туризм» (2017 р.), «Про сталий транспорт» (2016 р.) та «Про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості» (2020), які також ратифіковані законами України і є обов'язковими для виконання.

Окрім того, за нашою ініціативою включено до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 2002 р. «Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України «Про природно-заповідний фонд України» і «Про охорону культурної спадщини» та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника «Хортиця» й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду» пункт щодо розробки «...до 1 липня 2003 року Державної комплексної програми сталого розвитку гірських районів України».

За активної участі адміністрації Карпатського біосферного заповідника прийнято Закони України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (1995 р.) та «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» (2000 р.), Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколо-

Цілющий подих гір

го-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998-2005 рр.». У 2002 році Закарпатська обласна рада прийняла першу і єдину в Україні «Концепцію сталого розвитку Закарпаття».

У 2007-2021 роках, за ініціативи науковців КБЗ, Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО утворив у складі 18 європейських країн транснаціональний серійний об'єкт «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (українські ділянки в його структурі складають 29,5%, а праліси КБЗ – 21,4%).

У цьому контексті, за нашою пропозицією, Президент та Уряд України ухвалили спеціальні рішення (№ 1-1/749 від 2 квітня 2013 року і розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 819-р та від 21 листопада 2018 року № 892-р.) щодо сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів Закарпаття, що розташовані в зоні діяльності українських ділянок цього об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

На розробку, пропаганду та впровадження конкретних проєктів зі сталого розвитку спрямована робота наукових підрозділів, великої мережі еколого-освітніх та інформаційно-туристичних центрів, які створені на базі біосферного заповідника («Музей екології гір та історії природокористування Карпат», «Музей нарциса», «Центр Європи», «Високогір'я Карпат» тощо), видання всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», періодичного збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат», газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника». Цій темі присвячено також майже два десятки організованих адміністрацією біосферного заповідника міжнародних науково-практичних конференцій та велика кількість реалізованих міжнародних проєктів тощо.

Значного суспільного резонансу отримали сформовані нами та оприлюднені на сторінках газети «Голос України» (1996 р.) ідеї щодо проведення в Карпатах зимової Олімпіади, створення на Закарпатті у Географічному центрі Європи «Екологічно-

го Давосу» (2011 р.), впровадження принципів сталого лісокористування та інші.

А сформовані, за нашою пропозицією (у Постанові Кабінету Міністрів України з питань розвитку гірської Рахівщини (1998 р.), концептуальні положення про необхідність «стабілізації соціально-економічного становища в регіоні, збереження унікальних природних екосистем, освоєння потужного рекреаційного потенціалу, створення на цій основі зони екологічно зорієнтованого туристично-оздоровчого комплексу загальнодержавного значення», разом із затвердженою Урядом України «Державною програмою розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки» (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 року № 880) і сьогодні можуть служити дорожньою картою для інтеграції гірських територій України до програм Європейського Союзу «Карпатський простір» [4].

У рамках реалізації вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд», у частині економічного забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду (розділ VI), Статутних рамок Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, розробляються та впроваджуються різноманітні заходи, які прямо чи опосередковано сприяють збереженню природних цінностей, розвитку екологічно зорієнтованої економічної діяльності

та компенсують місцевому населенню втрати за вилучені із господарського використання природні ресурси біосферного заповідника.

На підставі розроблених у КБЗ рекомендацій відкрито рух історичного міжнародного потяга із Рахова до Румунії [8; 9; 11], включено до Державної програми розвитку Карпатського регіону та Стратегії розвитку Закарпаття проєкту пропозицію щодо будівництва на базі КБЗ Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку. Закарпатська обласна військова адміністрація взяла до виконання проєктну ідею щодо будівництва медико-реабілітаційного бальнеологічного та фітотерапевтичного центру для інвалідів та учасників війни на земельній ділянці, що розташована на гірському курорті Кваси Рахівського району, а Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України та Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України взяло до розгляду проблему відбудови зруйнованого в 1944 році залізобетонного мосту через Тису, між селами Ділове (Україна) та Валя-Вішеулуй (Румунія) на українсько-румунському кордоні (Рахівський район Закарпатської області).

З метою вдосконалення економічних важелів стимулювання збереження та охорони природно-заповідного фон-

ду, за нашими клопотаннями, внесено зміни до статті 282 Податкового кодексу щодо сплати місцевим бюджетам земельного податку за землі, які знаходяться у постійному користуванні заповідників та національних природних парків України [2; 3]. У результаті, наприклад, Карпатський біосферний заповідник сплатив за рахунок коштів Державного бюджету України територіальним громадам понад 250 мільйонів гривень.

На розвиток державної політики у сфері збереження природно-заповідного фонду (ПЗФ) мають вплив результати матеріалів досліджень та наукових аналізів, проведених науковцями КБЗ, в яких визначено, що до найважливіших проблем діяльності КБЗ та інших установ ПЗФ належить неузгодженість норм законодавства, яке регулюється Земельним і Лісовим кодексами та Законами України «Про природно-заповідний фонд», «Про місцеве самоврядування» та «Про дозвільну діяльність у сфері господарської діяльності», відповідними постановами Кабінету Міністрів України й відомчими нормативно-правовими актами.

Особливо складними є питання передачі до складу заповідників та національних парків земель, державного управління та їх фінансування.

Так, доктор біологічних наук, професор Ф. Гамор, керівник Робочої підгрупи із питань вдосконалення управління та фінансування установ ПЗФ

Життя у високогір'ї

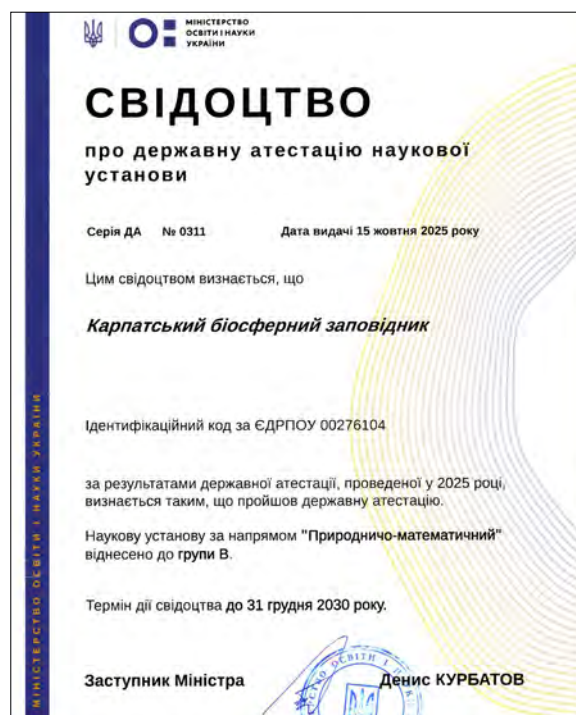
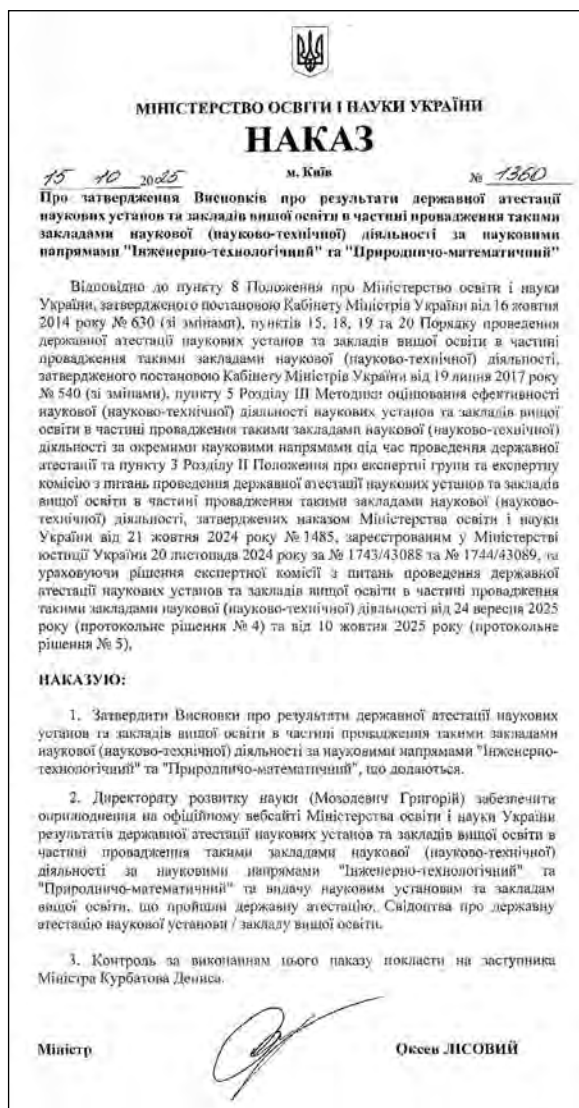
Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, та керівник одного зі структурних підрозділів КБЗ Р. Ковбаснюк проаналізували стан впровадження законодавства у сфері збереження ПЗФ, оцінили проблеми державного управління установами в цій сфері та запропонували Комітету на розгляд пріоритетні завдання, які потребують невідкладного вирішення (розроблено пропозиції та опубліковано рекомендації щодо внесення змін до природоохоронного законодавства) [6; 7].

Крім того, Ф. Гамором, заступником керівника Національної керівної групи при Мінприроди України щодо серійного транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (затверджена наказом Мінприроди 16 січня 2018 року, № 9), розроблено (за участі фахівців із Мінприроди й КБЗ Г. Парчука, Р. Ковбаснюка, А. Ковбаснюк) законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [10].

Суттєвий вплив на реалізацію цих рекомендацій мав виступ Ф. Гамора 24 жовтня 2024 р. на Комітетських слуханнях у Верховній Раді України на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання».

З урахуванням цих пропозицій у Рекомендаціях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування (затверджені рішенням Комітету 22 січня 2025 р.) у преамбулі зазначено, «що незважаючи на законодавчу базу та значну кількість нормативно-правових актів у сфері охорони біорізноманіття та розбудови природно-заповідного фонду, природно-заповідний фонд та збереження біорізноманіття так і не стали пріоритетами державної політики України».

А Кабінету Міністрів України рекомендовано розробити та внести на розгляд Верховної Ради України зако-

ПРОФЕСОР ФЕДІР ГАМОР:

«КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК ПРОЙШОВ ДЕРЖАВНУ АТЕСТАЦІЮ ЯК НАУКОВА УСТАНОВА»

Карпатський біосферний заповідник пройшов державну атестацію як наукова установа за природничо-математичним напрямком та віднесений до кваліфікаційної групи В (разом з Інститутом ботаніки, Інститутом екології Карпат, Національним ботанічним садом імені Гришка, Державним природознавчим музеєм НАН України та іншими академічними та вищими навчальними закладами України).

Важливими критеріями для проходження атестації були: наявність матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу, монографій, науково-практичних рекомендацій, друкованих медіа, наукових публікацій у фахових та скопівських виданнях, участь у міжнародних проєктах тощо.

Але визначальними, безперечно, були результати впливу наукової діяльності КБЗ на збереження природних та культурних цінностей Карпат, розвиток регіональної економіки, соціальної сфери, державної політики та популяризацію науки.

Карпатське літо

нопроекти, зокрема щодо «спрощення процедури створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду...», «...збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», а також «Створити окремий центральний орган виконавчої влади для забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та використання природно-заповідного фонду, екологічної та Смарагдової мережі, збереження біорізноманіття» та «Вжити невідкладних заходів щодо підвищення рівня оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду та їх матеріально-технічного забезпечення».

Важливе значення для збереження природно-заповідного фонду мають внесені нами пропозиції щодо вдосконалення Закону «Про природно-заповідний фонд» [5], на підставі якого у 2010 році до цього Закону включено статтю 61-1 «Соціально-правовий захист посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду України».

За нашої участі розроблено також проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших законодавчих актів України із питань охорони природно-заповідного фонду України» (реєстр. № 7510 від 19.01.2018 р.) та прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 року № 686 «Про затвердження Порядку виплати над-

бавки за вислугу років працівникам установ природно-заповідного фонду України» [10], якою встановлюються надбавки в розмірі до 30 відсотків за вислугу років керівним працівникам, професіоналам, фахівцям, технічним службовцям і робітникам установ природно-заповідного фонду, які забезпечують і безпосередньо виконують природоохоронні, науково-дослідні, еколого-освітні, рекреаційні функції, а також функції з охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамор Ф.Д., Волошук І.І. Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку // Регіональна економіка, 1998. – №4 (10). – С. 193-198.
2. Гамор Ф. Для збереження природно-заповідного фонду. / Зелені Карпати. 2013, № 1-4. – С. 33.
3. Гамор Ф. На Комітетських слуханнях у Верховній Раді України обговорено проблеми природно-заповідного фонду. / Зелені Карпати. 2015, № 1-4. – С. 12-14.
4. Гамор Ф.Д., Гамор А.Ф. Про участь Карпатського біосферного заповідника у заходах із впровадження стратегії сталого розвитку в Карпатському регіоні та вдосконаленні правових механізмів діяльності установ природно-заповідного фонду / Збірник наукових матеріалів та рекомендацій із питань вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні / Упорядкування Ф.Д. Гамора та Ю.Ю. Беркели. – ФОП Сабов А.М., Ужгород, 2024. – 348 с. (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/RekomendaciiF.pdf?ver=1742786011>).

2024. – 348 с. (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/RekomendaciiF.pdf?ver=1742786011>).

5. Гамор Ф.Д. Про деякі питання вдосконалення Закону України «Про природно-заповідний фонд України» // Проблеми сталого природокористування в Карпатському регіоні (екологія, освіта, бізнес). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Хуст – Рахів, 10 – 11 травня 2006 року). Ред. кол.: Гамор Ф. Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2006. – с. 121-126 (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/zbirnyk2006.pdf?ver=1742792779>).

6. Гамор Федір. Пропозиції до внесення змін до природоохоронного законодавства. Матеріали робочої групи з питань природно-заповідного фонду Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування (Materialy_RG_PZF_web.pdf) (стор. 56 – 62).

7. Гамор Ф. Країні потрібна Державна програма зі збереження і розвитку природно-заповідного фонду / Голос України, 3 вересня 2021 (<http://www.golos.com.ua/article/350523>).

8. Гамор Ф. З Києва до Рахова курсує пасажирський фірмовий потяг «Гуцульщина» (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2025/01/04-sichnia-2025-r.pdf?ver=1739531388>).

9. Гамор Ф. Парламентська газета «Голос України» знову про відновлення руху потягів через Рахів до Румунії. (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2024/05/holos-Ukr-1.pdf?ver=1739536461>).

10. Збірник наукових матеріалів та рекомендацій із питань вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні / Упорядкування Ф.Д. Гамора та Ю.Ю. Беркели. – ФОП Сабов А.М., Ужгород, 2024. – 348 с. (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/RekomendaciiF.pdf?ver=1742786011>).

11. Нитка В. Поїздом із Рахова – до Румунії. Залізнична колія поєднала прикордонні регіони двох сусідніх держав. Голос України, 19 січня 2023.

Микола РИБАК,
заслужений природоохоронець України,
директор Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

ЗАГРОЗА ЧЕРЕЗ НЕПРАВОМІРНЕ ОПОДАТКУВАННЯ

**Не допустимо, щоб установу міжнародного значення,
яка охороняє унікальні букові праліси Карпат,
знищили протиправними рішеннями**

Карпатський біосферний заповідник – державна бюджетна наукова природоохоронна установа міжнародного значення, включена до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО («Людина і біосфера») та нагороджена Європейським дипломом Ради Європи.

Це серце Карпат – осередок охорони природи, науки та екологічної освіти, який зберігає унікальні букові праліси, рідкісні види флори і фауни, забезпечує сталий розвиток гірських громад і підтримує баланс між людиною і природою.

ФАКТИ ТА СИТУАЦІЯ

У вересні 2025 року Головним управлінням ДПС у Закарпатській області проведено документальну позапланову виїзну перевірку Карпатського біосферного заповідника з питань плати за землю за період 01.04.2023 – 31.07.2025. Акт перевірки вручено 2 жовтня 2025 року.

Перевіркою підтверджено право заповідника, як закладу науки, на звільнення від сплати земельного податку з листопада 2024 року, що відповідає положенням пп. 282.1.4 ст. 282 Податкового кодексу України та індивідуальній податковій консультації ДПС № 1590/ППК/99-00-04-01-04 від 24.03.2025 р.

Водночас із 1 січня 2025 року заповідник безпідставно позбавлено пільги через довільне тлумачення контролюючим органом положень Податкового кодексу України, постанови КМУ № 1913 від 28.12.2000 р. та умов договорів про рекреаційну діяльність.

Таке рішення суперечить як чинному законодавству, так і роз'ясненню Міндовкілля України та висновкам раніше проведених перевірок Держаудитслужби і внутрішнього аудиту Міндовкілля, які порушень не встановили.

Карпатський біосферний заповідник офіційно оскаржує ці рішення як в адміністративному порядку (до Державної податкової служби України), так і в судовому порядку, зокрема у справах, що перебувають на розгляді Закарпатського окружного адміністративного суду, Восьмого апеляційного адміністративного суду та Верховного Суду.

Метою цих дій є захист законного права державної наукової установи на звільнення від сплати земельного податку, а також відновлення принципу правової визначеності щодо забезпечення підтримки місцевих громад через механізм додаткових дотацій із державного бюджету на компенсацію втрат від податкових пільг, наданих державою.

Вартовий букового пралісу

ГАРЯЧА
ТЕМА

**Центральна садиба
Карпатського біосферного
заповідника потопас
у зелених насадженнях
власного дендропарку**

ПРАВОВА І ФІНАНСОВА СУТЬ

1. Конституційні гарантії

Стаття 142 Конституції України визначає: держава бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів і компенсує втрати, спричинені її рішеннями.

2. Бюджетна компенсація

Згідно зі статтями 97 та 103 Бюджетного кодексу України усі податкові пільги, які зменшують доходи місцевих бюджетів, компенсуються державою через додаткові дотації.

Отже, звільнення від податку заповідних земель, які перебувають у постійному користуванні наукової установи, не позбавляє громади коштів – вони мають отримувати їх безпосередньо з державного бюджету.

3. Реальні фінансові масштаби

Розмір земельного податку для природоохоронних територій (до 5% від нормативної оцінки ріллі) у 50 разів перевищує ставку для лісових земель (0,1%). Починаючи з 2019 року, заповідником сплачено до місцевих бюджетів понад 250 млн гривень із державного бюджету.

Проте після 2022 року, унаслідок законодавчих неузгодженостей (щодо права на звільнення земель Карпатського біосферного заповідника від сплати земельного податку, різних підходів до визначення нормативної грошової оцінки, порядку застосування та сплати штрафних санкцій, нарахованих органами ДПС, а також відсутності додаткової бюджетної дотації) та хронічного недофінансування з державного бюджету, станом на 1 листопада 2024 року утворилася заборгованість із земельного податку на суму понад 110 млн гривень.

Це стало підставою для адміністративного тиску на установу (позапланові перевірки, штрафи, арешти рахунків, майна) і навіть кримінального переслідування директора та головного бухгалтера – попри те, що всі платежі проводилися з державного бюджету за цільовим призначенням відповідно до кошторису, а не з власних доходів заповідника.

ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ

За ініціативою Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Кабінет Міністрів України подав до Верховної Ради України законопроект № 10198 від 30.10.2023 р., який пропонує встановити справедливую ставку земельного податку для земель природ-

но-заповідного фонду – не більше 0,1% від нормативної оцінки, як і для лісових земель.

Це дозволить відновити баланс між фінансовими інтересами держави, громади та збереженням природної спадщини.

ЕКОЛОГІЧНА СУТЬ

Проблема оподаткування заповідників виходить далеко за межі фінансових питань.

Йдеться про усвідомлення того, яку реальну користь держава та місцеві громади вже отримують від існування природоохоронних територій. Мова йде про так звані екосистемні послуги, до яких належать:

- збереження біорізноманіття та підтримання унікальних природних ландшафтів, що є життєво важливим для забезпечення стабільності екосистем і якості життя людини;
- регулювання клімату, очищення повітря та забезпечення якісних водних ресурсів;
- стабілізація ґрунтів і накопичення вуглецю, що безпосередньо впливає на пом'якшення наслідків змін клімату;
- розвиток туризму, оздоровлення, освіти, науки та збереження культурної спадщини;
- формування позитивного іміджу України як екологічно відповідальної європейської держави.

Ці екосистемні послуги прямо визначені в Мадридському плані дій для біосферних резерватів ЮНЕСКО та мають конкретну економічну цінність, що підлягає державному визнанню, політичному розумінню та правовому захисту.

Це не лише питання податків – це питання честі держави і збереження природи для майбутніх поколінь.

ЗАКЛИК ДО ДІЇ

Карпатський біосферний заповідник звертається до:

- **Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України,**
- **Міністерства фінансів України,**
- **Державної податкової служби України,**
- **Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування,**
- **Комітету Верховної Ради України з питань бюджету –**

з проханням невідкладно втрутитися та відновити законність та право Карпатського біосферного заповідника на застосування пільги – звільнення від сплати земельного податку відповідно до підпункту 282.1.4 Податкового кодексу України.

Заповідник закликає забезпечити справедливе оподаткування земель природно-заповідного фонду, гарантувавши правовий і фінансовий захист державних наукових природоохоронних установ, які виконують функції наукового, природоохоронного, екологічного та міжнародного значення.

РОЗВИТОК СИТУАЦІЇ

Попри скаргу Карпатського біосферного заповідника, яка ще перебувала на розгляді ДПС України (відповідь від 14.11.2025), 30 жовтня 2025 року податкова служба прийняла 7 нових податкових повідомлень-рішень (ППР) на суму понад 58 млн грн.

Ми вважаємо такі дії протиправними та спрямованими на штучне створення «боргу».

ГУДПС у Закарпатській області намагається зобов'язати державну установу сплатити податок... з державного бюджету, що є абсурдним, оскільки у кошторисі КБЗ, затвердженому Міндовкіллям, таких коштів не передбачено, а сама ДПС України надала офіційне

роз'яснення про право заповідника на звільнення від сплати земельного податку, що дає право громадам отримати компенсацію.

24 листопада 2025 року Карпатський біосферний заповідник подав позов до Закарпатського окружного адміністративного суду про скасування протиправних податкових повідомлень-рішень, прийнятих ГУ ДПС у Закарпатській області.

ЧОМУ МИ ЗВЕРНУЛИСЯ ДО СУДУ?

Тому що податковий орган:

- знехтував вимогами закону;
- проігнорував чинну індивідуальну податкову консультацію ДПС України, обов'язкову для застосування;
- вийшов за межі своїх повноважень, роблячи оціночні висновки про «порушення режиму ПЗФ»;
- застосував висновки спірних індивідуальних податкових консультацій, які вже оскаржуються у Верховному Суді;
- штучно сформував податковий борг, який у будь-якому разі сплачувався б... державним бюджетом, а не заповідником.

Карпатський біосферний заповідник – бюджетна неприбуткова наукова установа, яка:

- не є суб'єктом господарювання,
- не отримує і не може отримувати прибутку,
- має виключно бюджетні надходження (загальний і спеціальний фонд).

ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО ДЛЯ ГРОМАД?

Карпатський біосферний заповідник – один з найбільших роботодавців гірських районів, а також головний природоохоронний, науковий та туристичний центр Рахівщини і Тячівщини.

Він забезпечує громадам:

- понад 380 робочих місць у гірських селах;
- стабільні податкові надходження до місцевих бюджетів;
- раціональне та контрольоване використання природних ресурсів населенням;
- збереження понад 66 000 га природних територій;
- охорону понад 20 тис. га букових пралісів ЮНЕСКО, Рамсарських угідь, високогірних екосистем;

- розвиток туризму, еколого-освітніх програм, наукових досліджень;
- підтримку місцевих ініціатив.

ГРОМАДИ НЕ ВТРАЧАЮТЬ КОШТИ

Згідно зі статтями 97 і 103 Бюджетного кодексу України держава зобов'язана компенсувати місцевим бюджетам втрати доходів, що виникають унаслідок застосування податкових пільг.

Однак позиція податкового органу та триваюча податкова суперечка фактично блокують громадам можливість отримати таку компенсацію.

МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ

Під загрозою можуть опинитися:

- об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО;
 - наукові дослідження і міжнародні грантові контракти;
 - європейська та світова репутація України у сфері охорони природи.
- Заповідник – це не лише про природу.

Це ще й про міжнародну репутацію держави та виконання її міжнародних зобов'язань.

КРОКИ І ДІЇ ЗАПОВІДНИКА

Карпатський біосферний заповідник:

- подав до ДПС України скаргу на акт перевірки;
- подав до суду позов про скасування рішень податкового органу;
- залучає Мінекономіки як третю особу в судовому процесі;
- ініціював проведення екологічної експертизи Інститутом екології Карпат НАН України.

ВИСНОВОК

КБЗ діє виключно в межах закону і міжнародних стандартів заповідання та в інтересах держави. Не допустимо, щоб неправомірні рішення та дії податкових органів поставили під загрозу місцеві громади, праліси ЮНЕСКО, міжнародні зобов'язання України та природну спадщину Карпат.

Ми захищаємо людей. Ми захищаємо закон. Ми захищаємо природу – надбання всього людства!

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заслужений природоохоронець України,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів*

ПРАВОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Згідно із законодавством України природно-заповідний фонд (ПЗФ) становлять ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

ПЗФ є національним надбанням, складовою частиною світової системи природних територій та об'єктів, для нього встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

Згідно з даними Державного кадастру природно-заповідного фонду, в Україні нараховується 8633 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 4,1 млн га, а також морський заказник «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га. У складі природно-заповідного фонду є 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників, 53 національні природні парки, 85 регіональних ландшафтних парків, 3398 заказників, 3580 пам'яток природи, 802 заповідні урочища, 28 ботанічних садів, 13 зоологічних парків, 62 дендрологічні парки та 588 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

З них 54,7 відсотка або 645 мають статус загальнодержавного значення. А загалом площа природно-заповідно-

го фонду складає лише 6,8 відсотка території України, або майже в три рази менше, ніж у середньому по Європі.

Для порівняння, площі несанкціонованих сміттєзвалищ в Україні перевищують території ПЗФ.

На думку багатьох політиків, науковців та громадських діячів, проблеми збереження та розвитку природно-заповідного фонду загострюються, а управління ними переживає зараз системну кризу.

Зривається виконання заходів щодо створення нових заповідників та національних природних парків, незадовільними залишаються питання фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

Уже давно закінчилися терміни дії затвердженої Верховною Радою України «Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні» («Заповідники») від 22.09.1994, №177/94-ВР, а питання розробки та прийняття нової блокується. Хоча розвиток природно-заповідної справи був і залишається на папері одним із пріоритетів державної політики у сфері економічного та соціального розвитку України.

У зв'язку з цим 24 жовтня 2024 року в Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування проведено слухання на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання». В ході слу-

хань проаналізовано стан впровадження законодавства у сфері збереження природно-заповідного фонду України (ПЗФ), оцінено проблеми управління установами ПЗФ та визначено пріоритетні завдання, які потребують невідкладного вирішення.

На згаданому засіданні автор цих рядків мав можливість запропонувати деякі невідкладні заходи щодо вдосконалення державного управління природно-заповідним фондом України.

І дуже важливо, що у Рекомендаціях Комітетських слухань враховано основні наші пропозиції з цього приводу. Так, у преамбулі зазначено, «що незважаючи на законодавчу базу та значну кількість нормативно-правових актів у сфері охорони біорізноманіття та розбудови природно-заповідного фонду, природно-заповідний фонд та збереження біорізноманіття так і не стали пріоритетами державної політики України».

А Кабінету Міністрів України рекомендовано розробити та винести на розгляд Верховної Ради України законопроекти, зокрема щодо «...збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», а також «Створити окремий центральний орган виконавчої влади для забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та використання природно-заповідного фонду, екологічної та Смарагдової мережі, збереження біорізноманіття» та «Вжити невідкладних заходів щодо підвищення рівня оплати праці пра-

АКТУАЛІЇ

цівників установ природно-заповідного фонду та їх матеріально-технічного забезпечення».

Але, на жаль, минає час, і практично в цьому напрямку нічого не зроблено.

Крім усього іншого, не врегульованими залишаються проблеми забезпечення умов для підтримки традиційного господарювання місцевого населення в зоні розташування природоохоронних територій, зокрема забезпечення людей паливними дровами, спрощення бюрократичних процедур, які не передбачені Лісовим кодексом, лімітування санітарно-оздоровчих заходів у лісах природно-заповідного фонду тощо.

Абсолютно критична ситуація склалась зі сплатою природоохоронними установами територіальним громадам земельного податку.

Для розуміння цієї надскладної проблеми нагадаємо, що згідно зі статтею 8 Закону України «Про природно-заповідний фонд», до основних засобів збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається необхідність: «запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони», «економічного забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду», «економічної оцінки територій та об'єктів природно-заповідного фонду», «диференційованого визначення джерел і нормативів фінансування організації та функціонування природно-заповідного фонду» та «надання відповідним підприємствам, установам та організаціям, що забезпечують функціонування природно-заповідного фонду, податкових та митних пільг».

А в статті 46 цього Закону передбачається також, що «У випадку необхідності проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню територій та об'єктів природно-заповідного фонду зазначених територій, можуть спрямовуватись кошти державного бюджету – для територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення».

Крім того, із державного бюджету можуть навіть виділятися кошти для викупу земельних ділянок для суспільних потреб під територію та об'єкти природно-

заповідного фонду загальнодержавного значення, що перебувають у приватній та комунальній власності.

Враховуючи ці обставини, у виступі на слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та наслідків Чорнобильської катастрофи, що відбувся 18 листопада 2013 року на тему: «Природно-заповідний фонд: проблеми та шляхи вирішення», у яких взяли участь народні депутати України, відповідальні працівники центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій, відомі науковці, громадські діячі та керівники установ природно-заповідного фонду, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор обґрунтував та запропонував «врегулювати питання оподаткування земель природно-заповідного фонду та сплати відповідного земельного податку до місцевих бюджетів...» [1, стор. 33].

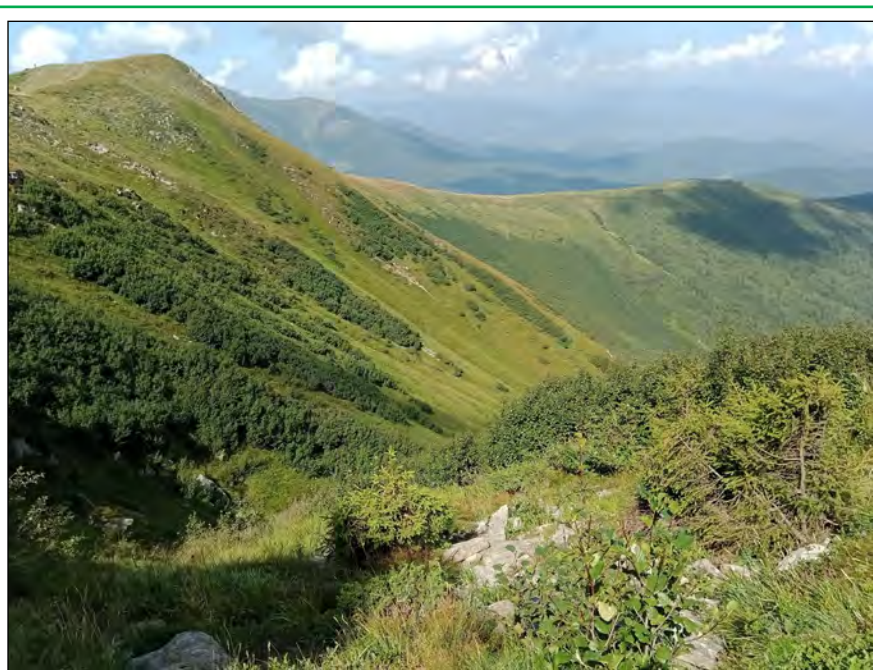
Згідно з цією пропозицією були внесені необхідні зміни до податкового законодавства, що призвело до додаткових проблем в роботі установ природно-заповідного фонду. Тому, виступаючи знову на Комітетських слуханнях у Верховній Раді України 4 лютого 2015 року, Федір Гамор заявив, що «У зв'язку із вилученням із статті 282 Податкового кодексу положення про те, що від сплати земельного податку звільняються заповідники та ін-

ші природоохоронні території, необхідно терміново скасувати цю норму, або відповідно до статті 46 Закону України про ПЗФ передбачити у державному бюджеті України виділення установам та організаціям, які забезпечують охорону особливо цінних земель природно-заповідного фонду, необхідні кошти для сплати земельного податку до місцевих бюджетів» [2, стор. 13].

І на цей раз нас також почули. І з 2016 року у державному бюджеті було передбачено фінансування на сплату установами ПЗФ земельного податку, якими своєчасно скористались окремі національні природні парки (за винятком Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) та національних природних парків Закарпаття).

Несплата цими установами громадам земельного податку призвела до соціальної напруги навколо адміністрацій, зокрема біосферного заповідника.

І тому, знову за мою пропозицією, у резолюції «круглого столу» у Закарпатській обласній державній адміністрації з нагоди 50-річчя створення КБЗ (м. Ужгород, 4 червня 2018 р.) запропоновано: «З метою запровадження економічних важелів стимулювання охорони територій ПЗФ, сплати державою місцевим громадам компенсацій за вилучення із господарського використання особливо цінних природних територій, на підставі чинного законодавства, за прикладом національних природних парків

Під Говерлою

«Верховинський» та «Деснянсько-Старогутський», адміністраціям КБЗ та національних природних парків області підготувати й скерувати бюджетні запити, а Закарпатській облдержадміністрації – відповідне звернення до Міністерства екології та природних ресурсів України щодо виділення необхідних коштів із державного бюджету для сплати земельного податку місцевим радам, у межах яких розташовані землі біосферного заповідника та національних природних парків Закарпаття» [3].

Як результат, з 2019 року КБЗ сплатив за рахунок коштів державного бюджету України територіальним громадам, в межах яких знаходяться його землі, понад 250 мільйонів гривень.

Але, на жаль, через неузгодженість законодавства, військовий стан та допущені управлінські помилки, останнім часом в окремих установах ПЗФ через недостатнє фінансування із державного бюджету утворилась значна заборгованість із сплати земельного податку територіальним громадам [4].

Так, до прикладу, КБЗ боргує громадам значні суми, тому правоохоронні органи провели відповідні слідчі дії і передали кримінальне провадження до суду для притягнення до відповідальності директора та головного бухгалтера заповідника за несплату податків, а органи податкової адміністрації прийняли рішення щодо блокування рахунків та проведення опису майна біосферного заповідника.

Таким чином, КБЗ, який знаходиться під заступництвом Ради Європи як єдина в Україні установа, яка п'ять ра-

зів за природоохоронні досягнення нагороджена Європейським дипломом, стає банкрутом, і згідно з пунктом 15 його Положення (затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 101 від 31.08.2020 року, у редакції наказу Міндовкілля від 04 квітня 2022 року № 168), може бути ліквідована у встановленому законодавством порядку.

Але КБЗ є бюджетною, неприбутковою, природоохоронною, науково-дослідною установою міжнародного значення (заклад науки) і має право на звільнення від сплати земельного податку. Тому, на підставі індивідуальної податкової консультації Державної податкової адміністрації України, через недофінансування із державного бюджету вимушено застосовував цю пільгу.

Внаслідок цього 7 бюджетів територіальних громад, які розташовані в зоні його діяльності, можуть зазнати втрат доходів у 2025 році на загальну суму 90,8 млн грн, що складає 6,4% їх планового річного обсягу видатків (без трансфертів), а саме: Богданської (21,7 млн грн, 24,2%); Углянської (9,6 млн грн, 15,8%); Ясінянської (28,2 млн грн, 15,7%); Великобичківської (11,9 млн грн, 7,5%); Нересницької (11,5 млн грн, 6,9%); Рахівської (7,8 млн грн, 4,6%) та Хустської (0,1 млн грн, 0,02%).

У зв'язку із цим ми змушені були ще раз роз'яснити громадам [5], що відповідно до статті 142 Конституції України держава повинна брати участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримувати

місцеве самоврядування. Тобто, витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, мають компенсуватися державою.

Крім того, статтею 103 Бюджетного кодексу України надання державою податкових пільг, які зменшують доходи місцевих бюджетів, має супроводжуватися наданням додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію відповідних втрат доходів місцевих бюджетів.

Така додаткова дотація, згідно зі статтею 97 Бюджетного кодексу є одним з видів трансфертів, які безоплатно і безповоротно надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам.

У цій ситуації, дуже важливо, що за нашим проханням Закарпатська обласна військова адміністрація 31.05.2025 року скерувала відповідне обґрунтоване клопотання до Кабінету Міністрів України.

Голова Закарпатської обласної військової адміністрації Мирослав Білецький писав: «...З метою недопущення виникнення кризової ситуації із забезпечення фінансовим ресурсом власних та делегованих повноважень зазначених територіальних громад, у зв'язку із звільненням від сплати земельного податку КБЗ, відповідно до податкового законодавства, просить виділити міжбюджетний трансферт на компенсацію втрат доходів для бюджетів громад в зоні діяльності біосферного заповідника».

На це звернення Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль доручив Міністрам фінансів України (Марченко С.М.), розвитку громад та територій (Кулеба О.В.) й захисту довкілля та природних ресурсів України (Гринчук С.В.) вирішити в установленому порядку ці проблеми.

Але щоб сплата земельного податку стала економічним важелем для стимулювання збереження особливо цінних природоохоронних земель та сприяла регіональному сталому розвитку, необхідно невідкладно вдосконалити Методику нарахування цього виду податку для земель природно-заповідного фонду.

Адже, як показує проведений аналіз ситуації, нормативна грошова оцінка лісової земельної ділянки

Володіння
Петрос-Говерляньського ПНДВ

Місто Рахів у долонях гір

площею в 1 га у складі земель природно-заповідного фонду значно більша ніж для аналогічної лісової земельної ділянки у складі земель лісгосподарського призначення, і це правильно [6].

Так, розмір земельного податку за 1 гектар для земель ПЗФ, нормативну грошову оцінку якої проведено (при максимальній ставці податку 3%), складає 5 741,08 грн, а розмір земельного податку за 1 гектар для земель лісгосподарського призначення, нормативну грошову оцінку теж якої проведено (при максимальній ставці податку визначеного законодавством – 0,1%), складає 1,66 грн.

Тобто, податкове навантаження на 1 га лісової ділянки у складі ПЗФ майже у 3,5 тисячі разів вище у порівнянні з аналогічною лісовою ділянкою у складі земель лісгосподарського призначення.

Висновок такий, що за цією методикою оподаткування, після завершення передачі земель у постійне користування, площа КБЗ, яка визначена Указами Президента України і підлягатиме оподаткуванню, буде складати 57399 га, а загальна сума земельного податку, яку необхідно було би сплачувати громадам, становитиме понад 329 млн грн на рік.

Ці суми податків є нереалістичними для державного бюджету в умовах війни, а тим паче для установ природно-заповідного фонду, які є бюджетними, неприбутковими, природоохоронними науково-дослідними установами і фінансуються із державного бюджету (стаття 46 Закону України про природно-заповідний фонд).

Такий підхід дискредитує саму ідею земельного податку як важливого економічного механізму збереження особливо цінних природоохоронних земель та компенсації громадам за вилучення їх із господарського використання, тому було би доцільно невідкладно законодавчо врегулювати ці проблеми.

Зараз розмір земельного податку для земель природно-заповідного фонду, нормативну грошову оцінку якої не проведено (при максимальній ставці податку для земель природно заповідного фонду – 5% від нормативної грошової оцінки земель ріллі), у 50 разів перевищує розмір земельного податку для земель лісгосподарського призначення, нормативну грошову оцінку якої теж не проведено (при максимальній ставці податку для лісових земель 0,1% від нормативної грошової оцінки земель).

У зв'язку з цим Кабінетом Міністрів України, за ініціативою Міндовкілля, внесений на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування земель природно-заповідного фонду земельним податком» (законопроект № 10198 від 30.10.2023 р.), яким пропонується внести зміни до Податкового кодексу України щодо встановлення ставки земельного податку за земельні ділянки, які належать до земель природно-заповідного фонду, в розмірі, що не перевищує 0,1% від їх нормативної грошової оцінки, тобто на рівні лісових земель.

Але попри все це, фактор земельного податку, на жаль, нині, по суті, використовується як репресивний механізм щодо установ природно-заповідного фонду. А це аж ніяк не узгоджується зі статтею 60 Закону України про природно-заповідний фонд, яка передбачає,

що «Органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевого самоврядування сприяють охороні й збереженню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, виконанню покладених на них завдань».

Крім того, в цьому контексті важливо також звернути увагу і на те, що стаття 142 Конституції України визначає, що «Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, міст, селищ...».

А природно-заповідний фонд, згідно із законодавством України, охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Отже, земля ПЗФ не є власністю територіальних громад, і очевидно, що політика формування їхніх бюджетів за рахунок земель та природних ресурсів природно-заповідного фонду може виявитись такою, що суперечить Конституції України.

Обговорюючи цю гостру проблему, природоохоронна спільнота привертає увагу й до ролі природоохоронних територій, зокрема КБЗ, в формуванні та наданні екосистемних послуг в Карпатському регіоні і далеко за його межами.

Пропонується поррахувати: скільки еколого-економічних послуг надає сьогодні біосферний заповідник місцевим громадам:

- збереження біологічного і ландшафтного різноманіття;

Потічок у високогір'ї

- збереження чистої джерельної води, в тому числі мінеральної;
- якісне чисте повітря, рекреаційні, лікувально-оздоровчі ресурси;
- кошти, які йдуть в місцеві бюджети від туристів, що приїжджають в цю місцевість цілеспрямовано, бо знають, що тут розташований всесвітньо відомий Карпатський біосферний заповідник з його унікальною природною і культурною спадщиною...

І десятки інших надходжень до місцевих бюджетів, про які «старостат» не зовсім розуміє, і які не хоче помічати.

У результаті може трапитись так, що всі ці громади будуть ще винні КБЗ [7].

У зв'язку із цим варто також нагадати, що у Мадридському плані дій для біосферних резерватів (схвалений Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 2008 році) вперше подано визначення та опис екосистемних послуг, що отримали широке визнання в державному та приватному секторі й серед громадських організацій.

Визнається чотири різних категорії таких послуг: підтримуюча (кругообіг поживних речовин, формування ґрунтів і виробництво первинної продукції), забезпечуюча (їжа, прісна вода, деревина і волокна, паливо), регулююча (клімат, регулювання повеней і подолання захворювань, очистка води) і культурна (естетична, духовна, освітня та рекреаційна функції).

Зазначається, що екосистемні послуги можуть бути корисною концептуальною основою, побудованою на численних функціях біосферних резерватів, від охорони до виробництва на територіях/акваторіях.

Тому в Концепції біосферних резерватів як територій сталого розвитку пропонується розглядати як спробу визначення та створення специфічного для конкретної території поєднання підтримуючих, забезпечуючих, регулюючих і культурних екосистемних послуг, що створюють умови для екологічного, економічного та соціального добробуту місцевих громад та зацікавлених сторін.

Наприклад, різні зони біосферних резерватів можуть служити в якості місць для залучення нових інвестицій в сферу регулюючих послуг (регулювання клімату, очищення води, збереження біорізноманіття) та підвищення екологічної і соціальної ефективності забезпечуючих (сільське господарство, лісове господарство, рибальство) і культурних (туризм) послуг, які до теперішнього часу, можливо, були основними отримувачами інвестицій.

Активні та постійні консультації між науковими та дослідницькими співтовариствами, особами, які розробляють політику і приймають рішення, керують ресурсами, і місцевим населенням в біосферних резерватах мають важливе значення для знаходження оптимального поєднання екосистем-

них послуг, яке могло б проілюструвати роль біосферних резерватів в якості моделей сталого розвитку в масштабах наземних/морських екосистем на національному, регіональному та глобальному рівнях [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамор Ф. Для збереження природно-заповідного фонду / Зелені Карпати. 2013, № 1-4. – С. 33 (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/zk2013-1.pdf?ver=1743061573>).

2. Гамор Ф. На Комітетських слуханнях у Верховній Раді України обговорено проблеми природно-заповідного фонду / Зелені Карпати. 2015, № 1-4. – С. 12–14 (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/zk2015.pdf?ver=1743061573>).

3. Гамор Ф. У Закарпатській ОДА проведено заходи з відзначення 50-річчя створення Карпатського біосферного заповідника / Зелені Карпати. 2018. Спецвипуск. – С. 93–95 (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/zk2018s.pdf?ver=1743061573>).

4. Гамор Ф. Вдосконалюємо економічні механізми збереження природно-заповідного фонду та розвитку прилеглих територій / Зелені Карпати. 2019, № 1 – 4. – С. 53–56 (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/zk2019.pdf?ver=1743066077>).

5. Гамор Ф. Плідна дискусія в Углянській громаді / Інтернет ресурс: <https://www.facebook.com/gamor.fedir/posts/pfbid027geHzNg2snGP3MA7F1S8nzzyjV4TeRMJFmQ2wxTSSvQyKfqm3NXZC5QaHvvaT8iWl>

6. Ковбаснюк І.П., Ковбаснюк Р.М. Проблеми плати за землю установами природно-заповідного фонду України в умовах воєнного стану // Функціонування об'єктів природно-заповідного фонду України в умовах воєнного стану: шляхи відновлення та розвитку: збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 4–5 липня 2024 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2024. – С. 35–39.

7. Стеценко М. Коментар до публікації у Фейсбуці «Плідна дискусія в Углянській громаді» / Інтернет ресурс: <https://www.facebook.com/gamor.fedir/posts/pfbid027geHzNg2snGP3MA7F1S8nzzyjV4TeRMJFmQ2wxTSSvQyKfqm3NXZC5QaHvvaT8iWl>

8. Гамор Ф.Д., Ковбаснюк А.Р., Ковбаснюк Р.М. Концепція біосферних резерватів ЮНЕСКО. Історія та особливості впровадження в різних країнах світу. Карпатський біосферний заповідник. – Львів: Простір-М, 2025. – С. 113–114 (https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/BioResUNESCO_1.pdf?ver=1754288884).

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

ЗАДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДУХОВНИХ СИЛ

4 січня 2025 р. Днями Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах відвідала група українських учнів, які навчаються в українсько-угорській школі в Будапешті. Це діти з різних областей України – Харківської, Дніпровської, Донецької, Луганської та інших, які вимушено, внаслідок воєнних дій, залишили свої оселі та опинилися за межами рідної країни.

Музей та дендропарк КБЗ стали складовою обширної програми відпочинку, організованої для них Закарпатською ОВА в період зимових канікул. Загалом на Закарпатті вони провели п'ять пізнавальних та веселих днів з насиченою екскурсійною програмою.

Під час відвідин музею діти дізналися багато цікавого про природу Карпат, букові праліси, найбільшу карстову печеру Карпат «Дружба», унікальну Долину нарцисів. Також познайомилися з історичною бувальщиною з життя вівчарів, лісорубів та бокорашів. А ще грали на трембіті, познайомилися з різдвяними традиціями Рахівщини, розважалися та багато посміхалися! Тож слід визнати, що природоохоронні території, зокрема Карпатський біосферний заповідник, відіграють важливу роль у психологічному та фізичному відновленні дітей, які постраждали внаслідок російсько-української війни.

Наталія КАЛЬБА,
провідний фахівець
відділу еколого-освітньої роботи
та зв'язків з громадськістю
Карпатського біосферного заповідника

«ДЖИПІНГУ» – НІ!

8 січня 2025 р. Верховна Рада України схвалила у другому читанні проєкт Закону № 11024 «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» щодо забезпечення збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

Заборона «джипінгу», – без перебільшення, нова сторінка вітчизняного природоохоронного менеджменту. Шлях до прийняття цього Закону офіційно стартував після запуску петиції «Про врегулювання джипінгу в Україні» у вересні 2022 року.

«Джипінг» на заповідних територіях забруднює ґрунти, знищує рослинний світ, шкодить диким тваринам. Прийняття цього Закону є важливим кроком до європейських традицій управління природоохоронними територіями. Пересування на транспортних засобах частково залишиться лише для виконання службових обов'язків працівниками природоохоронних установ, правоохоронними органами та іншими службами.

Гірський дрізд;
оленятко

Школярі з Будапешта у Музеї екології гір
та історії природокористування
в Українських Карпатах, м. Рахів

ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ МОНІТОРИНГУ БІОЛОГІЧНОГО ТА ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

17 січня 2025 р. Кабінет Міністрів України схвалив постанову, яка визначає основні вимоги до організації та здійснення моніторингу біологічного та ландшафтного різноманіття. Цей документ встановлює перелік об'єктів моніторингу, визначає суб'єктів процесу, порядок їхньої взаємодії та обміну відповідною інформацією.

До переліку об'єктів моніторингу включено всі види флори та фауни, угруповання, оселища та території, які підлягають особливій охороні відповідно до законодавства України та міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України. Також до переліку увійшли види флори та фауни, що використовуються у господарській діяльності, чужорідні види, які негативно впливають на біорізноманіття, та індикаторні види. Такий моніторинг дозволить оцінювати стан сільськогосподарських угідь, земель лісового фонду, водних об'єктів, природних територій і біорізноманіття загалом.

Порядок також визначає суб'єктів моніторингу, до яких належать центральні органи виконавчої влади, установи природно-заповідного фонду, а також підприємства, установи та організації, що займаються вивченням і використанням біологічного та ландшафтного різноманіття. Документ встановлює порядок їхньої взаємодії, збору та обміну інформацією, покладаючи відповідальність за організацію моніторингу на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

Схвалення цього Порядку є важливим кроком у створенні державної системи моніторингу довкілля, реформування якої здійснюється згідно із Законом України №2973-ІХ «Про державну систему моніторингу довкілля».

Документ розроблений Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України за підтримки Команди підтримки реформ та відновлення при Міністерстві і Робочій групі з питань реформування державної системи моніторингу довкілля в Україні за напрямом «Біорізноманіття». До складу Робочої групи увійшли представники провідних наукових установ та громадських організацій.

КЛУБ «ЕКОЛОГІЧНІ ЗУСТРІЧІ»

21 січня 2025 р. Як відомо, КБЗ є асоційованим партнером міжнародного проекту Transformational Learning Network for Resilience – Enabling Ukrainian higher education to ensure a sustainable and robust reconstruction of (postwar) Ukraine (Трансформаційна навчальна мережа для забезпечення стійкості та надійної реконструкції (післявоєнної України), TransLearnN, NA DAAD:2023-1DE01-K220-HED, програма фінансування «Erasmus+KA220HED-Партнерства у сфері вищої освіти» (<https://translearnn.ztu.edu.ua/>, <https://www.facebook.com/TransLearnN>).

Основною метою проекту є налагодження спілкування і співпраці між навчальними та науковими інституціями, природоохоронними установами та місцевими громадами, зокрема передбачається формування комунікаційної мережі для об'єднання різних зацікавлених сторін для співпраці та спільного напрацювання рішень, які дозволять подолати ідентифіковані проблеми, а також надати відповіді вищим навчальним закладам щодо потреб у підготовці кваліфікованих спеціалістів для фахового повоєнного відновлення України в різних сферах. Кожен може взяти від партнерства те, що захоче взяти, а найголовніше – нові зв'язки, знання і партнерство для співпраці. За минулий рік стало зрозумілим, що загальною потребою є знання та вивчення досвіду. Тому і було вирішено створити онлайн-клуб «Екологічні зустрічі», де планується регулярно запрошувати науковців або практиків поділитися власними знаннями та досвідом на різну тематику.

21 січня 2025 р. відбулася перша онлайн-зустріч у форматі новоствореного онлайн-клубу. Було проведено онлайн-лекцію на тему «Екосистемні послуги: класифікація, оцінювання, монетизація», де своїми напрацюваннями ділилася еколог, кандидат біологічних наук, завідувач відділу екосистемології Інституту екології Карпат НАН України Ірина Шпаківська. Під час лекції розглянуто поняття «екосистемні послуги» (ЕП), його визначення та історію формування, основну термінологію, класифікацію та опис ЕП. Також було представлено різні методи для оцінки ЕП з використанням різноманітних методик та інструментів, в тому числі й штучного інтелекту, та різноманітні приклади. Також було озвучено українські аспекти та напрацювання в цьому напрямку.

Дана тема є дуже цікавою та надзвичайно актуальною, адже зазвичай над цим питанням люди не замислюються. Екосистемні послуги – це вигоди, які отримує людина (людство) від функціонування екосистем за природними законами. Слід розуміти, що «безкоштовної природи» не буває. Тому знання про екосистемні послуги необхідні, щоб люди розуміли, наскільки важливим у їхньому житті є збереження біорізноманіття й підтримання природних процесів у довкіллі. А дослідження екосистемних послуг важливе для ухвалення рішень, що можуть вплинути на природні екосистеми. І нарешті, монетизація (оцінка у грошовому еквіваленті) екосистемних послуг потрібна для того, щоб оцінити масштаби втрат, які ми переживаємо, втрачаючи екосистеми й види. В Україні робота над розв'язком цієї проблеми триває і вже обговорено пропозицію щодо розроблення Концепції державної політики у сфері екосистемних послуг і відповідного законодавства

Дністровський каньйон – найромантичніша локація НПП «Хотинський»

та є напрацювання щодо Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами.

Тому найближчим часом слід очікувати зміни у ставленні до цього питання на державному рівні, а отже, і в повсякденному житті.

Ірина ЙОНАШ,
в.о. начальника відділу сталого розвитку,
підготовки та реалізації грантових проєктів
Карпатського біосферного заповідника

• • •

МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ ДОПОМАГАЄ ЕКОЛОГАМ

22 січня 2025 р. У рамках науково-технічної співпраці Карпатського біосферного заповідника із Закарпатським територіальним відділенням Малої академії наук України (м. Чоп) та Київським національним університетом будівництва та архітектури (КНУБА), під керівництвом доктора філософії з геодезії та землеустрою, доцента кафедри геоінформатики та фотограмметрії КНУБА Данила Кіня, керівника гуртка «Дистанційне зондування» Руслани Бобонич та провідного інженера відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Карпатського біосферного заповідника Ірини Ковбаснюк, учні 10 класів Чопського ліцею Олександр Горват та Бокошського ліцею Максим Пазима виконали і подали на конкурс учнівських наукових робіт, до Секції геоінформаційних систем та дистанційного зондування Землі відділення наук про Землю Національної академії наук України, оригінальні науково-дослідницькі роботи на тему «Дослідження зміни верхньої межі лісу Чорногірського масиву» й «Дослідження антропогенного впливу людини на екосистему Закарпатської області».

Новизна цих робіт полягає у використанні сучасних технологій для моніторингу змін верхньої межі лісу та хімічних і фізичних характеристик екосистем.

Розроблені учнями застосунки на платформі Google Earth Engine дозволяють фіксувати та аналізувати зміни верхньої межі лісу, стан антропогенного впливу

Вихід на поверхню найдавніших метаморфічних утворень (НПП «Верховинський»)

людини на екосистеми за показниками вмісту NO_2 , SO_4 , SO_2 , CO , температури повітря й вологості ґрунту тощо.

Запропонована методика дає можливість отримати, із застосуванням великого масиву супутникових даних, комплексну картину змін верхньої межі лісу у Карпатах та стану забруднення навколишнього середовища в умовах кліматичних змін й впливу антропогенних факторів на природні екосистеми.

Федір ГАМОР

НАЦІОНАЛЬНОМУ ПАРКУ «ВЕРХОВИНСЬКИЙ» – 15 РОКІВ!

22 січня 2025 р. Краєм незайманої природи можна назвати територію НПП «Верховинський», яка розміщена у Чивчинських горах, на кордоні з сусідньою державою Румунією. Стрімкий гірський рельєф, віддаленість і недоступність місцевості обумовили збереження природних комплексів й об'єктів у дикому первісному стані, тобто такими, що майже не зазнали руйнівного негативного впливу діяльності людини.

Територія Національного природного парку «Верховинський» є унікальним осередком гірських природних комплексів й об'єктів, флори і фауни. Це сучасна модель збалансованого природокористування, а також відображення тисячолітньої історії унікального і неповторного Гуцульського краю, де збереглися давні самобутні ремесла, звичаї і традиції наших предків.

Національний природний парк «Верховинський» – найбільш віддалена і важкодоступна частина Українських Карпат. Тому тут можна побачити незмінні природні ландшафти, які формувалися мільйони років. Це єдине місце, де на поверхню виходять найдавніші метаморфічні утворення, перекриті осадовим палеозойським та мезозойським чохлам. На схилах хребтів трапляються виходи юрських вапнякових брил, що створюють екзотичні краєвиди. Тут зростають найцінніші праліси та субальпійські луки, знаходяться витoki річок Білого й Чорного Черемошів.

НАЦІОНАЛЬНОМУ ПАРКУ «ХОТИНСЬКИЙ» – 15 РОКІВ!

22 січня 2025 р. Нацпарк розташований вздовж правого берега Дністра і всього Дністровського району Чернівецької області на понад 180 км та займає площу 9446,1 км².

Глибина візана долина річки формує унікальний для України рівнинний каньйон і відіграє провідну роль у формуванні загального вигляду цілого регіону. Місцями глибина каньйону сягає 150–200 м. Характерним і водночас унікальним елементом є цокольні схили його високих терас. Наймальовничіші та найвеличніші краєвиди можна побачити, відвідавши знамениті урочища «Шишкові горби» та «Веприк».

НПП «Хотинський» є одним з об'єктів Смарагдової мережі України. Тут ростуть кілька видів рослин, занесених у додаток I до Бернської конвенції – рябчик гірський, шивережія подільська і сон великий, та мешкають тварини, які охороняються цією ж конвенцією – жаба прудка, ящірка прудка та зелена, лелека чорний, дятел зелений, ховрах європейський, бобер європейський, кіт лісовий.

• • •

ПІДГОТОВКА НОВОЇ СТРАТЕГІЇ ТА ПЛАНУ ДІЙ ПРОГРАМИ ЮНЕСКО «ЛЮДИНА І БІОСФЕРА»

25 січня 2025 р. На запрошення директора відділу екології та наук про Землю, секретаря Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» Антонію Абреу Карпатський біосферний заповідник взяв участь в онлайн-консультації із підготовки нової Стратегії та Плану дій Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАВ).

Проект під назвою Ханчжоуської Стратегії та Плану дій для Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАВ) та її Світової мережі біосферних резерватів на 2026-2035 рр. розроблений редакційною групою і розглядатиметься на 36-й сесії Міжнародної координаційної Ради Програми МАВ у липні цього року. Тому Секретаріат Програми чекає від біосферних резерватів та інших зацікавлених сторін оцінку цього документа та пропозиції щодо його вдосконалення.

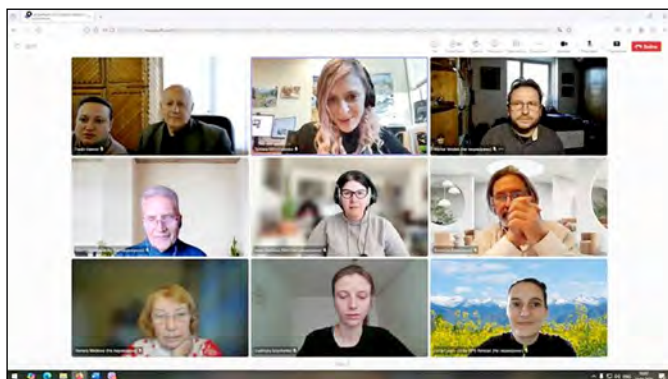
Стратегія та План дій на 2026-2035 рр. спрямовані на підтримку держав-членів та зацікавлених сторін у вирішенні основних глобальних викликів через Програму МАВ та Світову мережу біосферних резерватів.

Ці документи сприятимуть досягненню цілей Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року і далі, спрямовані на підтримку виконання Паризької угоди, Глобальної рамкової програми з біорізноманіття (Кун'мін-Монреаль) та регіональних угод, що відповідають цілям МАВ-спільноти, включаючи науку і дослідження.

Загалом вони передбачають реалізацію комплексу заходів для сприяння гармонійному співіснуванню людини і природи.

У глобальному контексті Стратегія дає відповідь на поточні та майбутні виклики, визначаючи біосферні резервати як інституції, які стоять у центрі оновленого бачення глобальної сталості, узгодженого з Цілями сталого розвитку на XXI століття.

Стратегія враховує «Пакт про майбутнє» 2024 року, який закликає країни-учасниці переосмислити моделі розвитку та міжнародну співпрацю.

Онлайн-зустріч Експертної мережі Карпатської конвенції «Освіта для сталого розвитку»

Ханчжоуська Стратегія та План дій мають на меті не лише захистити біорізноманіття та підвищувати стійкість екосистем, але й сприяти створенню справедливих, рівноправних та сталих суспільств. Вони підсилюють важливість багатосторонності для вирішення глобальних проблем, таких, як зміна клімату та втрата біорізноманіття, через колективні та скоординовані дії.

Програма МАВ розглядається як рушійна сила необхідних трансформацій, інтегруючи сталий розвиток, мир, безпеку та права людини у свою структуру.

Для ефективної реалізації Стратегії МАВ та досягнення бачення її місії встановлено 37 цілей, які необхідно зrealізувати до 2035 року.

Серед них: підтримка глобальної програми сталого розвитку, збереження природних середовищ існування, сприяння відновленню екосистем, досягнення цілі збереження 30х30 (передбачає, що до 2030 року 30 процентів території Землі будуть природоохоронними, а всі біосферні резервати до 2035 року теж мають бути визнані повністю або частково як природоохоронні території), зниження забруднення, розширення кількості біосферних резерватів, розвиток їх потенціалу тощо.

Із переважною більшістю добре обґрунтованих цілей ми погодилися без зауважень. А до окремих із них запропоновано внести деякі доповнення.

Так, до цілі 29, яка передбачає здійснення підтримки вразливих держав, а саме: «До 2030 року надати цільову, ефективну та фінансовану підтримку для створення, підтримки або відновлення біосферних резерватів у країнах, що перебувають у стані конфлікту чи післяконфліктних ситуаціях, а також для малих острівних країн, що розвиваються (SIDS) та найменш розвинутих країн», запропоновано включити частину такого змісту: «Враховуючи значні проблеми в роботі біосферних резерватів, викликаних російською військовою агресією, розробити окрему програму фінансової підтримки для їх розвитку та матеріально-технічного забезпечення в Україні».

А до дій у рамках цілі 37 (Поєднання освіти, науки та культури для сталого розвитку), якою передбачається до 2035 року реалізувати проекти, що поєднують освіту, науку і культуру для розгляду сталих територіальних майбутніх шляхів, запрошуючи всі складові частини ЮНЕСКО, окремою частиною (враховуючи глобальне значення транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (до його складу входять частини із 18 країн) записати пункт: «Передбачити фінансування будівництва, на

базі Карпатського біосферного заповідника, Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку як бази для створення «екологічного Давосу у центрі Європи».

Загалом, в проєкті Стратегічного документа Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» визначається, що спираючись на досвід, накопичений з моменту заснування ЮНЕСКО у 1945 році, Програма МАВ за останні п'ять десятиліть еволюціонувала, пропонуючи інклюзивне бачення збереження біорізноманіття, яке наголошує на участі людини як невід'ємної частини біосфери.

На відміну від традиційних моделей збереження, біосферні резервати надають пріоритет відносинам між людьми та природою, сприяючи залученню місцевого населення до управління та сталого розвитку.

Світова мережа біосферних резерватів, створена у 1976 році, наразі охоплює 759 резерватів у 136 країнах. Ці території функціонують як моделі для інтеграції збереження, сталого розвитку та логістичної підтримки через стратегічне зонування та колаборативне управління.

По-друге, бачення Програми МАВ розглядається як світ, у якому люди та спільноти усвідомлюють своє спільне майбутнє на обмеженій планеті, визнаючи власну взаємозалежність з неживою природою. В цьому контексті необхідно відповідально співпрацювати, створюючи здорові, процвітаючі суспільства, що живуть у гармонії з природою, з акцентом на внутрішнє та міжпоколіннєве правосуддя.

Для досягнення цього бачення потрібні трансформаційні зміни, включаючи переосмислення взаємин людства з природним світом.

Ханчжоуський Стратегічний план дій розглядає біосферні резервати як каталізатори цього нового способу мислення.

І по-третє, місія Програми МАВ та її Світової мережі біосферних резерватів полягає в реалізації цього бачення як у межах, так і поза межами біосферних резерватів.

Визначається, що Місія на 2026-2035 роки через Стратегію та План дій включає:

- сприяння досягненню існуючих цілей багатосторонніх екологічних угод і Цілям сталого розвитку шляхом використання дій Програми МАВ та Світової мережі біосферних резерватів;
- зміцнення Програми МАВ та її мережі через підвищення людських і фінансових ресурсів, сприяння досконалості та співпраці для екологічної цілісності та стійкості;
- використання напрацювань Світової мережі біосферних резерватів для формування майбутніх угод після 2030 року, впливаючи на сталі практики глобально.

Федір ГАМОР

• • •

ЗУСТРІЧ ЕКСПЕРТНОЇ МЕРЕЖІ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

30 січня 2025 р. заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор та в.о. начальника відділу наукових основ сталого розвитку, розробки та впровадження грантових проєктів Ірина Йонаш взяли участь в онлайн-зустрічі Експертної мережі Карпатської конвенції «Освіта для сталого розвитку».

На зібранні розглянуто деякі підсумки роботи Секретаріату Карпатської конвенції із реалізації проєктів в цьому напрямку в 2024 році та плани на 2025 рік.

Ішлося про залучення молоді та молодих дослідників до проектів у рамках Форуму Європейської економічної комісії ООН для освіти та сталого розвитку. Презентовано підсумки Освітнього фестивалю «Кроки вперед – нові підходи до освіти для сталого розвитку у Карпатах», який пройшов у листопаді 2024 року у словацькому місті Кошице, залучення молоді Європейського товариства дикої природи до цих процесів, питання поєднання збереження біорізноманіття, скотарства та культурної спадщини через освіту для сталого розвитку тощо.

Особливо актуальними були й доповіді Валерія Михайленка, доцента Київського національного університету імені Тараса Шевченка, щодо реалізації проектів із переходу до екотуризму на природоохоронних територіях через інтерпретацію спадщини, та керуючого директора Угорської асоціації промислових екологів Гарі Ханко із проблем очищення від забруднення річки Тиси.

У ході дискусії ми аргументовано запропонували Валерію Михайленку та Гарі Ханку розглянути можливість долучення Карпатського біосферного заповідника до реалізації цих важливих проектів. І дуже приємно, що колеги погодились на це.

Оголошено план заходів Секретаріату Конвенції на 2025 рік. Серед іншого передбачено проведення у вересні цього року в Братиславі (Словаччина) міжнародної конференції на тему «Наука для Карпат».

Нами проінформовано учасників зустрічі про підсумки міжнародного «круглого столу» на тему «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї» (м. Рахів, 3 жовтня 2024 р.), який проведено з нагоди 25-річчя схвалення на Міжнародній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (13-15 жовтня 1998 р., м. Рахів) ініціативи адміністрації Карпатського біосферного заповідника щодо розробки та прийняття Карпатської конвенції.

Федір ГАМОР

...

НАШІ ПРОПОЗИЦІЇ ВРАХОВАНО

Лютий 2025 р. В онлайн-виступі на Комітетських слуханнях у Верховній Раді України, на яких 24 жовтня 2024 року обговорено актуальні питання вдосконалення правових засад функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор запропонував вжити невідкладних заходів щодо вдосконалення державного управління природно-заповідним фондом України (<https://www.youtube.com/watch?v=j7c--heh8Mo>; https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2737283379806603&id=100005749037341).

І дуже приємно, що у Рекомендаціях Комітетських слухань враховано основні наші пропозиції з цього приводу (<https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/38015.pdf>).

Так, у преамбулі відзначено, «що незважаючи на законодавчу базу та значну кількість нормативно-правових актів у сфері охорони біорізноманіття та розбудови природно-заповідного фонду, природно-заповідний фонд та збереження біорізноманіття так і не стали пріоритетами державної політики України».

2 лютого 2025 р. школярі Рахівської територіальної громади відсвяткували Всесвітній день водно-болотних угідь

А Кабінету Міністрів України рекомендовано розробити та внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти, зокрема щодо «...збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», а також «Створити окремий центральний орган виконавчої влади для забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та використання природно-заповідного фонду, екологічної та Смарагдової мережі, збереження біорізноманіття» та «Вжити невідкладних заходів щодо підвищення рівня оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду та їх матеріально-технічного забезпечення».

Федір ГАМОР

...

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ

2 лютого 2025 р. Школярі Рахівської та Хустської територіальних громад також долучилися до цієї світової екологічної ініціативи. Протягом кількох днів у різних навчальних закладах проходили пізнавальні заняття, під час яких учні дізнавалися про значення водно-болотних екосистем, знайомилися з їхніми мешканцями та брали участь у цікавих інтерактивних завданнях.

Захід об'єднав учнів з різних населених пунктів. Найбільше школярів зібралось у Костишівському ЗЗСО І-ІІІ ст., де екологічне заняття відвідали п'ятикласники, шестикласники та семикласники. У Діловецькому ЗЗСО І-ІІІ ст. до заходу долучилися учні 5 класу, а в Рахівському ЗЗСО І-ІІІ ст. №2 п'ятикласники з великою цікавістю відкривали для себе світ водно-болотних угідь. Не залишилася осторонь і Кірешська початкова школа Хустської громади – тут молодші школярі дізналися багато нового про Долину нарцисів як екосистему під захистом Рамсарської конвенції.

На заняттях школярі слухали про унікальність водно-болотних угідь та їхню роль у природі, відгадували загадки та переглянули презентацію про болотні екосистеми Карпатського біосферного заповідника. Також виготовляли паперових жабок, брали участь в екологічних іграх і вікторинах.

Загалом у заходах взяли участь 104 школярі.

Аліна ТОМЕНЮК,
провідний фахівець з екоосвіти
Карпатського біосферного заповідника

ГУЦУЛЬСЬКА АРХІТЕКТУРА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДИЗАЙН ІНТЕР'ЄРУ

Березень 2025 р. Завершено роботи з реконструкції одного з найстаріших корпусів Карпатського біосферного заповідника із застосуванням елементів гуцульської дерев'яної архітектури та європейського дизайну інтер'єру.

За фінансової підтримки німецького Франкфуртського зоологічного товариства (керівник українського офісу Міхаель Бромбахер) проведено проєктні та ремонтні роботи. Зокрема, виготовлено та встановлено гуцульськими майстрами із Верховини Івано-Франківської області покрівельний та декоративний гонт (піки), дерев'яні вакуумні вікна, проведено теплоізоляцію екологічно чистими матеріалами, закуплено необхідні меблі тощо.

У будівлі, яка стала також цікавинкою для багатьох туристів, розміщено конференц-зал, ботанічну лабораторію, гербарій та інші офісні приміщення.

Висловлюємо щирі вдячності команді офісу Товариства та будівельникам, які забезпечили якісне проведення робіт.

Федір ГАМОР

...

ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

17 березня 2025 р. у м. Івано-Франківську відбувся форум «Збереження природи та відновлення довкілля під час війни», організований в рамках проєкту «Ukraine Nature Network» (Українська Природна Мережа) у співпраці з Німецьким федеральним екологічним фондом (Deutsche Bundesstiftung Umwelt) з метою створення платформи для консолідації інформації про екологічні проєкти в Україні в контексті впливів і наслідків воєнних дій. Також ціллю даної платформи є сприяння співпраці між закладами вищої освіти, екологічними НУО, державними установами та приватним сектором для забезпечення ефективної взаємодії з метою втілення заходів із відновлення довкілля та збереження природи. Вона слугуватиме містком між міжнародними та українськими партнерами для об'єднання експертизи, зусиль та ресурсів, а також для спільної роботи над вирішенням актуальних проблем задля досягнення зазначених вище цілей.

На запрошення Гамбурзького університету Карпатський біосферний заповідник на заході представляли директор Микола Рибак, в.о. начальника відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів Ірина Йонаш та заступник начальника відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Василь Покин'єв. Команда установи здійснила презентацію міжнародних наукових й природоохоронних проєктів, які реалізуються на її території протягом останніх років у складних умовах воєнного стану. Також представники КБЗ взяли активну участь в обговоренні питань щодо перспектив майбутньої співпраці в рамках новоствореної мережі.

На форумі «Збереження природи та відновлення довкілля під час війни» (м. Івано-Франківськ, 17 березня 2025 р.).
Зліва направо: представники Карпатського біосферного заповідника – директор Микола РИБАК, в.о. начальника відділу сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів Ірина ЙОНАШ, заступник начальника відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Василь ПОКИН'ЄВ; на першому плані – науковий співробітник Університету сталого розвитку м. Еберсвальде (Німеччина) Ангела ДІХТЕ

Програма заходу була дуже насиченою і складалася з кількох інформаційних блоків, які включали панельну дискусію щодо впливів війни на довкілля і стратегій його післявоєнного відновлення, а також стосувалися проєктів, які реалізуються в Україні як природоохоронні ініціативи. На основі отриманої інформації організовано обговорення можливостей, напрямків та форматів майбутньої співпраці.

**Микола РИБАК,
Василь ПОКИН'ЄВ,
Ірина ЙОНАШ,
учасники форуму**

...

ЗАХІД З БЕЗБАР'ЄРНОСТІ У ВИЖНИЦЬКОМУ НПП

17 березня 2025 р. У рамках ініціативи Першої леді України Олени Зеленської «Без бар'єрів» та за підтримки Вижицької районної військової адміністрації, на території Національного природного парку «Вижицький» відбувся важливий захід – «Відкриваємо світ природи».

У заході взяли активну участь діти з особливими освітніми потребами, які є учнями загальноосвітніх навчальних закладів Вижицької та Берегометської територіальних громад.

Програма заходу була насиченою та пізнавальною. Учасники мали можливість відвідати екологічно-естетичну експозицію «Чотири пори року», здійснити захоплюючу віртуальну подорож мальовничими локаціями парку за допомогою сучасних VR-окулярів, познайомитися з різноманітним світом птахів та дослідити дивовижний мікросвіт. Крім того, кожен учасник зміг проявити свою творчість та власноруч виготовити сувенірний магніт на згадку про цей особливий день.

Завершився захід дружнім спілкуванням та обміном враженнями за частуванням, де діти мали змогу поділитися своїми позитивними емоціями та досвідом.

Цей захід став ще одним кроком до створення інклюзивного середовища та забезпечення рівних можливостей для всіх дітей, незалежно від їхніх потреб.

...

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

19 березня 2025 р. заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор, як заступник голови Національної керівної групи транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи» (затверджена наказом Мінекології України 16 січня 2018 року, № 9), у Національному природному парку «Зачарований край», разом з керівництвом парку, обмінялись досвідом роботи та обговорили актуальні питання збереження та популяризації української частини цього об'єкта спадщини.

Для бібліотеки парку передано монографічні та періодичні видання біосферного заповідника, які висвітлюють досвід його роботи, зокрема монографії «Всесвітнє визнання букових пралісів Карпат: історія та менеджмент» (2017 р.), «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини» (2019 р.), «Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» (2023 р.), «Еталони європейських лісових екосистем та природоохоронної справи» (2018 р.), «Збірник наукових матеріалів та рекомендацій із питань вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні» (2024 р.), випуски за останні п'ять років Всеукраїнського екологічного науково-

популярного журналу «Зелені Карпати», наукового видання «Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», регіональної екологічної газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника» тощо.

Обговорюючи завдання, які стоять перед природоохоронними установами, автор цих рядків привернув увагу до позиції німецького колеги, директора Національного парку «Гайніх» Манфреда Гросмана, який вважає, що «Номінація про включення пралісів та старовікових букових лісів до Всесвітньої спадщини... це не просто сертифікат, не тільки нагорода, але й особлива честь – бути частиною мережі об'єктів Всесвітньої спадщини (поруч з такими природними об'єктами, як Єллоустоун, Серенгеті, Галапагоси, Великий Каньйон тощо). Це подія, яка матиме вплив до кінця часів, вічно! І одним із головних завдань було і залишається таким – підвищити обізнаність моїх працівників, і всіх наших прихильників у регіоні, стейкхолдерів тощо про значення того, що таке бути об'єктом Всесвітньої спадщини.

І, звісно, донести розуміння цього титулу, цей бренд до всіх наших відвідувачів. Це завдання не є окремою дією, а постійним обов'язком щодня, в кожній дії адміністрації. Всесвітня спадщина стала нашою центральною темою з дня включення – і цим ми повинні пишатися!»

Національний природний парк «Зачарований край» утворений Указом Президента України в 2009 році, за ініціативи відомого українського вченого, палкого захисника природи Карпат, доктора біологічних наук, професора Василя Комендаря (до речі, в наступному році йому б виповнилось 100 років, і в його честь на фасаді адмінбудівлі парку встановлено меморіальну дошку). А в 2017 році дві ділянки парку, а саме Іршавка (93,94 га) та Великий Діл (1164, 16 га) включені до переліку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Федір ГАМОР

...

НЕОЦІНЕННІ СКАРБИ

20 березня 2025 р. Весна щороку нагадує нам про важливість турботи про довкілля. 21 березня світ відзначає Всесвітній день лісів, а вже наступного дня, 22 березня, – Всесвітній день води.

Обидві ці дати спрямовані на підвищення екологічної свідомості та збереження природних ресурсів, без яких неможливе життя на планеті. Саме з цієї нагоди 20 березня 2025 р. у закладах освіти Рахівщини і Тячівщини було проведено низку цікавих і пізнавальних заходів для школярів.

У Великоугодзькому ліцеї учні 6 класу взяли участь у двох тематичних подіях. Під час уроку, присвяченому Дню лісів, діти дізналися про користь лісів для довкілля та людини, розгадували загадки, переглядали презентацію і створювали малюнки на природоохоронну тематику. Жвавий інтерес викликали цікаві факти про ліси України та їх значення для екологічної рівноваги.

Наступного дня школярі «занурилися» в тему води: обговорювали її роль у житті, розв'язували кросворди та брали участь у конкурсі малюнків «Цінність води».

У Рахівському ЗЗСО І–ІІІ ступенів №2 учні 6 класу стали учасниками справжнього екологічного квеста, присвяченого Дню лісів. Вони вирушили в умовну «експедицію» лісом,

Заступник голови Національної керівної групи транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» професор Федір ГАМОР вручає т.в.о. директора НПП «Зачарований край» Борису ДАНИЛЕНКУ та заступнику директора Івану ШИШКАНИНЦЮ монографічні і періодичні видання Карпатського біосферного заповідника (с. Ільниця Хустського району Закарпатської області)

де виконували завдання: визначали сліди тварин, розпізнавали лікарські рослини, шукали природні підказки, вчилися відрізняти факти від міфів. Це було не лише пізнавально, а й весело!

З нагоди Дня води школярі переглянули презентацію про роль води в житті людини, провели експеримент із визначення рН різних видів води та пройшли вікторину, що допомогла закріпити знання про екологічні проблеми, пов'язані з водними ресурсами. А в Рахівському ЗЗСО І–ІІІ ст. №3 для п'ятикласників організували інтерактивні заняття: гра «Рибалка», загадки, прислів'я та презентації допомогли в легкій ігровій формі засвоїти знання про мешканців водойм і необхідність їх охорони.

Головний висновок, який зробили діти: кожен із нас може зробити свій внесок у збереження природи (не смітити, не шкодити деревам, економити воду і з повагою ставитися до всього живого). Ліс та вода – неоціненні скарби, які ми зобов'язані зберегти для майбутніх поколінь.

Аліна ТОМЕНЮК

...

НАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ГАЛУЗІ

24 березня 2025 р. Розширення меж об'єктів ПЗФ, земельний податок, розвиток безбар'єрної рекреації, розбудова реабілітаційних центрів для тварин – нагальні питання природоохоронної галузі керівництво Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України обговорило з керівниками нацпарків Карпатського регіону (на базі НПП «Синевир»).

Серед проблем, з якими стикаються українські нацпарки та заповідники, – ставка земельного податку. Об'єкти ПЗФ є неприбутковими організаціями і до 2015 року звільнялися від сплати земельного податку. Сьогодні його ставка визначається рішенням місцевих рад. Багато нацпарків мають юридичні колізії, пов'язані з цим питанням: виникають податкові борги, порушені кримінальні провадження проти менеджменту установ, є загроза блокування рахунків та конфіскації майна.

Питання потребує не тільки компромісу з громадами на місцях, але й вирішення на законодавчому рівні. Урядом уже погоджено відповідний законопроект, який встановлює ставку для об'єктів ПЗФ на рівні 0,01% – як для

установ лісового господарства. Пріоритетом сьогодні є його схвалення парламентом та досягнення справедливості у найкоротший термін...

Також відбулося знайомство з реабілітаційними центрами, які успішно діють на території НПП «Синевир».

Створення Реабілітаційного центру бурого ведмеда на території нацпарку розпочалося у 2011 році. Сьогодні він є домівкою для 32 ведмедів і займає територію 12 га. У процесі – розширення вольєру на 6 га та створення сучасного візит-центру за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства.

Сьогодні фауна «Синевиру» поповнилася ще двома мешканками – дві самки оленя благородного, яких сюди перевезли з НПП «Залісся». Реабілітаційний центр оленя благородного, козулі європейської та рисі євразійської на території 3,4 га НПП «Синевир» має всі шанси стати єдиним такого плану об'єктом у Європі. Мета центру – надати прихисток та лікування тваринам, які зазнали жорстокого поводження з боку людини, є потерпілими від стихійних лих, були конфіскованими тощо. Тут є комплекс будівель для надання ветеринарної допомоги тваринам, є навіть «зелений клас» для проведення уроків захисту довкілля для учнів.

Важливе питання порядку денного ПЗФ – безбар'єрність територій та розширення можливостей для відвідування людьми з інвалідністю. Керівники об'єктів ПЗФ діляться, що серед відвідувачів центру є багато військовослужбовців та ветеранів. Реабілітацію на природі обирають і цивільні, які постраждали від бойових дій.

Наші міжнародні партнери готові допомагати нам у розвитку рекреації для людей з інвалідністю. У багатьох нацпарках такі проекти вже реалізуються. Домовилися з керівниками нацпарків посилювати роботу в цьому напрямку та запрошувати до співпраці донорів.

Щира дяка керівникам ПЗФ за відкритий діалог. Сьогодні природоохоронна галузь потребує максимальної уваги та зусиль. Працюємо над тим, щоб наші нацпарки й заповідники стали справжніми перлинами природно-заповідної справи європейського зразка.

...

НОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ

28 березня 2025 р. відбулося перше засідання робочої групи з підготовки Проекту стратегії розвитку Богданської територіальної громади на період до 2027 року. Стратегія матиме важливе економічне та соціальне значення для розвитку громади.

Темою засідання став «Аналіз поточної ситуації та визначення перших кроків стратегічного планування», спрямований на підвищення якості життя місцевих мешканців. Карпатський біосферний заповідник на заході представляли в.о. заступника директора, начальник служби державної охорони Р. Кузьмінський, начальниця редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань Б. Москалюк, в.о. начальника відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проектів І. Йонаш.

Під час зустрічі обговорили важливість та актуальність стратегічного планування, основні етапи роботи над розробкою стратегії розвитку, загальний огляд графіку роботи зі стратегічного планування. Також учасників ознайоми-

Під час засідання робочої групи з підготовки Проекту стратегії розвитку Богданської територіальної громади (28 березня 2025 р.)

ли з анкетами, розробленими для опитування підприємців та мешканців громади. За результатами розгляду і вивчення питань робочою групою будуть підготовлені відповідні висновки і рекомендації щодо підвищення якості життя місцевих мешканців.

Присутнім за допомогою відеоролику були представлені ідеї молоді громади від директорки молодіжного центру «Молодь в дії» Н. Дем'ян. Учасники зустрічі також ознайомилися з колекцією оригінальних малюнків, які були подані на конкурс «Моя громада у майбутньому», що проводився серед учнів 7-11 класів закладів загальної середньої освіти Богданської ОТГ.

Богдана МОСКАЛЮК,
начальниця редакційно-видавничого відділу
наукових та науково-популярних видань
Карпатського біосферного заповідника

ЗАСІДАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РАДИ УЖАНСЬКОГО НПП

31 березня 2025 р. на засіданні Науково-технічної ради (НТР) Ужанського національного природного парку його директор Ярослав Шукаль та Василь Мочан із командою німецького Франкфуртського зоологічного товариства представили на розгляд розроблений ними Проект організації території та охорони природних комплексів цього парку.

Змістовний та добре підготовлений документ після жвавої та зацікавленої дискусії в цілому ухвалено та запропоновано в місячний термін його допрацювати і подати на розгляд Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України для затвердження.

Нагадаємо, що згідно із Законом України про природно-заповідний фонд, в проекті організації території визначаються стратегічні завдання на десять років та п'ятирічний план заходів діяльності, і разом із положенням про установу природно-заповідного фонду, є основними нормативно-правовими документами, що регламентують їхню діяльність.

На засіданні ради взято також до уваги інформації про науково-дослідну та еколого-освітню роботу, рекреаційну діяльність, проведення природоохоронних заходів у 2024 році тощо.

Співробітниця Карпатського біосферного заповідника Євгенія МЕЛЕШ та Наталія САВЛЯК взяли участь у серії вебінарів для молодих вчених; професор Федір ГАМОР та директор Ужанського НПП Ярослав ШУКАЛЬ під час засідання Науково-технічної ради установи

А заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор поділився досвідом роботи та презентував учасникам зібрання наукові та науково-популярні видання установи, запросив колег подавати до всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» та наукового видання «Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» свої напрацювання для публікації.

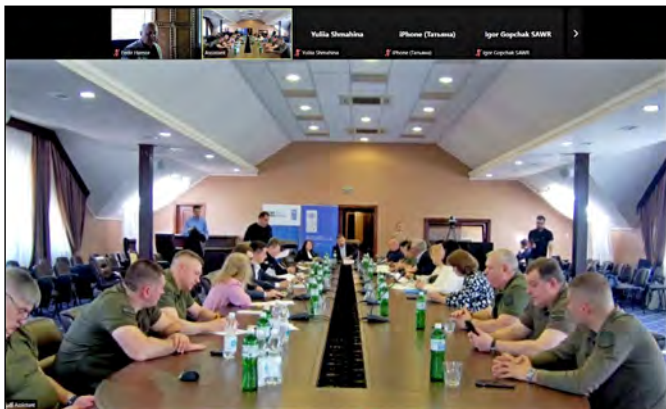
У роботі НТР взяли участь представники департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної військової адміністрації, Карпатського офісу ДП «Ліси України», Інститутів екології Карпат та ботаніки Національної академії наук України, Ужгородського національного університету, Національного лісотехнічного університету, словацького Національного парку «Полонини», голови територіальних громад, які розташовані у зоні діяльності парку й інші зацікавлені сторони.

Федір ГАМОР

ПІДВИЩУВАЛИ КВАЛІФІКАЦІЮ

Квітень 2025 р. Протягом місяця співробітники редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань та відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Карпатського біосферного заповідника, а саме: кандидат біологічних наук Богдана Москалюк, Наталія Савляк та Євгенія Мелеш брали участь у серії вебінарів, які організовували Державна науково-технічна бібліотека України, Українська природоохоронна група UNCG та Clarivate для українських учених.

Зокрема, 3 квітня взяли участь в онлайн-вебінарі «Залучення науковців до інвентаризації і моніторингу біорізноманіття». Захід організований Українською природоохоронною групою UNCG та Мережею екостанцій України (МЕУ). Модерував онлайн-трансляцію Олексій Василюк, український еколог і зо-

**На виїзній нараді (у змішаному форматі) Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування розглянуто актуальні проблеми інтеграції європейських принципів у законодавство України.
24 квітня 2025 р., м. Ужгород**

олог, співробітник відділу моніторингу та охорони тваринного світу Інституту зоології НАН України, голова й співзасновник громадської організації «Ukrainian Nature Conservation Group».

Під час онлайн-заходу учасники дізналися про досвід проведення досліджень вченими різних наукових та науково-дослідних установ. Поділились досвідом досліджень доктор біологічних наук Іван Мойсієнко (один із засновників громадської організації UNCG), доктор біологічних наук Антон Влащенко (доцент кафедри зоології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди), дослідники Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузен кандидат біологічних наук Юлія Куцоконь та Олексій Марущак (член природоохоронної організації UNCG), кандидат біологічних наук Габрієл Гуштан (керівник Центру колективного користування науковими приладами «Педобіологія» НАН України). Було продемонстровано чотири практичних кейси у роботі. Також у ході вебінару послушали про те, як залучати науковців до роботи в польових умовах, про логістику та організацію різноманітних досліджень. Загалом доповідачі представили модель можливої співпраці в реаліях сьогодення.

У рамках вебінару також відбулась презентація 4 томів «Наукових праць Екологічної дослідницької станції «Глибочі Балики». Згодом, 11 квітня 2025 р., співробітники взяли участь у черговому онлайн-вебінарі від Державної науково-технічної бібліотеки України на тему «Відкрита наука: мета, завдання та принципи. Що таке FAIR дані? Основні принципи FAIR даних у життєвому циклі наукового дослідження». Спікерами онлайн-заходу виступили кандидат історичних наук Тетяна Ярошенко (заступник директора з наукової роботи та міжнародної співпраці Державної науково-технічної бібліотеки України), яка модерувала вебінар, Ольга Крамаренко (керівник Центру забезпечення якості науки, СумДУ, член робочої групи МОН з питань управління даними досліджень) та кандидат педагогічних наук Світлана Чуканова (завідувачка сектору, Наукова бібліотека НаУКМА).

Під час вебінару учасники дізналися про принципи та практики відкритої цифрової науки. Ольга Крамаренко поділилась інформацією про міжнародні та національні політики щодо відкритої науки, цінності та принципи засад відкритої

науки, поняття відкритої науки та дані досліджень, типи даних та управління даними. Вона відзначила, що відкриту науку визначено ключовим пріоритетом політики ЄС. Також в Україні затверджено національний план щодо Відкритої науки. Спікерка Світлана Чуканова розповіла про FAIR дані та принципи, постійний ідентифікатор (PID), як його отримати та які дані потребують PID, що таке метадані, протокол для збору метаданих, машиннодієві дані, рівні доступу до даних та важливість ліцензування й практичні кроки та поради.

23 квітня 2025 р. співробітники КБЗ прослухали ще один вебінар від Державної науково-технічної бібліотеки України та компанії Clarivate на тему: «Інструменти для пошуку грантів для наукових досліджень, платформи та ресурси для дослідників». Спікерами онлайн-заходу були кандидат історичних наук Тетяна Ярошенко (заступник директора з наукової роботи та міжнародної співпраці Державної науково-технічної бібліотеки України) та Ірина Тихонкова (PhD Customer Success Consultant Clarivate). Під час вебінару учасники дізналися про ефективні платформи та ресурси для пошуку грантів, можливості ресурсів Clarivate, розглянули грантові пропозиції та їх аналізування та як отримати фінансування на власні гранти. Також почули від Вероніки Алексанич (співробітниця Київського офісу Institute of International Education) про різноманітні програми академічного обміну імені Фулбрайта: Fulbright Research and Development Program, Fulbright Visiting Scholar Program, Fulbright-National Archives Heritage Science Fellowship, Fulbright Scholar in-Residence Program, Fulbright U.S. Scholar Program, Fulbright Specialist Program.

І насамкінець, 24 квітня 2025 р., відбувся вебінар на тему: «Ефективні дослідження за допомогою штучного інтелекту: як Web of Science підтримує інновації». По закінченню онлайн-вебінарів учасники взяли активну участь в обговоренні важливих питань та отримали сертифікати.

**Наталія САВЛЯК,
провідний редактор редакційно-видавничого відділу
наукових та науково-популярних видань
Карпатського біосферного заповідника**

...

ЕКОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ МАЙБУТНЬОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

8 квітня 2025 р. Екологічна політика України переживає важливий етап системної трансформації. Під час Першого форуму зацікавлених сторін Платформи дій зеленого відновлення України окрема дискусійна панель була присвячена темі «Природа та біорізноманіття» як невід'ємному елементу екологічної відбудови.

У Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України вважають: розробка та схвалення Стратегії охорони біорізноманіття до 2035 року та Операційного плану до неї стали ключовим кроком на шляху системної трансформації екологічної політики, адже це – «дорожня карта» для збереження природи України. Без чіткого стратегічного бачення дії залишаються точковими та неефективними. Вперше держава намагається інтегрувати охорону природи у всі сфери – від освіти до сільського господарства.

Також триває робота з оцінки екологічних втрат внаслідок збройної агресії рф.

За даними Міндовкілля, вже оцінено понад 4 трильйони гривень екозбитків. Але за цими цифрами – реальні втрати: спалені ліси, забруднені ґрунти, отруєні водойми. Війна по-

рушила природний баланс – гинуть тварини, зникають рослини, руйнуються середовища їхнього існування. Наприклад, популяції дрозди, журавлів і навіть кажанів зменшились на десятки відсотків у зонах бойових дій.

Стратегічним пріоритетом Міндовкілля є інтеграція екологічної складової у післявоєнну відбудову.

Не маємо права повторити помилки минулого, забудовуючи територію без врахування екологічних наслідків. Замість бетону – відновлені заплави, замість вирубки – зелена інфраструктура. Міндовкілля активно впроваджує екосистемний підхід та природоорієнтовані рішення (NbS): відновлення природи – це не «екологія для галочки», а реальний захист: від посух, паводків, ерозії.

У дискусійній панелі взяли участь представники різних природоохоронних спільнот, які наголошували на важливості дотримання екологічних норм під час післявоєнної відбудови.

...

ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

24 квітня 2025 р. на Закарпатті, на виїзній нараді (у змішаному форматі) Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, розглянуто актуальні проблеми інтеграції європейських принципів в законодавство України у сфері екологічного контролю, екологічної шкоди та екологічної відповідальності (в рамках опрацювання законопроекту №3091 «Про державний екологічний контроль»).

Вступними промовами нараду відкрили голова Комітету з питань екологічної політики та природокористування Олег Бондаренко, його заступниця Олена Криворучкіна та заступник голови Закарпатської обласної військової адміністрації Юрій Гузинець.

Із доповідями виступили: заступниця голови Комітету з питань екологічної політики та природокористування Олена Криворучкіна («Інтеграція європейських принципів в законодавство України у сфері екологічного контролю, екологічної шкоди та екологічної відповідальності, в рамках опрацювання законопроекту №3091»), заступниця Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Вікторія Кирєєва («Стратегічні засади реформування системи державного екологічного контролю»), тимчасово виконуючий обов'язки голови Державної екологічної інспекції України Ігор Зубович та перший заступник голови цієї інспекції Дмитро Заруба («Стратегія реформування системи державного екологічного контролю»).

Широке коло проблем реформування системи екологічного контролю та нагляду, приведення цього важливого напрямку законотворчої діяльності у відповідність до Директив Європейського Союзу порушили також: керівник Спеціалізованої екологічної прокуратури Борис Індиченко, заступник голови Національного агентства з питань запобігання корупції Сергій Гуляк, голова Держзводагентства Ігор Гопчак, голова Держрибагентства Владислав Невеселий, заступник голови Держлісагентства з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Валентин Бачурний, заступник голови Державної служби з надзвичайних ситуацій Володимир Демчук, керівник Програми розвитку ООН в Україні Андрій Наконечний, директор Ужанського національного парку Ярослав Шукаль та інші.

Виступаючи на зібранні, заступник директора Карпатського біосферного заповідника з наукової роботи, професор Федір Гамор зацентрував увагу на деяких аспектах роботи Служби державної охорони природно-заповідного фонду, зокрема щодо можливого, у рамках інституційної оптимізації та усунення дублювання функцій, включення працівників цієї служби до складу Державної екологічної інспекції.

Ми аргументовано заперечили розгляд такої можливості, оскільки працівники цієї служби, крім інспекторської роботи, мають значно ширший функціонал, який включає наукові спостереження, еколого-просвітницьку та рекреаційну діяльність тощо.

Ми звернулись також до комітету із проханням врегулювати проблеми щодо сплати громадам в судовому порядку адміністраціями установ природно-заповідного фонду коштів, за поданням Державної екологічної інспекції та прокуратури, за збитки, які завдані природно-заповідному фонду. Виходить, що через неузгодженість законодавства платять не порушники, а адміністрації установ за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету.

Федір ГАМОР

...

ПРО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРАЛІСІВ

28-29 квітня 2025 р. у Братиславі, на 10-му засіданні Робочої групи Карпатської конвенції зі сталого управління лісами, за участі представників урядів України, Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини, Сербії та Чехії розглянуто широке коло проблем, пов'язаних із виконанням Протоколу «Про стале управління лісами», який ухвалений в 2012 році та ратифікований парламентами й діє в країнах-учасниках як Закон.

Українська делегація на за засіданні Робочої групи зі сталого управління лісами Карпатської конвенції. П'ятий та шостий справа – керівник Віденського офісу Секретаріату Карпатської конвенції Гаральд ЕГЕРЕР та директор Департаменту природно-заповідного фонду Міндовкілля України Едгар ТОКАР.
29 квітня 2025 р., м. Братислава

На засіданні Робочої групи модерував Голова Віденського офісу ООН з навколишнього середовища – керівник Секретаріату Карпатської конвенції Гаральд Егерер і доповідали уповноважені посадовці Міністерства навколишнього середовища (Златіка Шіманова) та Міністерства сільського господарства і сільського розвитку Словаччини (Борис Грегушка). В їх доповідях а також у промові Гаральда Егерера представлено Звіт про результати роботи в рамках Карпатської конвенції щодо впровадження вимог Протоколу зі сталого управління лісами.

Особлива увага приділена ідентифікації та збереженню пралісів. З цього приводу та загалом про стан ведення лісового господарства в Україні презентували, інформували та відповідали на питання перший заступник директора з наукової роботи Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака Володимир Коржов, завідувачка сектора міжнародних відносин, науки та зв'язків з громадськістю Державного агентства лісових ресурсів України Мар'яна Островська й директор Карпатського офісу державного підприємства «Ліси України» Ігор Чебан.

Заслухано та обговорено чимало й інших доповідей та повідомлень представників громадськості та наукових інституцій.

А заступник директора Карпатського біосферного заповідника з наукової роботи, професор Федір Гамор презентував діяльність цієї установи.

Наголошено, що Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) є міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, вносить ваговий вклад у збереження природних екосистем та сталого розвитку Карпат, створення екологічної мережі та розвитку природно-заповідної справи в Україні.

У надрах КБЗ сформована власне ідея розробки і прийняття Карпатської конвенції та любляються заходи щодо активізації впровадження її в життя.

Так, на проведеній у КБЗ 13-15 жовтня 1998 року, у місті Рахові, резонансній міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» рекомендовано: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядом цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію».

На підставі цих наукових рекомендацій, зусиллями Уряду України, Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чехія на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (2003 р.) у Києві підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

А згодом країни-сторони Конвенції підписали Протоколи до неї: «Про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009 р.), «Про стале управління лісами» (2012 р.), «Про сталий туризм» (2017 р.), «Про сталий транспорт» (2016) та «Про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості» (2020), які ратифіковані законами України і є обов'язковими для виконання.

Федір Гамор також детально зупинився на огляді рекомендацій міжнародного «круглого столу» «Еколого-правові, науково-освітні та трансграничні аспекти впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї», який відбувся

Вітне засідання «Міжнародної карпатської школи» у КБЗ

у Рахові у жовтні 2024 року, вручив Гаральду Егереру наукові та науково-популярні видання біосферного заповідника, взяв участь у церемонії підписання Меморандуму щодо створення на українсько-румунському кордоні Парку миру, зустрічі директора Департаменту природно-заповідного фонду Міндовкілля України Едгара Токаря із Секретаріатом Карпатської конвенції з приводу наступного головування України у Карпатській конвенції тощо.

Коментуючи діяльність КБЗ, Гаральд Егерер, представники Секретаріату об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та Держлісагентства України високо оцінили зусилля його адміністрації. А запропоновані рекомендації взято до виконання Секретаріатом Карпатської конвенції.

Федір ГАМОР

...

СЕСІЯ «МІЖНАРОДНОЇ КАРПАТСЬКОЇ ШКОЛИ» У ЯРЕМЧІ

1-4 травня 2025 р. у гібридному форматі, в рамках реалізації міжнародного проєкту «Перехід до екотуризму на природоохоронних територіях через тлумачення спадщини», у м. Яремче Івано-Франківської області Національний екологічний центр України (НЕЦУ), за співпраці з партнерами з України, Чехії, Словаччини, Польщі та Угорщини, за підтримки Вишеградського фонду провів весняну сесію «Міжнародної карпатської школи – 2025».

У її роботі взяли участь експерти з Чехії, Польщі, Словаччини, Угорщини та України. Заходи, що проводяться в рамках сесії, спрямовані на зміцнення співпраці заповідників та національних природних парків, закладів освіти, підтримують мобільність студентів та сприяють впровадженню неформальної освіти серед молоді.

Першого травня на пленарному засіданні перед учасниками сесії з вітальною промовою виступив заступник директора КБЗ, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор, а третього травня здійснено красназавчо-пізнавальну подорож до Карпатського біосферного заповідника.

У конференцзалі біосферного заповідника проведено вітне засідання, на якому доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка Микола Близнюк та голова Національного екологічного центру України Руслан Гаврилюк проінформували про хід реалізації проєкту «Перехід до екотуризму на природоохоронних територіях через тлумачення спадщини», цілі та завдання «Міжнародної карпатської школи» та про перспективи розширення співпраці природоохоронних установ та навчально-освітніх закладів у цьому контексті.

Професор Федір Гамор та начальник відділу науково-дослідної роботи і міжнародного співробітництва КБЗ, кандидат фізико-математичних наук Юрій Беркела й в.о. начальника відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів біосферного заповідника Ірина Йонаш презентували діяльність Карпатського біосферного заповідника, досвід його науково-дослідної роботи, підготовки й реалізації грантових проєктів.

Для учасників «школи» проведено екскурсії до Музею екології гір та історії природокористування Карпат та еколого-освітнього центру «Центр Європи».

Між Карпатським біосферним заповідником та Національним екологічним центром України підписано меморандум про науково-технічну співпрацю.

Федір ГАМОР

• • •

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2 травня 2025 р. У фокусі уваги народних депутатів низка актуальних довкілєвих питань.

Зокрема, в Парламенті України говорили про:

- стан виконання євроінтеграційних зобов'язань та Ukraine Facility у сфері охорони довкілля. Розділ 27 «Довкілля та зміна клімату» є одним з найскладніших в переговорному процесі – через кроссекторальний характер та обсяг директив ЄС, які маємо імплементувати. Це близько 214 актів, що зачіпають всі сектори економіки. 153 з них належать до компетенції Міндовкілля. Сьогодні з 11 кроків у межах Ukraine Facility, які закріплені за Міндовкіллям, завершено виконання – 7, у процесі виконання – 4. Головні пріоритети – старт реформи екоконтролю та впровадження реформ у сфері запобігання промислового забруднення, природно-заповідного фонду, моніторингу довкілля, управління відходами тощо.

- Окреме питання щодо імплементції Регламенту (ЄС) 2023/1115 щодо запобігання імпорту продукції, пов'язаної з вирубокю лісів.

Зі складністю імплементції цього документа стикається не тільки Україна, а й багато європейських країн. Крім того, наразі Єврокомісія ще не визначила остаточні критерії, як будуть діяти реєстри та як відстежуватимуть ділянки. Сьогодні для гармонізації українського законодавства з положеннями Регламенту (ЄС) 2023/1115 Міндовкілля спільно з Мінагрополітики напрацьовують відповідні рішення,

адже до імплементції цього регламенту треба підготувати і агропромисловий сектор. Загалом Україною вже багато зроблено в питаннях діджиталізації лісової галузі, розроблено реєстри, є електронний лісорубний квиток і сертифікат про походження лісоматеріалів, впроваджується система оцінки супутникових знімків, триває підготовка необхідної нормативно-правової бази.

- Кліматична політика. У листопаді минулого року ухвалений Закон про основні засади державної кліматичної політики. Тепер Міндовкілля працює над інструментами його імплементції. Зокрема у сфері кліматичних фінансів та адаптації до зміни клімату...

- Стале управління водними ресурсами та водозабезпечення. Багато зроблено на шляху імплементції Водної Рамкової Директиви, яка є однією з найдорожчих, навіть для країн ЄС. Торік Уряд затвердив ПУРБ для 9 основних річкових басейнів України: Вісли, Дністра, Південного Бугу, Причорномор'я, Приазов'я і Криму, Дніпра, Дону та Дністра. Серед пріоритетних завдань також – реалізація Державної цільової програми водозабезпечення регіонів, що постраждали внаслідок воєнних дій. Працюємо з міжнародними партнерами для залучення додаткового фінансування цих заходів. Наприклад, у рамках спільної платформи ЮНІСЕФ. Крім того, маємо домовленості з Японією, Італією, Нідерландами, Францією, Данією, Фінляндією, ЄС щодо впровадження низки заходів – від будівництва водогосподарської інфраструктури до покращення системи моніторингу...

- Стале надрокористування та боротьба зі «сплячими» дозволами. «Сплячі» дозволи є величезною проблемою для розвитку галузі. Держгеонадра вже провели аналіз всіх виданих спецдозволів на користування надрами. Сформовані списки дозволів, за якими упродовж останніх 10 років видобуток не розпочато або видобуто менше 1%. Наступний етап – проведення позапланових перевірок, на підставі яких будуть прийняті рішення відповідно до чинного законодавства. Також активно співпрацюємо з правоохоронними органами в рамках санкційної політики та рішень Ради національної безпеки і оборони України.

**Одна з експозицій виставки з нагоди Дня вишиванки: натюрморти художника, співробітника Карпатського біосферного заповідника Володимира РУСНАКА.
15 травня 2025 р., м. Рахів**

Багато запитань було про стратегічну Угоду між Україною та США щодо створення Інвестиційного фонду відбудови України. Як наголошував Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль, Україна та український народ зберігають повний контроль над надрами, інфраструктурою та природними ресурсами. Жодного передання активів. Жодних змін чи порушень законодавства України, у тому числі довкілля. Жодних суперечностей з нашим євроінтеграційним курсом. Натомість – реінвестування всіх прибутків Фонду упродовж 10 років виключно у відновлення України.

ІНТЕРВ'Ю АВСТРІЙСЬКОМУ РАДІО

14 травня 2025 р. заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор дав розгорнуте інтерв'ю радіожурналістці Австрійської телерадіомовної корпорації Уте Маурнбок-Моссер, яка готує серію матеріалів, присвячених річці Тиса. Дещо раніше вона опублікувала подібні репортажі про річки Дунай, Драву та Мораву.

Відповідаючи на запитання журналістки, професор Ф. Гамор насамперед наголосив, що Тиса – найбільша ліва притока Дунаю – бере початок в Рахові на місці злиття Білої Тиси і Чорної Тиси та впадає в Дунай в місті Новий Сад у Сербії. Її довжина складає 996 км.

Це транскордонна водна артерія, яка постачає воду мільйонам людей в Україні, Румунії, Угорщині, Словаччині та Сербії. А у її верхів'ях розташовані унікальні природні комплекси Карпатського біосферного заповідника, до складу якого входять масиви букових пралісів, які є найбільшою складовою частиною транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (до річчя, до складу якого входять ділянки із 18 країн), і які відіграють важливу водорегулюючу і кліматоутворюючу роль.

Але, на жаль, в цьому регіоні, завдяки багаторічному господарюванню, зокрема через надмірне лісокористування, порушена екологічна рівновага, яка є однією із причин катастрофічних паводків на Тисі, що приносили в попередні роки значні матеріальні та навіть людські втрати.

На цій території через тривалу екологічну та соціально-економічну кризу в Україні, неспроможність місцевих бюджетів забезпечити створення ефективної системи збору та утилізації побутових та промислових відходів відбувається її катастрофічне забруднення.

Так, в самому центрі міста Рахів, безпосередньо на березі Тиси, протягом багатьох років утворилось величезне сміттєзвалище, яке періодично під час паводків зноситься у Тису.

Значне забруднення води відбувається також через аварійний стан міських очисних споруд та системи водозабезпечення й водовідведення, які збудовані ще за радянських часів, у 1970-роках минулого століття, і практично працюють незадовільно.

Як результат, береги Тиси, від Рахова аж до Дунаю, вкриті різним непотребом, створюють жахливу картину безгосподарності в Географічному центрі Європи, формують негативний імідж цьому унікальному краю, що є перешкодою для розвитку туризму та рекреації.

Крім того, до води, яку споживають сотні тисяч людей, які проживають вздовж течії Тиси, потрапляє значна маса неочищених стоків та токсичних інфільтратів.

Ця тема критично обговорюється у засобах масової інформації, викликає масове невдоволення прикордонного населення України, Румунії та Угорщини, формує негативний імідж для розвитку туризму в регіоні, створює санітарно-епідеміологічні загрози тощо.

З цього приводу до Президента України звертався навіть Президент Угорщини.

І ми теж неодноразово порушували цю проблему перед органами місцевого самоврядування та в засобах масової інформації, розроблялись проєктні пропозиції щодо залучення для цих цілей іноземних інвестицій.

Ми висловили надію, що порушення названих проблем австрійським радіо зможе допомогти у їх вирішенні.

За посиланням додаємо відео про формування катастрофічного паводку на Чорній Тисі.

<https://www.facebook.com/uzhgorod0312/videos/144481661117912>.

Федір ГАМОР

З НАГОДИ ДНЯ ВИШИВАНКИ

15 травня 2025 р. у фойє Будинку культури у Рахові з нагоди Всесвітнього дня вишиванки відбулася виставка вишиванок, виробів майстрів декоративно-прикладного мистецтва й полотен художників місцевої територіальної громади та благодійний концерт для Збройних сил України.

Серед представлених доробків художників були й роботи наших колег-природоохоронців Володимира Руснака та Тетяни Хангалдян-Романової.

На початку заходу всі присутні змогли ознайомитися з чудовими експонатами, після чого відбулася концертна програма за участі народного аматорського оркестру гуцульських народних інструментів Рахівського будинку культури (керівник Валентин Писар), вихованців та викладачів

Делегація Карпатського біосферного заповідника (Ірина ЙОНАШ, Микола РИБАК, Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА) під час церемонії відзначення 60-річчя Диплома Ради Європи для природоохоронних територій. 23 травня 2025 р., м. Гранада, Іспанія

Рахівської школи мистецтв та гостей свята – народного аматорського вокально-інструментального ансамблю «Каданс» (місто Бережани, Тернопільської області). З вітальними словами виступили виконуючий повноваження міського голови Євген Молнар, голова Рахівської РДА Владіслав Кич, голова Рахівської районної ради Діана Бабинець, виконуючий повноважень голови Тячівської РДА Павло Басараба та голова Бережанської міської громади Ростислав Бортник.

Також під час виставки була проведена благодійна акція від о. Володимира Проданця (жителя с. Богдан) – «пригощайся бограчем за донат для Збройних сил України». За допомогою цієї акції було зібрано 27 000 гривень на підтримку ЗСУ.

Наталія САВЛЯК

• • •

ДЕЛЕГАЦІЯ КБЗ В ІСПАНІЇ

21-23 травня 2025 р. делегація Карпатського біосферного заповідника представляла Україну на відзначенні 60-річчя Диплома Ради Європи для природоохоронних територій.

Спершу кілька слів про сам диплом. Він був впроваджений у 1965 р. як міжнародна відзнака, котра присуджується природним або напівприродним територіям, що мають виключний європейський інтерес і в яких здійснюється зразкове управління.

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) є єдиною в Україні природоохоронною територією, яка удостоєна цієї почесної відзнаки. Сталася ця визначна подія ще в далекому 1997 р., після чого КБЗ чотири рази поспіль (у 2002, 2007, 2012 і 2022 рр.) підтверджував відповідність жорстким критеріям цієї міжнародної нагороди.

Нещодавно в іспанському м. Гранада відбулося відзначення 60-ї річниці Європейського диплома для природоохоронних територій (далі – Європейський диплом), яке включало проведення «круглого столу» для керівників природоохоронних територій, нагороджених Європейським дипломом. Його організаторами виступили Секретаріати Ради Європи і Бернської конвенції за підтримки місцевих органів влади Іспанії та адміністрації Національного парку Сьєра-Невада. На церемонію запрошувалися по два представники «дипломованих» природоохоронних територій, а саме керівник і фахівець, який забезпечує технічну підтримку диплома. Для України, як воюючої держави, зроблено

виняток, що дозволило розширити українську делегацію до трьох осіб, яка включала директора КБЗ Миколу Рибак і науковців Василя Покиньючереду та Ірину Йонаш.

Такий склад делегації є не випадковим, адже Микола Рибак персонально відповідає за діяльність установи у контексті дотримання високих вимог диплома, Василь Покиньючереда упродовж десятиліть забезпечує необхідний технічний супровід, включно з роботою над аплікаційними формами, проведенням польових місій для експертів Бернської конвенції, підготовкою щорічних звітів тощо, а Ірина Йонаш опікується належним рівнем комунікацій і документообігу в рамках співпраці з Секретаріатом конвенції.

Загалом у заході взяли участь 72 учасники з 24 європейських країн, серед яких, окрім керівників нагороджених природоохоронних територій, були й високопосадовці з Секретаріатів Ради Європи та Бернської конвенції, представники національних, регіональних та місцевих органів влади і природоохоронних неурядових організацій.

У рамках «круглого столу» обговорено низку актуальних для Європи природоохоронних проблем, які є дотичними до положень Бернської конвенції та Європейського диплома. Констатовано наявність дуже позитивних зрушень за останній період, які включають відновлення або покращення природоохоронного стану видів і оселищ, екосистемних процесів, посилення участі місцевих громад в управлінні природоохоронними територіями, втілення ряду заходів для пом'якшення наслідків глобальних змін клімату, а також розвиток екологічних комунікаційних, освітніх та інформаційно-просвітницьких програм, спрямованих на широку громадськість та конкретні цільові групи. «Круглий стіл» включав кілька тематичних напрямків. У рамках одного з них під назвою «Адаптація гірських природоохоронних територій до зміни клімату» нами представлено доповідь на тему «Заходи щодо пом'якшення наслідків зміни клімату в Карпатському біосферному заповіднику», в якій наведено найкращі приклади природоохоронних проєктів, реалізованих на заповідній території. Особливу увагу акцентовано на відновленні корінних типів лісу та комплексних заходах зі збереження лучних екосистем на території Долини нарцисів.

Учасники «круглого столу» висловили спільну підтримку Україні, відзначили важливість проведення зазначених вище природоохоронних заходів і високо оцінили зусилля адміністрації КБЗ, яка успішно втілює заплановані програми, незважаючи на складні обставини, пов'язані з російською агресією.

Важливим елементом заходу стало офіційне вручення Європейського диплома італійському регіональному парку Галліполі-Коньято (Regional Park Gallipoli Cognato). На завершення «круглого столу» учасникам запропоновано прийняти Гранадську декларацію. За модерації п. Крістіана Кайзера, члена Групи спеціалістів з питань Європейського диплома, проведено його коротке обговорення, після чого документ направлено на погодження.

Екскурсійна програма заходу була насиченою і різноманітною. Вона включала відвідування пам'ятки мавританської архітектури XIII–XIV ст. Альгамбри, яка є об'єктом Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО, а також Національного парку Сьєрра-Невада, який водночас, як і КБЗ, є біосферним резерватом ЮНЕСКО. Також у рамках заходу проведено низку зустрічей із керівниками та відповідальними працівниками природоохоронних територій Румунії, Польщі, Словаччини та Угорщини з метою налагодження або поглиблення співпраці в природоохоронній сфері. Домовлено про обмін делегаціями з метою знайомства з кращими природоохоронними практиками та укладання відповідних меморандумів про співпрацю.

Загалом захід пройшов у дружній і конструктивній атмосфері, сприяв налагодженню ефективного діалогу та зміцненню спільноти природоохоронних територій, які нагороджені Європейським дипломом.

Микола РИБАК,
директор Карпатського біосферного заповідника,
заслужений природоохоронець України,
Ірина ЙОНАШ,
в.о. начальника відділу сталого розвитку
та реалізації грантових проєктів,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
заступник начальника
відділу науково-дослідної роботи
та міжнародної співпраці
Карпатського біосферного заповідника

...

ОНЛАЙН-БРЕЙНСТОРМІНГ: ВІДНОВЛЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ УКРАЇНИ

3 червня 2025 р. Збереження і відновлення біорізноманіття – один з ключових елементів у процесі зеленої трансформації України. Водночас класичні моделі фінансування вже не відповідають новим викликам: потреби природоохоронної системи значно перевищують доступні ресурси.

Саме тому Міндовкілля спільно з ПРООН в Україні організували онлайн-брейнстормінг «Інструменти сталого фінансування для відновлення біорізноманіття України в межах нової програми BIOFIN».

Захід об'єднав представників Міндовкілля, Держліс-агентства, об'єктів природно-заповідного фонду, екологічних громадських організацій, науковців і міжнародних донорів. Учасники шукали нові підходи до фінансування проєктів у сфері збереження природи – із фокусом на довготривалі, стійкі та гнучкі фінансові механізми в межах глобальної ініціативи Biodiversity Finance Initiative (BIOFIN).

BIOFIN – це ініціатива ПРООН, її учасниками вже стали понад 130 країн світу. Програма спрямована на аналіз фінансових потреб у сфері збереження біорізноманіття, виявлення прогалин і розробку рішень для залучення додаткових ресурсів. У травні цього року в межах Глобальної конференції ООН з фінансування збереження природи було офіційно оголошено про початок процесу долучення України до BIOFIN.

Позиція Міндовкілля України: маємо чітко усвідомлювати: традиційні підходи та класичні джерела фінансування вже не відповідають масштабам завдань, які стоять перед нами. Потреби природоохоронних установ значно переви-

щують наявні ресурси. Тому слід шукати нові рішення – інноваційні підходи, нові фінансові інструменти, диверсифікацію джерел фінансування, – вважають у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України.

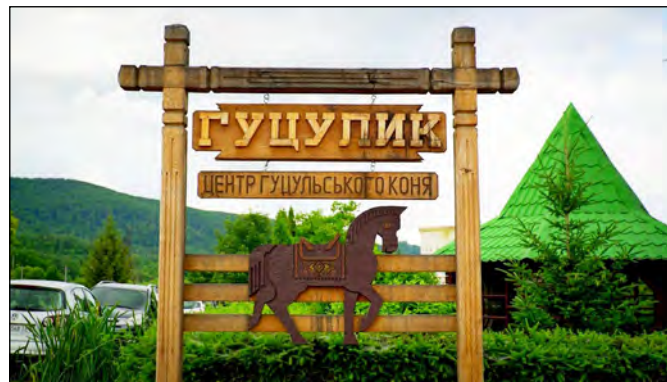
Під час заходу учасники ознайомилися з досвідом країн, які вже беруть участь у BIOFIN. Наприклад, у Південній Африці створено національну інвестиційну платформу для природоохоронних проєктів. У Казахстані – систему навчання з підготовки бізнес-планів для заповідних територій та податкові стимули для зеленого туризму. У Замбії впроваджено механізм фінансування через випуск зелених облігацій. У Киргизстані працює спеціалізований фонд для охорони біорізноманіття, а в Намібії реформовано тарифну систему у національних парках для ефективнішого управління. На глобальному рівні діє база даних FIRE, яка об'єднує понад 300 донорських організацій, що фінансово підтримують природоохоронні ініціативи. Ці приклади доводять: ефективні моделі вже існують, хоча рішення повинні бути адаптовані до українського контексту.

Першим міжнародним партнером українського компонента програми виступає Уряд Німеччини.

Проєкт передбачає два основні етапи: дослідницький та етап імплементації. У першому – аналіз поточного фінансування, визначення потреб і розробка фінансової стратегії. У другому – запуск інструментів, що дозволять ефективніше залучати ресурси. Ці інструменти можуть бути різного типу: від нових грантових механізмів і змін до законодавства – до покращення звітності, навчання персоналу та партнерства з бізнесом. Окремо наголошується: у нинішніх умовах Україна має шанс розпочати ранню імплементацію одного з таких інструментів – навіть паралельно з дослідженням. Це дозволить швидше отримати практичний результат і протестувати нові підходи у реальних умовах.

Під час брейнстормінгу учасники обговорили потенційні фінансові інструменти, що могли б працювати в українських умовах. Вони також запропонували власні ідеї та окреслили можливі наступні кроки для національного впровадження програми.

Попереду – аналітична робота з опрацювання напрацьованих ідей, консультації з усіма зацікавленими сторонами та формування фінансової дорожньої карти. Україна робить важливий крок на шляху до нової моделі охорони природи, що базується на стійкому фінансуванні, партнерстві та відкритому фаховому діалозі.

На території НПП «Гуцульщина» відкрито
Центр гуцульського коня «Гуцулик», с. Сморна
Косівського району Івано-Франківської області

СЕРЦЕ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

3 червня 2025 р. У 1980 році було засновано перший національний природний парк України – Карпатський НПП. Його мета – зберегти унікальні природні комплекси Чорногори та Горган – справжнє серце Українських Карпат.

Розташований на північно-східних схилах гір, парк охоплює висоти від 500 до 2061 м над рівнем моря. Його територія простягається на 55 км з північного заходу на південний схід і 20 км із заходу на схід.

Тут – 158 км еколого-освітніх стежок, що ведуть до найвищих вершин України: Говерли, Бребенескула, Піп-Івана Чорногірського (з легендарною обсерваторією «Білий Слон»), Гутин-Томнатика та ін.

Прогулянки через полонини, скелясті узвишся та праліси – це більше, ніж туризм. Це – любов до природи, пізнання і захоплення живим дивом Карпат.

У природному середовищі тут мешкають бурі ведмеді, вовки, а під охороною – плямиста саламандра, чорний лелека, рись та беркут.

А ще – 80 видів рослин із Червоної книги, серед яких знаний усім рододендрон східнокарпатський – «червона рута».

...

ПОЛЬОВА ПРАКТИКА В КБЗ

Червень 2025 р. Студенти факультету біології і хімії Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II пройшли навчальну польову практику на території Карпатського біосферного заповідника. Під керівництвом Ержебет Когут, завідувачки кафедри біології та хімії, і Золтана Копора, директора ботанічного саду імені Йозефа Сікури, молоді науковці мали змогу безпосередньо ознайомитися з унікальними природними комплексами заповідника. Допомогу в організації практики надав кандидат біологічних наук, завідувач ботанічної лабораторії заповідника Микола Волощук.

Під час практики студенти відвідали Долину нарцисів – місце, де охороняється найбільша в Європі природна популяція рідкісного нарциса вузьколистого. Також вони побували в урочищі Кузій, де досліджували скельну флору та ознайомилися з буковими пралісами й природними лісами, що входять до списку Світової природної спадщини ЮНЕСКО. Значне враження справили дендропарк і колекційна ділянка декоративних і рідкісних видів рослин, розташовані на території центральної садиби заповідника. Не менш цікавою та пізнавальною була екскурсія до Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, де студенти отримали уявлення про екосистеми регіону, їхнє біорізноманіття, а також геологічні, зоологічні та гідрологічні особливості. Карпатський біосферний заповідник і надалі відкритий для освітньої співпраці. Запрошуємо навчальні заклади до організації практик у природному середовищі, що надихає, навчає та формує нове покоління дослідників природи!

Микола ВОЛОЩУК,
кандидат біологічних наук,
завідувач ботанічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника

Студенти факультету біології і хімії Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II під час навчальної польової практики у володіннях Карпатського біосферного заповідника

НА КОСІВЩИНІ ВІДКРИТО ЦЕНТР ГУЦУЛЬСЬКОГО КОНЯ «ГУЦУЛИК»

24 червня 2025 р. на території Нацпарку «Гуцульщина» відкрили Центр гуцульського коня «Гуцулик». Подія приурочена до 100-річчя створення в м. Косів Товариства конярів гуцульської породи. Новий Центр створено за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства в Україні.

Це не лише осередок збереження унікальної місцевої породи коней, а й приклад інклюзивного підходу до природоохоронних ініціатив. Центр стане простором для екопросвіти, культурного діалогу та гіпотерапії – методики, яка допомагає відновлювати здоров'я дітей з інвалідністю та військовослужбовців.

Гуцульський кінь – аборигенна порода Карпат, відома з XVII століття, виведена українцями Східних Карпат.

Відкриття Центру «Гуцулик» супроводжувалося автентичним гуцульським колоритом – трембіти, кінні прогулянки, презентації природоохоронних ініціатив та нагородження партнерів і працівників. У заході взяли участь представники Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, місцевої та районної влади, науковці, лісники, гості та громада.

Виступаючи на відкритті, директор Департаменту природно-заповідного фонду України Міндовкілля Едгар Токар відзначив: «Цей Центр – не просто локація для популяризації гуцульського коня, а й безбар'єрний простір, де природа, культура та інклюзія поєднуються у спільній меті».

Мати Героя України, «Привида Києва» Степана Тарабалки, пані Наталія Тарабалка висловила вдячність за підтримку реабілітаційних програм для військових та їхніх родин, які активно реалізуються у новоствореному Центрі.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України вітає запуск Центру «Гуцулик» як зразковий приклад сталого розвитку, природоохоронної просвіти та соціальної інклюзії.

**Газда полонини Роза Вітрів Василь НЕБЕЛА
знайомить наукового співробітника КБЗ
Василя ТЕРПАЯ з процесом сучасної
переробки молока**

«ЦЕНТР ЄВРОПИ»: ДЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

15 липня 2025 р. Україна святкувала День української державності – символ незламності, свободи та єдності нашого народу. З нагоди цього свята в еколого-освітньому центрі «Центр Європи» Карпатського біосферного заповідника для вихованців дитячого оздоровчого табору «Наталі» було проведено тематичний захід «Державні символи України». Протягом заходу діти розв’язували кросворд «Символи України» та дізнавалися цікаві факти про національні символи, переглянули відеоролик про День української державності та слухали розповідь про історію його виникнення. Також створили яскравий плакат «Моя Україна», передаючи свою любов до Батьківщини через малюнки й слова, грали у пізнавальні екологічні ігри, поєднуючи навчання з дружнім спілкуванням; фотографувалися з українським прапором, гордо демонструючи свою любов до рідної землі. Такі зустрічі – це не просто навчання. Це щирі емоції, моменти єднання та маленькі кроки до формування свідомого, відповідального та патріотичного покоління. Ми всі разом творимо історію України – кожним добрим вчинком, посмішкою, думкою про мир і свободу. Нехай любов до рідної землі живе у кожному серці, надиhaє нас берегти природу, підтримувати одне одного й будувати сильну, незалежну Україну.

Аліна ТОМЕНЮК

• • •

ЛІТНЯ ШКОЛА З ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАЛІСІВ

15-20 липня 2025 р. У Карпатському біосферному заповіднику на Мармароському гірському хребті Українських Карпат (схили гори Піп-Іван) працювала міжнародна літня школа «Dynamics and development of Natural forests in East Carpathians». Цей захід організовано науковцями Університету імені Грегора Менделя в м. Брно (Чехія) для дослідження букових, мішаних ялиново-ялицево-букових пралісів.

У роботі літньої школи брали участь науковці та студенти Mendel University in Brno, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Львівського національного лісотехнічного університету, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Сумського національного аграрного університету за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки та сприяння Nadace Partnerství та адміністрації Карпатського біосферного заповідника. Мармароські або Рахівські гори часто називають Гуцульськими Альпами. Це один з наймальовничіших, диких і важкодоступних гірських масивів Українських Карпат.

Ці гори не схожі на інші гірські масиви, їм притаманний типово альпійський рельєф. Потужні скельні виходи, глибокі долини, дрімучі недоторкані праліси, гострі стрімкі вершини, чисті потоки, високогірні озера, квітучі полонини, різко розчленовані схили, численні обриви, значні перепади висот дуже нагадують Альпи. У 2007 році було

ві праліси Мармароського масиву площею 2244 га увійшли до об’єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Саме з Мармароських гір починається історія заповідання гірської дикої природи Східних Карпат, де на початку XX століття було створено перші заповідні території. У 1930-х роках тут працювали такі чехословацькі вчені, як Алоїс Златнік, Мілош Дейл та багато інших. Було закладено серію наукових полігонів. Спостереження за змінами, які відбулися протягом ста років у цих гірських природних комплексах, є надзвичайно актуальними.

Незважаючи на сильні зливові дощі, що є частими у високогір’ї Українських Карпат, літня школа пройшла у дружній, доброзичливій атмосфері. Відбувся обмін досвідом щодо проведення комплексних досліджень. Закладено основи для подальшої міжнародної співпраці у дослідженні унікальних пралісів.

Микола ВОЛОЩУК

• • •

ДОСЛІДЖУВАЛИ ПОЛОНІНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

27 серпня 2025 р. заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор, разом із науковцями заповідника (кандидатом біологічних наук Миколою Волощуком та кандидатом сільськогосподарських наук Василем Терпаєм) у рамках підготовки матеріалів до «Forum Carpathicum 2025» під назвою «Підсумки та побудова партнерства для сталого розвитку гірських і сільських територій», який організовується Секретаріатом Карпатської конвенції та Університетом Коменського в Братиславі, провели на полонинах Шумнеска, Менчіл Квасівський та Жоржева Прелука (Ясінянська громада) польові дослідження екологічних та соціально-економічних аспектів збереження пасторального (полонинського) господарства в межах Карпатського біосферного заповідника.

Оцінено стан рослинного покриву, проведено зустрічі із тваринниками, працівниками сироварні та високогірного біологічного стаціонару Львівського національного університету імені Івана Франка на Менчулі Квасівському. А в броварні у Квасах обговорили питання підготовки до виставки-ярмарку, яку представлятиме Ясінянська громада на форумі.

На спеціальній сесії «Збереження Карпатського скотарства» у рамках форуму заплановано презентацію Федора Гамора на тему: «Пасторальне господарство та проблеми збереження біологічного різноманіття в Українських Карпатах».

Федір ГАМОР

ОБСТЕЖЕННЯ ВИСОКОГІРНИХ ПАСОВИЩ

3 вересня 2025 р. Одним з напрямів діяльності Карпатського біосферного заповідника є підтримка ведення традиційного господарювання на високогірних луках-полонинах.

Для вивчення окремих питань, пов'язаних з цим, науковці здійснили експедиційне обстеження полонинських господарств, що знаходяться у зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника, а саме Кевелівського і Рахів-Берлибаського ПНДВ. Обстежено високогірні луки та досліджено систему ведення тваринництва і використання високогірних лук на полонинах Шумнеска, Менчул Квасівський, Джоржева Прелука, Роза Вітрів, Віпчина, Гропа, Камені. Крім того, проведено опитування тваринників щодо проблем, які виникають при літуванні в цьому сезоні. Серед таких є забезпечення паливними дровами, будівельним лісом для ремонту господарських споруд, прочистка доріг від аварійно-небезпечних дерев, що вирішується заповідником.

Вивчено досвід тваринницьких господарств підприємців, що організували сучасну переробку молока на полонинах Менчул Квасівський і Роза Вітрів. Також обстежено полонину Гропа, де влаштовано показове полонинське господарство і в цьому сезоні літувало понад 600 голів овець, з яких 250 фермерського господарства.

Для більш ефективного використання високогірних лучних екосистем та продуктивних якостей тварин науковцями надано консультації і технічні рекомендації, запропоновано ряд пропозицій. Серед них: запровадження екологічно обґрунтованих норм випасів, які передбачають оптимізацію пасовищного навантаження на окремі ділянки поблизу стійбищ, запровадження загінної системи випасів із застосуванням електропастухів. Надано пропозиції щодо використання рідких органічних добрив для поливу і удобрення, що значно поліпшить склад кормових рослин пасовищ.

Микола ВОЛОЩУК

Учасники Міжнародної літньої школи «Dynamics and development of Natural forests in East Carpathians» на Марамороському гірському хребті.
Липень 2025 р.

ТРЕНІНГ З ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ

8-9 вересня 2025 р. працівники Карпатського біосферного заповідника пройшли дводенний тренінг з надання першої допомоги, який провела сертифікована інструкторка ТОВ «Центр першої допомоги» Червоного Хреста України Анжеліка Музиченко.

Навчання тривало 12 годин та охопило ключові теми, необхідні для швидкого реагування у надзвичайних ситуаціях: алгоритм надання першої допомоги (огляд місця події, постраждалого, виклик швидкої допомоги); серцево-легенева реанімація дорослих, дітей та немовлят, у тому числі потопельників; використання автоматичного зовнішнього дефібрилятора (АЗД); надання допомоги при непрохідності дихальних шляхів; зупинка кровотеч (зовнішніх, внутрішніх, носових, травматичної ампутації); допомога при шоківому стані, пораненнях, укусах тварин; дії при травмах кінцівок, голови, хребта та тазу; надання допомоги при опіках, обмороженнях, переохолодженні, тепловому ударі, отруєннях та непритомності.

Усі учасники тренінгу отримали міжнародні сертифікати за успішне проходження навчання.

Тренінг був не лише корисним, а й надзвичайно цікавим: завдяки практичним вправам учасники змогли відчувати впевненість у своїх діях, отримали нові знання та закріпили їх у реалістичних ситуаціях.

Висловлюємо щирі подяку Франкфуртському зоологічному товариству в Україні // FZS Ukraine за організацію, підтримку та створення всіх умов для комфортного й ефективного навчання. Також окрема подяка Анжеліці Музиченко за професійність, доступну подачу матеріалу та нахнення до навчання.

Знання та навички, отримані під час цього тренінгу, є безцінними для роботи в природоохоронній сфері, адже знання, отримані сьогодні, можуть врятувати чиєсь життя завтра.

Аліна ТОМЕНЮК

...

«КАРПАТСЬКИЙ ФОРУМ» У БРАТИСЛАВІ

9-11 вересня 2025 р. у Братиславі (Словаччина) пройшов Восьмий «Карпатський форум (Forum Carpathicum 2025)», на якому на перетині соціальних, політичних, екологічних та економічних викликів регіону, а також науково обґрунтованих рішень зацікавлено обговорювались «Підсумки та побудова партнерства для сталого розвитку гірських і сільських територій».

Окрім домінуючих тем у регіональних наукових та політичних дебатах, передбачених Порядком досліджень у рамках програми «Наука для Карпат» (S4C на 2022-2030), конференція 2025 року приділила особливу увагу двом підтемам для підтримки різноманітних вразливих громад та місць регіону, а також наукових комунікацій між дисциплінами щодо «Розвитку потенціалу та сприяння участі вразливих груп у сільських та гірських регіонах через SSE у багаторівневій політиці сталого розвитку» й «Поєднання природничих та соціальних наук для сталого розвитку та досліджень, орієнтованих на вплив через трансдисциплінарні підходи».

Форум організований та проведений за підтримки відповідних програм та фондів Євросоюзу та Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища

(ЮНЕП Відень) – Секретаріату Карпатської конвенції, Факультетом соціальних і економічних наук Університету Коменського в Братиславі (Словаччина).

У його роботі взяла участь, в офлайн- та онлайн-режимах, велика група науковців, представників органів влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства з країн Карпатського регіону, а також провідні експерти з Німеччини, Італії, Великобританії, Іспанії, Швейцарії тощо.

На пленарних засіданнях та 13 паралельних профільних сесіях заслухано та обговорено понад сто презентацій і доповідей.

Під головуванням керівника Секретаріату Карпатської конвенції Гаральда Егерера на окремому пленарному засіданні розглянуто українське питання, зокрема презентовано та обговорено «Дорожню карту сталого відновлення України».

На сесіях «Важливість природоорієнтованих рішень у сталому розвитку гірських районів: трансдисциплінарний підхід» та «Збереження Карпатського скотарства» заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор презентував доповіді «Карпатський біосферний заповідник – ініціатор прийняття та промотор впровадження Карпатської конвенції» й «Пасторальне господарство та проблеми збереження біологічного різноманіття в Українських Карпатах».

А на панельній дискусії «Муніципальне партнерство між Україною та Європейським Союзом» про досвід діяльності у цьому напрямку Ясінянської громади Закарпатської області доповів староста села Чорна Тиса Анатолій Павлюк.

Великий успіх мала також представлена Ясінянською громадою та Карпатським біосферним заповідником виставка на спеціальному Карпатському ярмарку, на якому демонструвались ідеї, продукти та ініціативи у рамках форуму.

На зустрічі із керівником Секретаріату Карпатської конвенції Гаральдом Егерером обговорили можливість проєктної підтримки Карпатського біосферного заповідника та щодо участі Секретаріату Карпатської конвенції у заходах з організації Міжнародної премії «Corona Carpatica».

Федір ГАМОР

...

КОНФЕРЕНЦІЯ У МІСТІ НОВИЙ САД

21-22 вересня 2025 р. на базі Університету м. Новий Сад (Сербія) відбулася міжнародна науково-практична конференція «Збереження біорізноманіття аборигенних видів тварин у країнах Карпатського басейну».

Карпатський біосферний заповідник на зібранні представив науковий співробітник, кандидат сільськогосподарських наук Василь Терпай, який виступив із доповіддю: «Аборигенні породи великої рогатої худоби Карпат – основа наукових та транскордонних аспектів впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї».

Під час конференції він також розповів учасникам про діяльність Карпатського біосферного заповідника та передав друковані видання: збірник «Природа Карпат» – професору Петеру Хренеку (Аграрний університет, м. Нітра, Словаччина); журнал «Зелені Карпати» – професору Андрію Гашпарді (Університет ветеринарної медицини, м. Будапешт, Угорщина).

Другий день заходу був присвячений ознайомленню з роботою Національного парку Сербії «Засовіца», де учасники мали нагоду побачити природоохоронну діяльність та підходи зсередини.

Міжнародна співпраця у сфері збереження біорізноманіття – не лише науковий обмін, а й крок до спільних природоохоронних рішень.

Василь ТЕРПАЙ,
науковий співробітник ботанічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника

...

«КРУГЛИЙ СТИЛ» З ЕКОЛОГО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ

24 вересня 2025 р. Насамперед треба нагадати, що Харківський міжнародний юридичний форум об'єднує видатних учених з провідних закладів вищої освіти та науково-дослідних інститутів України, представників міжнародної академічної спільноти, вищих органів державної влади, профільних міністерств та бізнесу. Вже традиційно до його роботи долучаються представники Конституційного Суду України, Верховного Суду, Вищих спеціалізованих судів, Верховної Ради України, Офісу Генерального прокурора, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Служби безпеки України, системи органів МВС, Міністерства юстиції України, Міністерства цифрової трансформації України, Державної міграційної служби України, Представництва Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Харківської міської ради та багатьох інших ключових органів та установ.

У рамках форуму в Ужгороді, в офлайн- та онлайн-режимах, пройшов «круглий стіл» «Еколого-правова громадянська платформа: демократія, верховенство права й зелене відновлення».

На урочистому відкритті виступили ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор Анатолій Гетьман, ректор Ужгородського національного університету, доктор медичних наук, професор Володимир Смоланка, заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук Наталія Антонок, народна депутатка України, голова підкомітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування

Юлія Овчиннікова, перший заступник голови Закарпатської обласної військової адміністрації Василь Іванчо, голова Закарпатської обласної ради Роман Сарай та інші.

На панельних дискусіях «Захист екологічних прав та інтересів: проблеми адвокації, участь громадськості, європейський досвід», «Реформування національної екологічної політики й адаптація екологічного законодавства до стандартів ЄС у питаннях охорони навколишнього природного середовища» та «Зелене відновлення України: партнерство заради сталого майбутнього» обговорено широке коло назрілих правових проблем збереження та сталого використання природних ресурсів в умовах війни та повоєнного відновлення України.

Виступаючи з доповіддю на останній панельній дискусії, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор порушив окремі питання вдосконалення природоохоронного законодавства у частині збереження природно-заповідного фонду України.

Серед багатьох аспектів природоохоронного законодавства, які потребують вдосконалення, привернуто увагу до критичної ситуації, яка склалася зі сплатою природоохоронними установами територіальним громадам земельного податку.

Федір ГАМОР

• • •

ЧЕРГОВЕ ЗАСІДАННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ РАДИ КБЗ

4 грудня 2025 р. у м. Рахові відбулося чергове засідання Координаційної ради Карпатського біосферного заповідника під головуванням директора установи Миколи Рибак. У роботі взяли участь представники Закарпатської ОВА, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, наукових закладів, лісгосподарських підприємств, громадських організацій та підрозділів заповідника.

Основна увага учасників зібрання була зосереджена на чотирьох ключових блоках:

1. Земельний податок і компенсація громадам

Координаційна рада підтвердила, що Карпатський біосферний заповідник як бюджетна наукова установа має право на 100% пільгу зі сплати земельного податку відповідно до Податкового кодексу України та індивідуальної податкової консультації ДПС України.

Під час «Карпатського форуму» у Братиславі: українська делегація; презентація діяльності КБЗ (зліва направо): Голова Секретаріату Карпатської конвенції Гаральд Еґерер, професор Федір ГАМОР та в.о. начальника відділу Ірина ЙОНАШ, 11 вересня 2025 р.

Рада підтримала позицію заповідника щодо оскарження податкових повідомлень-рішень ГУ ДПС у Закарпатській області на суму понад 58 млн грн як таких, що створюють штучний «податковий борг» і блокують можливість громад отримати компенсаційні дотації.

Прийнято рішення звернутися до профільних комітетів Верховної Ради України, ДПС України та Міністерства фінансів України щодо врегулювання механізму компенсації втрат місцевих бюджетів за рахунок додаткових дотацій з державного бюджету, а також рекомендовано громадам Рахівщини і Тячівщини ініціювати відповідні звернення до Уряду України.

2. Розширення та зміна меж КБЗ

Розглянуто стан виконання Указів Президента України № 25/2010 та № 5/2022 щодо розширення та зміни меж території заповідника. Координаційна рада підтримала дії адміністрації КБЗ з продовження землепорядних робіт та рекомендувала Рахівській і Богданській громадам прискорити погодження документації для оформлення земель у постійне користування заповідника.

3. Санітарно-оздоровчі заходи та паливні дрова для населення

Координаційна рада взяла до відома інформацію про проведення санітарно-оздоровчих заходів у 2025 році. Було відзначено, що рубки здійснюються виключно в межах природоохоронного законодавства, а понад 90% заготовленої деревини становлять паливні дрова.

Рада підтримала політику КБЗ щодо забезпечення паливними дровами населення гірських громад за погодженими списками з пріоритетом для соціально вразливих категорій. Прийнято рішення звернутися до Міністерства економіки України щодо врегулювання порядку реалізації паливної та будівельної деревини установами природно-заповідного фонду та чіткого визначення цінових підходів.

4. Міжнародна співпраця та мінігранти для громад

Розглянуто стан реалізації міжнародних проєктів та участь територіальних громад у програмі мінігрантів Франкфуртського зоологічного товариства. Координаційна рада підтримала участь громад у цій програмі як важливий інструмент розвитку сталого туризму, екологічної інфраструктури та природоохоронних ініціатив і рекомендувала органам місцевого самоврядування активізувати подання заявок. Відділу грантових проєктів КБЗ доручено надавати громадам методичну та консультаційну підтримку.

У розділі «Різне» було обговорено успішні приклади співпраці Координаційних рад з громадами, а також окреслено теми для наступного засідання: новий Проєкт організації території та охорони природних комплексів КБЗ, розвиток туристичних і наукових маршрутів та вдосконалення комунікації з громадами щодо використання природних ресурсів.

Карпатський біосферний заповідник і надалі працюватиме разом з громадами, щоб поєднати захист унікальної природної спадщини, стабільність місцевих бюджетів та соціальну підтримку мешканців гірських територій.

Микола РИБАК

СТРАТЕГІЯ ПЛАНУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО

8 грудня 2025 р. у Карпатському біосферному заповіднику під головуванням директора, заслуженого природоохоронця України Миколи Рибак відбулося чергове засідання Науково-технічної ради установи, на якому обговорили низку важливих питань.

Керівник робочої групи, кандидат сільськогосподарських наук Петро Мілехін, завідувач Центру природно-заповідного фонду та екомережі Інституту екологічного відновлення та розвитку України, представив розроблений Проект змін до чинного Проекту організації території, затвердженого у 2019 році. Підставою для розробки змін є Указ Президента України від 2 січня 2022 року №5/2022 «Про зміну меж території Карпатського біосферного заповідника».

Основна мета розробленого Проекту: забезпечити інтеграцію та ефективне управління новоприєднаними територіями КБЗ, площа яких становить 17913,6 га. Це дасть змогу заповіднику повноцінно виконувати свої охоронні та наукові функції на значно розширеній площі. Проектом детально обґрунтовані всі заходи з організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів.

Розроблені зміни, над якими працювали науковці Інституту екологічного відновлення та розвитку України та фахівці заповідника, містять низку ключових розділів:

- характеристика новоприєднаних територій КБЗ;
- визначення пріоритетних проблем та стратегії розвитку нових територій;
- детальний п'ятирічний план заходів;
- визначення необхідних засобів та ресурсів для реалізації плану;
- додатки, включаючи картографічні матеріали.

Також члени НТР розглянули й інші важливі питання функціонування заповідника. В.о. заступника директора-головного природознавця Роман Кузьмінський та завідувач лабораторії лісознавства Мирослав Кабаль доповіли про плани на 2026 рік. Обговорено погодження рубок перетворення та рубок догляду з метою поліпшення лісових насаджень та забезпечення стійкості екосистем. Усі ці заходи мають бути включені до ліміту на використання природних ресурсів. Начальник відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Юрій Беркелла представив на затвердження результати конкурсу на заміщення вакантної посади провідного наукового співробітника лабораторії лісознавства КБЗ. Це важливий крок для посилення наукового потенціалу заповідника. Завідувач зоологічної лабораторії Ярослав Довганич доповів про запит від WWF-Україна щодо погодження робіт по телеметрії рисі у Карпатському біосферному заповіднику, які планується провести. Це важливий природоохоронний проект, який дозволить отримати цінні дані про міграцію та поведінку цього рідкісного виду на заповідних територіях.

Дякуємо всім доповідачам та членам Ради за плідну роботу та відповідальний підхід до стратегічного планування майбутнього Карпатського біосферного заповідника.

Алла КОЗУРАК,
старший науковий співробітник
ботанічної лабораторії,
секретар Науково-технічної ради
Карпатського біосферного заповідника

З МЕТОЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

19 грудня 2025 р. в онлайн-режимі на платформі ZOOM відбулася вступна зустріч підготовчого етапу проекту «Розширена мережа природоохоронних територій для збереження та розвитку біорізноманіття», який розробляється, за підтримки Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Глобальним екологічним фондом (ГЕФ) спільно із Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) та Секретаріатом Карпатської конвенції.

Його метою є поліпшення збереження біорізноманіття та підвищення стійкості до зміни клімату в Українських Карпатах шляхом зміцнення мережі природоохоронних територій та сталого розвитку.

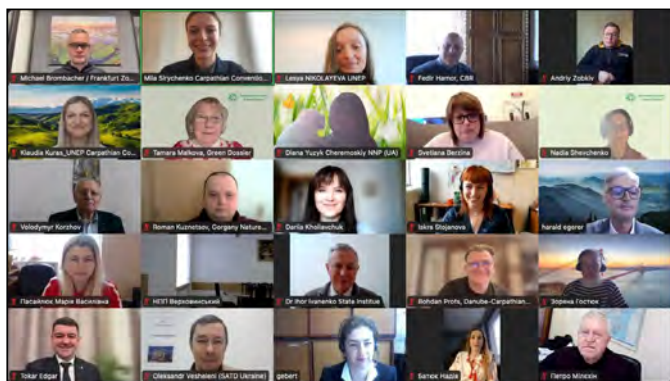
Роботу над підготовкою проектної ідентифікаційної форми здійснювали Секретаріат Карпатської конвенції у Відні, Віденський центр Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) та Інститут екології Карпат НАН України (координатор Оксана Марискевич).

У зустрічі взяли участь понад сімдесят представників Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, наукових інституцій, установ природно-заповідного фонду, органів місцевої влади та громадських організацій.

Карпатський біосферний заповідник представляли його керівники (Микола Рибак та Федір Гамор) й начальниця відділу наукових основ сталого розвитку, розробки та впровадження грантових проектів Ірина Йонаш.

Відкрили та вітали учасників зустрічі заступник Міністра економіки, довкілля та сільського господарства України Ігор Зубович і керівник Програмного офісу ООН з навколишнього середовища у Відні й Секретаріату Карпатської конвенції Гаральд Егерер.

Відповідальні працівники Віденського представництва ЮНЕП та Секретаріату Карпатської конвенції (Гаральд Егерер, Клавдія Курас, Людмила Сіриченко, Леся

**Під час засідання Науково-технічної ради
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів, 8 грудня 2025 р.;
скріншот зустрічі підготовчого етапу проєкту
«Розширена мережа природоохоронних територій
для збереження та розвитку біорізноманіття»,
19 грудня 2025 р.**

Ніколаєва, Соня Геберт та Іскра Стоянова) детально проінформували про історію прийняття Карпатської конвенції та її роль у збереженні природи та сталого розвитку в Карпатах, проаналізували стан підготовки цього проєкту, його цілі, складові частини та очікувані результати від реалізації.

Йшлося також і про можливі ризики із впровадження проєкту та про заходи щодо їх мінімізації.

Проєкт передбачає три складові компоненти. По-перше, це посилення мережі природоохоронних територій і сталого управління пралісами та старовіковими лісами в Карпатському регіоні України. По-друге, сприяння розвитку спроможності управлінського персоналу для впровадження рекомендацій щодо практичної діяльності з питань впливу змін клімату та сталого управління природоохоронними територіями та старовіковими лісами і пралісами. По-третє, забезпечення збільшення ефекту від отриманих результатів від двох попередніх компонентів. Вся робота та результати впровадження проєкту повинні узгоджуватись з відповідними Протоколами до Карпатської конвенції, які ратифіковані і діють в Україні як закони.

Для реалізації проєкту передбачається спрямувати протягом чотирьох років близько чотирьох мільйонів доларів США за рахунок ГЕФу та двадцять три мільйони доларів українського дофінансування.

Дуже важливо, що учасники зустрічі, особливо представники карпатських установ природно-заповідного фонду, мали можливість взяти участь в обговоренні проєкту, поставити запитання та внести свої пропозиції щодо підготовки його кошторису.

Виступаючи з цього приводу, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор, нагадав що ідея прийняття Карпатської конвенції сформована в резолюції міжнародної науково-практичної конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», яку організувала адміністрація КБЗ у місті Рахів ще у 1998 році.

З ініціативи адміністрації КБЗ створено й серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», до складу якого зараз входять ділянки із 18 європейських країн.

Найбільша складова частина цього об'єкта охороняється в межах КБЗ. Для збереження пралісів та сталого розвитку регіону їх розташування трьома Указами та спеціальними дорученнями Президента України й розпорядженнями Кабінету Міністрів затверджено комплекс заходів, які через відсутність фінансування залишаються невиконаними. Серед них дуже важливим є спорудження на базі КБЗ, на гірському курорті Кваси, Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку.

Будівництво цього об'єкта передбачено також Державною програмою розвитку Карпатського регіону, яка згідно з Указом Президента України затверджена Постановою Кабінету Міністрів України.

Ми звернулись з проханням до розробників проєкту передбачити кошти на реалізацію заходів, передбачених цими рішеннями Президента та Уряду України, в першу чергу – знайти можливість профінансувати будівництво згаданого міжнародного центру.

Дуже приємно, що наше прохання на зустрічі сприйнято схвально та з обіцянками сприяти вирішенню цих проблем.

Із завершальними промовами виступили директор Департаменту природоохоронних територій та біорізноманіття Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України Едгар Токар та Гаральд Егерер – Національний координатор Карпатської конвенції.

Федір ГАМОР

Рахівська зима

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК – ІНІЦІАТОР ПРИЙНЯТТЯ ТА ПРОМОТОР ВПРОВАДЖЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

*Виступ на «Карпатському форумі»
(«Forum Carpathicum-2025»,
м. Братислава, 9-11 вересня 2025 р.)*

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
м. Рахів*

Карпатський біосферний заповідник є природоохоронною, науково-дослідною установою міжнародного значення. Належить до найбільших об'єктів Карпатської мережі природоохоронних територій.

У межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Берегівського районів Закарпатської області України займає площу 66 417, 4 тисячі гектарів.

Входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Є ініціатором створення і найбільшою складовою частиною транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Єдиний в Україні нагороджений Радою Європи Європейським дипломом для природоохоронних територій.

Як міжнародно визнаний науковий та екологічний центр задіює інструменти транскордонної наукової, навчально-освітньої та природоохоронної співпраці, виступає базою для реалізації демонстраційних проєктів зі сталого розвитку та проведення багатьох міжнародних науково-практичних конференцій, став генератором інноваційних ідей та проєктів, що лягли в основу низки законодавчих та нормативно-правових документів у галузі збереження та сталого розвитку Карпат.

У 1998 році в м. Рахові КБЗ провів міжнародну науково-практичну конференцію «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», на якій рекомендо-

вано: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядом цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку».

Для промоції та популяризації ідей Карпатської конвенції науковці КБЗ широко використовують власні видання: всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», науковий збірник «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», регіональну екологічну газету «Вісник Карпатського біосферного заповідника».

На всіх можливих рівнях, зокрема на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах», виробничих нарадах, популяризуємо Карпатську конвенцію і Протоколи до неї як важливі правові механізми для створення сталих економічних та екологічних вигод для корінного населення.

Пропонуємо вживати додаткові заходи щодо активізації, насамперед еколого-правової, науково-освітньої роботи та транскордонної співпраці, справедливого використання природних ресурсів місцевими громадами в умовах воєнного стану.

У цьому контексті важливе значення має проведений нами в 2024 р., з нагоди 25-річчя ініціювання рішення щодо розробки та прийняття Карпатської конвенції, міжнародний «круглий стіл» «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї»; побачили світ електронна версія та паперовий варіант збірника матері-

алів, які висвітлюють історію прийняття Конвенції, завдання та основні результати її впровадження.

У ньому презентується діяльність Віденського офісу, подається детальний аналіз стану виконання Конвенції та Протоколів до неї в Україні, розглядається широке коло питань з активізації еколого-правової, науково-освітньої та транскордонної роботи, розміщено напрацьовані рекомендації. Довідково додаються Закони і рішення Уряду України та інші інформаційні матеріали, що стосуються розробки та впровадження Карпатської конвенції.

У збірнику подано розгорнутий аналіз історії виникнення ідеї розробки, прийняття та проблем реалізації Карпатської конвенції та Протоколів до неї. Акцентовано, що завдяки українському уряду Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чехія на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (2003 р.) у Києві підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат, яка ратифікована Законом України у 2004 році.

Згодом країни-сторони Конвенції підписали Протоколи до неї: «Про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009 р.), «Про стале управління лісами» (2012 р.), «Про сталий туризм» (2017 р.), «Про сталий транспорт» (2016 р.) та «Про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості» (2020), які також ратифіковані законами України і є обов'язковими для виконання. Крім того, на сесіях Конференції Сторін Карпат-

Красуня Братислава

ської конвенції ухвалено: Стратегічний план дій для Карпатського регіону, Стратегічний план дій на виконання Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття, Карпатську мережу природоохоронних територій – Середньострокову стратегію, Стратегічний порядок денний щодо адаптації до зміни клімату, Стратегію розвитку сталого туризму в Карпатах, Стратегічний план дій на виконання Протоколу про стале управління лісами, Міжнародний план дій зі збереження великих хижих тварин та забезпечення екокоридорів для них у Карпатах, Спільний стратегічний план дій на 2021-2026 роки щодо імплементації Протоколу про сталий транспорт, Довгострокове бачення до 2030 року щодо боротьби зі зміною клімату в Карпатах.

А для забезпечення реалізації в Україні Карпатської конвенції наказом Мінприроди України від 31 грудня 2004 року № 535 було створено Координаційну раду з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (сьогодні її склад оновлюється), яка опрацювала Стратегію виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 року № 11.

Мета цієї Стратегії полягає у забезпеченні збереження та відновлення унікальних природних комплексів Карпат, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне, оздоровче і ресурсне значення, запобіганні негативному впли-

ву на гірські екосистеми та організації скоординованої, з екологічної точки зору, діяльності в Карпатському регіоні.

Привертається увага і до того факту, що незважаючи на великий перелік Законів, декларацій та інших документів, прийнятих з приводу реалізації Карпатської конвенції, не вдається забезпечити впровадження її основної мети, яка полягає у забезпеченні збереження та відновлення унікальних природних комплексів Карпат, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне, оздоровче і ресурсне значення; запобіганні негативному впливові на гірські екосистеми та організації, скоординованої з екологічної точки зору, діяльності в цьому регіоні.

Нещодавно опубліковано змістовний аналіз виконання Україною Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Можна побачити ті зусилля, які докладались Урядом України для впровадження її положень на практиці.

Запропоновано «Проект оновленої стратегії виконання Карпатської конвенції з урахуванням напрацювань у рамках конвенції».

Як мовиться, на папері начебто все гаразд... Але якщо більш уважно глянути на стан виконання чинної Стратегії, зокрема у частині еколого-правової, науково-освітньої роботи і транскордонної співпраці, через призму практичних результатів, то складається враження про її декларативний характер. І по багатьох її позиціях не можна побачити конкретних результатів безпосередньо на місцях.

На жаль, в Україні спостерігається нерозуміння та ігнорування концептуальних положень Рамкової конвенції

і Протоколів до неї як на центральному, так на регіональному і місцевому рівнях. А це має істотні негативні, і не тільки екологічні, але й соціально-економічні наслідки, зокрема для екологічно зорієнтованого сталого використання лісових, туристично-рекреаційних ресурсів, розбудови транспортної та енергетичної інфраструктури у високогірних районах.

Часто проводяться або плануються роботи, які несумісні із цілями Конвенції та її Протоколами, не вистачає юридичної адвокації щодо застосування їх норм на практиці, не дооцінюється думка громадськості та наукові рекомендації при підготовці і будівництві великих промислових, транспортних та туристично-рекреаційних об'єктів тощо.

Як результат, великий суспільний спротив, до прикладу, отримують будівництво на гірських ріках гідроелектростанцій, а в високогір'ї сотень вітрових електростанцій та мегакурортів (як на Свидовці) тощо.

На підставі заслуханих доповідей та проведених дискусій під час міжнародного «круглого столу» звернуто увагу на:

- низький рівень зацікавленості на місцевому, регіональному і галузевому рівнях в своєчасній і ефективній імплементації документів, прийнятих в рамках Карпатської конвенції;
- відсутність належної координації дій стосовно виконання завдань Карпатської конвенції.

Пропонуємо Віденському офісу Карпатської конвенції розглянути можливість:

- формування та в обов'язковому порядку запровадження в усіх країнах Карпатського регіону Кодексу Карпатської конвенції;
- розробки окремого Протоколу до Карпатської конвенції щодо збереження самобутніх етнічних традицій та звичаїв населення в країнах Карпатського регіону;
- підготовки та впровадження заходів щодо популяризації і внесення до навчальних програм закладів освіти країн-учасниць вивчення правових основ Карпатської конвенції та Протоколів до неї;
- видання та поширення в країнах-учасниках електронного та друкованого варіантів періодичного бюлетеня (газети) із питань поширення знань та проблем реалізації Карпатської конвенції та Протоколів до неї.

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСКОРДОННОГО РЕЗЕРВАТУ БІОСФЕРИ «СХІДНІ КАРПАТИ»

У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Оксана МАРИСКЕВИЧ,
кандидат біологічних наук,
Інститут екології Карпат
НАН України,
м. Львів

Серед важливих аспектів реалізації Карпатської конвенції та Протоколів до неї називаємо активізацію транскордонної співпраці. А в Стратегії виконання в Україні Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, яка схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 16 січня 2007 року № 11-р., передбачається «участь у забезпеченні розвитку Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО».

У цьому контексті хочемо привернути увагу до того факту, що у листопаді 1992 р. програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАБ) було проголошено польсько-словацький білатеральний резерват біосфери «Східні Карпати», до якого увійшли три польських і одна словацька природоохоронні території. В жовтні 1998 р. до резервату було включено дві українські території – Ужанський національний природний парк в Закарпатській області та Регіональний ландшафтний парк «Надсянський» в Львівській області. Таким чином, не лише у Європі, але й у світі загалом створено перший гірський трилатеральний ЮНЕСКО-МАБ транскордонний резерват біосфери «Східні Карпати» (надалі ТРБ «СК»), який є об'єктом із «замкнутим контуром».

ТРБ «СК» загальною площею 208,22 тис. га включає 6 великоплощинних природоохоронних територій II та V категорій IUCN в трьох країнах: в Польщі (52,1% від загальної площі) – Бешадський національний парк (*Bieszczadzki*

Park Narodowy), ландшафтний парк «Долина Сяну» (*Park Krajobrazowy Doliny Sanu*) та Ціснянсько-Ветлінський ландшафтний парк (*Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy*); в Словаччині (19,5%) – Національний парк «Полонини» (*Národný park Poloniny*) з прилягаючими масивами області охоронного ландшафту «Східні Карпати» (*Chránená krajinná oblasť «Východné Karpaty»*) та в Україні (28,4%) – Ужанський національний природний парк (надалі НПП) й регіональний ландшафтний парк «Надсянський» (надалі РЛП).

З часу створення ТБР «СК» відбулися деякі зміни просторової структури території: площа Бешадського парку народного зросла на 2140 га за рахунок включення частини Ландшафтного парку «Долина Сяну», до складу новоутвореного в 2019 р. НПП «Бойківщина» увійшло 4279 га РЛП «Надсянський», а площа Ужанського НПП зросла на 6990 тис. га [3, 6].

Загалом, Східні Карпати в межах прикордонних територій Польщі, Словаччини та України до цього часу можна вважати останніми екосистемами Європи, які зазнали найменшого антропогенного впливу. Тут збереглися значні за площею масиви природних букових лісів, частина яких загальною площею 8269 га увійшла до Світової природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат і інших районів Європи» (*Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe*). Окрім цього, в межах резервату біосфери виявлено велику кількість рідкісних типів оселищ ендемічних і зникаючих видів флори й фауни, тут зосереджено рефугіуми найбільших хижаків і рослинодісних ссавців Європи – ведмеда, рисі, вовка та зубра євро-

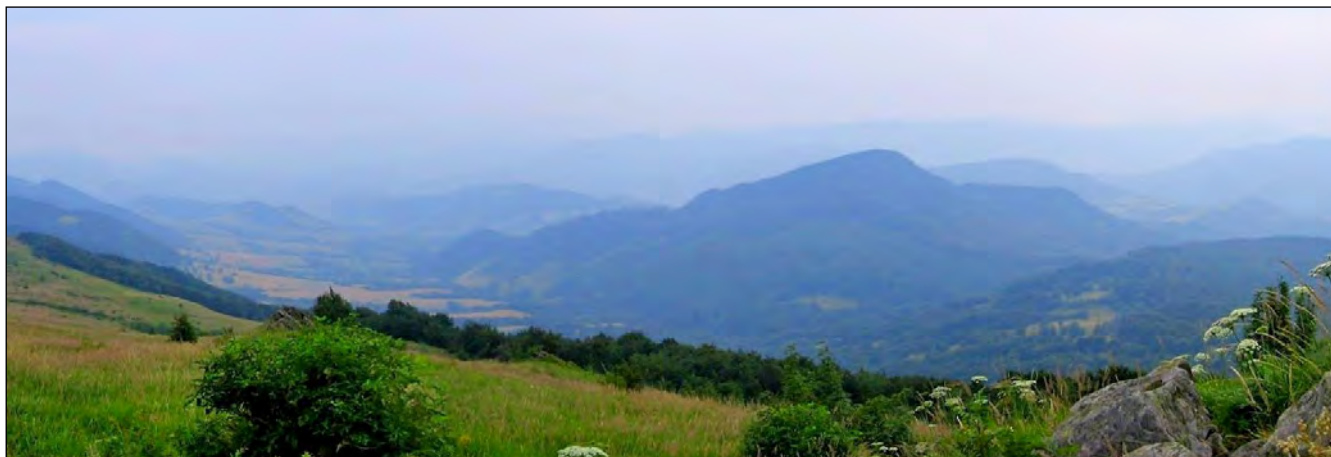
пейського. Ця територія характеризується збереженням багатої культурної спадщини двох карпатських етнографічних груп – лемків та бойків, особливо їхньої сакральної культури [8].

Ідея щодо транскордонної співпраці для збереження біорізноманіття та ландшафтів у Східних Карпатах стартувала в 1924 р., коли польськими науковцями було запропоновано створення транскордонних природоохоронних територій [7]. Протягом століття змінилися не лише уряди, контури й площі країн, а також правила та політичний контекст співпраці. Станом на сьогодні Східні Карпати – одне з небагатьох місць, де природа завоювала раніше керовані та заселені райони традиційного проживання карпатських етнографічних груп населення, які зазнали переселення й депортації внаслідок політичних змін на карті Європи після Другої світової війни.

Природа об'єднує ТРБ «СК», проте водночас вона є конгломератом трьох різних підрегіонів з огляду на: історію, мову, чисельність населення, способи землекористування та збереження природи, лісове та сільське господарство, економіку, працевлаштування та добробут населення, а також розвиток туризму та можливості щодо надання рекреаційних послуг.

Є ряд об'єктивних обмежень для співпраці в ТРБ «СК», до яких варто зарахувати фізичні перешкоди:

- режим «жорстких кордонів» між ЄС і Україною;
- різниця в правових нормах щодо функціонування природоохоронних територій, зокрема, підходу до їхнього зонування;
- відмінний рівень фінансування природоохоронних об'єктів, зокрема, можливості щодо виконання спільних проєктів;

- різний ступінь знань про природні ресурси;
- різний ступінь добробуту й заробітних плат тощо.

Так, зокрема, режим «жорстких кордонів» між ЄС і Україною ускладнює безпосередню комунікацію співробітників природоохоронних установ, проведення спільних досліджень, прокладання спільних туристичних маршрутів та стежок, навчання персоналу тощо. Ця проблема цілком елімінована для словацької та польської сторін ТРБ, свідченням чого є реалізація низки проєктів протягом 2014-2020 років із загальним бюджетом понад 232 тис. євро, а саме: «Міжнародний резерват біосфери «Східні Карпати» – наша спільна спадщина», «Природа в сусідстві – польсько-словацька співпраця прикордонних національних парків в галузі освіти, промоції та охорони природи Східних Карпат», «Світ природи і культури Східних Карпат – спільна промоція – краща охорона» та «Біля джерел: рік польсько-словацького прикордоння – людина, природа і культура», які профінансовані ЄС з Європейського фонду регіонального розвитку та бюджетів обох країн в рамках Програми транскордонної співпраці Польща – Словаччина (*Program Współpracy Transgranicznej Interreg V-A PL-SK*) [10].

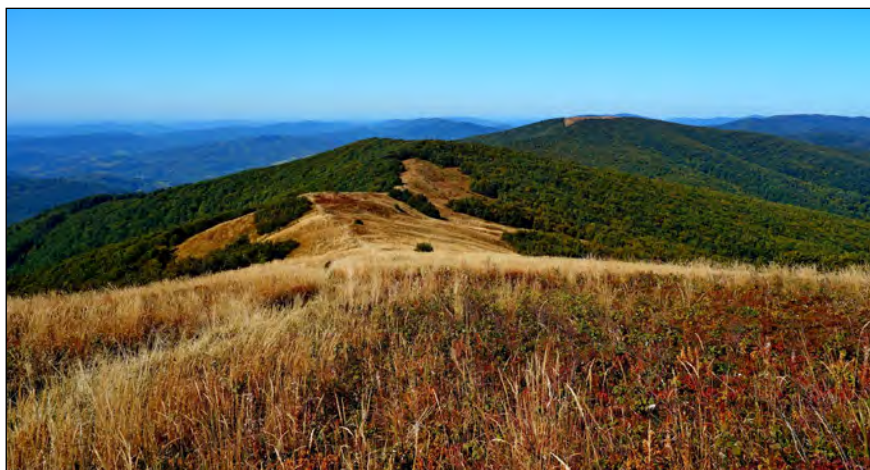
У той же час протягом означеного вище періоду українські частини ТБР «СК» практично не були залучені до реалізації спільних проєктів з іншими частинами ТРБ в рамках Програм транскордонної співпраці Interreg. До певної міри це пояснюється фактом, що європейські програми Interreg, де основним бенефіціаром є ЄС, побудовані таким чином, що вони не стосуються України, Польщі та Словаччини одночасно. Окрім цього, на відміну від Програми «Interreg NEXT

Poland-Ukraine 2021-2027», яка територіально охоплює дві адміністративні області, де локалізована українська частина ТРБ «СК» (Львівську та Закарпатську), Програма *Interreg VI-A NEXT Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine 2021-2027*» поширюється лишень на Закарпатську область. Варто зазначити, що в 2024 р. Ужанський НПП спільно з Ужанським національним університетом і Державним університетом технологій та економіки в Ярославі (Польща) переміг в номінації «Довкілля» Програми «*Interreg NEXT Poland-Ukraine 2021-2027*» з проєктом «Карпатська молодь за екорозумну освіту».

Ще один прояв «жорстких кордонів» між Україною та ЄС створює серйозні перешкоди в реалізації однієї з основних функцій резерватів біосфери – охоронної, яка в межах ТРБ «СК» передбачає вільну міграцію найбільших хижаків і рослиноїдних ссавців та збереження об'єкта Світової природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат і інших районів Європи». Посилення режиму на державному кордоні, зумовлене введенням в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» від 24 лютого 2023 р. № 2952-IX [1], створює низку викликів для української частини ТРБ. Зокрема, в ст. 46² Земельного Кодексу України зазначено, що «Землі території та об'єктів природно-заповідного фонду вздовж лінії державного кордону України у розмірах, передбачених цим Кодексом, у встановленому законом порядку виводяться із складу природно-заповідного фонду та передаються військовим частинам Державної прикордонної служби України для здійснення будівництва, облаштування та

Панорама Високих Бещадів, Польща

утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій». Згідно з доповненнями до частини другої ст. 55 цього Кодексу, «лісові насадження у межах земельних ділянок шириною 30-50 метрів уздовж лінії державного кордону України на суші, по берегу української частини прикордонної річки, озера або іншої водойми, передаються у постійне користування військовим частинам Державної прикордонної служби України для будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій» [1]. Оскільки протяжність кордону України з Польщею та Словаччиною в межах ТРБ становить близько 120 км, реалізація цієї статті на практиці передбачає передачу понад 600 га земель території української частини ТРБ «СК» в постійне користування ДПСУ з посиленням лінії інженерних споруд новою огорожею, яка створює серйозні загрози для міграції великих тварин. Окрім цього, масиви букових пралісів в Ужанському НПП, частина яких локалізується на ділянках, що мають бути передані в постійне користування ДПСУ, фактично формують єдині комплекси з польською та словацькою частинами Світової природної спадщини ЮНЕСКО. Тому будь-яка діяльність, пов'язана з облаштуванням цих земельних ділянок (передусім вирубування дерев), призведе до конфліктних ситуацій, бо вона суперечить п.3 ст.6 Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини, яка ратифікована Україною [4].

Володіння Національного парку «Полонини», Словаччина

До переліку успішних досягнень в ТРБ «СК» в аспекті підтримки реалізації основних цілей резерватів біосфери варто зарахувати фінансування спільних й окремих проєктів у рамках Фонду збереження біорізноманіття Східних Карпат (*East Carpathian Biodiversity Conservation*) – спеціального екологічного цільового фонду, який був зареєстрований в Швейцарії в 1995 р. на основі тристоронньої угоди між Польщею, Словацькою Республікою та Україною для підтримки першого у світі гірського трилатерального резервату біосфери. Фінансовий супровід було забезпечено міжнародними донорами – John D. and Catherine T. MacArthur Foundation (USA) і Global Environment Facility (WB). У 2012 р. цей фонд було перереєстровано в Словаччині як Фонд збереження біорізноманіття Карпат (*Nadácia na ochranu biodiverzity Karpat*).

Фондом підтримується виконання переважно малих проєктів у ТРБ «СК», які мають стосунок до реалізації основних функцій резерватів біосфери, а саме:

- охоронної функції: обґрунтування 9 нових «природно-історичних комплексів» в гміні Лютовіска, Польща; реконструкція каплички в Бальніці, Польща; охоронні заходи на гірських полонинах в НП «Полонини», Словаччина; вивчення природної спадщини на території НПП «Бойківщина», Україна; спільна промоція 5 сакральних пам'яток ЮНЕСКО, Україна-Польща; волоська культура в НП «Полонини», Словаччина; інвентаризація рослинності, Ужанський НПП, Україна;

- функції розвитку: підтримка функціонування РЛП «Надсянський», Україна; відновлення привабливості Ужанського НПП, Україна; поліп-

шення екологічних умов р. Стужичанка та потоку Кам'янистий, Україна; еко-туристичне навчання для мешканців, Польща; велосипедні траси в НП «Полонини», Словаччина; відновлення виробництва та використання забутих культур в НП «Полонини», Словаччина;

- логістичної функції: міжнародні тренінги щодо розвитку інфраструктури маршрутів, екомузей гміни Дунайця, Польща; полонинські пасторалі, Словаччина; підтримка діяльності екологічного центру в РЛП «Надсянський», Україна тощо.

Черговою проблемою функціонування ТРБ «СК» є відсутність спільної координаційної структури, створення якої передбачалося після підписання відповідного Протоколу Міністрами охорони довкілля Польщі, України та Словаччини ще в 1991 р. Така структура могла б бути створеною лише на підставі укладання міжурядової угоди про функціонування ТРБ «СК», що дозволило б визначити спільні чи скоординовані стратегії охорони, пріоритети та цілі діяльності як єдиного організаційного комплексу. На нашу думку, навіть підписання такої міжурядової угоди не призвело б до формування скоординованої стратегії охорони природи й реалізації інших функцій міжнародних резерватів біосфери з огляду на вже згадувану вище відмінність в природоохоронних законодавствах країн ЄС та України.

15 листопада 2013 р. для координації спільних заходів, пов'язаних із реалізацією цілей ТРБ, незважаючи на відсутність міжурядової угоди, керівництво парків, що входять до складу ТРБ «СК», підписало Угоду директорів. Також було створено Координаційну раду ТРБ «СК» та підтримано Рамковий план співпраці на 10 років, який вклю-

чав конкретні завдання до трьох основних цілей: А – «Захист біорізноманіття та культурних цінностей», В – «Покращення моделі управління та сталого розвитку» та С – «Розвиток наукових досліджень, моніторингу та освіти». Аналіз стану виконання Рамкового плану показує, що за 10 років від моменту його прийняття вдалося виконати лише частину з поставлених завдань.

У 2017 р. у відкритому доступі опубліковано звіт Рахункової палати України за результатами міжнародного координованого аудиту функціонування ТРБ «СК», проведеного вищими органами фінансового контролю Республіки Польща, Словацької Республіки та України. Метою аудиту було «встановлення фактичного стану справ і надання оцінки щодо досягнення мети створення об'єктів природно-заповідного фонду, що входять до складу Міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати», а також ефективності використання коштів державного бюджету, виділених на їх функціонування» [2].

Сама постановка мети цього аудиту звучить досить контроверсійно, оскільки мета створення кожного з об'єктів, що входять до складу ТРБ «СК», чітко визначена в їхніх Положеннях, а Положення про ТРБ «СК» не розроблено до цього часу. Зокрема, в Положенні про Ужанський НПП, яке затверджене наказом Міндовкілля України від 28.08.2020 р. № 69 (у редакції наказу Міндовкілля України від 11.05.2023 р. № 314), перебування цього НПП в складі ТРБ «СК» згадується побіжно в пп. 4.6 і 13.2, воно також не зазначено в розділі 2 «Мета створення і завдання» означеного вище Положення [5].

У звіті за результатами аудиту Рахункової палати було наголошено, що функціонування ТРБ «СК» не відповідає низці вимог, визначених міжнародною зустріччю експертів Севілья+5 (Рекомендації з Памплони). Зокрема, щодо Координаційної ради зазначено, що остання «є неформальним органом, носить тільки декларативний характер і не має юридичного визначення в жодній із трьох країн, тому не може забезпечити ефективний менеджмент і координацію як на території ТРБ «СК», так і в його національних частинах». Це зумовлено застосуванням специфічних організаційних та правових засад у кожній країні, «оскільки завдання парків не були чітко визначені як завдання біосферного резервату – ні в національному зако-

нодавстві, ні в жодному іншому документі, який був підставою для функціонування парків. Ці завдання випливали переважно із законів і виконавчих норм, які стосуються охорони природи в кожній країні, а фінансувалася їх реалізація з бюджетів країн та бюджетів органів місцевого самоврядування» [2].

У наступному році для підтвердження статусу біосферного резервату треба буде готувати черговий періодичний рапорт про функціонування ТРБ «СК» для ЮНЕСКО, в якому потрібно відобразити врахування рекомендацій, наданих до попереднього рапорту Радою Програми МАВ (MAB Council) на 28-й сесії Міжнародної Координаційної Ради (ICC UNESCO-MAB), яка відбулася в 2016 р. у Лімі (Перу). Особливого поступу в функціонуванні ТРБ «СК» за останні десять років не спостерігається з огляду на означені правові й організаційні колізії, а також «прірву» між рівнями фінансування окремих частин ТРБ в країнах ЄС порівняно з Україною. Покладатися виключно на реалізацію спільних проєктів, які б частково забезпечували виконання ТРБ його статутних цілей, не варто.

Основними викликами для майбутньої співпраці в межах ТРБ залишається правова база транскордонного співробітництва загалом і в Україні зокрема (гармонізація природоохоронного законодавства України з ЄС); постійне фінансування транскордонного співробітництва через підписання міжвідомчої угоди про співпрацю між Укра-

їною, Республікою Польща та Словачкою Республікою з питань функціонування ТРБ «Східні Карпати», а також залучення локальних громад до транскордонного співробітництва. Варто також враховувати той факт, що щільність населення в українській частині ТРБ є на порядок вищою порівняно з польською та словацькою його частинами, що також створює низку проблем (забезпечення населення паливною сировиною, неконтрольований збір ягід та грибів у промислових масштабах, незаконні рубки, браконьєрство).

Державам, а передусім національним комітетам у справах ЮНЕСКО країн, що брали участь у створенні ТРБ «СК», треба взяти до відома й керівництва в своїй діяльності рекомендації ЮНЕСКО, підготовлені в 2022 р. для біосферних резерватів, а саме: *створення транскордонних резерватів є складним завданням, яке потребує ефективної координації між країнами для забезпечення функціонування та сталого розвитку територій, а також, якщо це можливо, узгоджених міждержавних підходів й розробку планів управління. Важливим моментом є рух до інтегрованого Секретаріату ТБР з постійним фінансуванням діяльності та спеціальним персоналом; розробка та впровадження транскордонних пілотних проєктів; розробка короткотермінових та довгострокових програм співпраці в ТРБ; залучення зацікавлених сторін, місцевих підприємців для виробництва та маркування місцевих продуктів з логотипом ТРБ, а також підвищення обізнаності мешканців і відвідувачів про ТРБ [9]. До того часу, поки владні структури країн, що створи-*

ли ТРБ «СК», не визначаться із законодавчими ініціативами щодо підтримки функціонування ТРБ, природоохоронним установам не вдасться домовитися ні між собою, ні з місцевими громадами, а це означає, що й не буде можливостей забезпечити цілі й мету існування резервату. У зв'язку з цим питання щодо подальшого функціонування першого в світі трилатерального гірського біосферного резервату «Східні Карпати» залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» від 24 лютого 2023 р. № 2952-IX. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-20#n98>. 30.08.2024.
2. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на функціонування об'єктів природно-заповідного фонду, що входять до складу Міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати». 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2017/13-6_2017/Zvit_13-6_2017.pdf. 28.08.2024.
3. Земан В., Марискевич О. Серце Бойківського краю (НПП «Бойківщина»: здобутки і перспективи) // Зелені Карпати. – 2023. № 1-4. – С.44-51.
4. Конвенція про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини. 1972. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text. 28.08.2024.
5. Положення про Ужанський національний природний парк. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://merp.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Polozhennya-Uzhanskyj.pdf>. 30.08.2024. 29.08.2024.
6. Bieszczadzki Park Narodowy. Osobliwości przyrodnicze i kulturowe. – Ustrzyki Górne, 2023. – 107 s.
7. Breymeyer A. Natural Conditions in Europe/ in Poland and the Network of MAB Biosphere Reserves // Biosphere Reserves in Poland. – Warszawa: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A.Gregorzczak, 1997. – P. 16-21.
8. Niewiadomski Z. Maryskewych O., Perzanowski K. International Biosphere Reserve «Eastern Carpathians»/ Międzynarodowy Rezerwat Biosfery «Karpaty Wschodnie // Biosphere Reserves in Poland/Rezerwat biosfery w Polsce. Red. M.Kunz, A.Nienartowicz. – Toruń: Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013 – P.109-128.
9. Technical Guidelines for Biosphere Reserves. UNESCO, 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375692>. 27.08.2024.
10. Współpraca SK-PL. 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://archiwum.bdpn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1980&Itemid=228. 28.08.2024.

**Тисячолітній дуб на території
Ужанського національного
природного парку, Україна**

НА ВОРОТАХ КАРПАТ

БУДНІ І ПЕРСПЕКТИВИ НПП «КОРОЛІВСЬКІ БЕСКИДИ»

Роман БАТЮЧОК,
в.о. директора,
Михайлина МАСЛЕЙ,
провідний фахівець з рекреації,
НПП «Королівські Бескиди»,
м. Старий Самбір,
Львівська область

Старосамбірський край, на теренах якого розташований парк, часто називають «воротами Карпат». І це не лише географічний термін, а й відображення його багатовікової ролі як ключового оборонного та контрольного пункту на шляху до гір. Історичні джерела та дані археологічних розкопок засвідчують, що Старий Самбір (первісно Самбір) з його єпископською катедрою та низкою давніх монастирів у Спасі, Созані, Смільніці і Лаврові (17) був важливою ланкою потужної Карпатської лінії оборони, що дозволяла контролювати комунікаційні шляхи до Воротінського, Ужочького, Солінського, Лупківського перевалів, а також на Руський Путь (15).

Міський оборонний комплекс, посилений ланцюгом давніх монастирів, не лише контролював доступ до гір, але й сам став символом пропускового пункту – що відображено навіть у гіпотетичному походженні назви «Самбір» (samborza) від старослов'янського «воротна вежа» або «стовп» – тип оборонної споруди, яка є проїзною (воротною) вежею, передовим форпостом оборонних комплексів. У європейській термінології тотожно донжону – житлово-оборонний вежі (16).

У другій половині XIII століття король Лев Данилович здійснив масштабну розбудову Карпатської оборонної лінії вздовж стратегічної Руської Путі, що було необхідно для захисту західних рубежів його держави. Історичні джерела зауважують особисту роль Лева у маркуванні кордонів: польський істо-

рик Ян Длугош свідчить, що саме король встановив кам'яний стовп із руським написом на вершині гори Пікуй як символ своїх володінь.

Після походу 1258 року через перевал Руська Путь, що мав на меті приєднання Закарпаття, оборонна інфраструктура за особистої участі Лева набула ключового значення. Він забезпечив її розширення, охопивши територію від Старого Самбора до Верецького перевалу, що підтверджує стратегічний пріоритет захисту кордонів у його політиці (16).

Особне місце у карпатському проєкті Лева Даниловича посідав Спас – укріплений і сакральний осередок, що (за рядом припущень) замислювався як нова столична резиденція за прикладом батьківського Холма. Незважаючи на те, що Спасу так і не судилося стати столицею Галицько-Волинської держави, його значення для самого короля Лева є незаперечним (26). Саме тут восени 1300 р. він прийняв монаший постриг і знайшов свій останній спочинок (12).

Образ галицького князя Лева Даниловича впродовж XV–XIX ст. зберігав виняткову популярність серед різних верств українського населення. Сприймався не лише як історична фігура, але і як символ державності та джерело законності упродовж століть після його смерті. Це явище було особливо виразним на землях колишніх князівських володінь, й нашого краю зокрема, що засвідчує жива народна традиція (розмаїття переказів і легенд) та численні підробки грамот (11).

Саме Леву Даниловичу, нащадку славетного короля Данила, завдячує назвою наш парк й обрано її не лише за народну любов до Лева, але й задля поширення знань про цей період нашого державотворення, історичне бачення якого було зруйноване за часів окупації російською імперією та Радянським Союзом. Сьогодні ж, як слушно заува-

жує історик, кандидат історичних наук, голова Інституту національної пам'яті Олександр Алфьоров, «існування корони Королівства Русь можуть заперечувати лише росіяни». «Росіяни просто не здатні визнати, що піком всього процесу, який був навколо Київської Русі з IX-го сторіччя, стало формування європейської держави, коли відбулося отримання корони. Корона для Європи, в католицькому світі, є ознакою державності», – зазначає історик (27).

Королівство Русь, як зріла форма Галицько-Волинської держави, існувало майже століття, протистоячи Орді та інтегруючись у європейський простір завдяки політиці короля Данила Романовича та його нащадків Лева Даниловича й короля Юрія. Союз із європейськими державами заклав основу західної орієнтації України, що зберігається й сьогодні (21).

Цікаво, що корона, отримана у 1253 році, символічно проіснувала до 1918 року, – тоді, після розпаду Австро-Угорської імперії, її останній цісар дозволив народам імперії проголосити незалежність. Це дало змогу західноукраїнським територіям, які входили до її складу у статусі Королівства Галичини та Лодомерії, скористатися історичним правом на самовизначення та проголосити створення Західноукраїнської Народної Республіки – державного утворення, що стало важливим кроком у боротьбі за українську незалежність.

Знання історії Королівства Русь має виняткову цінність для сьогодення, оскільки воно демонструє глибоку європейську орієнтацію нашої державності, що формувалася ще у XIII–XIV століттях. Досвід Данила у творенні коаліції із західноєвропейськими державами для протистояння Орді (чий політичний спадок успадкувала Московська держава) доводить, що цивілізаційне прагнення України бути частиною європейської сім'ї народів є природним,

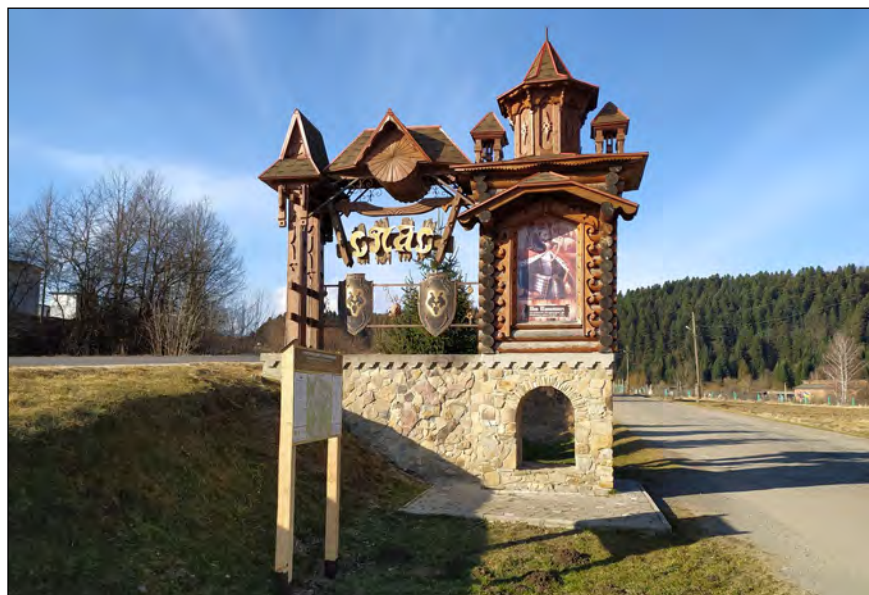
історично обумовленим і логічним продовженням політики його спадкоємців. Ця історія слугує яскравим доказом того, що український етнос був творцем могутньої європейської середньовічної держави, а не лише об'єктом зовнішніх впливів.

Й частинку цієї історії береже та передає відвідувачам наш парк, в межах якого знаходиться гора Замкова, на якій колись височів замок Лева Даниловича, котрий в силу обставин й вимог часу не зміг коронуватися, та, за свідченням численних історичних джерел та документів, в Європі сприймався як легітимний спадкоємець Данила Романовича і сюзерен Королівства Русі (3).

Історія ж створення парку розпочалась із прийняття рішення XXIII сесії VII скликання Старосамбірської районної ради від 10.06.2018 №403 «Про звернення до Міністерства екології та природних ресурсів України щодо підтримки клопотання та погодження створення Національного природного парку «Королівські Бескиди» на території Старосамбірського району Львівської області з підпорядкуванням Міністерству екології та природних ресурсів України». Ідея створення природоохоронного об'єкта такого рівня в рамках проведення відповідних обговорень була одноставно підтримана також головами органів місцевого самоврядування району (25).

Мотивами до прийняття відповідних рішень стали насамперед активна лісгосподарська діяльність та збільшення випадків незаконних рубок. Надмірна експлуатація лісів на Старосамбірщині призвела до значних порушень не лише у віковій структурі та видовому складі лісів, а й порушила їхню вертикальну пояси́сть, призвела до домінування нетипових для регіону видів, як-от сосни звичайної, що свідчить про штучні зміни. Як результат, лісові екосистеми стали біологічно нестабільними, більш вразливими до хвороб і шкідників, їхня продуктивність знизилася, а незаконні рубки, що здебільшого проводились і проводяться вкрай варварськими методами, є явищем надзвичайно загрозливим.

Вид з початкової точки туристичної стежки «Шляхами князя Лева»; село Спас за часів Австро-Угорщини було відомим центром рекреації; урочище Рубань – одна з локацій туристичного шляху «На Верх»

**Дзвіниця Архистратига Михаїла
(1767-1779) у селі Ясениця-Замкова;
Лаврівський монастир
Святого Онуфрія;
майстер-клас
для найменших екологів**

Відтак створення НПП розглядалось як ефективний крок до збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу й забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища та позитивного впливу через еколого-освітню роботу, створення нових робочих місць, залучення інвестицій, реагування на основні причини масових незаконних рубок в регіоні:

- високий рівень безробіття: відсутність робочих місць спонукає людей шукати нелегальні способи заробітку, щоб утримувати свої родини та є одним з основних чинників, що штовхає людей на незаконні дії;
- низький рівень життя: через недостатню матеріальну забезпеченість населення мало використовує енерго- та ресурсозберігаючі технології, що своєю чергою збільшує тиск на лісові ресурси для опалення й інших потреб;
- слабкий розвиток інфраструктури: недостатньо розвинена інфраструктура у сільській місцевості обмежує можливості для сталого розвитку та альтернативних видів діяльності;
- недостатній рівень екологічної свідомості серед населення також сприяє недбалою ставленню до природних ресурсів.

Проект створення парку на замовлення відділу АПР Старосамбірської райдержадміністрації був розроблений Львівським національним університетом імені Івана Франка.

Створено парк відповідно до Указу Президента України від 30.11.2020 № 526 «Про створення Національного природного парку «Королівські Бескиди» з метою збереження, відтворення, ефективного використання природних комплексів та об'єктів Українських Карпат, інших природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню, естетичну цінність (20).

Роботу установа розпочала в час повномасштабного вторгнення, що значно вплинуло на формування штату, кваліфікацію та плинність кадрів.

Загальна площа парку становить 8997 га земель комунальної власності, у тому числі 8691 га земель, що надаються у постійне користування та 306 га у межах Дністрянського лісництва, що включаються до його складу без вилучення у постійного землекористувача – Старосамбірського ДЛП «Галсільліс» (20).

На території Національного природного парку «Королівські Бескиди» згідно з природоохоронним законодавством (7) виділяються 4 зони: заповідна, рекреаційна, сталої рекреації та господарська. Заповідна зона складає 2416 га або 26% від площі парку, зона регульованої рекреації – 2574 га або 28%, зона стаціонарної рекреації – 179 га, або 4%, господарська зона – 3828 га, або 42%.

Специфікою території парку є яскраво виражений кластерний тип, що ускладнює роботу служби державної охорони ПЗФ, планування й розробку туристичних й екологічних стежок.

Своєрідність біоти території НПП зумовлена особливостями географічного положення, клімату, геологічної і геоморфологічної будови, історії польодовикового розвитку рослинного вкриття та інтенсивного антропогенного впливу. За структурно-тектонічним районуванням територія парку розташована у Скибовій зоні Карпатської гірської складчастої області (2) в межах Верхньодністреського району геоморфологічної підобласті Бескидів (9).

Загалом територія парку розташована в Турківсько-Старосамбірському геоботанічному районі буково-ялищевих лісів Карпатського (Рахівсько-Турківсько-Берегометського) геоботанічного округу букових лісів Східнокарпатської гірської підпровінції, Центральноевропейської провінції, Європейської широколистянолісової області (4).

Верхньодністрівські Бескиди, зокрема і Турківсько-Старосамбірський геоботанічний район, мають особливості формування лісової рослинності, що характерно і для інших частин Українських Карпат. Це зумовлено їхньою геоморфологічною будовою, географічним положенням, кліматичними умовами, історією розвитку рослинності в голоценої та впливом клімату прилеглих ландшафтів. Згідно із закономірностями висотної диференціації рослинного покриву в Українських Карпатах, що були встановлені професором С.М. Стойком, територія парку знаходиться в межах п'яти вертикальних рослинних поясів (19): ВРП дубових лісів з ду-

ба звичайного (300-350 м н.р.м.), ВРП буково-ялищевих-дубових лісів (350-450 м н.р.м.), ВРП букових лісів (450-800 м н.р.м.), ВРП ялищевих-букових і буково-ялищевих лісів (500-900 м н.р.м.), ВРП смереково-ялищевих-букових лісів (800-1000 м н.р.м.).

Територія Старосамбірщини була густо заселеною протягом тривалого історичного періоду (сліди людської присутності датуються приблизно 5 тисяч років тому) (10), а відтак зазнала значного антропогенного впливу, що суттєво трансформувало її природне рослинне покриття та призвело до фрагментації лісових масивів, зміни їх ценотичної структури та порушення вертикальної поясності (8). Рівень лісистості, як наслідок, знизився з 90-95% у доагрокультурний період – до 30-45% на сьогодні (22).

Свого часу Турківсько-Старосамбірський геоботанічний район вважався територією з найкраще збереженими, найбільш поширеними та високопродуктивними ялищевими лісами в Українських Карпатах. Сьогодні ялиця росте в цьому районі, та на території парку зокрема, як у монодомінантних (чистих), так і в змішаних деревостанах – разом із сосною, смерекою (антропогенного походження), буком, а також, рідше, з буком і дубом.

Ялищеві ліси, які збереглися на території парку, належать до класу *Vaccinio-Piceetea* Br.-Bl. 1939 і можуть бути віднесені до асоціації *Ableti-Piceetum* Szaf., Pawł. et Kulez. 1923 em. J. Mat. 1978. Ліси, де переважає ялиця, займають значні площі в обох лісництвах, що увійшли до складу парку: у Дністрянському – 1527,5 га, та у Старосамбірському – 1450,9 га. Однак більшість з них сформовані з молодих і середньовікових дерев. Ліси з ялицею віком понад 100 років становлять лише по 24,4 та 2,8 га відповідно. Відтак відновлення цих ялищевих лісів визначено як один з головних пріоритетів розвитку парку.

Видовий склад флори НПП «Королівські Бескиди» досить різноманітний, згідно проекту створення його формують 470 видів, що представляють 77 родин, а потенційно – понад 600 видів судинних рослин. Наразі в межах загальних обстежень територій зафіксовано 350 видів судинних та 19 видів вищих несудинних рослин.

Рідкісні види, виявлені та закартографовані за допомогою спеціального програмного забезпечення, встановленого на смартфони та планшети,

на території НПП «Королівські Бескиди», належать до різних соціологічних категорій.

До Червоного списку МСОП (IUCN) внесені 137 видів судинних рослин, переважна більшість у категорії LC, стан їх не викликає занепокоєння.

З числа видів, занесених до Червоної книги України (13), виявлено 20 видів, з яких 13 належать до родини *Orchidaceae*: булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce), булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.), зозульки Фукса (пальчатокорінник Фукса) (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soy (*Orchis fuchsii* Druce)), зозульки м'ясочервоні (пальчатокорінник м'ясочервоний) (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soy (*Orchis incarnata* L.)), зозульки травневі (пальчатокорінник травневий) (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F. Hunt & Summerhayes (*Orchis majalis* Rchb.)), зозульки бузинові (пальчатокорінник бузиновий) (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soy (*Orchis sambucina* L.)), коручка чемерникоподібна (к. широколиста) (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz s.l.), коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz), билиця довгоголий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), зозулині сльози яйцелисті (гніздівка яйцелиста) (*Neottia ovata* (L.) Bluff & Fingerh. (*Listera ovata* (L.) R.Br.)), зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* (L.) Rich.), – більшість з них зустрічається невеликими групами: від кількох до декількох особин, як і лілія лісова (*Lilium martagon* L.) та косарик черепитчастий (*Gladiolus imbricatus* L.). Натомість такі види, як: плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.), цибуля ведмежа (черемша) (*Allium ursinum* L. (*A. ucrainicum* (Kleopow & Oxner) Bordz. (*A. ursinum* L. subsp. *ucrainicum* Kleopow & Oxner) та місячниця оживаюча (лунарія оживаюча) (*Lunaria rediviva* L.) трапляються здебільшого куртинами.

Серед червонокнижних видів грибів у межах парку найчастіше зустрічаються шишкогриб лускатий (*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) Berk. (*S. floccosus* (Vahl) P. Karst.)), трутовик зонтичний (*Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr. (*Grifola umbellata* (Pers.) Pilat) та листочня кучерява (*Sparassis crispa* (Wulfen) Fr.) (13).

З числа видів, внесених до Переліку регіонально-рідкісних видів Львівської області, наразі зафіксовано вербозілля гайове (*Lysimachia nemorum* L.),

живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum* Waldst. & Kit. ex Willd.) та тирличник війчастий (*Gentianopsis ciliata* (L.) Borkh.) (6).

Фауна та фауністичні комплекси території парку характеризуються значним розмаїттям, але наразі вивчені недостатньо.

Фауна комах, найчисельнішого класу безхребетних, досить багата і на території «Королівських Бескид», сьогодні з представників цього царства зафіксовано близько 200 видів. З числа видів, занесених до Червоної книги (14), відмічено красуню-діву (*Calopteryx virgo* (Linnaeus, 1758) з ряду бабок (*Odonata*), а також райдужницю велику (*Apatura iris* (Linnaeus, 1758), стрічкарку тополеву (*Limenitis populi* (Linnaeus, 1758) та ведмедицю-господицю (*Callimorpha dominula* (Linnaeus, 1758) з ряду лускокрилих (*Lepidoptera*).

З 14 видів земноводних, представлених у заплавах верхів'я басейну Дністра, що становить 65% усього складу батрахофауни України (24), в межах парку наразі зафіксовані жаба трав'яна (*Rana temporaria* Linnaeus, 1758), ropуха сіра (*Bufo bufo* (Linnaeus, 1758), райка східна (*Hyla orientalis* Bedriaga, 1890), червонокнижні саламандра плямиста (*Salamandra salamandra* (Linnaeus, 1758) та кумка жовточерева (*Bombina (Bombina) variegata* (Linnaeus, 1758), для якої Старосамбірщина є однією з крайніх меж поширення в межах Львівської області та, за рядом досліджень, територією з найчисельнішою популяцією виду в межах України. Також цього річ вперше зафіксовано місця нересту охорнюваних тритона гребінчастого (*Triturus cristatus* (Laurenti, 1768), тритона альпійського (*Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768), тритона карпатського (*Lissotriton montandoni* (Boulenger, 1880).

Серед плазунів нині виявлені веретінниця східна (*Anguis colchica* (Nordmann, 1840), вуж звичайний (*Natrix natrix* (Linnaeus, 1758), ящірка прудка (*Lacerta agilis* (Linnaeus, 1758), ящірка живородна (*Zootoca vivipara* (Jacquin, 1787), гадюка звичайна (*Vipera berus* (Linnaeus, 1758).

З числа макротеріофауни наразі відмічені заєць-русак (*Lepus europaeus* Pallas, 1778), вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris* (Linnaeus, 1758), борсук європейський (*Meles meles* (Linnaeus, 1758), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes* (Linnaeus, 1758), вовк (*Canis lupus* Linnaeus, 1758), сви-

ня дика (*Sus scrofa* (Linnaeus, 1758), сарна європейська (*Capreolus capreolus* (Linnaeus, 1758).

У розрізі розгляду рекреаційних ресурсів варто відзначити, що, попри значні лікувально-оздоровчі, пізнавально-естетичні й туристичні ресурси, а також вигідне географічне розташування, туристична інфраструктура Старосамбірщини, репрезентованої Старосамбірською та Стрілківською територіальними громадами, залишається недостатньо розвиненою і для повноцінної реалізації рекреаційного потенціалу потребує значних інвестицій.

У минулому населені пункти Старосамбірщини, зокрема села гірської частини краю, вважалися улюбленим місцем відпочинку інтелігенції Львівщини і не лише. Для прикладу, села Спас та Бусовисько були відомими своїми лікувальними рекреаціями ще за часів панування Австро-Угорщини.

Із газет початку XX ст. відомо, що сюди щороку на оздоровлення приїжджало декілька десятків родин, що мали проблеми з дихальними шляхами. Досі існують перекази про вміння мешканців Бусовиська дивовижним чином варити «жентицю», що перетворювало її на цілющий напій від «різних болячок».

Старожили села Спас розповідають, що колись тут стояв величний панський маєток графині Я. Водзиської, яка напередодні Першої світової війни продала його австрійській пані Ридль. За нотатками спогадів місцевих, маєток був величезним. На його території розміщувалися численні господарські та житлові триповерхові, двоповерхові та одноповерхові будівлі. У найбільшому, триповерховому будинку, що мав близько 50 кімнат, зупинялися гості, переважно іноземці. На другому поверсі цього будинку була відкрита тераса, за переказами, настільки велика, що, начебто, хтось із гостей забрався на неї верхом на коні.

І сьогодні чудовими магнітами для відвідувачів можуть стати мальовничі краєвиди, дивовижні ландшафти, поєднання горбистих межиріч і широких річкових долин, мереживо тихих річок і грайливих потоків, значна кількість джерел з кришталево чистою водою, цілюще, настояне на хвої та різнотрав'ї, повітря, різноманіття ягід, грибів, лікарських трав. Ці природні багатства гармонійно доповнює розмірений ритм життя місцевих мешканців, віддаленість від цивілізаційної суєти, високої якості молочні продукти, продукти бджільниц-

тва, садівництва та городництва, що в комплексі створює ідеальні умови для повноцінного відпочинку, релаксу, оздоровлення, відновлення фізичних та духовних сил.

Місцеві жителі, особливо літнього віку, є носіями самобутньої бойківської культури зі своїм говором, традиціями, звичаями, кухнею. В окремих населених пунктах збережені народні ремесла та промисли, такі, як ковальство, різьбярство, лимарство, ткацтво. Серед місцевого населення краю побутують та передаються з покоління в покоління легенди щодо походження топонімічних назв, метеорологічних вірувань, перекази про героїчне минуле тощо.

У кожному селі широко збережено звичаї та обряди, пов'язані зі святкуванням релігійних свят (Різдва, Великодня, Трійці (Зелених Свят), Івана Купала тощо), а також елементи побутової обрядовості.

У більшості населених пунктів діють аматорські фольклорні колективи, які бережуть пісенне надбання краю, в тому числі обрядові пісні, ладканки, колядки, шедрівки, гаївки, в багатьох селах при народних домах чи школах сформовано музеї народного побуту. Впродовж останніх років активно відроджуються організації вертелів та ведення гаївок.

Край також багатий на дерев'яні храми бойківського типу, неукраїнського та навіть терезіанського стилю (18). Найяскравішими та найбільш відомими шедеврами бойківського зодчества є дзвіниця Архистратига Михаїла у Ясениці-Замковій (1767-1779) та Церква Собору Пр. Богородиці (1780) села Бусовисько, відома як Бусовиська Мадонна. Особливою шаною та увагою серед місцевого населення та туристів користується унікальна духовна святиня – діючий Лаврівський монастир св. Онуфрія (XIII ст.).

Загалом за кількістю чернечих обителів, що з'явилися на її теренах ще до хрещення Русі та в княжі часи, дослідники порівнюють Старосамбірщину з Грецьким Афоном (12).

У історичних документах збереглися згадки про понад двадцять монастирів, що функціонували на території колишнього Старосамбірського райо-

Вид з вершини Янків Верх, крайньої точки туристичного шляху «На Верх»; екскурсанти – «колекціонери» мальовничих краєвидів

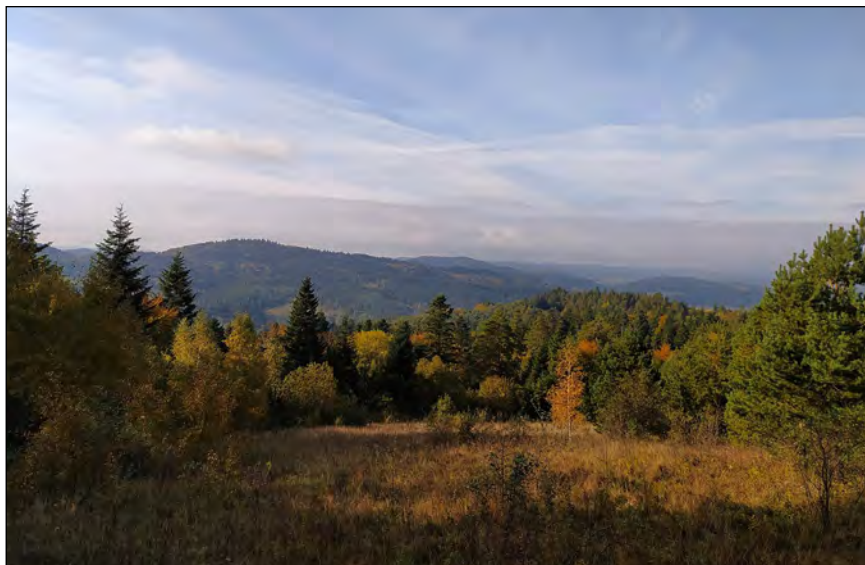
ну, проте до нашого часу не збереглися. Локалізувати розташування деяких з них, як от обителів в селах Смільниця та Топільниця, дозволили фрагментарні залишки. Місця розташування інших, як тих, що діяли у Великій Сушиці, Созані, Старій Солі та Страшевичах, ідентифікуються переважно за усними переказами місцевих жителів, а також за збереженими пам'ятними знаками – хрестами, кам'яними основами чи іншими сакральними елементами (1).

Найбільш дослідженим серед нині неіснуючих обителів краю є Святопреображенський монастир у селі Спас, будівництво якого пов'язують з діяльністю на цих теренах Лева Даниловича, а характер забудови території виразно вказує на те, що він був оборонним, важливою частиною добре організованого комплексу (17), пам'ять про який збережено в місцевих топонімах: гора Сторожня, з якої добре проглядається нижня частина Дністра до Тершова, Старого Самбора і до повороту ріки біля села Бачини, та Вежа – вище по хребту, з якої видно верхню течію Дністра в напрямку на перевал. Подібні топоніми та сліди укріплених городищ зустрічаються на шляху від сучасного Ужоцького перевалу до Старого Самбора по обидва боки Дністра й в інших населених пунктах, прилеглих до території парку.

Лаврівський монастир – один з тих небагатьох, що діють від княжих часів до сьогодні, хоч і дійшов до наших часів у модифікованому виді, є однією з найважливіших духовних і культурних перлин Західної України; протягом багатьох століть він був духовним серцем усього Наддністерського Підгір'я. Історія діяльності цієї найдавнішої Святооунуфрієвської чернечої обителі надзвичайно цікава, різноманітна й багатогранна. Монастир віками користувався неабиякою шанованістю серед народу, можновладців та церковних кіл (серед похованих у храмі благочинців бачимо, зокрема, Єрусалимського митрополита Макарія (Лігаріда, 1681), господаря Молдови Георгія-Стефана Петричайка та його дружину, угро-волозького господаря Костянтина Басараба та його дружину). До багатомістової історії монастиря причетні найвидатніші постаті держави, тут зберігався найцінніший архів. Монастирську церкву Святого Онуфрія, що є єдиним збереженим монастирським храмом XIII ст. на теренах Галицького князівства, прикрашають фрескові розписи, що не ма-

**Твердиня на Замковій горі
(реконструкція);
Замчище – місцевість, де височів
замок князя Лева Даниловича;
околиці гори Замкової**

ють аналогів як в часовому, так і тематичному плані. Збереглися також й інші давні споруди, зокрема вежа-дзвіниця, що, ймовірно, теж належить до давньоруського періоду, та старовинний дуб-велетен. Наприкінці XIX – на початку XX ст. монастир став об'єктом інтересу для багатьох відомих українських діячів культури та науки, серед яких І. Нечуй-Левицький, І. Франко, М. Грушевський та інші, які досліджували різні аспекти його діяльності. З ним пов'язаний і рід Шептицьких, у стінах його школи здобував першу освіту «патріарх львівського авангардового малярства» славетний Карло Звіринський (23).

Сьогодні в межах діяльності парку розроблено та функціонують два туристичні шляхи №5015 «Шляхами князя Лева» та №5019 «На Верх», які для задоволення всього спектру потреб мандрівників і потребують ще розбудови інфраструктури, але вже доволі відвідувані. В межах екскурсій гості відкривають для себе не лише принади природи Старосамбірщини, але й світ бойківської культури й побуту та захопиви сторінки історії.

За період цього річного літа в межах співпраці з ТОВ «Еко-Самбір», організаторами табору «Saltzbork Camp», фахівцями відділу еколого-освітньої роботи та рекреації НПП зазначеними шляхами проведено 42 екскурсій для 1188 екскурсантів віком 10-17 років з різних куточків України. Основними ж замовниками таких екскурсій наразі є навчальні заклади району.

З перших днів функціонування установи відділом еколого-освітньої роботи та рекреації проводяться екопізнавальні заходи різного формату, що розпочинались у вигляді зустрічей в онлайн-форматі в перші місяці повномасштабного вторгнення і переросли в постійні зустрічі в стінах навчальних закладах, в адмінбудівлі установи й на свіжому повітрі та відбуваються у формі екобесід, уроків з елементами творчості, ігор, конкурсів, майстерок, кінолекторіїв, практикумів. Для закріплення знань екоосвітними розробляються власні дидактичні та роздаткові матеріали. Працівники природоохоронних науково-дослідних відділень щорічно дарують навчальним закладам шпаківні та годівнички.

З метою організації та проведення спільних заходів у сфері розвитку природоохоронної та еколого-освітньої діяльності, туризму та рекреації також укладено відповідні договори із Фаховим коледжем Львівського університету бізнесу та права, Самбірським фаховим коледжем економіки та інформаційних технологій та КЗ ЛОР «Львівський обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді» (ЛОЦЕНТУМ).

Сподіваємось, що, зважаючи на величезний рекреаційний потенціал та зростання запиту людей на відпочинок в затишку природи, в найближчій перспективі місцеві громади активізують розвиток відпочинкової сфери й НПП «Королівські Бескиди» зможе зайняти вагоме місце в туристичному кластері регіону.

ЛІТЕРАТУРА

- Бегей О., Анисимович-Шевчук О. Монастирі Старосамбірщини як об'єкти релігійного туризму // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Випуск 43. Ч. 1. – С. 125–135
- Богуцький А., Побережський А., Томенюк О. Геологічна будова // Львівська область: природні умови та ресурси / Ред. М.М. Назарук, Львів, Видавництво Старо-го Лева, 2018. – С. 20-54
- Войтович Л. Загадки Австрійського Вузла (1272–1278): Лев Данилович, Ласло IV, Пшемисл II Оттокар, Рудольф Габсбург, Польські Князі // Проблеми Слов'янознавства Probl. Slavonic Stud. 2012. Вип. 61. – С. 11–22.
- Геоботанічне районування Української РСР / АН УРСР. – Київ: Наук. думка, 1977. – С. 24-29.
- Голубець М.А., Гнатів П.С., Козловський М.П. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону. – Львів: Поллі, 2007. – 288 с.
- Екологічний паспорт Львівської області за даними 2023 року // електронна версія видання (<https://deplv.gov.ua/ekologichnyj-rasport/>). – С. 52-67
- Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Офіційний портал Верховної Ради України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>)
- Калинович Н.О. Вплив людини на зміни рослинного покриву Верхньодністровської рівнини в пізньому голоцені // Праці наук. тов-ва ім. Шевченка. Еколог. зб. 2001. – Т. 7. – С. 221-226
- Кравчук Я., Зінко Ю. Рельєф Львівської області / Ред. М.М. Назарук, Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – С. 55-85.
- Кріль М. Старосамбірщина: історія і культура. – Львів: Піраміда, 2009. – С. 33-42

Працівниці НПП «Королівські Бескиди» з власними виробами на ярмарку на підтримку ЗСУ

- Мицько І. Феномен грамот князя Лева // Старосамбірщина (Альманах). Т. 2. 2002. – С. 187-194.
- Мицько І. Край обителів / І. Мицько // Старосамбірщина: (Альманах). Т. 2. – Львів: Місіонер, 2002. – С. 120-144.
- Перелік видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ) затверджений Наказом Міндовкілля від 15.02.2021 №111 // офіційний портал ВРУ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0370-21#Text>)
- Перелік видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), затверджений наказом Міндовкілля від 19.01.2021 № 29 // офіційний портал ВРУ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-21#Text>)
- Рожко М. Архітектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу. – Львів: БаК, 2016. – 232 с.
- Рожко М. Оборонно-житлові вежі в системі укріплень Галицько-Волинського князівства // Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі. Чернігів. 1997. – С.150
- Рожко М. Оборонний Спасопреображенський монастир XIII ст. в с. Спас. // Старосамбірщина (Альманах). – Львів: Місіонер, 2001. – С. 7-14
- Слободян В. Українське сакральне будівництво Старосамбірського району. – Львів: Камула. – 2015. – 423 с.
- Стойко С. Географічні закономірності висотної диференціації рослинного покриву в Українських Карпатах // Науковий вісник НЛТУ України, 2003, вип. 13.3. – С. 43-51.
- Указ Президента України від 30.11.2020 №526 «Про створення Національ-

ного природного парку «Королівські Бескиди» // Офіційний портал ВРУ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526/2020#Text>)

21. Костюк П. День Української Державності: Королівство Русь // УНІВЕРСУМ 7-8, 2024. – С. 37-43

22. Чернявський М., Теліш П. Географічні аспекти оптимізації структури лісів Верхньодністровських Бескидів на засадах наближеного до природного лісівництва // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. 2012. Вип. 40. Ч. 2. – С. 224-236.

23. Швед М. Василянський монастир святого Онуфрія у Лаврові: Історія та культура духовного осередку Бойківських Карпат. – Львів: Місіонер, 2007. – 112 с.

24. Щербак Н.Н., Щербань М.И. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат. К.: Наук. думка, 1980. – 268 с.

25. <https://www.facebook.com/STSrairada/posts/pfbid02TfhxEDdyZdmCFZXTzJ5RQCPRX29vrAaq3iBeWkhABaa63J94BzWcZX3aT8aaZ5GK1>

26. https://localhistory.org.ua/texts/colonki/znevazhenii-kniaz-vitalii-liaska/?fbclid=IwY2xjawL0IyVleHRuA2FlbQlXMQBiCmlkETE5WmZ4Wk5SSGJZV21ydU5iAR6hG_xy5oYMAVK3E5Kz_NntGAGbwNRc8LHtUxqmlgo6rRVsD03iJUqzQC4rg_aem_EKnQgWmgCj0WfurGsI0pww

27. <https://www.radiosvoboda.org/a/korona-korolivstvo-rus-danylo-romanovych-alferov/31420580.html>

ТАЄМНИЦІ ДИКОЇ ПРИРОДИ

КАРПАТСЬКОМУ НПП – 45 РОКІВ!

*Олександр КИСЕЛЮК,
кандидат біологічних наук,
заступник директора
з наукової роботи;
Марта КОРЧЕМЛЮК,
кандидат технічних наук,
завідувач вимірювальної
лабораторії аналітичного
контролю і моніторингу;
Руслан КРАВЧИНСЬКИЙ,
кандидат географічних наук,
провідний науковий співробітник
вимірювальної лабораторії
аналітичного контролю
і моніторингу;
Оксана ТИМЧУК,
завідувач лісівничо-ботанічної
лабораторії;
Уляна АБРАМ'ЮК,
начальник відділу
екологічної освіти;
Любов КОСИЛО,
науковий співробітник-етнограф
лабораторії географічних досліджень,
Карпатський національний
природний парк,
м. Яремче Івано-Франківської області*

На світанку Карпати виглядають так, ніби світ народжується вдруге. Хмари повільно стікають зі схилів, оголюючи долини, де кожен камінь – це історія, а кожна стежка – запрошення увійти у світ, який існує поза людським часом. Тут, під велетенськими масивами Чорногори та Горган, розташований Карпатський національний природний парк – територія, де зустрічаються мільйони років геологічної пам'яті, сила стихій і людська спроба зберегти те, що безцінне.

Парк – не просто охоронювана територія. Це місце, де смереки, ялиці та буки видихають аромат вічності, де Прут, народжений на схилах Говерли, мчить

між камінням так, ніби пам'ятає всі зміни клімату, які пережила ця земля. Місце, де кожна рослина – реліквія, а кожен звук – частина великої симфонії, яку можуть почути лише ті, хто наважиться зупинитися й слухати. Карпатський НПП – це кордон між минулим і майбутнім, це простір, який поєднує в собі мільйони років еволюції й 45 років людських зусиль, спрямованих на збереження цього чуда.

У 2025 році Карпатський національний природний парк, перший і один із найбільших в Україні, відзначив свій 45-річний ювілей. Створений 3 червня 1980 року, він став справжньою перлиною природоохоронної системи нашої держави, лабораторією для науковців, духовним прихистком для тисяч людей, які прагнуть доторкнутися до величі Карпат. Це не просто територія з мальовничими краєвидами, – це живий музей природи, де охороняються унікальні екосистеми, зберігається біорізноманіття, а кожен метр землі дихає історією та легендами.

Про парк написано чимало: наукові дослідження, туристичні путівники, фотоальбоми, блоги. І у цій статті автори прагнуть узагальнити знання, поглянути на ресурси парку з різних боків: кліматичних, рекреаційних, енергетичних, освітніх, культурних. Адже Карпатський НПП – це багатогранний простір і для тих, хто вже давно закоханий у його стежки, і для тих, хто лише відкриває для себе цю перлину Українських Карпат.

Історія заснування парку – це історія боротьби за красу і чистоту рідної землі, за право майбутніх поколінь милуватися неповторними пейзажами Чорногори та Горган. Ідея збереження природи Карпат переросла в реальне досягнення завдяки десятиліттям зусиль науковців та природоохоронців. У 1980 році на території Івано-Франківської області, згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР, було створено Карпатський державний природний національний парк (50,3 тис. га). Основна мета його заснування офіційно звучить як «збереження,

відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів Чорногори та Горган, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність». А неофіційно – це було рішення зберегти саму душу Карпат. Рішення, завдяки якому ми сьогодні можемо ступати тими ж стежками, бачити ті ж вкриті лісами схили Чорногірського та Горганського масивів і слухати той же вітер, який чуло людство тисячу років тому.

Територія Карпатського НПП розташована на північно-східних схилах Українських Карпат. Протяжність складає 55 км з північного-заходу на південний схід та 20 км із заходу на схід. І кожен крок угору веде в інший світ – від 400 м н.р.м у Дорі – до 2061 м на вершині гори Говерла, від квітучих долин – до суворих кам'янистих відрогів. Карпатський НПП займає площу понад 50 тисяч гектарів, його територія простягається на десятки кілометрів – від передгірських долин до альпійських вершин. Тут сходяться кілька природних світів: стрімкі кам'яністі гори Горган, зелені полонини, величні старовікові ліси і суворі високогірні простори Чорногірського масиву. Саме тут здійснюється найвища точка України – гора Говерла (2061 м), символ незламності та гордості українського народу.

Парк розташований в унікальному географічному вузлі. Його західні кордони сягають Чорногірського хребта, що водночас є адміністративною межею між Івано-Франківщиною і Закарпаттям, а південні рубежі тяжіють до державного кордону з Румунією. У цьому розмаїтому й багатому на природні дива регіоні гармонійно співіснують природні гірські комплекси, культурні гуцульські традиції та сучасні антропогенні виклики.

Територія Карпатського НПП представлена різноманітними ландшафтами, формування яких відбувалось під впливом ендегенних та екзогенних процесів. В геоструктурному плані ці тери-

торії входять у Карпатську складчасту область, до складу Скибової (з характерними утворення у вигляді скиб) та Чорногірської (представлена крейдовими флішовими, верхньокрейдовими і палеогеновими відкладами) структурно-фаціальних зон. Загалом, територія парку складена породами мезозою і кайнозою. Згідно з фізико-географічним районуванням, територія Карпатського НПП знаходиться в межах трьох областей провінції Східних Карпат – Карпатської гірської країни. Північні території парку входять до Зовнішньо-Карпатської області, до Вододільно-Верховинської області відноситься середня частина, а південні території – в межах Полонинсько-Чорногірської області.

Головною рушійною силою процесу вивітрювання є кліматичні зміни, а водний та тепловий режими обумовлюють процеси фізичного вивітрювання гірських порід. Також важливе значення у формуванні сучасного рельєфу відіграє діяльність постійних та тимчасових водотоків, які сформували терасовані долини (наприклад, терасовані комплекси р. Прут). На гірських хребтах беруть початок багато потоків, струмків та річок, які об'єднуються в річці Прут та притоках Чорного Черемошу. Прут є головною водною артерією, яка розпочинається на південно-східному схилі гори Говерла на висоті близько 1800 м н.р.м, з площею водозбору близько 27540 км² та загальною довжиною 910 км. Для Прута та його приток характерний паводковий режим, і майже щорічна повінь.

Кожен куточок Карпатського НПП має неповторний вигляд. Тут можна зустріти стрімкі водоспади, мальовничі карові озера, таємничі печери, розсипи кам'яних горганських брил. Прозорі потоки Прута й численних струмків дарують

відчуття чистоти й первісної сили природи. А мінеральні джерела, зокрема лікувально-столові води Яремче й Ворохти, додають цьому краю оздоровчої слави.

Особливості природних умов парку обумовили виокремлення тут низки унікальних і цінних об'єктів. У 2019 р. двом водно-болотним угіддям («Витоки р. Прут» та «Витоки р. Погорілець») надано міжнародний статус та включено до списку територій, що охороняються Рамсарською конвенцією Ці угіддя – невидимі регулятори гірської гідрології. Вони стримують паводки, підтримують рівень ґрунтових вод і працюють як гігантські природні фільтри, очищаючи воду ще до того, як вона стікає у струмки Пруту й численні чорногірські потоки. Але їхня цінність не лише в гідрології. Водно-болотні угіддя – це живі музеї льодовикового періоду. Тут збереглися реліктові рослини, які пам'ятають час, коли Європу вкривали льодовики. Це понад 500 видів судинних рослин, серед яких 30 ендемічних та реліктових, 40 червонокнижних, 8 видів із додатку CITES, а також 15 типів оселищ, які охороняються Європейським Союзом. Фауна не менш вражаюча: 90 видів хребетних тварин, включно з 21 ендемічним видом комах, рідкісними земноводними та плазунами, 60 видами птахів, та 26 видами ссавців. Серед них – птахи, які занесені до Червоної книги України і охороняються на рівні всієї Європи. Для багатьох це останній прихисток від людської діяльності, місце, де вони можуть розмножуватися, відпочивати й виживати.

Ці угіддя – не просто фрагмент екосистеми. Вони працюють як природні лабораторії стабільності, фільтри чистої води й сховища біорізноманіття, яке формувалося тисячоліттями. Саме

Озеро Несамовите у каровій западині

завдяки їм Карпатський національний природний парк є важливою ланкою глобальної природоохоронної мережі, а його збереження – питанням, що виходить далеко за межі України.

Гірські лісові екосистеми Карпатського національного природного парку мають високу екологічну, захисну, наукову та природоохоронну цінність та є головним осередком збереження видового біорізноманіття в регіоні. Площа земель лісового фонду становить 38322 га, лісові землі займають площу 34,82 тис. га, серед яких вкриті лісовою рослинністю – 34,0 тис. га. Найбільша площа належить середньовіковим насадженням, їх частка становить більше 70%, серед яких близько 80% припадає на ліси за участю ялини європейської. Майже на 7% від загальної площі, вкритою лісовою рослинністю, зростають молодняки, близько 2,3 тис. га займають стиглі деревостани.

У північній передгірній та гірській частинах парку домінують букові та ялицеві деревостани з домішками клена гостролистого, явора, в'яза гірського. З підняттям угору сформувались мішані хвойно-листяні ліси, представлені ялицево-смереково-буковими та смереково-буковими насадженнями. Ялиця біла часто виступає компонентом мішаних лісів та не формує окремого ялицевого поясу. У межах від 1100 до 1600 м над рівнем моря зростають суцільні масиви чистих та мішаних ялинників. Зона ялинових лісів займає близько 55% середньо- та високогірної частини парку.

Субальпійський пояс представлений непрохідним криволіссям із сосни гірської, ялівцю сибірського, душекії зе-

Гора Ребра (2001 м н.р.м) – одна з вершин Чорногори

леної та субальпійських лук. Саме тут можна зустріти рідкісні угруповання рододендрону східнокарпатського. В районі високогірних ландшафтів Чорногірського масиву розташований альпійський пояс – від висоти 1850 до 2061 м над рівнем моря. Тут поширені лежачокостричні, біловусно-щучникові та осоково-ситникові асоціації. Трапляються такі характерні для даних умов раритетні види, як родіола рожева, сон білий, вітеринка нарцисовита, первоцвіт малий, шафран Гейфеля та інші.

Особливо цінними лісовими екосистемами парку є праліси та природні ліси, загальна площа яких становить близько 2,4 тис. га. Серед них за своїм видовим складом переважають ялинові (79%), букові (10%) та ялицеві (4%) лісостани. Основна частина букових пралісів зосереджена в Яремчанському та Ямнянському ПНДВ. Найбільші площі смерекових пралісів зосереджені на території Високогірного та Говерлянського ПНДВ, букові – в Ямнянському та Підліснівському. Сьогодні всі праліси знаходяться під охороною, а на їх території заборонена будь-яка господарська діяльність. Дослідження та аналіз природних процесів у старовікових лісах тривають і надалі. Надання їм статусу заповідності і відповідний менеджмент забезпечує реалізацію основної функції: бути середовищем безпечного існування багатого біорізноманіття серед антропогенно-трансформованих ландшафтів.

У межах висот 1100-1300 м над рівнем моря, в Бистрецькому ПНДВ, знаходиться реліктовий лісовий пояс смерекових лісів з домішкою сосни кедрової європейської. Саме серед смерековокедрососнового лісу, в урочищі Кедроватий, стоїть кам'яний «стілець» Олексія Довбуша. Легенди переповідають, що саме тут любив відпочивати знаменитий ватажок опришків.

Реліктові ліси сосни звичайної збереглися в Карпатському НПП на території Ямнянського та Татарівського природоохоронних науково-дослідних відділень (ПНДВ), а сосни кедрової європейської – на території Бистрецького та Женецького ПНДВ. Фрагментовані популяції сосни кедрової європейської наявні тільки у високогір'ї, у суворих кліматичних умовах, на бідних кам'янистих ґрунтах, а площа лісів з її участю складає 190,8 га, що ста-

новить всього близько 0,5% від вкритої лісовою рослинністю площі. Ці ліси перебувають під абсолютною охороною.

Видове різноманіття флори парку налічує 1105 видів судинних рослин. Близько 96% видів становить відділ покритонасінних. Серед рослин є багато рідкісних видів, які знаходяться під охороною і занесені до місцевих та міжнародних природоохоронних документів. Так, 95 видів рослин занесені до Червоної книги України (білоцвіт весняний, булатка довголиста, гніздівка звичайна, журавлина дрібноплісна, первоцвіт дрібний, рододендрон східнокарпатський, наскельниця лежача, скополія карніолійська, сон білий, тирлич крапчастий, шафран Гейфеля та інші), 3 – занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи, 4 види – до Європейського Червоного списку. Територія парку багата на рідкісні ендемічні види: баранець звичайний, рододендрон східнокарпатський, родіола рожева, молодило гірське, підсніжник білосніжний, зозулинець Фукса та інші.

Фауна Карпатського НПП – ще один яскравий штрих до його неповторності. У глибині лісів живуть бурий ведмідь, рись, дикий кіт, олені. У небі над Чорногорою ширяє беркут – володар карпатських висот. Тут знаходять притулок десятки видів птахів, земноводних і комах, які є важливими елементами гірських екосистем. Досліджена фауна нараховує 1361 вид тварин, в тому числі 188 видів хребетних та 600 видів безхребетних тварин. Гірські біотопи є середовищем існування багатьох видів, в тому числі ендеміків, які не трапляються на прилеглих рівнинних територіях. В екосистемах парку зафік-

совано ряд видів тварин, характерних саме для гірських умов, серед яких: тритон альпійський, саламандра плямиста, глушець карпатський, білка карпатська, бурий ведмідь, струмкова форель, сірий вовк, рись та інші. Клас ссавців представлений 53 видами, з яких 21 занесено до Червоної Книги України (кіт лісовий, рись, горностай, видра та інші). В лісових екосистемах трапляється понад 100 видів пернатих, серед яких 14 занесено до Червоної Книги України.

Загалом, на теренах парку зустрічаються 75 видів тварин, які занесені до Червоної книги України, 118 – до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, 46 – до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, 17 – до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 11 – до Європейського Червоного списку.

Карпатський НПП – не лише територія для відпочинку й милування краєвидами. Це, передусім, наукова лабораторія просто неба. Саме тут науковцями відстежуються кліматичні зміни, вивчається стан ґрунтів, вод, лісів, флори і фауни. Результати багаторічних досліджень зберігаються у «Літописі природи» – головному науковому документі парку, який є важливим архівом інформації про екосистеми для сучасників і майбутніх поколінь.

Особлива увага приділяється моніторингу річок і джерел, адже саме вода є життєдайною силою Карпат. Вимірювальна лабораторія аналітичного контролю і моніторингу є провідною в організації міждисциплінарних досліджень у рамках довгострокового моніторингу природних

комплексів, оцінюванні їх екологічного стану та прогнозуванні змін. Основними напрямками діяльності є дослідження стану водних ресурсів (поверхневих та підземних) шляхом визначення фізико-хімічних та гідробіологічних показників якості вод в басейні Пруту у визначених контрольних створах. Окрім того, проводяться інвентаризація та дослідження природних джерел. Працівники лабораторії активно працюють над вивченням антропогенного впливу на водні екосистеми, впроваджують європейські стандарти інтегрованого управління водними ресурсами та підходи Водної Рамкової Директиви ЄС у питаннях моніторингу та охорони річкових басейнів. Результати наукових спостережень збираються та опрацьовуються в системі SMART (Spatial Monitoring and Reporting Tool) та інших електронних базах даних. Такі дослідження роблять Карпатський НПП одним із лідерів у сфері екологічної науки та моніторингу довкілля.

Окремими спостереженнями працівників лабораторії є дослідження ґрунтів на постійних пробних площах та на інших наукових полігонах. База фенологічних спостережень нараховує тисячі фактів і дат, отриманих протягом десятиліть на 12 фенологічних маршрутах та 86 фенологічних пунктах.

Час від часу на території парку активізуються зсуви, селеві потоки, лавини, повені. Ураганні вітри і буреломи залишають на схилах сліди своєї руйнівної сили. Але саме в цих стихіях криється унікальна можливість для науковців зрозуміти, як функціонують природні процеси, і навчити суспільство мудро співіснувати з ними. Додаткові виклики створює і людина. Урбанізаційні процеси, інтенсивний туризм, глобальні зміни клімату вимагають обережного ставлення до гірських екосистем. І завдання парку – не лише охороняти, а й навчати суспільство відповідальності за довкілля.

Карпатський НПП вирізняється високим різноманіттям природних умов, зокрема, до його складу входять найбільші високогірні масиви найвищого в Україні хребта Чорногора. Все це зумовлює один з найвищих серед природоохоронних територій України показників біотопічного біорізноманіття.

У межах парку виділено 64 типи біотопів, серед них 27 біотопів включено до Резолюції № 4 Бернської конвенції, під охороною Зеленої книги України знаходяться різноманітні угруповання, що належать до 21 рідкісних й типових рослинних формацій.

В останні роки у польових дослідженнях науковці та інспектори служби державної охорони використовують систему SMART як інструмент просторового моніторингу й звітування. У процесі рейдів та польових досліджень збираються дані про компоненти довкілля, виявлені порушення, автоматично здійснюється GPS-трекінг, додається фотофіксація. Усі матеріали, доповнені фото й географічними координатами, у цифровому вигляді надходять на сервер і проходять аналітичну обробку.

Додатково встановлюються фотопастки та ґрунтові сенсори, що автоматично реєструють події в лісах (поjavу та поведінку звірів, порушення) та надсилають повідомлення на сервер. Таким чином, SMART та фотопастки виступають не лише інструментом охорони, а й ефективним засобом моніторингу в рамках «Літопису природи».

Карпати є колискою багатой етнографічної спадщини, що сформувалася впродовж століть під впливом природного середовища та історичних процесів. Карпатський НПП розташований на території Івано-Франківської області, охоплює значну частину Гуцульщини, на його території знаходиться велика кількість об'єктів, що відображають унікальну історію та культуру регіону. Вони включають як пам'ятки архітектури, так і місця, пов'язані з видатними подіями і людьми.

Однією з найцінніших перлин культурної спадщини Карпатського регіону є 9 старовинних дерев'яних церков та монастирів, які є зразками гуцульської школи храмового будівництва. У них найяскравіше відображені естетичні чуття гуцулів, їх світосприйняття і технічна майстерність. Цікаві сторінки історії,

експонати мистецтва чекають на відвідувачів в Музеї етнографії і екології Карпатського краю, в Музеї сакрального мистецтва імені Митрополита Андрея Шептицького, в приватних колекціях місцевих краєзнавців.

Крім матеріальних об'єктів, Карпатський НПП є хранителем багатой нематеріальної спадщини, яка включає традиційні знання, навички, звичаї та обряди. Це гуцульський діалект, фольклор, казки, замовляння, перекази, легенди, пов'язані з віруваннями та забобонами. Парк співпрацює з місцевими громадами, підтримуючи ініціативи, спрямовані на відродження та збереження традиційних ремесел. Це не лише сприяє збереженню автентичної культури, але й створює економічні можливості для місцевих жителів через розвиток етнотуризму.

Інтеграція етнографії в рекреаційну діяльність сприяє формуванню екологічної свідомості та поваги до культурного різноманіття. Розповіді про традиційне вівчарство, збирання лікарських рослин або господарські споруди (кошари, стаї) показують, як місцеві жителі століттями жили в гармонії з природою. Це надає еколого-освітній роботі не лише науковий, але й глибоко емоційний та історичний контекст.

Упродовж усієї історії парку на його території працює команда, яку рідко бачать туристи – але саме завдяки їй цей край залишається диким, і водночас захищеним. Це відділ охорони лісових екосистем та інспектори служби державної охорони. Його працівники організовують рейди для виявлення та профілактики браконьєрства в природних екосистемах, здійснюють лісопатологічні обстеження для фіксації вогнищ хвороб та шкідників лісу.

Виставкова зала туристичного візит-центру
Карпатського національного природного парку

Каскадний водоспад Пробій, м. Яремче

Гірські маршрути, якими ходять тисячі туристів, потребують постійної підтримки. Крок за кроком працівники служби державної охорони розчищають стежки, ремонтують мости, укріплюють підпірні стінки, відновлюють протипожежні дороги – усе це у складних ландшафтах, де часто навіть техніка безсила. Особливе місце в їхній роботі займає збереження біорізноманіття. Працівники служби державної охорони встановлюють штучні гнізда для птахів, щоб зберегти у горах види, які зникають через людський тиск. Влаштовують годівниці та підгодовують диких тварин узимку, доглядають місця перебування червонокнижних видів – ті тихі куточки лісу, де кожен неправильний крок може змінити долю популяції. Охорона – ще одна невидима частина роботи, адже рейди в горах – це зустріч зі слідами, які не завжди залишають тварини. Працівники відділу фіксують порушення, співпрацюють із правоохоронцями, захищають території, де природа ще зберегла свій первісний порядок. Шлагбауми на території парку – не бар'єр для людей, а захист для тих, хто не має голосу: лісів, струмків, рослин та тварин. Служба державної охорони всі 45 років – це справжній «кістяк» Карпатського НПП. Завдяки її щоденним діям маршрути залишаються безпечними, рідкісні види – збереженими, а гірські екосистеми – стійкими до змін, що несуть як клімат, так і люди.

Карпатський національний природний парк – один із найвідвідуваніших природних просторів України, де кожен крок на стежці веде не лише вперед, а й углиб себе. Для гостей цього гірського царства створено розгалужену систему маршрутів – понад 450 км туристичних шляхів, які пролягають через найкрасивіші куточки парку. Середня довжина стежки – близько 8 км, більшість з них займають лише кілька годин легкої ходи. Але є й інші – довгі, понад 10 км, де кожен крок стає викликом, а віддалені ландшафти нагадують, що дика природа вміє зберігати свої таємниці. 8 маршрутів мають облаштовані контрольно-пропускні пункти, де працівники парку зустрічають рекреантів, пояснюючи правила поведінки та роздаючи схеми зі описами територій, які вони збираються перетнути. Навіть дрібні елементи благоустрою тут не порушують гармонії: дерев'яні лавки на оглядових точках, навіси в місцях, де погода може змінитися за хви-

лину, інформаційні щити, що вписані в ландшафт. Парк став ідеальним при- тулком для тих, хто шукає себе у русі – хайкерами, трекерами, мандрівниками, що прагнуть відчувати різницю між гірським вітром на гребені та тишею полонин у глибині масиву. У 2021 році Карпатський НПП отримав найвищу в Україні оцінку туристичної привабливості – 9,75 із 10. Це більше, ніж рейтинг. Це доказ того, що краса природи та людська праця можуть існувати у спільній гармонії – якщо вміти слухати те, що говорять гори.

Проте популярність має свою ціну... Популярність певних територій зумовлена не лише їхньою унікальністю, але й доступністю, розвиненістю транспортної інфраструктури та присутністю в медіапросторі. Ті ж об'єкти, що захоплюють, – г. Говерла, г. Шпиці, г. Піп-Іван, високогірні озера Несамовите і Марічейка, діючі полонини з розвинутою інфраструктурою – стають точками найбільшого рекреаційного тиску. Гори втомлюються, навіть якщо це не видно одразу. Витоптування субальпійських трав, ерозія ґрунтів, зсуви на перевантажених ділянках – усе це нагадує: природа Карпат не безмежна.

Менеджмент парку сьогодні стоїть перед одним із найбільших викликів – визначити реальне рекреаційне навантаження та знайти способи регулювати потоки туристів, щоб зберегти крихку екосистему, яка робить це місце унікальним.

Також ставимо собі за ціль сприяти розвитку природоохоронного та екологічного руху. Чим більше людей буде свідомими важливості збереження природи – тим легше нам і нашим колегам з інших парків робити свою роботу.

На базі парку функціонує Екотуристичний візит-центр, який є не тільки візитівкою міста Яремче і Карпатського НПП, але й потужною базою для проведення цікавих інтерактивних еколого-освітніх заходів.

Відвідувачі мають можливість:

- ознайомитися з інформацією про найцікавіші та найпривабливіші об'єкти Карпатського НПП;
- почути цікаві розповіді про Карпатський край, його історичну та культурну спадщину, багатство природних ресурсів;
- переглянути ексклюзивний відеофільм про Карпати, побут та етнічну культуру гуцулів;
- віртуально подорожувати найпривабливішими локаціями.

Екотуристичний візит-центр в 2025 році успішно пройшов екологічну сертифікацію за стандартом «Зелений офіс».

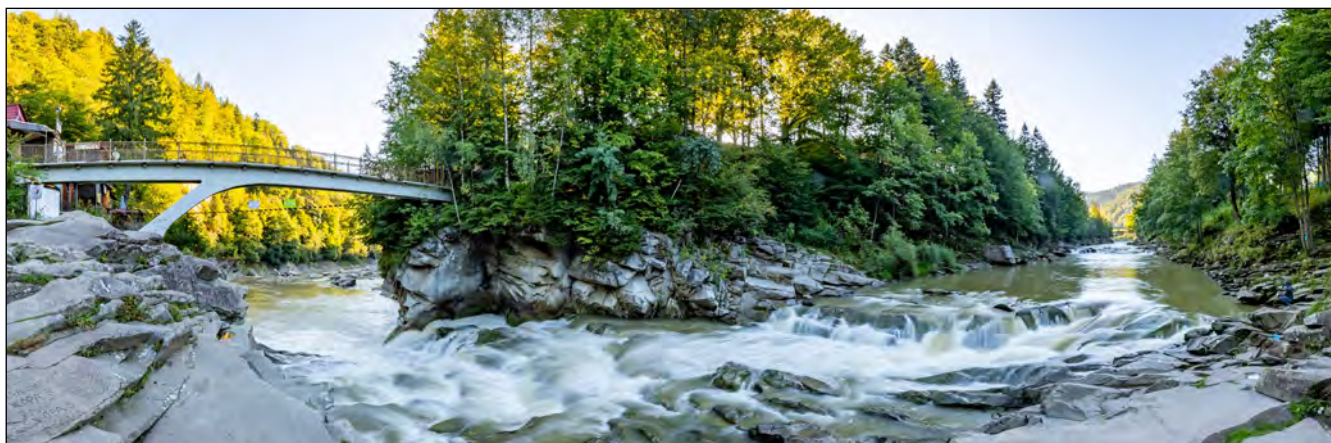
Крім того, створені «Зелені лабораторії» на лоні природи, завдяки яким учасники інтерактивних заходів мають можливість безпечно займатися у навколишньому середовищі, вивчаючи представників рослинного і тваринного світу та інших елементів довкілля.

Важливим актуальними моментами діяльності відділу еколого-освітньої роботи є:

- створення пересувних виставок, екофотостендів, фотоальбомів, відео- та аудіотек, проведення тематичних лекцій, екскурсій;
- імплементація концепції «Природа заради миру» із застосуванням методів природотерапії у роботі з ВПО та військовими, а також дітьми з регіонів, які потерпають від військових дій;
- налагодження співпраці та обмін досвідом зі спорідненими місцевими, національними освітніми, громадськими та міжнародними еколого-освітніми організаціями та ін.

Як і будь-який інший національний парк, КНПП має виокремлені функціональні зони: заповідна зона, зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації та господарська зона. Наявна структура і методи здійснення функціонального зонування території парку потребують вдосконалення, відповідно до конкретних природних і господарських умов, які постійно змінюються.

Оптимізація мережі територій природно-заповідного фонду сьогодні є важливою умовою виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо охорони довкілля. Законом України «Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2030 року» передбачено запровадження системи природоохоронних заходів щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розширення площі природно-заповідного фонду (ПЗФ) до 15% від загальної території країни. Це може бути досягнуто також шляхом приєднання до вже існуючих об'єктів ПЗФ нових територій з високою природоохоронною цінністю. Суттєвим негативним елементом у територіальному устрої парку є недотримання басейнового принципу при його організації.

Природна екосистема басейну верхів'я р. Прут фрагментована в плані типів природокористування: межі парку не проходять по вододілах, а охоплюють тільки нижні частини схилів, при цьому верхів'я залишилися за лісгоспами з високим рівнем лісоексплуатації. Тому адміністрація НПП не раз виступала перед владними структурами з обґрунтуванням необхідності розширення території Карпатського національного природного парку за рахунок цінних прилеглих природних комплексів для об'єднання басейну верхів'я ріки Прут в єдину природоохоронну систему.

Вже близько десяти років триває лобювання науковцями установи питання розширення території в межах басейну Верхнього Пруту на 15 276 га за рахунок земель ДП «Ворохтянське» і «Делятинське» та передачі у постійне користування 699,9 га КП «Верховинський районний лісгосп». Територія (25301 га), що планується для приєднання до складу парку, розташована в межах верхніх та середніх частин схилів долини верхнього Пруту. На даний час передача земель до ПЗФ ще так і не узгоджена. У випадку реалізації проєкту розширення, загальна площа Карпатського НПП може становити 76871,8 га.

Парк активно працює над планом розвитку на найближчі роки, який поєднує інноваційні технології та покращення інфраструктури. Серед найближчих цілей – створення інтерактивного маршруту «На водоспад Дівочі сльози», який включатиме інформаційні стенди, зони відпочинку та ігрові елементи. Також планується відкриття нових маршрутів, зокрема «Урочище Завосла – гора Кукул» та «Селище Ворохта – гора Кукул», що допоможе рівномірніше розподілити туристичні потоки. Це особливо важливо для зменшення наван-

таження на найпопулярніші локації, в тому числі і маршрут на Говерлу, який вже зазнає значної дигресії.

Для підвищення якості відпочинку буде облаштовано початок маршруту «На гору Говерла» та створено безбар'єрний простір на деяких ділянках. Це зробить парк доступним для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Важливою інновацією є запис аудіогідів для еколого-освітніх стежок, які можна буде завантажити на смартфон, а також оновлення системи маркування маршрутів, що підвищить безпеку та комфорт для туристів. Крім того, установа прагне розвивати автентичний туризм, облаштовуючи показове полонинське господарство на полонині Круглоявірник, що дозволить зберегти традиції та підтримати місцеву економіку.

У рамках сталого розвитку та залучення відвідувачів парк розглядає можливості використання новітніх технологій. Застосунок Citizen Science дозволить туристам долучатися до збору даних про флору і фауну, допомагаючи науковцям у моніторингу біорізноманіття. Також планується впровадження технологій VR/AR, щоб створити віртуальні тури та освітні проєкти. Наприклад, віртуальна реальність може показати відвідувачам, як виглядає заповідна зона в різні пори року або які рідкісні тварини там мешкають, не порушуючи їхній спокій.

Незважаючи на амбітні плани, парк стикається з серйозними викликами, серед яких стихійний туризм, що спричиняє значне навантаження на екосистеми, вплив зміни клімату та поширення інвазійних видів.

Для вирішення цих проблем локально впроваджуються сучасні технологічні рішення. Зокрема, використання протиповзневих споруд (габійні кон-

струкції, підпірні стінки) та дренажних систем для захисту від ерозії. Також буде посилено моніторинг за допомогою дистанційного зондування Землі, IoT-сенсорів для моніторингу води, ґрунтів і повітря. ГІС-інструменти дозволять ефективніше аналізувати біорізноманіття та управляти екосистемами.

Крім технологій, важливими напрямками є розвиток екологічної освіти через освітні програми для шкіл та онлайн-платформи для інтерактивного навчання молоді. Співпраця з місцевими громадами та бізнесом допоможе створити екологічно відповідальні туристичні продукти, що сприятиме підвищенню свідомості та сталому розвитку регіону.

45 років – це водночас і велика історія, і лише початок. За цей час Карпатський національний природний парк став прикладом збалансованої природоохоронної діяльності. Він зберіг гірські ліси й полонини, став осередком наукових досліджень, платформою для екологічної освіти й виховання молоді. Але найголовніше – парк став духовним символом. Це місце, де кожен українець може відчути велич рідної природи, силу гір і чистоту води, відчути гармонію людини і Всесвіту.

Ювілей – це завжди привід не лише озирнутися назад, а й подумати про майбутнє. На Карпатський НПП чекають нові виклики, пов'язані з глобальним потеплінням, змінами у структурі лісів, ландшафтах, водних ресурсах та зростаючим впливом людини. Працівники парку готові до цих випробувань: вони розробляють наукові програми моніторингу, впроваджують сучасні методи охорони природи, налагоджують співпрацю з міжнародними організаціями та місцевими громадами. Адже лише спільними зусиллями можна зберегти крихку рівновагу гірських екосистем.

ДИВА ПРИРОДИ

ВАПНЯКОВІ СТРІМЧАКИ УГОЛЬКИ – УНІКАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИЙ КОМПЛЕКС

Дмитро СУХАРЮК,
кандидат біологічних наук,
заслужений
природоохоронець України,
старший науковий співробітник
лабораторії лісознавства
Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів

Угольсько-Широколужанський масив є одним з найбільших природно-територіальних комплексів Карпатського біосферного заповідника (КБЗ). Він займає площу понад 15 тис. га. Масив має складну геологічну будову. Згідно зі схемою тектонічного районування Українських Карпат, через територію масиву пролягають кілька структурно-фаціальних зон: Дуклянська, Поркулецька, Рахівська та Мармароських стрімчаків. Геологічна основа масиву складена переважно палеогеновими і крейдяними відкладами. Тут зустрічаються темно-сірі, зеленувато-сірі і чорні аргіліти з прошарками пісковиків. Зрідка відмічаються лінзи вапняків, мергелів та чорного кременю. В нижній частині території Угольського природоохоронного науково-дослідного відділення (ПНДВ) відклади в зоні Мармароських стрімчаків представлені великими брилами вапняків, кристалічними сланцями, доломітами, діабазами, гранітами та іншими породами.

Дані з вивчення історії розвитку рослинності масиву на основі палеоботанічних досліджень відслонень древніх порід у басейні річки Велика Уголька подано у ряді наукових праць. Результати досліджень за відбитками листя на древніх породах підтвердили зростання тут,

близько 25 млн років тому, магнолії, лавра, пальми, мирта, винограду та інших тропічних і субтропічних рослин. У середньому голоцені (3-4 тис. років тому) на території масиву домінували ліси з дуба скельного і звичайного з участю теплолюбивих видів. На основі пилкового аналізу зразків з болотних відкладів виявлено зростання тут середземноморських видів – горіха, падуба, шовковиці тощо (Тасенкевич, 1982).

Сьогодні понад 92% території Угольсько-Широколужанського масиву вкрита лісами, серед яких домінують букові насадження. Переважна більшість лісів масиву представлена угрупованнями природного походження. Тут охороняється найбільший на європейському континенті осередок букових пралісів, який входить до складу об'єкта Всесвітньої природ-

Дослідження вапнякової флори
в урочищі Чурь проводять
наукові працівники
Юлія ВАШЕНЯК
(Інститут ботаніки НАН України)
і Руслан ГЛЕБ (КБЗ)

ної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

В Угольському природоохоронному науково-дослідному відділенні у кварталі 18-20 і 27 (урочища Великий Гребінь, Задній Камінь, Копиця, Молочний Камінь, Струнга, Чурь та ін.) в межах висот від 450 до 1090 м н.р.м. поширені мармароські вапнякові стрімчаки площею понад 340 га, які є частиною гряди третинних вапняків, що простягається від Пенін у Західних Карпатах до Бігарських гір у Південних Карпатах.

Очиток шестирядний у щілинах вапнякових скель; вхід у печеру Молочний камінь

Природний комплекс вапнякових стрімчаків має винятково важливе наукове, природоохоронне, археологічне, спелеологічне та екотуристичне значення.

Вапнякові сірі скелясті гребені і стрімчакові кручі підносяться над буковими пралісами і простягаються по території Угольського масиву з південного сходу на північний захід. Завдяки наявності великих вапнякових блоків як на поверхні, так і глибоко в породах масиву, та достатньої кількості опадів, у вапнякових товщах унаслідок інтенсивних карстових процесів утворилися різні карстові форми у вигляді тріщин, лійок, колодязів та інших утворень (Черниш, 1966). В надрах вапняків появились дивовижні творіння природи – карстові печери, які є неповторними музеями природознавства. В масиві вапняків описано понад 20 печер і гротів різної форми і розмірів. В скельному масиві Вів, який розміщений в басейні річки Мала Уголька неподалік гори Вежа, можна побачити багатопверховий комплекс з 4-ма печерами і одним гротом. Загальна протяжність ходів найбільшої тут печери Білі стіни складає понад 100 м. В урочищі Чурь знаходиться дивовижний витвір природи – Карстовий міст, а в урочищі Романія – унікальна печера Дружба з вертикальним входом. Глибина вертикальної частини шахти печери 21 м. Дно печери – це величезний зал, стіни якого вкриті кальцитовими напливами дивовижних форм. Місцями можна побачити скупчення сталактитів і сталагмітів. За даними наших досліджень, температура повітря в залі печери упродовж року тримається позитивною в межах +8-10°.

У районі гребенеподібного вапнякового скельного комплексу, розміщеного на східному мегасхилі басейну річки Велика Уголька, знаходяться печери Гребінь, Прозорі стіни і Ведмеже ікло. Назва останньої пов'язана з тим, що під час розкопок у ній знайдено дуже велике ікло печерного ведмеда (Черниш, 1966). На південному схилі комплексу знаходиться відома двоярусна печера Молочний камінь, в якій дослідниками археологічної експедиції була відкрита пізньопалеолітична

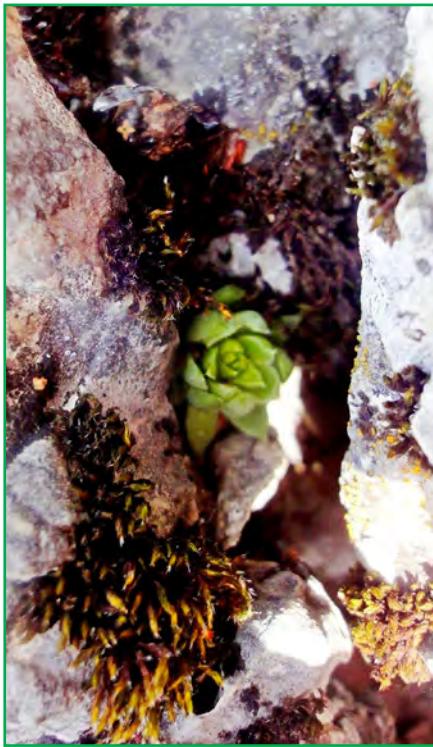

**Плодоношення тиса ягідного;
дзвоники персиколісті
на вапняковій гряді;
рідкісний червонокнижний вид
борідник шерстистоволосистий,
урочище Великий Гребінь;
Карстовий міст, урочище Чурь**

стоянка мисливців. Тут археологи знайшли місця від багать, кам'яні скребки, ножі, наконечники списів, кістки тварин тощо. Печери служать оселищами для багатьох представників тваринного світу. Щорічно, в зимовий період, печери заселяють великі колонії кажанів.

Угольський осередок Мармароських вапнякових стрімчаків є унікальним природним об'єктом біорізноманіття Карпатського регіону і рефугіумом для багатьох рідкісних і зникаючих видів рослин. На обширній території Угольсько-Широколужанського масиву (понад 150 кв. км) зростає 557 видів вищих спорових і судинних рослин, тоді як на порівняно незначній площі вапнякових виходів (0,34 кв. км) обліковано, відповідно, 210 видів, з яких 80 зустрічаються винятково в межах вапнякових стрімчаків (Флора ... 1982). У флорі вапняків найбільшими родинами за кількістю видів є глухокропивові (14 видів), злакові (14), трояндові (12), жовтецеві (12), ранникові (11), лілійні (8), капустяні (8), айстрові (6), товстолисті

(6), зонтичні (5), молочайні (5), гвоздикові (4) та ін. У фітоценозах осередку вапняків зростають кальцефільні третинні реліктові види: асплений сколопендровий, в'язіль стрункий, тис ягідний та яловець козацький, з печіночних мохів – колележунія, а з лишайників – нормандіна. Значна кількість представників вапнякової флори стрімчаків відноситься до теплолюбних видів, 10 з яких зростають в Середземномор'ї, зокрема, це в'язіль стрункий, еритроїд собачий зуб, жеруха грецька, купина широколиста, ломиніс лозяний, молочай кримський і багатоколірний, очиток іспанський, шипшина дрібноквіткова і польова.

Особливістю рослинного покриву вапнякового комплексу є присутність у його складі представників бореальної, монтанної і альпійської флори, які збереглися тут з часів зледеніння, спустившись сюди з високогір'я, відступаючи перед льодовиками. Наприклад, з представників альпійської рослинності тут зростає коростянка гірська, льонолижник альпійський, ломикамінь волохистий, трищетинник альпійський, чебрець альпійський і щебрушка альпійська. В рослинних угрупованнях вапнякової гряди охороняється 5 карпатських ендеміків: борідник шерстистоволосистий, дзвоники карпатські, підмаренник транскарпатський, смілка поникла і чебрець найгарніший.

У флорі вапнякового осередку нараховується 35 рідкісних і зникаючих видів рослин, з яких 14 включені до Червоної книги України (беладонна звичайна, білоцвіт весняний, борідник шерстистоволосистий, булатка довголиста і червона, в'язіль стрункий, дзвоники карпатські, коручка чемерникоподібна, лілія лісова, лунарія оживаюча, надбородник безлистий, підсніжник білосніжний, скополія карніолійська і тис ягідний).

У межах вапнякових стрімчаків охороняється найбільший локалітет тиса ягідного на території КБЗ (понад 1200 особин) і другий за величиною його осередок в Українських Карпатах. В тисових угрупованнях виявлено найвище дерево тиса висотою 10,4 м і найтовстіше з діаметром стовбура на висоті 1,3 м – 20,6 см (Сухарюк ...2024).

Переважаючим типом рослинності на виходах вапняків є лісові угруповання, серед яких описано шість зеленокнижних асоціацій: лісовобуковий ліс ягіднотисово-звичайноплющовий, лісовобуковий ліс ягіднотисово-чорнищевий, лісовобуковий ліс ягіднотисово-гейфлерово-сеслерієвий, лісовобуковий ліс ягіднотисово-запашнопідмаренниковий, лісовобуковий ліс ягіднотисово-багаторічноперелісковий та широколистолипово-лісовобуковий ліс гейфлерово-сеслерієвий. В урочищі Великий Гребінь описана рідкісна реліктова асоціація звичайнограбово-лісовобукового лісу в'язолитотаволгово-багаторічнопереліскового, яка збереглась тут з середнього голоцену.

Територія вапнякової гряди, завдяки наявності мальовничих і неповторних краєвидів, значного різноманіття пралісових угруповань, унікальних флористичних та фітоценотичних об'єктів, дивовижних скель, печер та інших витворів природи, приваблює сюди значну кількість відвідувачів. Особливо захоплююче враження у відвідувачів викликають природні об'єкти Карстовий міст (урочище Чурь) і печера Молочний камінь, до яких облаштовано 2 еколого-туристичні маршрути.

Стрімчаковим екосистемам, поряд з їх багатогранним значенням і цінністю, властива висока вразливість до природних і антропогенних факторів. Вапняково-скельні комплекси характеризуються специфічними екологічними умовами, тому в умовах інтенсивних кліматичних змін з високою ймовірністю у близькій перспективі можна очі-

кувати суттєві зміни у складі флори і рослинності. Дані спостережень автора показують, що за період з другої половини 70-х років минулого століття по теперішній час у складі вапнякової рослинності з невідомих причин відбулось суттєве зменшення долі участі борідника шерстистоволосистого, в'язіля стрункого, кортузи Маттіолі та інших рідкісних видів.

Ґрунти вапнякової гряди – мілкі та нестійкі, тому навіть незначні порушення наземного покриву можуть призводити до розвитку ерозійних процесів та зникнення унікальних флористичних і фауністичних об'єктів. Скельні угруповання характеризуються також високим ступенем пожежної небезпеки.

З метою збереження цінних природних об'єктів вапнякового скельного комплексу, який розміщений в заповідній зоні, необхідно посилити режим охорони та запровадити ефективний порядок відвідування цієї території. Для відвідувань масиву доцільно формувати невеликі групи осіб (до 10) і проводити їх у супроводі екскурсовода та під контролем працівників служби державної охорони і не допускати випадків відхилення відвідувачів від екомаршрутів. В зоні вапнякових стрімчаків необхідно заборонити збір гербарію, представників фауни та інших природних об'єктів.

Відповідним службам і відділам та науковим підрозділам КБЗ важливо налагодити моніторинг стану збереження природних об'єктів унікальної екосистеми вапняків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухарюк Д.Д. Тисово-букові угруповання Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника: лісівничо-таксаційна характеристика, біорізноманіття, стан збереження – Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України. – 2024. – 7 с.
2. Тасенкевич Л.О. Угольсько-Широколузанський масив. Флористичне багатство. В кн.: Карпатський заповідник. Ужгород, Карпати, 1982. – С. 23-25.
3. Флора і рослинність Карпатського заповідника / Стойко С.М., Тасенкевич Л.О., Мілкіна Л.І. та ін. Київ: Наук. думка, 1982. – 220 с.
4. Черниш І.В. У сталактитових печерах Закарпаття. В кн.: Карпатські заповідники. Ужгород, Карпати, 1966. – С. 36-45.

ОСВОЄННЯ ЧОРНОГОРИ

Юрій НЕСТЕРУК

доктор біології,

м. Львів

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ МЕЧ ТА ІНШІ ЗАГАДКИ ЧОРНОГОРИ

Чорногора завдяки розташуванню в центральній частині Українських Карпат протягом тривалого часу була одним із найбільш важкодоступних регіонів на території Східної Європи. Незважаючи на те, що, за свідченням дослідників-істориків, поряд із цим гірським масивом простягалися давні шляхи переходу через Карпатські гори, сам чорногірський масив лише протягом кількох останніх століть став об'єктом для проведення різних форм гірського природокористування та рекреаційної діяльності.

Процес освоєння масиву Чорногори (як її периферійних частин, так і поступового просування углиб гірського масиву) вивчений дуже фрагментарно. Така ситуація пояснюється майже повною відсутністю археологічних даних і дуже обмеженим історичним фактажем.

Як можна стверджувати, освоєння Чорногори, поступове просування сюди людей із їхніми господарськими інтересами відбувалося за чотирма основними цілями:

- для збиральництва та полювання;
- для випасання овець, корів та інших домашніх тварин;
- для заготівлі деревини й наступного її транспортування в долини;
- для створення туристичної інфраструктури, що полягало у будівництві притулків, маркуванні й упорядкуванні туристичних маршрутів.

Закарпатська рівнина й Передкарпаття були освоєні людиною ще в кам'яному віці. Проте гірська система Карпат, яка знаходиться між ними, протягом тривалого часу зберегла надзвичайно мало слідів людських поселень.

Якщо простежити поступове освоєння долини Пруту, Чорного Черемошу й Тиси, як основних коридорів, що з трьох сторін виходять з району Чорногори, то можна зауважити, наскільки гірські умови були несприятливими для поселень.

За даними різних дослідників, ми подаємо перші згадки про села в долинах по периферії Чорногори (Історія міст і сіл..., 1969, 1971; Домашевський, 1985; Сіреджук, 1999; Wielocha, 2006) [2, 3, 4, 10, 23].

На Гуцульщині перші згадки про більшість місцевостей датуються XVII або XVIII ст. Лише окремі з них сягають XV–XVI ст., й це, в основному, місцевості, які знаходилися на торговельному шляху від Галицьких земель до Угорщини й Трансільванії (Микуличин, Яблуниця, Лазещина, Ясіня, Рахів, Требушани), або ж на давньому тракті до Молдови й Волощини, який проходив долиною Черемошу (Розтоки, Довгопілля). Навіть, беручи до уваги те, що згадки в документах найчастіше не вказують самого моменту появи населеного пункту, важко не погодитися з фактом, що історичні матеріали вказують на порівняно пізнє формування територіального устрою на Гуцульщині й появу відомих у наш час населених пунктів.

Зрозуміло, що задовго до задокументованих дат місцеві люди з розташованих навколо Чорногори сіл і містечок здавна займалися в цьому гірському масиві мисливством і рибальством, а також збиральництвом (збором грибів, ягід та лікарських рослин).

Львівський дослідник XIX ст. І. Шараневич подає цікаву інформацію з давніх джерел: «Околиці вздовж Тисси ставалися роць в роць пустошени и розорены. Набѣгаючи зъ горъ вздовж Тиссы Куманы (Ромуны) умикали борзо передъ сближающимся войскомъ к верховіямъ Тиссы. Черногоры были ихъ натуральною крѣпостію. Тутъ сносили они добычъ, дѣлилися ею съ Русинами и в союзъ съ ними зъ хреб-

та и вершковъ Карпатскихъ горъ надъ Прутомъ и Тиссою бороилися, и вразъ стягали больше товаришей к новому нападѣу приготавливающимся» (Шараневич, 1869, с. 115 [14, с. 115]).

Те, що Чорногора віддавна була відомою місциною, куди неодноразово навідувалися мандрівники, свідчить знайдений у 2014 р. середньовічний меч в урочищі Німічний (на відстані 4 км від с. Богдан) [7].

Знахідка, що пролежала у землі сотні років, відносно добре збереглася. Кому належала зброя – випадковому воїну, що заблукав, розбійнику, першим поселенцям даної місцини, встановити навряд чи вдасться. Однак ця знахідка може внести корективи в історію заселення цього краю.

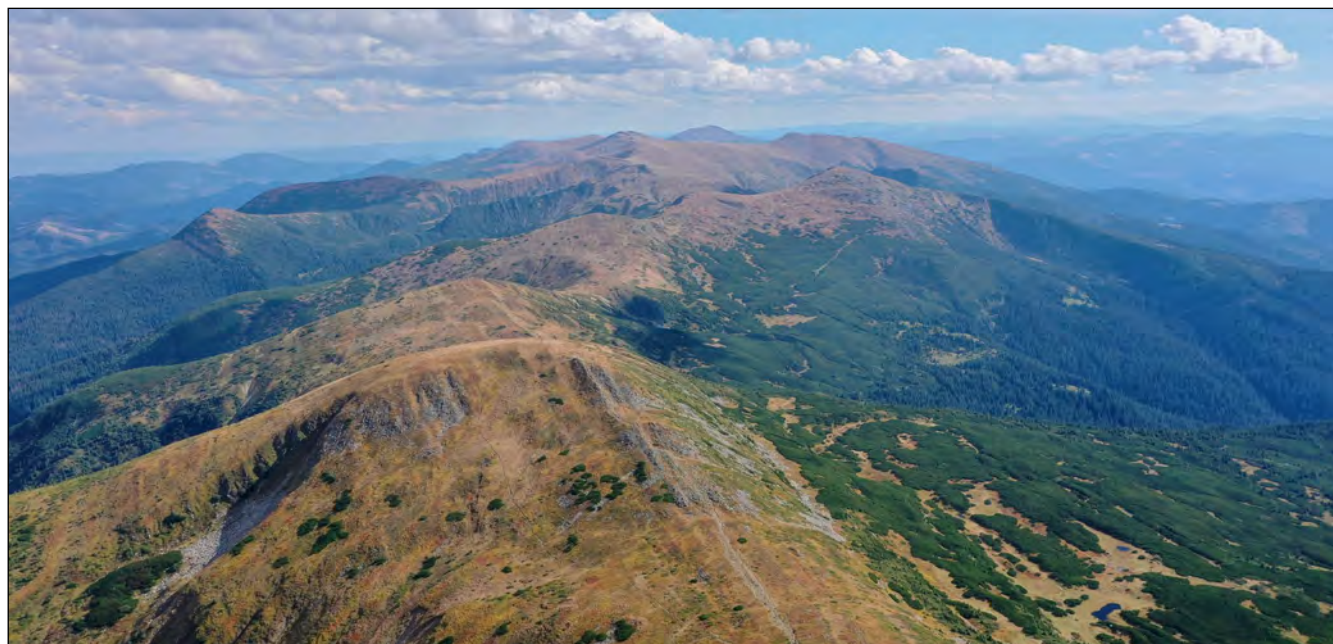
Археологічна знахідка цінна не тільки сама по собі, а й тим, де вона була знайдена. Така знахідка для рівнинної частини – це одне, а для масиву Чорногори – це вже справжня сенсація.

ЧОРНОГОРА НА ПЕРШИХ КАРТАХ

Якщо подивитися на картографічні матеріали, то, як зазначає польський дослідник А. Вельоха, довгий час вважалося, що найдавніша карта, де була зазначена Чорногора, це карта Гійома Левассера де Боплана.

Проте подальші пошуки цього дослідника призвели до сенсаційної знахідки, що найперше Чорногора була позначена на карті авторства Вольфганга Лазіуса «Regni Hungariae descriptio vera», яку було підготовлено у 1552 р., а видруковано 1555 р. у Відні (Wielocha, 2008) [24].

Наприкінці XVIII і в XIX ст. картографи підготували три видання карт на цю територію (вони так і названі – картами першого, другого і третього картування). На них уже були позначені всі чи майже всі основні дороги і стежки, які пролягали Чорногорою від доіс-

торичних часів, точніше, очевидно, від XIV–XV століть, коли історики датують активне запровадження в Чорногорі високогірного, номадичного за характером випасання корів, овець, а також кіз і коней.

ТРАНСКАРПАТСЬКІ ШЛЯХИ, ДАВНІ ЧОРНОГІРСЬКІ ПЛАЇ

Як зауважувалося вище, Чорногора за своїм розташуванням здавна була одним із найнедоступніших масивів Східних Карпат. За дослідженнями географів та істориків, через Чорногору чи поряд із Чорногорою здавна проходили давні шляхи через Карпати.

В історичній літературі часто можна зустріти інформацію про те, що назва перевалу Татарський пов'язана із переходом у 1241–1242 рр. через нього монголо-татарського війська із руських земель на Паннонську рівнину і в Центральну Європу. З огляду на те, що орда спустошила галицькі і подільські землі й далі її руйнівний шлях хронологічно простежується на Притисянській низовині, то цілком імовірно, що ординці перейшли карпатський вододіл вже існуючим тоді торговим шляхом із Русі на Угорщину та Волощину, а саме зниженою ділянкою між високими й важкопрохідними Горганями й Чорногорою.

Після Середньовіччя, на нашу думку, першим добре освоєним маршрутом повз Чорногору була дорога від Ко-

сова – через Жаб'є (сучасна Верховина) – Ільці до Буркута, який вважався у цих місцях найдавнішою здравницею. За історичними даними, про цілющу буркутську воду відомо вже від кінця XVI ст. (Kierzek, Paprocka-Borowicza, Kuciel-Lewandowska, Pozowski, 2014) [17] й туди їздили на оздоровлення можливі люди зі сторони Кутів. Тобто, долина Черемоша і Чорного Черемоша була від кінця XVI ст. добре знайома тодішнім мандрівникам.

Уперше про це писав В. Поль у праці «Rzut oka na róľnosne stoki Karpat»: «Через Чорногору були шляхи: від села Ворохта вздовж Пруту проводила стежка на митну дорогу Чорної гори, на гору Мамушеска (очевидно, Маришевська – прим. Ю.Н.)..., вздовж Чорного Черемошу через гору Руска (очевидно, Руський Діл – прим. Ю.Н.) до угорського села Поляна або Леурдіна, у зимовий період не діяла, від села Жаб'є через гору Кострича, потім через Чорногору до угорського села Ляхи (читаймо: Луги – прим. Ю.Н.), стежка вздовж Чорного Черемошу під Буркут на кордон і до угорського села Поляни» (Pol, 1851, s.106). [20, с. 106]

І. Шараневич у своїй праці «Исслѣдованіе на поли отечественной географіи и исторіи. 1. Старинныи пути руско-угорскіи черезъ Карпаты и руско-польскіи черезъ Сянъ и Вислу» один із відтворених транскарпатських шляхів (шостий за рахунком) проводив «від Василева, що на лівому березі Дністра, на правий перевозилося до Прута, а

Чорногірська панорама

звідси Прутом або вздовж долини Пістинки, головнішого допливу Прута, до витоків Прута і попри Чорногору на південну сторону Карпат до вірхів їв Тиси, яким у неплідні в збіжжя гористі околиці комітату Мармароського ступалося» (Шараневич, 1869, 118) [14, с. 118].

Пізніше про давній транскарпатський шлях, який проходив долиною Пруту через Яблунецький (Татарський) перевал і далі долинами Чорної Тиси й Тиси до Сигота згадували А. Петрушевич (1893) [9] і Ф. Лессек (1922) [6], який стверджував, що шлях через Яблуницький перевал існував ще від початку I тисячоліття до н.е., тобто 3 тис. років тому, в період мідно-бронзової епохи. Із сучасних вчених про давні шляхи поблизу Чорногори чи через її гірський масив писали ряд дослідників. Зокрема П. Сіреджук вказує на такий шлях, який існував ще від епохи палеоліту ... від рудних районів Трансільванії (очевидно через перевал Руський Діл – прим. Ю.Н.) долиною Чорного Черемошу до Кут і далі на Поділля» В. Клапчук і М. Клапчук (2007) [5] вказують, що шлях долиною Пруту через Яблуницький перевал і далі долиною Чорної Тиси й Тиси існував «вже від доби пізнього палеоліту і до кінця XVIII ст.». Про цей маршрут згадують Б. Томенчук і М. Кугутяк (2011) [12], М. Кач (2019) [11], І. Остафійчук (2003) [8] та інші дослідники.

ПЕРШІ ЗГАДКИ ПРО НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ НАВКОЛО ЧОРНОГОРИ (за різними джерелами)*

Таблиця

Населені пункти	«Історія міст і сіл УРСР»	Домашевський, 1985	Сіреджук, 1999	Вельоха, 2006
Басейн Тиси				
Лазещина	Кін. XVII ст.	Кін. XVII ст.		
Ясіня	1555 р.	1555		1515
Кевелів				
Кваси	1684	1684		
Білін	XVIII ст.	XVIII ст.		
Рахів	1447	1447		1447
Розтоки	1651	1651		
Відричка				
Богдан	I пол. XVIII ст.	XVIII ст.		
Луги	XVII ст.	XVII ст.		
Усть-Говерла				
Басейн Пруту				
Поляниця			1820, арх.	1820
Яблуниця	XVIII ст.	XVII ст.	1643, арх. (як Слобода за Микуличином)	1643
Татарів	XVIII ст.	II пол. XVII ст.	1651, арх. (Белзець, 1673)	
Воронька			1873, літ.	
Ворохта	XVII ст.	XVII	1820, арх.	1820
Завося				
Басейн Чорного Черемошу				
Буркут				
Шибений			1815, арх.	1815
Явірник				1815
Зелена	поч. XV ст.	поч. 15 ст.	1868, арх.	1868
Валило				
Топільче			1814, арх.	1814
Дземброня			1815, літ.; 1825, арх.	1825
Бистрець	XV ст.		1818, арх.	1818
Красник			1895, літ.; 1859, арх.	1859
Ільці			1763, літ.; 1745, арх.	1745
Верховина	1424	1424	1424, літ.; 1617, арх.	1424

* Літ. – за літературними джерелами; арх. – за архівними документами

Натомість М. Городенко (1999) в книзі «Чарівний край Черемошу і Пруту» прокладає маршрут через гірський хребет Чорногори іншим чином: «...від Верховини такий шлях за часів Австро-Угорщини проходив через високогір'я Чорногори – а саме через хр. Костричу – Шпиці – і потім Лугів, а пізніше долинами Білої Тиси і Тиси до Сигота» [1].

І. Остафійчук (2003) також деталізував, що «на чорногірському хребті шлях розходився на північний і південний: північний шлях від Шпиць і в село Луги, а далі долиною до Сигота; південний – проходив полонинами Чорногори, повз г. Піп Іван Чорногірський – Стіг і далі по теперішньому українсько-румунському кордоні, а в районі г. Межи потоки сходив вниз в долину Віше, де з'єднувався з північним шляхом».

Зрештою, у цій частині Карпат Татарський (Яблуницький) перевал, 931 м н.р.м., є найсприятливішим місцем для переходу через головний карпатський хребет.

У своїй праці «Čorná Hora v Podkarpatské Rusi» [Чорна Гора в Підкарпатській Русі] найвідоміший чехословацький географ міжвоєнного періоду Ї. Краль, проаналізувавши вказані вище карти, подав реконструкцію просторового розташування цих плаїв.

Дослідник проаналізував австро-угорські карти масштабів 1:25 000 і 1:75 000, вказав одну головну дорогу, яку в середовищі туристів часто називають «трансчорногірським маршрутом», а також стежки підходу від закарпатських долин і сіл до цієї головної дороги – усього 17 маршрутів. Осібним виглядає плай, який проводить від Яблуницького перевалу (931 м н.р.м.) по адміністративній межі сучасних Закарпатської та Івано-Франківської областей і до пастушого табору Козьмешик на північних схилах хребта Козьмешик, в долині однойменного потоку.

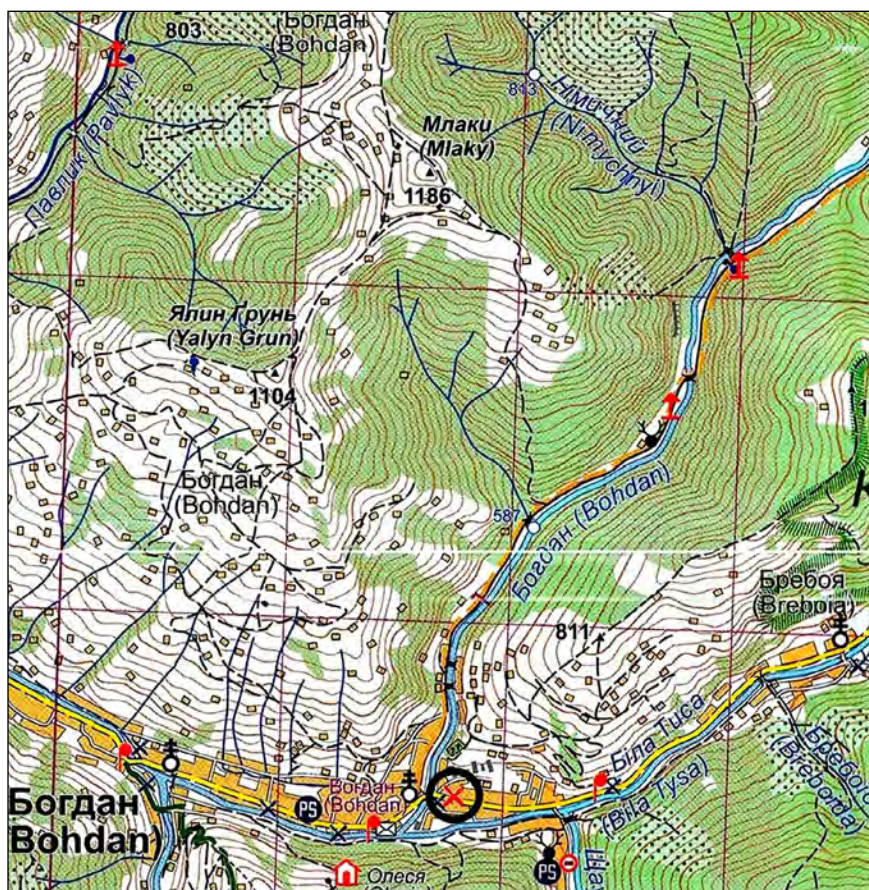
Уже згадуваний «трансчорногірський маршрут» Ї. Краль описав так: «Головна дорога, яка йде по гребеню, від Петроші (1563 м) через відмітку 1517, 1536, під Говерлу на відмітку 1744, далі гребенем чорногорським, через Пожижевську (1822 м), Данчир (1855 м), Туркул (1932 м) на Ребра, Погане місце, Менчул (2000 м), через відмітки 1880, 1852, на Попа Івана Чорногорського, відтак на гору Васкул та під Стіг» (Král, 1923) [18, с. 25-27].

План модернізації полонинського пастушого господарства у закарпатському секторі Чорногори, названий «планом Дарані» (за прізвищем тодішнього міністра сільського господарства Угорського Королівства Ігнація Дарані), передбачав побудову доріг із населених пунктів на полонини й між самими полонинами. Тоді ж за допомогою кирки й лопати розпочалася модернізація давніх чорногірських плаїв у дороги та побудова нових доріг. Плаї первісно були, очевидно, стежками, по яких їздили верхи й ходили пішки. Облаштування доріг відбувалося з тією метою, щоб ними вже міг проїхати запряжений кінями віз із молоком та молочними продуктами. Для будівництва й укріплення доріг використовувався лише підручний матеріал – грубозернистий пісковик, який був твердий й добре для цього приготився. У місцях перетину дороги потічками в окремих місцях робили підпірну стінку, усередині якої був отвір для води. Також підпірні стінки клали там, де дорога трасувалася упоперек досить стрімкого схилу й була загроза її поступового просідання. У місцях, де було потрібно стрімко набирати висоту на місцевості, дорогу прокладали у вигляді серпантину, й це суттєво допомагало у випадку мокрої погоди, коли намокле каміння ставало слизьким, небезпечним для проїзду.

Без сумніву, у Чорногорі до доріг того часу відносяться транскордонний шлях із Менчула Квасівського траверсом північних схилів Шешула і Паулека на перевал Роцולי (Рогнеска) (1550 м.), далі – траверсом масиву Петроса в обхід через полонини Рогнеска і Гарманеска й далі через полонину Скопеска в ур. Брескул й униз до Усть-Говерли. В ур. Примаратик – біля північного схилу Петроса – від цієї полонинської дороги відгалужується серпантин униз до кляузи Лолін й далі долиною р. Богдан до однойменного села.

В урочищі Брескул інше відгалуження дороги поєднувало полонини на південно-західних схилах Брескула-Пожижевської-Данцера і Туркула.

Камінь з гори Маришевської, знайдений автором статті у 1991 р.; середньовічний меч та місце в долині річки Богдан, де його знайшли (позначене хрестиком у колі)

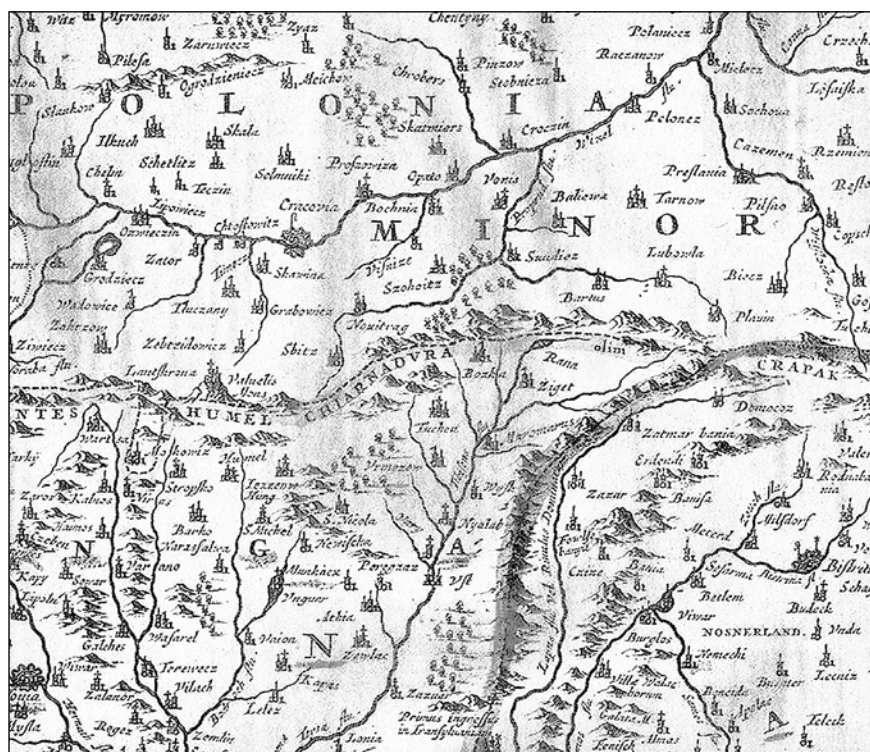
Фрагмент карти
Гійома Левасера де Боплана
«Delineatio generalis Camporum
Desertorum vulgo Ukraina: cum
adjacentibus provinciis», 1648 р. [15];
карта Вольфганга Лазіуса
«Regni Hungariae descriptio vera»,
1555 р., де уперше була позначена
Чорногора [19]

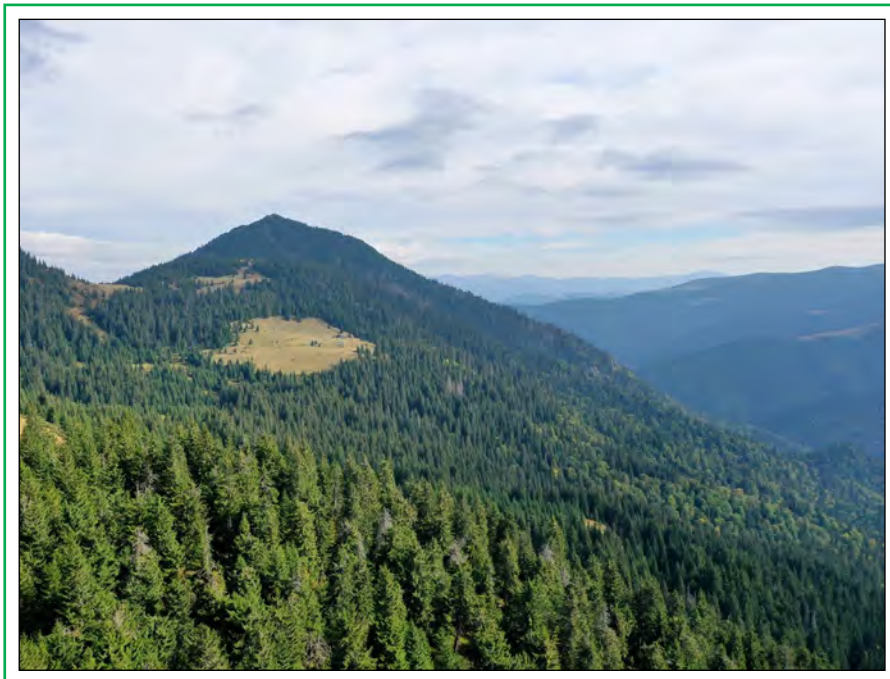
У той ж час була побудована дорога від с. Кевелів долиною потоку Кевеле, де через 3 км від села вона відгалужувалася. Праве відгалуження дороги пролягало до полонини Джорджева Прелука, а ліве – до полонини Шумнеска, до основного «трансчорногірського» пляю.

Протягом цих перших років ХХ ст. побудували також дороги на північно-східному макросхилі Чорногори, зокрема у теперішньому Говерляньському ПОНДВ КНПП, у верхів'ї Пруту. Одна з них від 11-го км дороги Ворохта – Заросляк, на проміжку між урочищами Завоєла і Форещанка, проходила спочатку долиною п. Озірний, а пізніше – траверсом піднімалася до першої на хребті Костричі полонини Веснарка й далі траверсом уперек південно-західного схилу хребта Кострич поєднувала полонини на цьому схилі й сходила вниз у с. Бистрець.

Інші дві дороги проходили по північно-східному макросхилі головного хребта Чорногори – від полонини Пожижевської – в ур. Кізли. «Верхня» дорога від полонини Пожижевської проходила у котел Цибульник, через який час, піднімаючись, траверсувала по схилі Пожижевської на її плече й далі через верхній котел Орендарчика – плече Данцера – біля озера Данцерського – вела в урочище Кізли під схил Малого Кізла. «Нижня» дорога від полонини Пожижевської траверсувала через ліс (на 300 м нижче) й приводила в нижній котел урочища Кізли (нижче рігеля – уступу між нижнім і верхніми котлами).

Так само, як і в закарпатському секторі Чорногори, ці дороги у галицькому секторі укріплені підпірними стінками, у потрібних місцях мали водовідводи. Подібна інженерна конструкція була на короткому відтинку дороги, яка проходить по східних схилах Петроса й Петросула, через полонини Печеніжеска і Ступи, проте далі, в долину Лазещини, ці конструкційні елементи не прослідковуються.

Дороги, побудовані на початку ХХ ст., пізніше використовувалися військовими під час Першої світової війни, коли по давньому кордоні між Галичиною та Угорським Королівством кілька разів проходила лінія фронту. Тому в місцевого населення до сьогодні існує усталена думка, що ці дороги були побудовані військовими будівничими й дотепер їх називають «воєнними» дорогами, забувши, що їхнє первісне призначення – саме для покращення комунікації між чорногірськими полонинами.

Ці дороги чудово збереглися протягом усього повоєнного періоду інтенсивного господарського використання полонин, яке на території Говерляньського лісництва тривало до середини 70-х років ХХ ст., коли відбулося впорядкування території колишнього Карпатського державного заповідника, і ведення традиційного пастушого господарства у заповідній зоні було заборонене. Протягом тривалого періоду меншої експлуатації чи повної заборони проїзду, у місцях проходження через зарості гірської сосни дороги поступово заростають. У межах лісової смуги вони перегороджуються поваленими деревами смереки й потребують періодичних прорубувань. В окремих місцях спостерігаємо зсуви дороги (наприклад, біля потоку Орендарчик) або ж завали унаслідок сходження снігових лавин (східний схил Данцера), проте мінімальний догляд сприятиме їхньому використанню для рекреантів ще протягом тривалого часу.

ОСВОЄННЯ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ДЛЯ ВЕДЕННЯ ПОЛОНІНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Як вважають дослідники, номадичний спосіб пастушого господарства уперше сформувався на Балканському півострові. Саме явище номадизму полягає в кочовому характері життя груп людей, які випасають свої стада на територіях, віддалених від місць їхнього постійного проживання.

Із плином часу ця форма пастушого господарства поширилася в горах Малої Азії та в низці гір Європи. Поширюючись у північному напрямку, явище номадизму досягло Східних Карпат. На територію Гуцульщини прихід волоських мандрівних пастухів зі своїми стадами науковці датують XV–XVI ст. У той час карпатські гори з галицької сторони вже були локально заселені русинською людністю, яка, проте, до приходу волоських пастухів, очевидно, не знала явища номадизму.

Із плином часу, протягом теплої пори року, й місцеве населення почало застосовувати випас на віддалених від сіл високогірних луках – полонинах, які протягом 3–4 місяців були тимчасовим місцем перебування пастухів зі своїми стадами.

Проте площа природних лук, високогірних полонин субальпійського та альпійського поясів із часом виявилася

Чорногірські ліси

замалою для потреб випасу. Для розширення господарств заходилися вирубувати зарості субальпійського криволісся (гірську сосну, ялівець, вільху зелену). Нищена вогнем й сокирою субальпійська смуга набула неприродного для неї вигляду.

Через деякий час для проведення полонинського випасу стали зайняті й нижчі хребти Чорногори, які в первісному своєму вигляді були цілком покриті лісами. Нижчі хребти – з огляду на лагідніші мікрокліматичні умови – видалися сприятливішими для випасу, ніж холодні й кам'янисті природні субальпійські луки, до того ж на ближчій відстані від місць сталого помешкання пастухів.

Серед новітньої інформації чехословацький географ та етнограф Ї. Краль на основі архівних даних зазначав, що вже 1610 р. в місцині Rohaneska (тобто, Рогнеска – Ю.Н.) знаходилося велике поселення пастухів, де проживали 18 сімей. Проте, дослідник неоднозначно зауважував: це поселення було сезонним чи постійним?

«Проте постійні поселення з'явилися пізніше. Ще у половині 16 ст. частина русинів, які прийшли раніше, або тоді, з Галичини чи ін. місць, не мали постійних сіл та жили пастушеством. Тому був виданий ряд законів, які мали діяти проти тих, хто «немає будинків й живе у колибах, забивають чималу кількість худоби». Однак номадизм тих пастухів відрізнявся від номадизму румунів, які покидали свій край на цілу зиму, тоді як русини, очевидно, спускалися зі своїми стадами до захищених долин, де й зимували. Серед тих, які жили в такий спосіб, згадуються мешканці Мармароцини, які згадуються й пізніше, напр. в урбарії (поселенні – прим. Ю.Н.) Роганескім з 1610 року, де ми читаємо інформацію, що на Чорній Горі живуть близько 18 родин, або у статуті 1647 р. читаємо: русини не мають дверей (вікон?), живуть у колибах, на полонинах та в лісі, доглядаючи худобу. Втім підніжжя та схили Чорної гори ставали гостинними притулками для втікачів з Галичини та Угорщини, які з родинами чи без них тут жили й уникали державної влади аж до кінця XVIII ст. Наприкінці XVIII ст. королівська палата з причини фіскальної остаточно знаходить

Павутина стежок

та об'єднує їхні садиби в села. І тільки тоді власне досягає цих земель й починає тут володарювати» (Kráľ, 1923, с. 16) [18, с. 16].

Протягом XVIII – середини XX ст. спостерігається хвилеподібне збільшення кількості випасуваної худоби, в основному корів на овець, а також коней. Проте, за свідченнями Г. Запаловича, наприкінці XIX століття у Чорногорі також випасали чисельні стада свійських кіз, які, як вказував цей дослідник, проходили найстрімкішими схилами Говерли (Zapałowicz, 1881) [25]. Очевидно, саме випас кіз був однією з причин зникнення низки рідкісних наскельних видів рослин, зокрема на урвистих схилах Петроса, Говерли, Шпиць та Кізіх Улогів.

У міжвоєнний час, а це 20–30-ті рр. XX ст., в Чорногорі спостерігаємо значне збільшення чисельності овець і корів на полонинах, й це призводить до виснаження полонин. У закарпатській частині гірського масиву з'являються зразкові господарства, де проводять моніторинг за станом рослинного покриття, підживляють полонини органічними добривами для покращення їхньої продуктивності (Рогнеска, Менчул Квасівський, Джорджева Прелука та ін.). Співробітник Української господарської академії в Подєбрадах І. Мазепа приїздить у Чорногору саме з цією метою – дослідити рослинний покрив полонин і визначити шляхи збільшення їхньої продуктивності.

На північно-східному макросхилі Чорногори, а саме на полонині Пожижевській, також проводять численні експерименти для збільшення родючості субальпійських лук, й це було, фактично, основною ціллю діяльності Ботанічно-рільничої дослідної станції, організованої ще в 1899 р.

У післявоєнний час радгоспно-колгоспного устрою у полонинському господарстві були задіяні практично ті ж самі полонини, що і в міжвоєнний час. Проте докорінно змінилася структура власності випасуваних стад. На полонинах випасали переважно корів та овець із колгоспів та радгоспів, й не лише із сіл, розташованих по периферії Чорногори, але й віддалених господарств, наприклад, із Косівщини. Діюча в той

час система господарювання не передбачала лімітування кількості худоби та овець відповідно до площі полонини. Тому протягом цього періоду господарювання на багатьох полонинах виразний перевипас призвів до інтенсифікації ерозійних процесів.

Упродовж останніх двох десятиліть спостерігаємо загальну хвилеподібну динаміку поступового зменшення чисельності овець і великої рогатої худоби на чорногірських полонинах, а в останнє десятиліття – також залишення частини полонин пастухами з різних причин.

У процесі розширення природоохоронних територій вищого статусу (КНПП і КБЗ) на великій території Чорногори випас був заборонений. У наш час на територіях, які входять до КНПП і КБЗ, випас проводять дуже локально й лише в тих функціональних зонах, статус яких дозволяє проведення полонинського господарства із заувагою про заборону випасу в лісовій зоні. Однак загальна тенденція до зменшення чисельності стад пояснюється, в основному, не заборонаю випасу на території заповідних зон, а загальною тенденцією до зменшення поголів'я корів та овець на всій території Гуцульщини, насамперед малою рентабельністю приватного вигодовування цих тварин.

Тобто, для підтримки полонинського випасу як у Чорногорі, так і в інших частинах Карпат, необхідною є ефективна державна програма.

ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

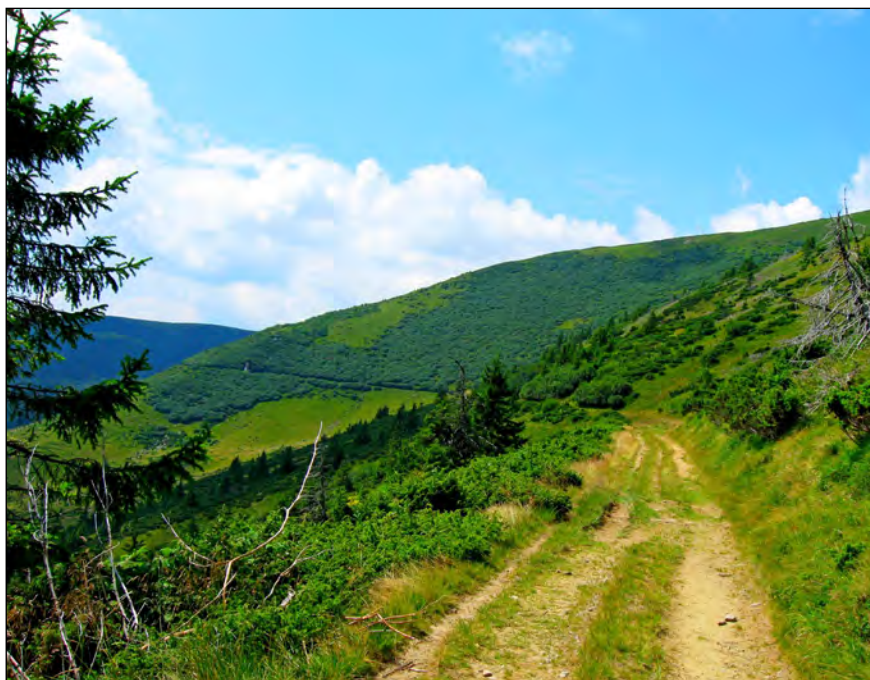
Якщо проаналізувати еволюцію розвитку туристичної інфраструктури й здійснюваних туристичних мандрівок, то можна зауважити, що на північно-східному (галицькому) макросхилі Чорногори цей розвиток відбувся на кілька десятиліть скоріше, ніж у закарпатській частині Чорногори.

У нас є обмаль інформації про туристичну діяльність у тодішньому Угорському Королівстві. В угорській географічній літературі випадково вдалося знайти дві публікації німецькою мовою про закарпатську частину Чорногори перших років XX ст. (Siegmet, 1896; Czirbusz, 1900) [16, 22].

Вони інформують, що до найвищої вершини тодішнього Угорського Королівства вже були прокладені туристичні маршрути. Один із них пролягав із Ясіня (тоді – Kögsmező) долиною річки Лазещини до урочища Козьмешчик – через полонину Гропа й до вершини Говерли. Не відкидаємо й іншого маршруту – із Усть-Говерли – через гать Говерла – полонину Брескул – до Говерли.

У галицькій частині Гуцульщини основними відправними пунктами для гірських мандрівок виступили, очевидно, Яблуницький перевал, Ворохта, Бистрець. Ворохту та Яблуницький пере-

* Переклад з чеської мови – д-ра Ігоря Бойка (Інститут народознавства НАН України, м. Львів)

вал відвідували туристи, ціллю мандрівок для яких була Говерла й полонини навколо неї, а також інші цікаві місця у північно-східній частині Чорногори. Бистрець знаходився поряд із поживавленим шляхом до с. Буркут – відомої ще із кінця XVIII ст. здравниці, відомої своїми мінеральними джерелами, про що вже згадувалося вище (Kierzek, Paprocka-Borowicza, Kuciel-Lewandowska, Pozowski, 2014) [17].

Саме в долині р. Бистрець, на полонині Гаджина, вирішено побудувати перший у Чорногорі і взагалі на території Українських Карпат туристичний притулок (у 1875 р.). У 1880 р. на Заросляку побудоване друге за хронологією «схроніско» (туристичний притулок). Появу цих перших і наступних притулків можна вважати індикатором поживавлення туристичного руху.

У часи до Першої світової війни на північно-східних схилах Чорногори існували ще два притулки – у верхів'ї потоку Погорілець і на полонині Гропа – на південь від Піп-Івана. Тобто, Ворохту в той час не можна вважати єдиним відправним пунктом мандрівок Чорногорою. Південно-східна частина цього гірського масиву була одним із найперших секторів Чорногори, яка користувалася популярністю в туристів і в якій перші кроки розвитку туристичної інфраструктури відносяться до часів Австро-Угорщини.

Проте неправильним було б вважати, що інші частини північно-східного макросхилу Чорногори не відвідували рекреанти. Першим доказом цього є хронологічно найперші мандрівки відомих науковців у супроводі місцевих провідників: В. Поля у 1840 р., тоді його провідником був Г. Лобажевський, який, як зазначають біографи В. Поля, уже перед тим відвідував Чорногору наприкінці 1930-х роках XIX ст., та австрійського ботаніка Ф. Гербіха на гору Великий Томнатик (гора Ребра) – у 1881 р., відомого ботаніка Г. Запаловича із місцевим гуцулом – спочатку по Чорногорі, а пізніше – від Дземброні через гору Стіг до Альп Роднянських й назад – через Тораягу-Гнетесу-Чивчинами й до Чорногори й далі до Шпиць і Говерли (у 1880 р.) (Zapalowicz, 1881) [25].

Трансчорногірський маршрут на південно-західному схилі масиву Петрос; скеля на схилах Шешула із написом про рік побудови дороги до долини Шумнески в рамках «плану Дарані» (1909 р.)

Водночас із освоєнням туристами головного хребта Чорногори для мандрівок пропонували нижчі гірські пасма. Зокрема Ю. Рієгер (Rieger, 1906) репрезентував Костричі як чудовий панорамний хребет для проведення мандрівок. Вже у 30-х рр. для зацікавлення хребтом Костричі там побудували харцерське (молодіжне) «схроніско», руїни якого збереглися до сьогодні. Окрім низки переваг мандрівок Костричею, як, наприклад, можливість панорамного погляду на увесь чорногірський хребет, слід відзначити, що скерування частини туристичних груп від головного хребта до інших, не менш цікавих пасм, дасть можливість розвантажити сильно еродовані стежки на головному хребті Чорногори [21].

Після закінчення Першої світової війни, протягом 20-х років ХХ ст., простежуємо відновлення туристичних мандрівок. Були відновлені зруйновані «схроніска» на Заросляку, у Гаджині, на Погорільці, однак до побудови нових притулків справа дійшла лише наприкінці 30-х рр., саме перед початком Другої світової війни.

Про відновлення туристичного руху свідчить побудова притулку «Козьмешик» у місці впадіння потоку Козьмешик у річку Лазещину, також на Менчулі Квасівському – «Merkova Chata» – поряд із одним із зразкових полонинських господарств. Також часто мандрівники зупинялися у приміщенні поряд із клязою Балцатул.

Давнє освоєння південно-східної частини Чорногори суттєво поживалося під час будівництва (1935–1937 рр.) та нетривалого функціонування (1937–1939, 1939–1941 рр.) Астрономічно-метеорологічної обсерваторії на г. Піп-Іван.

У післявоєнний час більшість туристичних маршрутів Чорногорою пролягали по місцях довоєнних. У північній частині Чорногори основними цілями мандрівок туристів були гори Говерла і Петрос, у південно-східній – г. Піп-Іван із руїнами довоєнної обсерваторії. На Говерлу вихідними пунктами є Ворохта, Ясіня з Лазещиною, Богдан та Усть-Говерла. Масово відвідуваним став перехід: Богдан – притулок Рогнеска – г. Петрос – притулок Козьмешик – Лазещина – Ясіня. У 60–70-х рр. функціонував ще один притулок «Брескул» – на однойменній полонині на південно-західному схилі гори – на маршруті від Усть-Говерли на вершину Говерли.

Очевидно, у перших туристичних мандрівках Чорногорою, як і в наш час, велика кількість туристів проходила найвище піднятим гребенем – від Говерли до Піп-Івана. Проте протягом тривало-

го часу єдиними об'єктами туристичного призначення у глибині чорногірського масиву, окрім згаданих притулків, у західній частині Чорногори були турбаза «Чорногора» в урочищі Завосля, з 1975 р. – спортбаза «Заросляк». Протягом останніх років розпочато розвиток туристичного осередку в урочищі Перемичка – між Говерлою і Петросом. Поступово розширюється туристична інфраструктура вприсілку Говерла (Завосля).

В інших частинах Чорногори знакових притулків не побудовано. Натомість у селах, що розташовані по периферії Чорногори, з'явилася велика кількість приватних садиб, пристосованих для прийому туристів.

Зрозуміло, що розвиток туристичної інфраструктури стримується великою площею заповідних територій – КБЗ і КНПП, де наплив туристів корелюється із загальним засміченням території.

Як бачимо, освоєння Чорногори – це багатовіковий різноплановий процес, на хід якого впливали історичні події, соціально-економічні умови території докола гірського масиву. Відбиток заселення гірських територій, освоєння їх у господарському і туристичному планах у ХХ ст. наклали дві світові війни; вони загальмували економічний і соціальний розвиток державних утворень, у склад яких у різні часи входила Чорногора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенко Ю. Чарівний край Черемошу й Пруту. Благовіст, Косів, 1999, 143 с.
2. Домашевський М. Про заселення Гуцульщини [In:] Історія Гуцульщини. Том 2. Чикаго: Гуцульський дослідний інститут, Конференція Гуцульських Товариств Америки й Канади, 1985, 507 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Закарпатська область. Головна редакція УРЕ, Київ, 1969, 788 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Івано-Франківська область. Головна редакція УРЕ, Київ, 1971, 640 с.
5. Клапчук В.М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-етнографічне дослідження. Фоліант, Делятин, 2007, 584 с.
6. Лессек Ф. Права́к Подкарпатско́й Руси. Epoque primitive de la Russie Subcarpatique. Видав школьний отдѣл цив. Управы Подк. Руси в Ужгородѣ. На руській язык переложив Юліян Ривай. Типографія: Элемир Лам, Ужгород, 1922, 42 с. + [19 с.].
7. Мешканець Видрички знайшов у високогір'ї Чорногори середньовічний меч. Інтернет-ресурс: <http://zakarpattia.net.ua/News/133217-Meshkanets-Vydrychky-znaishov-u-vysokohiri-Chornohory-serednovichnyi-mech-VIDEO-10> грудня 2014 року.
8. Остафійчук І. Великий Чорногірський шлях і Гуцульщина. Гуцульський ка-

лендар. Редакція журналу «Гуцульщина», Верховина, 2003, с. 83–86.

9. Петрушевич А.С. Лингвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его съ возрѣніемъ на предисторическія времена переселенія славянскихъ и румынскихъ племенъ изъ придунайскихъ странъ въ предкарпатскія области. Львов. 1, 1893; 2, 1896; 3, 1897, с. 1–600.

10. Сіреджук П. З хроніки заселення Галицької Гуцульщини [In:] Історія Гуцульщини. Том 4. Гол. ред. М. Домашевський, Логос, Львів, 1999, с. 124–150.

11. Ткач М. Дакський шлях пролягав через Рахівщину. Інтернет-ресурс: <http://dilovebiblioteka.blogspot.com/2019/09/blog-post.html>

12. Томенчук Б.П., Кутутяк М.В. Давні транскарпатські шляхи на Гуцульщині [In:] Старожитності Гуцульщини: джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури, у 2-х тт. Т. 2: Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи. Манускрипт-Львів, Івано-Франківськ, 2011, с. 252–255.

13. Чорногора. Туристична карта. Масштаб: 1:50 000, ред. В. Гутиряк. ТзОВ «Видавничий дім УКРПОЛ», Стрий, 2017.

14. Шараневич І. Изслѣдованіе на поли отечественной географіи и исторіи. Литературный сборникъ, издаваемый Галицко-рускою Матицею, выпуск I и II. Львовъ: Въ книгопечатнѣ Ставропигійскаго Института, 1869, с. 46–139.

15. Beauplan, Guillaume Levasseur de Beauplan. Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina: cum adjacentibus provinciis. Dancing, 1648.

16. Czirbusz G. Die Probleme der Hoverla. Jahrbuch des ungarischen karpathen-vereines, 1900, 27, p. 140–141.

17. Kierzek A., Paprocka-Borowicz M., Kuciel-Lewandowska J., Pozowski A. Rozwój zdrowotności w Burkucie. Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne, 2014, 4 (1), s. 89–92.

18. Král J., 1923. Čorná Hora v Podkarpatské Rusi / sídla obyvatelstva, hospodářské využití. Spisy vydávané přírodovědeckou fakultou Karlovy university, 2, 39 s.

19. Lazius W., Regni Hungariae descriptio vera. Viennae, 1555.

20. Pol W. Rzut oka na polnocne stoki Karpat. Czcionkami drukarni Czasu przy ulicy Szczepańskiej, Kraków, 1851, nr. 369, 132 s.

21. Rieger J. Kostrzyca: pasmo górskie ze szczytem. Kołomyja, 1906, 18 s.

22. Siegmeth K. Die Hoverla (2058 m.). Jahrbuch des ungarischen karpathen-vereines, 1896, 23, p. 133–135.

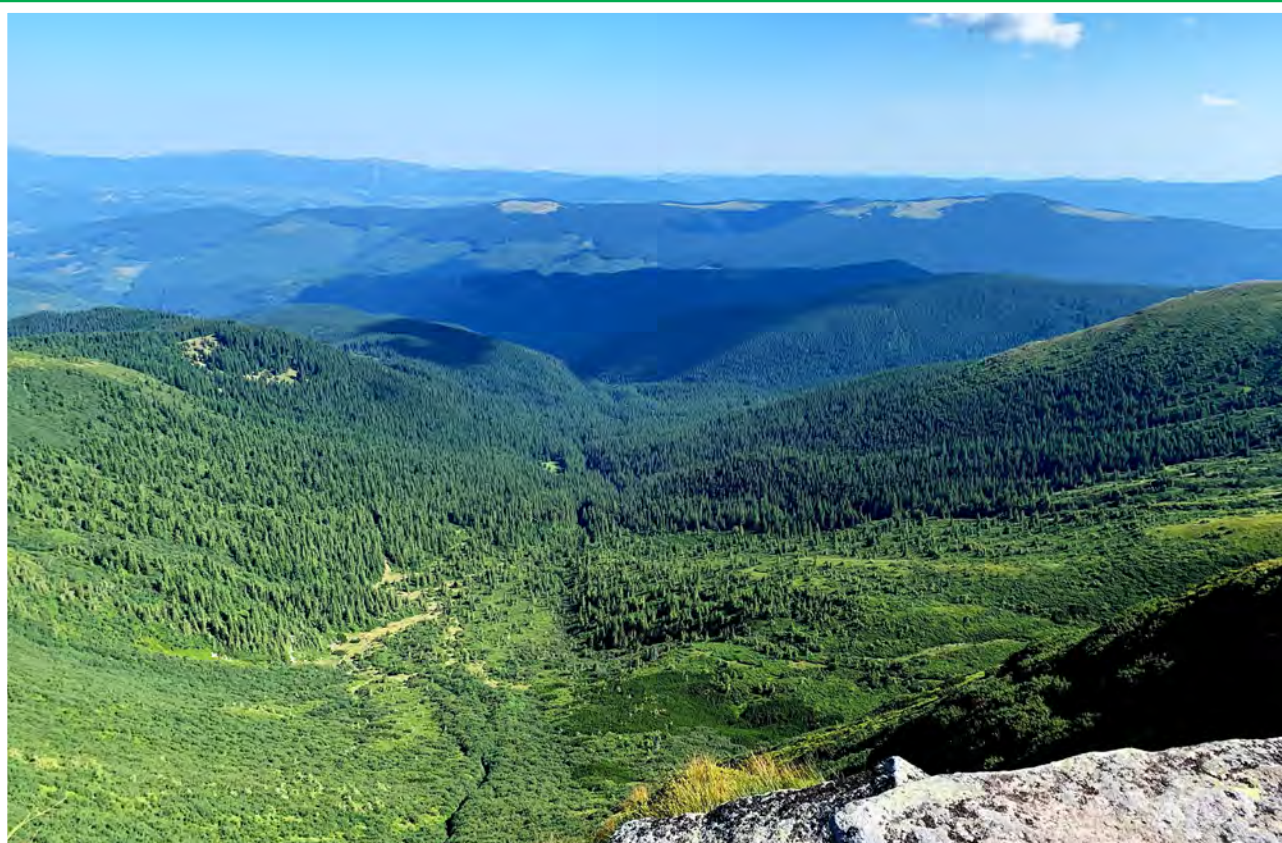
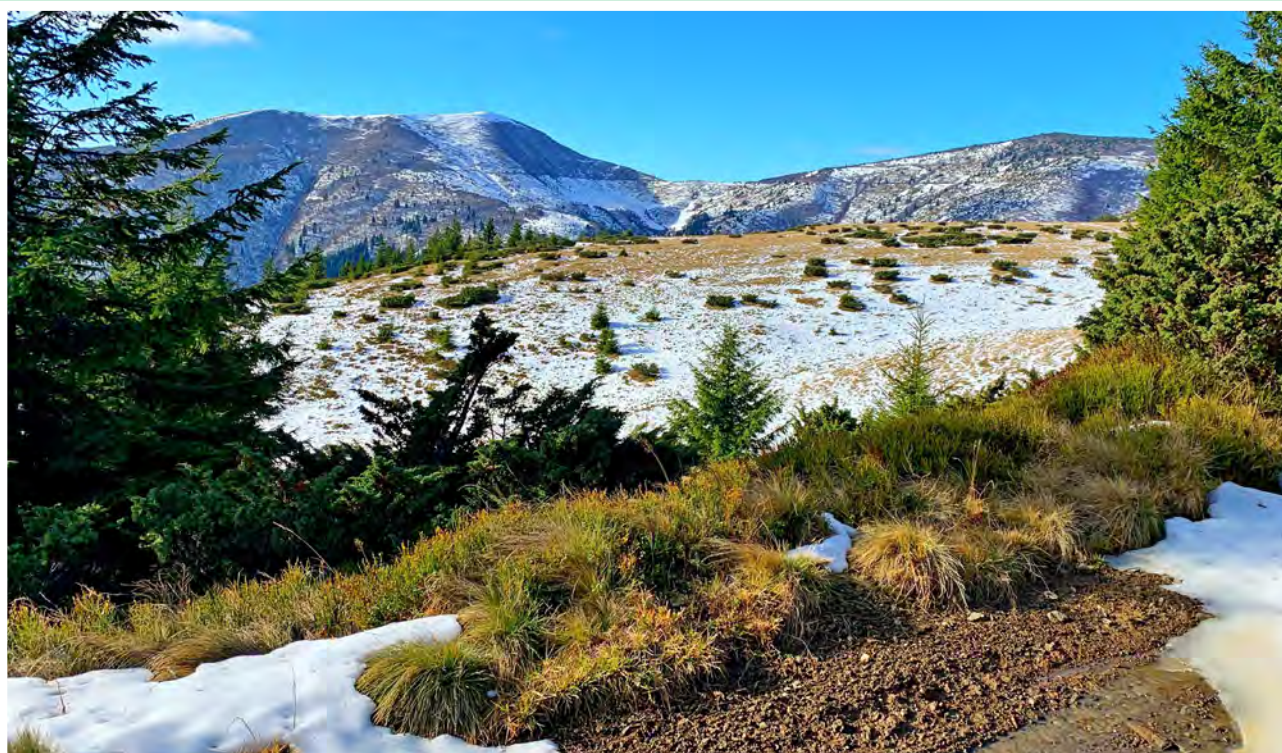
23. Wielocha A. Rodowód Huculszczyzny [In:] Góry Huculszczyzny. Przewodnik, który łączy, red. A. Wielocha. COTG PTTK, Kraków, 2006, s. 61–63; в укр. версії: Вельоха А. Походження Гуцульщини [In:] Гори Гуцульщини. Путівник, який об'єднує, ред. А. Вельоха. Центральний осередок гірського туризму, Краків, 2006. с. 61–63.

24. Wielocha A. Oronim «Czarnohora» w XVI-wiecznej kartografii, Plaj, 37, 2008, s. 67–76.

25. Zapałowicz H. Z Czarnohory do Alp Rodneńskich. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzńskiego, 1881, 6, s. 24–85.

ЧОРНОГІРСЬКІ КРАЄВИДИ

Світлини Василя САРАНИ

БУРОЗЕМИ УЖАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

*Петро ВОЙТКІВ,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри конструктивної
географії і картографії;
Євген ІВАНОВ,
доктор географічних наук,
професор, завідувач кафедри
конструктивної географії
і картографії;
Зіновій ПАНЬКІВ,
доктор географічних наук,
професор, завідувач кафедри
грунтознавства і географії ґрунтів,
Львівський національний
університет імені Івана Франка*

Вивчення буроземів Ужанського національного природного парку (НПП), де збереглися унікальні пралісові екосистеми як еталони не порушених гірських ґрунтів, є актуальним. Через лісогосподарську діяльність (головно вирубування лісів) деградація ґрунтів у Карпатах спричинює значні зміни їхніх ключових властивостей. Тому аналіз властивостей ґрунтів під пралісами, молодими лісами та царинками дає змогу оцінити масштаби та характер антропогенної трансформації ґрунтів. Особливу наукову цінність має порівняння із даними 1936 р., що дозволяє виявити часову динаміку змін ґрунтового покриву майже за 90 років. Отримані результати є важливими для розроблення науково обґрунтованих заходів із збереження та відновлення родючості гірських ґрунтів у межах природоохоронних територій.

Значний розвиток лісової промисловості в Українських Карпатах і, як наслідок, використання та вирубування чималих площ лісів спричинило до інтенсивного розвитку процесів, пов'язаних з деградацією ґрунтів, зі змінами їхніх

основних морфологічних, фізичних, фізико-хімічних, хімічних, водних та інших властивостей. За таких умов важливими є дослідження, спрямовані на пізнання змін цих властивостей і порівняння з властивостями ґрунтів, які перебувають під пралісовими екосистемами [4].

Ужанський НПП є унікальним щодо вивчення трансформації ґрунтів. У його межах збереглися пралісові екосистеми, в яких ґрунти перебувають у не порушеному стані та їх можна вважати еталонними – «еталон буроземних ґрунтів». Парк створений у 1999 р. і є частиною трilaterального біосферного резервату – Міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати». Загалом біосферний заповідник створено ще у 1992 р., а вже у 1998 р. його затверджено ЮНЕСКО як складову частину міжнародної мережі природоохоронних територій. Він включає з польської сторони Національний парк «Бешади» та два ландшафтні парки – «Долина Сяну» і Ціснянсько-Ветлінський. Зі словацької частини до біосферного заповідника входить Національний парк «Полонини», створений на основі існуючо-

**Дослідники буроземів букових пралісів (зліва направо):
лісник М. ГАНЧАК,
професор М. КІТ,
студенти П. ВОЙТКІВ, О. ПАУК,
М. САЛЮК, професор С. ПОЗНЯК,
доцент Г. ПІДВАЛЬНА (ІВАНЮК)
біля будинку лісника.
Хребет Яворник, 2004 р.**

го раніше ландшафтного парку «Східні Карпати». Українська частина біосферного заповідника представлена Ужанським НПП і Надсянським регіональним ландшафтним парком [2, 11, 12].

Ужанський національний природний парк розташований у західній частині Закарпаття, у басейні р. Уж. Згідно з фізико-географічним районуванням територія парку відноситься до Карпатсько-Українського гірсько-лісового краю Карпатської гірської ландшафтної країни. У свою чергу, згідно з агроґрунтовим районуванням, територія парку знаходиться у Свалівському агроґрунтовому районі Карпатської лісочувної буроземної провінції [1].

ПРИСВЯЧЕНО СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРІВ СТЕПАНА ПОЗНЯКА ТА МИРОНА КІТА

Ужанський НПП є унікальним щодо вивчення трансформації біоценозів. Праліси мають важливе значення для збереження генетичної різноманітності, оскільки поновлення дерев у них відбувається виключно природним шляхом і людина ніколи не проводила селекційних заходів. Праліси слід зберігати для того, щоб ми й майбутні покоління мали можливість проводити спостереження і наукові дослідження [10].

У парку збереглися ділянки, зокрема на хребті Яворник, де домінують не порушені діяльністю людини ґрунти, що дає змогу виявити та співставити зміни морфології та властивостей буроземів під впливом антропопресії [7]. У 1936 р. чеськими вченими під керівництвом доктора наук Алоїса Златніка проведено дослідження ґрунтового покриву цієї території. Результати їх досліджень опубліковані в матеріалах «Prozkumpřirozených lesů na Podkarpatské Rusi», де наведені описи ґрунтових профілів, закладених у пралісах парку, а також чисельні аналітичні дані ґрунтів [5, 13]. Екологічні зв'язки між ґрунтами і лісовими фітоценозами Закарпаття також з'ясовані А. Златником, що дослідив морфологічну будову, фізичні та фізико-хімічні властивості ґрунтів. Він встановив залежність різних типів буроземних ґрунтів від кліматичних умов, материнських порід і характеру рослинності. У морфології, структурі, будові профілю ґрунтових типів виділив такі серії: буроземну, підзолисту та глейову. Зокрема процес опідзолення він пояснював гумідністю клімату, хімічними властивостями материнських порід, незначним вмістом кальцію та характером рослинності. Належну увагу автор приділяв дослідженню впливу відпаду бука, ялиці та смереки на кислотність ґрунту, наголошуючи на окислювальних значеннях відпаду смереки та ґрунтопокращення – відпаду бука [12].

Проведено вибіркові дослідження ґрунтів у межах ділянок, закладених доктором Алоїсом Златником, що дало змогу порівняти властивості буроземів та встановити характер трансформаційних процесів у ґрунтах пралісів майже за 90-річний період їхнього функціонування, а також виявити зміни властивостей буроземів під впливом антропогенної діяльності.

Дослідні ділянки закладено в південно-західній частині парку, в урочищі Солянське, на схилі північно-західної експозиції хребта Яворник крутизною 30°. Ґрунтові розрізи у межах ділянок репрезентують [3, 5]:

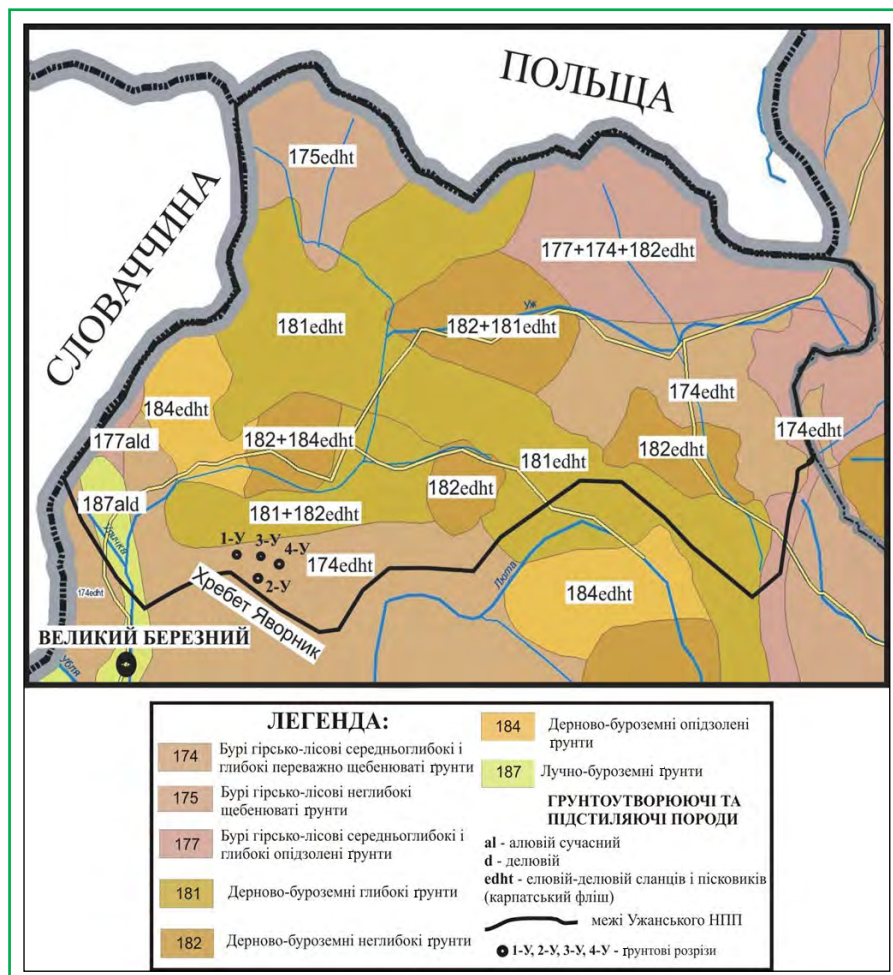
- буроземи помірно-холодного поясу середньоглибокі важкосуглинкові на елювії-делювії флішу з переважанням пісковику (під буковим пралісом віком 200–250 років);
- буроземи помірно-холодного поясу середньоглибокі важкосуглинкові слабощебенуваті на елювії-делювії флішу з переважанням сланців (під яворово-буковим лісом віком 70 років);

• буроземи помірно-холодного поясу неглибокі важкосуглинкові кам'янисті на елювії-делювії флішу з переважанням пісковику (під буковим лісом віком 70 років);

• буроземи помірно-холодного поясу з ознаками дернового процесу середньоглибокі важкосуглинкові кам'янисті на елювії-делювії флішу з переважанням пісковику (під царинкою, зайнятою трав'яною рослинністю).

Розрізи закладали до невивітреної корінної породи – карпатського флішу, до глибини, обумовленої наявністю порід. Для відібраних зразків ґрунтів проведено лабораторно-аналітичні дослідження. Підготовку до аналізу зразків ґрунту проведено з врахуванням їхньої кам'янистої частини. Для зразків дрібнозему буроземів виконано комплекс досліджень за загальноприйнятими методами, зокрема визначено: гранулометричний склад дрібнозему – методом Качинського з підготовкою ґрунту пірофосфатним методом за С. Долговим

Карта ґрунтового покриву
Ужанського НПП

Таблиця

МОРФОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ БУРОЗЕМІВ УЖАНСЬКОГО НПП [5]

Буковий праліс (200-250 років)	Яворово-буковий ліс (70 років)	Буковий ліс (70 років)
Підстилка (потужність шарів, см)		
5 L (листяний опад) – 2 F (шар ферментації) – 1 Ho (шар гуміфікації) – 2	4 L – 2 F+Ho – 2	4 L – 3 F+Ho – 1
Назва, потужність, см; забарвлення за шкалою Манселла; кам'янистість горизонтів		
H(t)		Ht
10 10YR 4/2 Однорідного темно-сірого забарвлення із слабким буруватим відтінком; Зерниста, 10%	8 10YR 5/4 Однорідного сірого забарвлення з буруватим відтінком; Порохувата-дрібнозерниста, 10%	8 10YR 3/2 Темно-сірого забарвленням з слабо- помітним буруватим відтінком; Порохувата-грудкувата-зерниста, 25%
Hp(t)		
16 10YR 5/4 Однорідного сірувато-бурого забарвлення; Дрібногрудкувата-зерниста, 15%	14 10YR 5/4 Однорідного бурого забарвлення з сіруватим відтінком; Грубогоріхувата-зерниста, 10%	9 10YR 6/3 Однорідного бурого забарвлення з сіруватим відтінком; Грубогрудкувата-зерниста, 20%
HPt		
20 10YR 5/4 Однорідного бурого забарвлення; Зернисто-горіхувато-грудкувата, 20%	16 10YR 6/4 Однорідного бурого забарвлення; Зернисто-грудкувата, 25%	10 10YR 6/6 Однорідного бурого з слабо вираженим сіруватим відтінком забарвлення; Зернисто-дрібногоріхувата, 40%
Pht	P(h)t	
37 10YR 6/4 Бурого забарвлення; 50%	30 2,5Y 7/4 Ясно-бурого забарвлення; 50%	29 10YR 6/4 Ясно-бурого забарвлення; Дрібно-горіхувата, 60%

і А. Лічмановою; щебенюватість – розрахунковим методом; щільність будови кам'янистих ґрунтів – буровим методом; щільність твердої фази – пікнометричним методом; гумус – методом Тюріна в модифікації Нікітіна; груповий і фракційний склад гумусу – методом Тюріна в модифікації Пономарьової та Плотнікової; рН водної і сольової витяжки – потенціометрично; гідролітичну кислотність – методом Каппена; увібрані катіони (Кальцій і Магній) – комплексонометричним методом; Алюміній і Гідроґен – методом Соколова.

Детальна характеристика властивостей буроземів Карпат подана у працях Г. Андрущенка, В. Канівця, Ф. Топольного, І. Гоголева та ін., у публікаціях чеських і польських дослідників – А. Златніка і З. Груби. Вивчення буроземів Ужанського НПП проводили в 2000-х рр. П. Войтків і С. Позняк. Результати дослідження представлено в декількох наукових працях [3–6, 8, 9].

Згідно з картою ґрунтів Українських Карпат (З. Паньків, І. Папіш, С. Позняк, Т. Ямелинець) у межах Ужанського НПП є такі ґрунти (див. рис. на стор. 75): бурі гірсько-лісові середньоглибокі і глибокі щебенюваті; бурі гірсько-лісові неглибокі щебенюваті; бурі гірсько-лісові середньоглибокі і глибокі опідзолені; дерново-буроземні глибокі; дерново-буроземні неглибокі; дерново-буроземні опідзолені; лучно-буроземні. Ґрунтотворними та підстиляючими породами є елювій-делювій флішу з переважанням сланців або пісковиків, сучасний алювій, делювій. На території хребта Яворник переважають бурі (буроземи) гірсько-лісові середньоглибокі або глибокі щебенюваті на елювій-делювій флішу з переважанням пісковиків і сланців [7].

На основі домінування вертикальної поясності як визначального фактора поширення ґрунтів в Українських Карпатах обґрунтовано виділення єдиного типу гірсько-лісових буроземів, а диференціацію на підтипи – здійснено за системою вертикальних термічних поясів М. Андріанова. При цьому Карпатську

буроземно-лісову область приурочено до шести вертикальних термічних поясів, що розділені на шість підтипів: дуже холодні (альпійські) – понад 1 800 м; холодні (субальпійські) – 1 200–1 800 м; помірно холодні (лісові) – 800–1 200 м; прохолодні (лісові) – 500–800 м; помірно теплі – нижче 500 м [1]. Буроземи гірсько-лісові на елювій-делювій флішу головно представлені буроземами помірно-холодного поясу (лісові) – 800–1 200 м, тому що ґрунтові розрізи закладено від 890 до 925 м.

Порівняльний аналіз морфологічної будови профілю буроземів букових пралісів, букових і буково-яворових лісів вказав на відмінності морфологічних показників й ознак. Для гумусового горизонту (Нt) букових пралісів характерне темно-сіре забарвлення з буруватим відтінком, зернистою структурою і малим вмістом щебенюватого матеріалу (до 10%). Гумусовий перехідний горизонт (Нрт) є сірувато-бурим, дрібногрудкуватим-зернистою структури, щебенюватість зростає до 15%. Перехідний до породи горизонт (НРt) є бурим, горіхувато-зернистою структури, щебенюватість зростає до 20%, у дрібноземі між уламками простежуються форми гідратованого заліза. Ґрунтотворною породою є елювій-делювій флішу з переважанням пісковиків або глинистих сланців (див. таблицю зліва) [5; 7].

Буроземам букових і яворово-букових лісів (віком 70 років), на відміну від букових пралісів, властиве дещо світліше забарвлення, порохувато-зерниста структура і відносне збільшення щебенюватості. Для гумусового перехідного горизонту притаманне відносне збільшення щебенюватості. Цей горизонт набуває буруватішого забарвлення, структура стає грубогоріхувато-зернистою, а щебенюватість коливається від 10 до 20%. Перехідний до породи горизонт (НРt) має однорідне бурувате забарвлення та зернисто-дрібногогоріхувату структуру, а кам'янистість зростає до 25–40%. Для дрібнозему материнської породи властиве ясно-буре забарвлення і переважання плитоподібних уламків пісковиків. У порівнянні з буроземами букових пралісів зменшується потужність гумусового, гумусового перехідного і перехідного до породи горизонтів.

Суттєву відмінність у морфологічній будові профілю спостерігаємо у буроземах царинок, зокрема у формуванні з поверхні дернини, що відрізняє їх

від буроземів букових пралісів. Аналогічні висновки з аналізу морфологічної будови буроземів букових пралісів є у працях А. Златніка, що здійснив ґрунтові дослідження у 1936 р.

У гранулометричному складі переважають середньосуглинкові буроземи, легкосуглинкові відміни поширені вздовж верхньої межі лісу, тоді як важкосуглинкові буроземи формуються на карпатському фліші з переважанням сланців [6; 7]. Буроземи під буковими пралісами і лісами за гранулометричним складом є грубопилувато-важкосуглинковими, а буроземи під яворово-буковими лісами – пилувато-важкосуглинковими. Серед гранулометричних фракцій домінує фракція грубого пилу (частинки розміром 0,05–0,01 мм). Фракція мулу в складі дрібнозему буроземів представлена в незначних обсягах, а розподіл мулу визначається накопиченням у середній частині профілю (див. рис. на стор. 78).

Щебенюватість буроземів буково-го пралісу Ужанського НПП становить 22,48% у верхньому горизонті і поступово зростає вниз по профілю до 26,48%. У буроземах під буковим лісом (70 років) щебенюватість значно знижується з глибиною і становить 19,98% у верхньому горизонті, 14,93% – у нижньому горизонті. У буроземах царинки щебенюватість становить 19,94–20,32% [5; 8].

Характеристика загальних фізичних властивостей ґрунтів вказала на деякі відмінності. Загальна щільність будови буроземів пралісів у верхніх горизонтах становить 0,91–1,23 г/см³. Найвища щільність ґрунтів властива для буроземів царинок, а найнижча – для буроземів під яворово-буковими і буковими лісами [5; 8]. За щільністю будови дрібнозему буроземи і букових пралісів, і буроземи букових та яворово-букових лісів мають подібні значення і поступове зростання щільності будови вниз за профілем. Винятком є буроземи царинки із дещо вищою щільністю будови дрібнозему [5; 8]. Щільність твердої фази буроземів відзначається дещо вищими показниками в буроземах під буковими пралісами, ніж під буковими та яворово-буковими лісами. Найнижчу щільність твердої фази мають буроземи під царинками.

Загальна шпаруватість у буроземах букових пралісів є задовільною, головним чином у гумусових горизонтах, де вона вище 50%. Показники шпаруватості аерації корелюються із загальною шпа-

Зліва направо:
студент П. ВОЙТКІВ,
професор М. КІТ,
студентки О. ПАУК та І. ПАНАС,
доцент Г. ПІДВАЛЬНА (ІВАНІЮК),
професор С. ПОЗНЯК.
Хребет Яворник,
урочище Солянське, 2004 р.

руватістю. Найвищі значення властиві буроземам під буковими пралісами, а найнижчі – буроземам під царинками.

Буроземи букових пралісів характеризуються високим вмістом гумусу. Найвищі його значення приурочені до верхньої частини гумусового горизонту, розташованого безпосередньо під лісовою підстилкою. Профільний розподіл вмісту гумусу відзначається його різким падінням у гумусовому перехідному горизонті. В буроземах букових пралісів його вміст майже вдвічі, а у букових та яворово-букових лісах – втричі нижчий, ніж у гумусовому горизонті. За характером профільного розподілу досліджувані ґрунти належать до регресивно-аккумулятивного підтипу аккумулятивного типу, якому властиве різке падіння вмісту гумусу з глибиною, що характерно для лісових ґрунтів [5; 7].

У буроземах букових пралісів домінують катіони Алюмінію (5,57–7,01 ммоль на 100 г ґрунту). Вміст Кальцію і Магнію у складі увібраних основ

ґрунтів є практично однаковим. Вміст рухомого Алюмінію у буроземах під буковими пралісами становить 50,13–63,09 мг / 100 г ґрунту [7; 9].

У буроземах букових пралісів у верхніх гумусових горизонтах значення рН сольового становить 3,2–3,4, а вниз по профілю зростає до 3,8–3,9, реакція ґрунтового розчину є сильноокислою. Величину рН водного у ґрунтах визначають як середньо- і слабокислу. В буроземах пралісів гумусовий горизонт має середньоокислу реакцію ґрунтового розчину, а вниз по профілю значення рН водного є слабокислим і змінюється від 5,6 до 6,1. Гідролітична кислотність буроземів пралісів є надзвичайно високою – 18,85–22,75 ммоль на 100 г ґрунту [5; 7]. Реакція ґрунтового розчину є сильноокислою (3,8–4,5), що типово для гірсько-лісових ґрунтів і суттєво змінюється з глибиною.

Отримані дані вказують на формування бурозему гірсько-лісового, що зазнає інтенсивних процесів вилугування та аккумуляції гумусу у верхньому горизонті. Висока щebenюватість (21,2–30,5%) у верхніх горизонтах вказує на скелетний характер ґрунтів і значно впливає на їхню водно-фізичні властивості. Профільний розподіл гранулометричних фракцій та висока щebenюватість є типовими діагностичними ознаками для буроземів на флішевих породах Карпат.

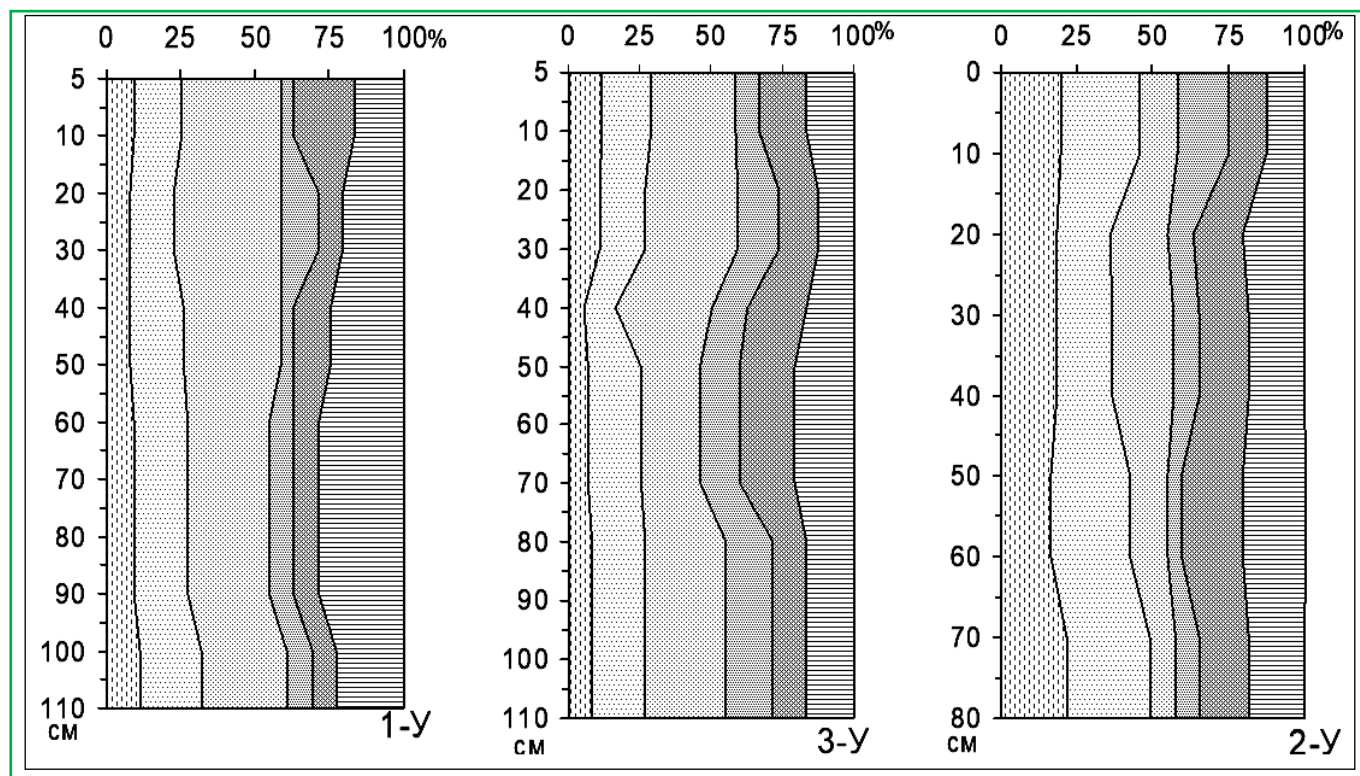
ҐРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНІ ВИСНОВКИ

1. Еталонна цінність буроземів пралісів та їхня стійкість. Буроземи під буковими пралісами Ужанського НПП (віком 200–250 років) є унікальним еталоном для гірсько-лісових ґрунтів Карпат. Вони демонструють найкращі фізичні властивості та оптимальний стан гумусу. Порівняння з даними Алоїса Златніка підтвердило їхню виняткову стійкість і консервативність до суттєвих негативних змін.

2. Масштаб і характер антропогенної трансформації. Виявлено чіткі трансформації морфологічних та фізико-хімічних властивостей буроземів під впливом зміни фітоценозів, спричиненої антропопресією. Буроземи під молодими лісами (70 років) володіють гіршими властивостями порівняно з пралісами, зокрема, мають світліше забарвлення, збільшення щebenюватості, зниження вмісту гумусу, нижчі показники фізичних властивостей. Проте буроземи під царинками із трав'яною рослинністю мають найгірший стан, що виражений у високій щільності будови ґрунту, утворенні дернини та нижчих показниках шпаруватості аерації, що вказує на певну деградацію ґрунтового покриву після вирубування лісів.

Гранулометричний склад дрібнозему буроземів Ужанського НПП:

- 1-У – бурозем під буковим пралісом віком 250–300 років;
- 3-У – бурозем під яворово-буковим лісом віком 70 років;
- 2-У – бурозем під царинкою

Еталонна цінність буроземів букових пралісів Ужанського НПП

3. Діагностичні особливості та класифікаційна приналежність. Досліджені ґрунти за гранулометричним складом є грубопилювато-важкосуглинковими та мають високу щebenюватість, що типово для буроземів на елювій-делювій карпатського флішу. Ці ґрунти належать до буроземів помірно-холодного поясу (800–1200 м н.р.м.).

4. Проблема використання еталону в охороні природи. Незважаючи на статус Ужанського НПП, охорона буроземів пралісів вимагає окремого суворого моніторингу та повної заборони будь-якої діяльності, що впливає на гідрологічний та біохімічний режим ґрунту. Еталонні ділянки слід використовувати для довгострокового екологічного моніторингу як референсні пункти для оцінки змін клімату та антропогенного навантаження поза межами пралісів.

5. Необхідність відновлення деградованих територій. Дослідження вказують на погіршення властивостей буроземів під лісами й царинками та потребу відновлення ґрунтів, що передбачає заліснення деградованих царинок і перехід до методів стійкого лісокористування на ділянках вторинних лісів, які мінімізують вплив на фізичні властивості ґрунту та його гумусний стан.

6. Посилення заповідного режиму та моніторинг. Вважаємо, що слід розширити межі зон заборони на будь-яке втручання довкола еталонних пралісових ділянок та створення буферних зон і мінімізації впливу від сусідніх територій. Також варто закласти довгострокові ґрунтово-екологічні стаціонари на ділянках пралісів, похідних лісів та царинок. Це дасть змогу регулярно (раз у 5–10 років) вивчати динаміку ключових властивостей (гумус, щільність, рН) з метою обґрунтування управлінських рішень. Для порівняння змін і виявлення деградації ґрунтів роботи слід здійснювати у місцях дослідження А. Златніка.

7. Регуляція лісогосподарської діяльності. На ділянках вторинних лісів із погіршеними властивостями ґрунтів слід використовувати виключно вибіркові або поступові вирубки, що відповідають природним динамічним процесам пралісів. Заборона використання важкої техніки, суворої обмеження на

використання важкої трелювальної техніки для мінімізації ущільнення ґрунтів і порушення їх структури. Пропонуємо застосування канатних систем і малогабаритної техніки.

8. Освітня та міжнародна діяльність. Необхідна популяризація цінності ґрунтів із використанням результатів дослідження для освітніх програм та інформаційних кампаній серед місцевого населення, лісівників та туристів щодо критичної ролі буроземів пралісів у гідрологічному циклі та біорізноманітті. Обмін досвідом у рамках МБЗ «Східні Карпати» стосується посилення співпраці з польським та словацьким національними парками для стандартизації методів моніторингу ґрунтів та спільного розроблення стратегій охорони еталонних буроземів на транскордонному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Г.О. Агроґрунтові райони Українських Карпат. Агрохімія і ґрунтознавство. 1969. Вип. 12. 172 с.
2. Брусак В.П., Кричевська Д.А. Ландшафтна будова території Національного природного парку «Ужанський». Гори і люди: зб. матер. міжнарод. конф. Рахів, 2002. Т. 2. С. 229–233.
3. Войтків П.С. Буроземи пралісів Українських Карпат: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.05 – Біогеографія і географія ґрунтів. Львів, 2008. 20 с.
4. Войтків П.С., Іванега І.І. Буроземи пралісів Ужанського національного природного парку. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2006. Вип. 33. С. 43–53.

5. Войтків П.С., Позняк С.П. Буроземи пралісів Українських Карпат: монографія. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 244 с.

6. Войтків П.С. Гранулометричний та мікроагрегатний склад дрібнозему буроземів пралісів Ужанського національного природного парку. Генеза, географія та екологія ґрунтів: зб. наук. праць. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Вип. 5. С. 24–31.

7. Войтків П.С., Наконечний Ю.І. Буроземи (Cambisols) Ужанського національного природного парку. Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 6 th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26–28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. Vol. 96. P. 751–760.

8. Войтків П.С. Фізичні властивості буроземів пралісів Українських Карпат. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Географія. 2006. № 2. С. 104–107.

9. Позняк С.П., Войтків П.С. Склад увібраних катіонів буроземів пралісів Українських Карпат. Матер. міжнарод. наук.-практ. конфер., присвяченої 10-й річниці створення Ужанського національного природного парку. Ужгород, 2009. С. 208–213.

10. Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника / ред.: У.-Б. Бредлі, Я. Довганич. Бірменсдорф–Рахів, 2003. 192 с.

11. Ужанський національний природний парк / Крічфалуші В.В., Іванега І.Ю., Луговий О.Є. та ін. Ужгород, 2001. 118 с.

12. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / за ред. С.М. Стойка. Львів, 2007. 306 с.

13. Zlatnik A. Prozkum přirozených lesů na Podkarpatské Rusi. Brno, 1938.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕНЬ У ПАРКУ МІСТА ІРШАВА

*Іван ШИШКАНИНЕЦЬ,
кандидат
сільськогосподарських наук,
заступник директора
з наукової роботи;
Ігор КОТУБЕЙ,
молодший науковий співробітник;
Василь ЛУТАК,
науковий співробітник;
Евеліна ХИМИЧ,
молодший науковий співробітник,
НПП «Зачарований край»,
с. Ільниця Закарпатської області*

Територія парку в м. Іршава займає площу 1,7 га і становить рівну ділянку з багатими чи відносно багатими родючими ґрунтами. Вона є заплавою річки Іршава. Завдяки цьому створилися досить добрі умови для росту і розвитку деревної рослинності в урбогенних умовах.

Інвентаризація об'єктів зеленого господарства здійснюється з метою:

- одержання достовірних даних щодо кількісних і якісних характеристик зелених насаджень на території населеного пункту;
- посилення відповідальності за збереження зелених насаджень балансоутримувачів, власників чи користувачів земельних ділянок, підприємств, організацій, установ, на території яких розташовані зелені насадження;
- сприяння створенню та формуванню високодекоративних і екологічно ефективних та стійких до несприятливих умов навколишнього природного середовища насаджень;
- використання даних інвентаризації під час розроблення у населених пунктах програм розвитку зеленого господарства;

- відновлення, реконструкції та експлуатації об'єктів зеленого господарства та проведення в необхідних випадках профілактичних, лікувальних заходів; організації невиснажливого використання озелених територій;

- установлення відповідності кількості зелених насаджень чинним будівельним та санітарним нормам.

Об'єктом обстеження на території парку в м. Іршава є деревні рослини. Інвентаризація проведена згідно Інструкції з інвентаризації зелених насаджень у населених пунктах України, затвердженої наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24.12.2001 № 226 (Назва Інструкції в редакції наказу Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства № 8 від 16.01.2007).

При обстеженні вказаних насаджень перш за все проводилося нанесення дерев на опорний план території зі встановленням відповідних перпендикулярів та проміром ліній, що забезпечило їх геодезичну прив'язку до опорних точок на плані території.

Наступний етап – віднесення деревних рослин до відповідних таксономічних номенклатурних категорій, тобто встановлення їх ботаничних назв. При проведенні цієї роботи користувалися методом ідентифікації деревних рослин за їх характерними таксономічними ознаками [2, 5].

Відтак виконували таксаційну інвентаризацію деревних рослин з використанням загальноприйнятої методики [2]. Перш за все визначали їх життєву форму. Вік встановлювали на підставі експертної оцінки виконавців.

Для визначення діаметрів дерев проводили заміри стовбурів на висоті 1,3 м від земної поверхні з допомогою мірної вилки. Висоту визначали з допомогою висотоміра Vertex. Діаметри крон встановлювали шляхом вимірювання проєкцій їх поперечників на земельній ділянці під ними. Це дало можливість показувати ситуативне розміщення стовбурів дерев на плані території та у відповідному масштабі відображати реальні розміри крон дерев.

**Середмістя Іршави;
міст (пам'ятка архітектури
місцевого значення),
споруджений у 1924 р.**

Таблиця

**РОЗПОДІЛ НАСАДЖЕНЬ ЗА ПОРОДАМИ В РОЗРІЗІ ГРУП ДІАМЕТРІВ, ГРУП ВІКУ
ТА ЯКІСНОГО СТАНУ МІСЬКОГО ПАРКУ м. ІРШАВА**

Назви порід дерев та їх основних форм	Групи діаметрів, см								Групи віку, років			Якісний стан			Усього дерев (одиниць)
	до 6	6,1-14	14,1-22	22,1-30	30,1-38	38,1-46	46,1-50	понад 50	< 15	16-50	> 51	добрий	задовільний	незадовільний	
<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Акація біла	0	2	1	1	0	3	2	3	1	6	5	10	2	0	12
Алича, слива розлога	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1
В'яз шорсткий	0	0	0	0	0	3	0	4	0	0	7	2	5	0	7
Верба біла	0	0	0	4	1	0	0	0	0	5	0	1	4	0	5
Вишня звичайна	2	1	0	0	0	0	0	0	3	0	0	3	0	0	3
Вишня пташина	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1
Вільха чорна	1	0	0	2	1	10	4	9	1	1	25	10	12	5	27
Горіх грецький	15	7	1	0	2	0	0	0	23	2	0	24	1	0	25
Горіх чорний	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0	2	0	0	2
Горобина звичайна	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1
Граб звичайний	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1
Дуб червоний	3	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	3	0	0	3
Жасмин садовий	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1
Катальпа бегонієподібна	0	2	2	0	3	6	1	1	3	11	1	6	8	1	15
Каштан кінський	0	0	1	6	11	3	4	4	0	15	14	22	6	1	29
Кельрейтерія волотиста	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2	0	0	2
Клен гостролистий	2	1	1	3	1	12	4	12	2	6	28	29	7	0	36
Клен-явір	4	13	3	2	4	3	2	1	10	13	9	23	6	3	32
Липа серцелиста	11	0	0	0	7	9	3	6	12	8	16	31	5	0	36
Платан східний	0	0	0	1	3	1	3	4	0	0	12	10	2	0	12
Сумах пухнастий	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	2
Шовковиця	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1
Яблуня домашня	1	2	3	0	0	0	0	0	1	5	0	4	2	0	6
Ясен звичайний	5	16	6	4	4	3	3	10	15	17	19	32	18	1	51
Усього:	46	48	19	24	38	54	26	54	78	96	137	221	79	11	311

Алея з клена-явора у парку м. Іршава; квітнуть сакури

Санітарний стан деревних рослин встановлювали з використанням загальноприйнятих методів фітопатологічного та ентомологічного обстеження [4]. Виходячи з цього, якісний стан деревно-чагарникових особин визначався за трьома передбаченими категоріями: добрий, задовільний, незадовільний [3].

У випадку наявності суттєвих пошкоджень чи захворювань деревних рослин наводяться запропоновані першочергові заходи чи застереження.

Таксономічна, номенклатурна та таксаційна характеристики деревних насаджень. Після проведення підготовчих геодезичних робіт із нанесення на опорний план точок розміщення дерев і кущів та графічного зображення проєкцій їх крон з відповідними номерами особин виконано роботи із таксономічної ідентифікації цих рослин.

Ботанічні таксономічні назви рослин подані українською мовою. На час інвентаризації дендрофлори на території парку (червень-липень 2025 р.) за-

документовано 24 види таксономічних відмін деревних рослин (див. таблицю на стор. 81).

За кількістю рослин переважають ясен звичайний (51 шт.), клен гостролистий (36 шт.), липа серцелиста (36 шт.), клен-явір (32 шт.), каштан кінський (29 шт.), вільха чорна (27 шт.), горіх грецький (25 шт.), катальпа бегонієподібна (15 шт.), акація біла (12 шт.), платан східний (12 шт.). Їх частка становить 88% від загальної кількості дерев. Частка інших дерев є незначною, а їх кількість не перевищує 10 шт. кожного виду: в'яз шорсткий – 7 шт., яблуня домашня – 6 шт., верба біла – 5 шт., вишня звичайна – 3 шт., дуб червоний – 3 шт., горіх чорний – 2 шт., сумах пухнастий – 2 шт., кельрейтерія волотиста – 2 шт. Такі види, як алича, вишня пташина, жасмин садовий, граб звичайний, горобина звичайна та шовковиця, представлені по одному екземпляру.

Загальна кількість деревних рослин, проінвентаризованих на території парку та нанесених на графічний план, становить 311 особин. Розподіл дерев за породами, групами діаметрів, групами віку та якісним станом подано у таблиці (див. стор. 81).

Окреме важливе питання щодо санітарного стану дерев. Після попереднього обстеження складається враження, що стан дерев цілком добрий. При детальшому вивченні виявляється ряд пошкоджень та захворювань. Виходячи з них та загального стану дерев, розроблено рекомендації щодо господарських заходів.

Так, серед першочергових заходів пропонується видалити сухі гілки з дерев, що мають незадовільний стан.

Загалом, незважаючи на згадані пошкодження та хвороби дерев, стан обстежених насаджень цілком задовільний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко М.П. Біометрія / М.П. Горошко, С.І. Миклуш, П.Г. Хомюк // – Львів: Камула, 2004. – 236 с.
2. Заячук В.Я. Дендрологія. Покритонасінні / В.Я. Заячук // – Львів: Камула, 2004. – 408 с.
3. Інструкція Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України з інвентаризації зелених насаджень у населених пунктах України за № 226 від 24.12.2001 року.
4. Шевченко С.В. Лісова фітопатологія / С.В. Шевченко // – Львів: Вища школа, вид-во при Львів. ун-ті, 1978. – 320 с.
5. Seneta W., Dendrologia / W. Seneta, J. Dolatowski // – Warszawa: PWN, 2003. – 560 s.

СПОЧАТКУ ГОВОРИВ ІЗ ЛІСОМ, А ВЖЕ ПОТІМ – ІЗ ЛЮДЬМИ

Василь ШКІРЯ,
член Національної спілки
письменників України,
м. Іршава
Закарпатської області

Ще не так давно про ДП «Довжанське лісомисливське господарство» слава линула далеко за межами Закарпаття. Десятки років очолював його досвідчений, мудрий і здібний керівник, знавець своєї справи, новатор виробництва, заслужений лісівник України Василь Ледней. Він був напрочуд здібний, доброзичливий, життєрадісний, мав неабиякий авторитет і повагу у колективі. А ще був щедрий на добрі вчинки – від щирого серця допомагав тим, хто цього наразі потребував. Кожен його крок був спрямований на утвердження України у європейській спільноті.

Народився В. Ледней 21 січня 1961 року в с. Довге у простій селянській сім'ї, де понад усе шанували працю. Цьому вчили і маленького Василька, який охоче допомагав батькам по господарству. Косив траву, колов дрова, не цурався будь-якої роботи.

Та найбільше любив ліс. Тому, напевне, після успішного закінчення Довжанської середньої школи вступив до Кіровського сільськогосподарського інституту. Навчання пройшло успішно. Додому повернувся із багажем міцних і цінних знань й одразу взявся застосовувати їх на практиці. Молодому дипломованому спеціалісту запропонували роботу в Довжанському лісокомбінаті егерем. Звісно, погодився, бо це були для нього звичні місця: тут він народився, виріс, грався із однолітками, ходив у ліс по ягоди і гриби.

Серцем і душею припав до роботи. Зважаючи на фінансовий стан підприємства, повсякчас виступав новато-

ром багатьох хороших справ. Зокрема, у колективі позитивно сприйняли його ініціативу у вільний від основної роботи час власноруч заготовляти паливні дрова для реалізації населенню, що відчутно принесло чималий прибуток. Згодом цей досвід позитивно сприйняли на багатьох лісгосподарських підприємствах краю.

Небавом, Василя Леднея призначили лісничим Річанського лісництва Довжанського лісокомбінату. Пройшло небагато часу і цей структурний підрозділ став серед кращих в районі та області. Виробничі показники радували. Робота була спрямована на охорону і захист лісу, лісовідновлення, збереження та відтворення мисливської фауни, раціональне використання лісових ресурсів, збереження природних багатств, створення нових робочих місць. Прикладом для молодого фахівця служив колишній заступник директора Довжанського лісокомбінату, а згодом – начальник Закарпатського лісомисливського господарства Іван Юрійович Федурця.

– Був справжнім господарем лісу, – казав про свого навчителя Василь Ледней. – Повсякчас працював над втіленням в життя нових ідей. Саме довжани, з його ініціативи, щороку брали активну участь у всеукраїнській акції «Майбутнє лісу в твоїх руках». Він ніколи не скупився на хороше слово. Водночас був відповідальним за сказане, за колектив, за кожного, хто працював під його мудрим і умілим керівництвом. Був наставником молоді.

...Василь Ледней твердо йшов до своєї мети. Надбавши досвід, у 1996 році очолив Довжанське лісомисливське господарство. А з 1998 по 2003 рік був начальником Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства (проорокували йому навіть крісло в тодішньому Міністерстві лісового господарства). Доречно нага-

дати, що крім займаних адміністративних посад, він неодноразово обирався депутатом Закарпатської обласної ради, Іршавської районної та Довжанської сільської рад. Повсякчас воював із браконьєрами і порушниками, які завадали чималих збитків лісовому господарству краю: нахабно, без дозволу «заготовляли» ліс-кругляк, вивозили за кордон і продавали втридорога. А що вже говорити про черешні і волоські горіхи. Усе було на видноті, та липкі на руку іршавчани заради наживи рубали все підряд і набивали свої кишені «зеленими».

У розмові Василь Іванович часто зізнавався, що не може жити без лісу. Ліс був для нього домівкою, місцем сили та натхнення. Добре знав майже кожен мальовничий куточок Іршавщини, в якому неодмінно побував, милувався його красою. Здавалося, що він знає про навколишнє довкілля все. Майже як у Ліни Костенко:

*Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні нні, кошлаті поторочі,
літопис тиші пишуть у траві.*

Його руками посаджено тисячі саджанців. Цього навчав і односельчан-школярів, які брали активну участь у різних акціях, зорганізованих держлісгоспом. Хіба забути слова, мовлені ним свого часу хлопчикам і дівчаткам:

– Любі діти! Пройде небагато часу і ви станете дорослими. І ці деревця теж виростуть, стануть лісом і ви зможете прийти сюди вже зі своїми дітьми і показати справу, зроблену вашими руками.

Комусь не віриться, що В.І. Ледней найвищою нагородою за свій повсякденний труд завжди вважав добре слово. Й сам був благодійником. Не скупився на фінансову і матеріальну підтримку нужденним. Охоче долучався до проведення різних благодійних

**Меморіальна дошка Василю ЛЕДНЕЮ (1961-2021)
в Довжанському
лісомисливському господарстві**

мистецьких заходів, робив пожертву на будівництво храмів, видання книг, фінансово допомагав юним співакам і художникам.

Ось що про нього розповідає журналіст Михайло Ісак:

— Працюючи на високих керівних посадах, Василь Іванович на рівні з лісом любив і рідне село. Знав його історію, генеалогію корінних родин, з повагою ставився до порядних людей, незважаючи на їх статки, посади чи деякі інші соціальні аспекти. Його авторитет відкривав перед ним двері найвищих посадовців не тільки в Ужгороді, але і в Києві. Проте і двері його кабінету не були зачиненими ні для кого. І не тільки з обов'язку керівника. Аби перелічити всі добрі справи Василя Івановича, знадобився б не один фоліант!

І до цього додав: якщо його мудрість і талант безроздільно належали справам — професійним і громадським, — то серце сповна було віддане рідним: дружині Марії Василівні, дочці Олесі, сину Василю і онукам.

Був палким патріотом Срібної Землі. Його мала батьківщина розташована у мальовничій долині річки Боржава (притока Тиси). Свого часу тут проходила вузькоколійка Берегове — Кушниця, якою доставляли ліс. Малюком охоче приходив сюди, щоб поговорити з лісниками і лісорубами, розпитував про їх проблеми.

Засноване село в середині XIV століття у підніжжі гори Свинка. Воно знаходиться на перехресті доріг до Хуста, Сваляви і Мукачева. А де ще таке можна побачити, щоб на одній вулиці знаходилися храми трьох конфесій: греко-католицький, римо-католицький і православний.

У селі красується палац-фортеця Телекі, який є прикладом архітектури бароко. За радянських часів там діяв туберкульозний санаторій, який недавно, під натиском громадськості, було закрито.

Довге відоме й тим, що тут свого часу жила і працювала письменниця Марійка Підгірянка, яка виховувала онуків Івана Франка.

У цьому селі десятки літ творив автор своєрідного гімну Закарпаття «Верховино, мати моя» Михайло Машкін та неперевершені майстри пензля — Василь Бердар, Юрій Боднар, Юрій Мошак, відомий мовознавець академік Василь Німчук. Із ними теж Василь Іванович впродовж усього свого життя підтримував хороші стосунки.

Василь Іванович щороку приїжджав на Красне поле побіля Хуста, де 15 березня 1939 року відбулася пам'ятна подія — битва захисників Карпатської України з угорськими фашистами. Це протистояння часто називають «закарпатськими Крутами» через героїчний опір українських молодих патріотів. Про ті славнозвісні події В. Ледней часто розповідав школярам, бо свого часу й самому доводилося спілкуватися із карпатськими січовиками.

Поволі відходила в минуле стара радянська, комуністична система, а разом із нею — і виробничо-господарська структура. А нове, звісно, завжди важко приживається, відвойовує собі місце під сонцем. Та Василь Іванович умів переборювати труднощі. Разом із очолюваним колективом вчився працювати в нових економічних умовах.

На його долю випали чималі випробування. Згадаймо лише паводок 1998 року. Крім того, що небачена стихія завдала лиха, були підтоплені об'єкти соціальної сфери, житло селян, сільськогосподарські угіддя, знищені шляхи сполучення, мости, споруди берегоукріплення. Окремі політичні сили на вістрі передвиборних баталій намагалися «повісити» нанесені збитки

на лісників. До цього навіть були залучені компетентні органи. Проте нічого з того не вийшло, бо працівники лісу відстояли власну честь. А на адресу Василя Леднея та очолюваний ним колектив надходили тільки хороші відгуки.

Не меншим випробуванням долі вважав і те, що йому довелося співпрацювати із чотирма головами облдержадміністрації. А це теж, певним чином, було перевіркою.

В.І. Ледней жив не тільки роботою в лісомисливському господарстві. Не менші іспити на нього чекали вдома. Він плекав сад і виноград, мав власну пасіку, займався будівництвом. Йому звично було взяти в руки сокиру, пилку чи лопату, на власному городі разом із дружиною вирощували картоплю, помідори, часник, цибулю. Він не цурався будь-якої роботи, добре володів комп'ютером. А ще любив багато читати. Це ніби про нього написала згадувана вже Ліна Костенко:

*Малі озерця блискають незлісно,
Колише хмара втомлені громи.
Пойдемо поговорити з лісом,
а вже тоді я зможу із людьми.*

...Травневої пори 1921 року Василя Леднея не стало. Він пішов у вічність на 61 році життя. Залишилися тільки добрі спогади про нього. А ще — деревця, посаджені його натруженими руками. Правда, вони вже сягають неба.

Рівно через рік на фасаді адмінбудівлі «ДП «Довжанське лісомисливське господарство» В.І. Леднею було встановлено меморіальну дошку. Панахиду на могилі відслужив настоятель Довжанського православного храму Успіння Пресвятої Богородиці отець Василь Сливка. Над меморіальною дошкою чаклував талановитий скульптор, лауреат премії імені Йосипа Бокшая та Адальберта Ерделі в жанрі монументального мистецтва Василь Білей із сусіднього села Суха, де в Річанському лісництві лісничим розпочинав свою кар'єру Василь Ледней.

...Із гір долинає симфонія осіннього лісу. Повільно опадає жовто-багряне листя. Боржавські краєвиди просто зачаровують своєю неповторною красою. У таку пору любив ходити в ліс по гриби Василь Іванович. Жаль, що вже ніколи не милуватиметься цією диво-красою.

ПРОБЛЕМИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДИГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Павло РОМАНІВ,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму,
Львівський національний
університет імені Івана Франка

Рекреаційна дигресія – це поступове погіршення (деградація) природного середовища під впливом нерегульованого або надмірного відпочинку та туризму (рекреаційного навантаження).

Сьогодні рекреація є однією з форм антропогенного навантаження, яке здійснює суттєвий вплив на природні екосистеми, зокрема на їхню ґрунтово-біотичну складову. Надмірна рекреаційна діяльність може змінювати динаміку природних фітоценозів, призводити до виникнення нових типів сукцесій та їх модифікацій. Негативний вплив туристів, рекреантів, відвідувачів має комплексний характер: механічне пошко-

дження дерев і чагарників, деградація рослинності внаслідок збирання квітів, лікарських рослин, ягід, обривання листя. До негативних наслідків рекреації можна зачислити також збіднення мисливських та рибних угідь, забруднення водойм, ґрунтів та повітря. Провідну роль у деградації фітоценозів відіграють механічні ушкодження рослин – зламування листя, що найбільш помітно в чагарникових форм рослинності, пошкодження бруньок, стеблин, пагонів, витоптування ґрунтово-рослинного покриву.

Спершу відбуваються зміни нижніх ярусів фітоценозу: трав'янисто-чагарникового та мохового, тобто тих, що зазнають найінтенсивнішого впливу витоптування. Надалі спостерігається зменшення розмірів рослин, кількості листя та пагонів в окремих рослин, а також пошкодження підземних частин – коренів та кореневищ, розташованих у підстилці або безпосередньо під нею.

ГАРЯЧА ТЕМА

Зі зростанням рекреаційного впливу на лісові ділянки відбувається зрідження насаджень та зниження його продуктивності. В травостої типові лісові види спочатку замінюються видами галявин та узлісь, а потім поступово починають домінувати лучні та синантропні види.

Аби запобігти повній деградації фітоценозів під дією рекреації, доцільним є певне регулювання і обмеження антропогенного впливу, що, в свою чергу, вимагає оцінки стану фітоценозу та прогнозу можливих змін його під дією рекреаційної діяльності. Така робота повинна проводитись послідовно, і найважливішими її етапами мають бути:

- оцінка стану фітоценозу, встановлення стадії його дигресії;
- виявлення основних видів навантажень, при можливості визначення їхньої інтенсивності та тривалості;
- визначення стійкості ценозу до навантажень, встановлення порогу стійкості, прогнозування подальших змін та можливості його відновлення за умов зняття навантаження;
- подальший моніторинг стану фітоценозу [8].

Навантаження на фітоценози характеризуються такими двома показниками, як тривалість та інтенсивність. Зокрема В. А. Мурликіним [6] запропоновано чотири основних варіанти оцінювання рекреаційного навантаження:

- 1) слабе короткочасне;
- 2) інтенсивне короткочасне;
- 3) слабе тривале;
- 4) інтенсивне тривале.

Кожен із цих типів навантаження по-різному впливає на стан екосистем. Слабе та короткочасне навантаження

Випасання худоби на полонинах хребта Кукул

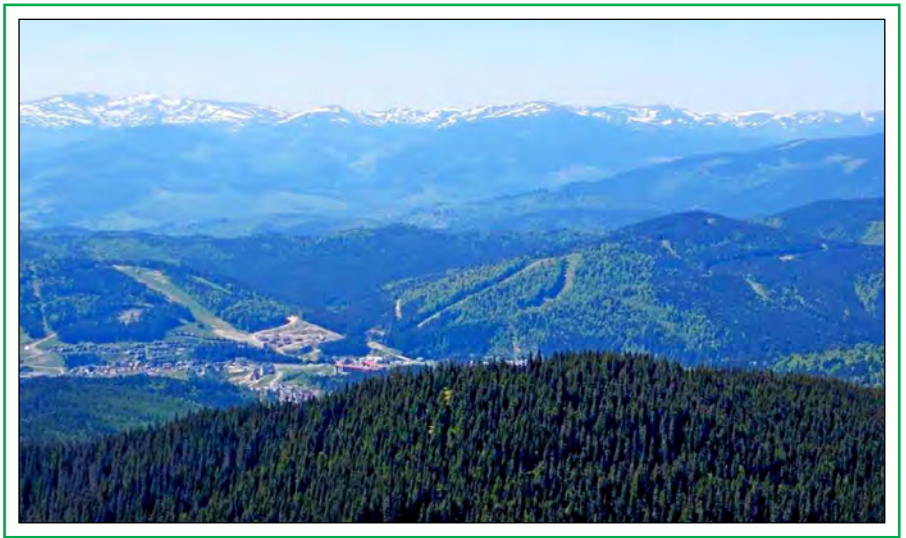
не спричиняє помітні сукцесійні зміни у травостої лісових біогеоценозів. Інтенсивне короткочасне змінює травостій, призводить до різкого зниження чисельності видів та їх проективного покриття, тоді як деревостан та ґрунти змінюються мало. Слабке тривале навантаження призводить до поступового заміщення одних видів травостою іншими, а інтенсивне тривале – до зміни всіх компонентів, формування розрідженого травостою.

Для першої стадії дигресії характерним є слабке короткочасне порушення. В трав'яному покриві панують типові для даного типу лісу рослини. Синантропні види з'являються лише поодинокі. Підріст та підлісок перебувають у природному стані, покриття лишайників та мохів не зменшене. Стежки тільки починають формуватися, вони займають лише 1-3% від площі фітоценозу; навантаження становить до 5 осіб/га.

Для другої стадії характерним є слабке тривале, а іноді інтенсивне короткочасне навантаження. З травостою випадають найменш стійкі до рекреаційного навантаження природні види, зростає участь синантропних. Підріст та підлісок ще не змінюються, з'являються лише поодинокі механічні пошкоджені рослини або знищуються окремі їх екземпляри, зменшується проективне покриття лишайників та мохів. Загальна площа витопаної території збільшується до 7-10%. У рості дерев спостерігається уповільнення, є ознаки порідіння крони. Здорових дерев – 70-90%. Навантаження – 6-15 осіб/га.

Третя стадія характеризується зменшенням площі проективного покриття природних видів, погіршенням стану підросту та підліску. Пошкодження мають масовий характер, значно скорочується покриття лишайників та мохів, площа витопаної території становить 15-20%. Навантаження – 16-20 осіб/га. Починається всихання дерев із верхівок, з'являються ознаки ураження дерев комахами та хворобами; здорових дерев – 50-70%. Характерною особливістю є чергування ділянок різного ступеня порушеності. Однак ценози все ще є досить стійкими, і за умов зменшення або повного зняття навантаження поступово відновлюються.

На четвертій стадії трав'яний покрив значно зріджується. Підріст зберігається у вигляді невеликих біогруп, підлісок відсутній або представлений

окремими кущами, лишайники виглядають як окремі невеликі плями. Ви́топтана площа – 50-60%. Здорових дерев – до 30%, навантаження – 21-25 осіб/га. На цій стадії градація порушеності ще досить помітна. Угрупування нестійкі.

П'ята стадія – трав'яний покрив повністю деградує, підлісок та підріст зберігаються лише у біогрупах, залишаються лише поодинокі екземпляри трав'янистих рослин (у тому числі і корінні види) в пристовбурових колах; ви́топтаність становить 99-100% [6].

Окремі автори виділяють чотири стадії дигресії:

- малопорушений стан: з'являються стежки, площа яких не більше 10%;
- порушений стан: деревостан розпадається на групи дерев, ви́топтана площа – до 25%;
- сильно порушений стан: повністю зникає підлісок, лишається дуже мало куртин підросту, ви́топтаність площі – до 50%;
- повна деградація: лишаються лише окремі плями рослинності, бур'яни, ви́топтаність площі – 100% [2].

Уніфіковано стадії та характеристики рекреаційної дигресії подано в таблиці (див. стор. 87).

Найстійкішими до ви́топтування вважаються рослини, що мають специфічні морфологічні ознаки (низький вузол кущення; точка росту захищена землею; пласка сторона листя повернута у напрямку тиску; стійкі тканини), рослини, що здатні до швидкої регенерації та розмноження; здатні рости на щільних, погано аерованих ґрунтах. Найменш стійкими є лишайники, тканини яких регенерують досить повільно.

Деревостій страждає від рекреаційного впливу найменше, однак внаслідок надмірного ущільнення ґрунтів, значних та тривалих навантажень починається зниження приросту дерев за висотою та діаметром. Ступінь стійкості деревостою збільшується із віком: молоді дерева є більш вразливими, старі – більш стійкими, однак перехід від нормального росту до уповільненого перед засиханням дерева під впливом рекреації відбувається дуже різко. Показниками стійкості можуть бути найрізноманітніші критерії, наприклад, такі: флористична насиченість та флористична замкненість ценозів; міра відповідності ценозу і пристосованості видів, що його складають, до даних умов існування; життєвий стан видів з огляду на ступінь розвитку особин; їхня кількість і фітомаса; фітоценотична структура і віковий спектр ценопопуляції видів [8].

Надмірні рекреаційні навантаження викликають якісне погіршення стану лісових екосистем, а в деяких випадках і їх повну, незворотну деградацію. При цьому знижується захисна функція лісових насаджень, втрачається їх естетична цінність та привабливість. Збільшення антропогенного навантаження на лісові масиви природно-заповідних територій зумовлює необхідність проведення низки науково-практичних досліджень щодо встановлення негативного впливу рекреаційної діяльності на лісові екосистеми природно-заповідних установ та розроблення дієвих заходів із зменшення рекреаційних навантажень на лісові насадження Карпат при організації екологічного туризму та масового рекреаційного відпочинку.

СТАДІЇ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДИГРЕСІЇ

Стадія (ступінь деградації)	Характеристика
I стадія (слабка)	Незначне ущільнення ґрунту, поодинокі стежки, майже повне збереження рослинного покриву
II стадія (помірна)	Чітко виражені стежки, ґрунт помірно ущільнений. Зникнення найбільш чутливих видів рослин, але загальний вигляд екосистеми ще зберігається
III стадія (сильна)	Значне ущільнення ґрунту, ерозія, до 50% і більше рослинного покриву знищено. Зміни у видовому складі, зменшення підліску
IV стадія (дуже сильна)	Майже повна відсутність трав'яного покриву, сильна ерозія, оголення коренів дерев. Деградація екосистеми, що вимагає тривалої рекультивації

Наслідки функціонування гірськолижного курорту «Буковель»

Зростання популярності видів активного туризму протягом останніх 20 років зумовило значне навантаження на екосистеми вздовж головних маршрутів. У багатьох працях розглядається питання антропогенного впливу на природні комплекси високогір'я Українських Карпат [1; 4; 5; 7].

Антропогенні навантаження спричиняють зміни структури, складності, функціонування та якісного (геохімічного) стану ландшафтної системи. Під антропогенним впливом головно розуміють ступінь прямого або опосередкованого впливу людини на загальну структуру зв'язків, якісний та кількісний стан компонентів ландшафтної системи. В результаті виникає погіршення якості та кількості геокомпонентів, зменшення біорізноманіття, спрощення ландшафтної структури і, як наслідок, погіршення здоров'я населення та економічних показників функціонування господарства території.

Розглядаючи антропогенне навантаження на природні комплекси Чорногірського масиву Українських Карпат, І. Койнова та І. Рожко запропонували виділяти такі головні види антропогенного навантаження: селитебне (поселенське), аграрне (пасторальне), лісоексплуатаційне, белоїдне (вплив військових дій), транспортне, рекреаційне [5].

Зважаючи на значне розчленування рельєфу та складні умови для проживання населення, природні комплекси високогір'я Українських Карпат не відчують інтенсивного поселенського впливу, хоча він є одним із найдавніших і найтриваліших. Проте вздовж популярних туристичних маршрутів спостерігається інтенсивна забудова.

За останні 20 років кардинально змінився вигляд хутора Завося, який знаходиться на шляху Ворохта – гора Говерла. З'явилися численні житлові споруди, які розраховані на обслуговування туристів: готелі з ресторанами, приватні садиби. Відновлення діяльності туристичних притулків, зокрема «Білий Слон. Гаджина», стимулює розвиток туризму на даних територіях.

При проектуванні туристичного притулку «Білий Слон. Гаджина» вдало використано особливості рельєфу. Загалом споруда нараховує два повноцінних поверхи, на яких знаходяться: три кімнати, розраховані кожна на 6 осіб, одна кімната на 4 особи; два санвузли з туалетом і душем (цілодобова гаряча вода); кухня самообслуговування із мінімальним набором послуг. В приміщеннях – центральне опалення та водопостачання, електрика від сонячної станції, в хмарні дні передбачено використання генератора. Пропонуються також послуги з розміщення шести осіб в будиночку без вигод. Наявність закладу розміщення на висоті близько 1100 м н.р.м., поруч з багатьма туристичними атракціями Чорногірського масиву, спричинила інтенсифікацію туристичного навантаження на маршрутах.

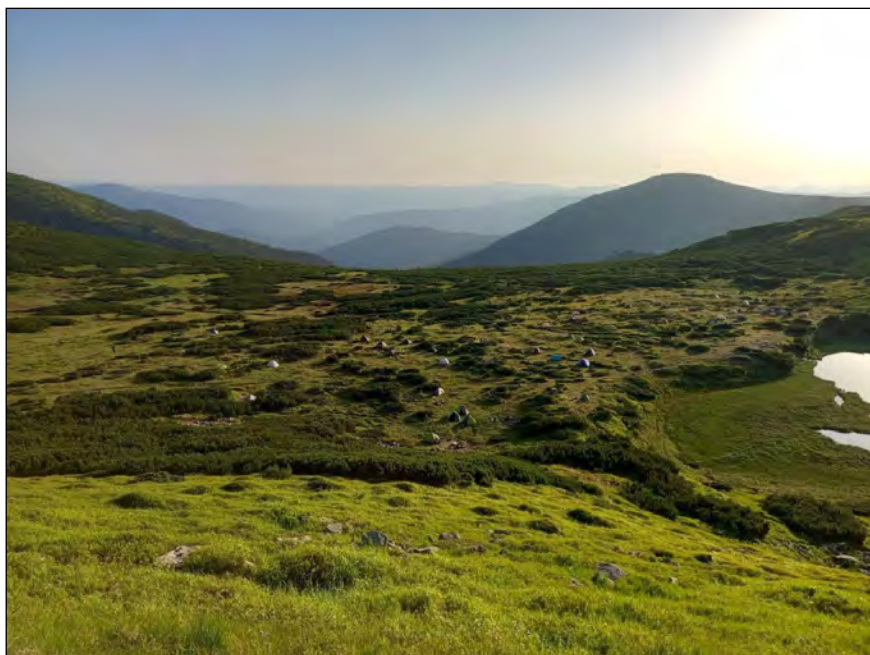
Аграрний вплив має різноманітні наслідки, залежно від сільськогосподарського використання території. Вплив рільництва проявляється локально в околицях населених пунктів. Випасання худоби супроводжується такими процесами: створення пасовищ і сіножатей у межах лісового поясу та штучне пониження верхньої межі лісу; зменшення біомаси на луках (через поїдання та витоптування), зміна видового складу рослинності; руйнування дернини; створення мікроуступів і вибоїн; ущільнення ґрунту; поси-

лення ерозійних процесів; вирубування лісу на межі його ареалу для будівництва стай, колиб, загорож, заготівлі дров для функціонування пасовищ. За інтенсивного випасу худоби з екосистеми регулярно вилучають суттєву частку первинної продукції. Внаслідок цього змінюється не тільки склад біоти, але й кількість відмираючої фітомаси, що потрапляє в біологічний кругообіг, ущільнюється ґрунт, змінюється його структура, понижуються надходження поживних речовин у ґрунт. Наслідки такого впливу деколи проявляються не відразу, але ефект множиться і зумовлює до суттєвих деградаційних процесів, здебільшого у випадку інтенсивного випасу [5].

У Карпатах сучасний вплив випасання худоби, особливо ведення високогірного полонинського господарства, спостерігається в межах масиву Чорногори (полонини хребта Кукул, Кострича, Веснарка, під Смотричем та ін), Горган (під Хом'яком), Яловичори (під Томнатиком), Гриняви (Луковиця).

Здебільшого кількість худоби, яку виводять щороку на полонини, поступово зменшується, проте вплив інтенсивного використання полонин в минулому можливо легко ідентифікувати (наприклад полонина Маришевська) за наявністю значних площ вкритих біловусом стиснутим (*Nardus stricta*), шавлем альпійським (*Rumex alpinum*), кострицею овчею (*Festuca ovina*) та червоною (*Festuca rubra*) та ін.

На діючих полонинах Костричі та Кукула чітко виражений купинчастий мікрорельєф, стежки постійного перегону овець перетворені у дороги шириною до 3-х метрів з цілковитим знищенням трав'яним покривом, сильно вираженими ерозійними процесами. Схили порізані численними стежками [5].

Прояви туристичної дигресії на озері Несамовите [3]
(Світлина демонструє, як інтенсивний туризм, особливо наметові містечка, призводить до руйнування унікального альпійського та субальпійського ґрунтового покриву та рослинності, що є критичною екологічною проблемою для високогірних екосистем);
наслідки «джипінгу» на схилі г. Гімба

Випасання проводиться вздовж Головного вододільного хребта Чорногори і навіть у буферній зоні Карпатського біосферного заповідника на схилах г. Туркул, Гутин Томнатик та в карі озера Бребенескул. Для розширення площ пасовищ вівчарі випалювали чагарниковий і чагарничковий покрив на схилах Головного Чорногірського хребта, що призвело до зменшення популяцій ялівцю сибірського (*Juniperus sibiricus*), чорниці (*Vaccinium myrtillus*), сосни гірської (*Pinus mugus*), ісландського моху (*Cetraria islandica*) та червонокнижних видів. Тепер інтенсивність випасання зменшилась, і на схилах спостерігаються процеси відновлення рододендрона карпатського (*Rhododendron kotschi*), тирлича жовтого (*Gentiana lutela*).

Лісоексплуатаційний вплив супроводжується штучним збідненням біомаси на місцях вирубок, порушенням цілісності лісової підстилки, дернини і створенням сприятливих умов для водної ерозії та поселення короїдів у залишених обрубках дерев чи хмизі; зменшенням фотосинтетичної діяльності лісу; зміною біоценозів, різким порушенням теплового балансу ділянки лісосіки (влітку – підвищення температур, а взимку – пониження), а також водного та інших балансів. У результаті лісоексплуатаційного впливу значної зміни зазнає видовий склад лісів [5].

Спостерігається значне збільшення площі вирубок за останні 20 років. Вирубки вздовж багатьох маршрутів знижують естетичні якості ландшафтів. Кардинально видозмінилися ландшафти практично в усіх частинах Українських Карпат. Прикладами зниження естетичної якості ландшафтів внаслідок лісоексплуатаційного впливу є: схили хребта Кострича (Чорногірський масив), г. Ключ (Сколівські Бескиди), г. Ротило (Запрутські Горгани) та ін.

Прокладання доріг для вивезення деревини прискорює ерозійні процеси, дороги за 1-2 роки перетворюються у глибокі 1-1,5 м яри та стають непридатними для проїзду. Рубки та трелювання деревини в теплий період року є причиною активізації гравітаційних процесів. Природні комплекси навколо естакад (місць заготівлі деревини для вивозу) є практично знищеними і важкопрохідними навіть у бездощовий період [5].

Починаючи з 2000 року, спостерігається невпинне зростання рекреаційного навантаження в Українських Карпатах.

Переважно активний туризм був самодіяльним і навіть на територіях природно-заповідного фонду учасники походів рідко дотримувалися встановлених еко-вимог, а брак природоохоронного персоналу робив неможливим зменшення антропогенного навантаження. За понад 20 років неконтрольованого використання природних територій з'явилися окремі локації, де екологічна ситуація досягла загрозливого стану.

Деградації проявляються у витоптуванні та знищенні трав'яного покриву, лісової підстилки, ущільненні ґрунту, стежковій дигресії, розвитку ерозійних процесів на схилах, пошкодженні дерев і чагарників, засміченні території, відлякуванні тварин. Найбільшого рекреаційного навантаження зазнають:

- території гірськолижних курортів (Буковель, Славське, Драгобрат та ін);
- початкові/кінцеві точки відомих маршрутів, місця перетину маршрутів тощо (урочище Заросляк, схили та вершина Говерли, озера Несамовите, Бребенескул, Доляска, урочище Женець і схили г. Хом'як, г. Парашка та ін.);
- хребти гір, які придатні для пересування автомобілями підвищеної прохідності та квадроциклами. За останні роки спостерігається масові прояви «джипінгу» практично на всіх гірських масивах Українських Карпат;
- наявність злітних майданчиків та гелікоптерів на курорті «Буковель» є причиною збільшення кількості приватних польотів на низьких висотах над Чорногорою, Горганами, Свидівцем та ін., з неконтрольованими місцями посадки. Даний вид відпочинку (розваг) спричиняє шумове забруднення території. Проте нині, у час війни, такі польоти заборонені.

Незважаючи на заповідний статус Говерлянського науково-дослідного відділення Карпатського національного природного парку, щороку погіршується ситуація поблизу озер Несамовите та Бребенескул. Кількість наметів, які встановлюються щоденно влітку, за останні 20 років зросла майже в 10 разів, накопичуються значні об'єми сміття, яке не встигають вивозити навіть під час масових екоакцій. Дивує відсутність обмежень на щоденний перетин кількості осіб через контрольні пункти національних парків, внаслідок чого літом на КПП Завоєля в напрямку г. Говерла утворюються автомобільні затори. Незважаючи на по-

ганий стан дороги до урочища Заросляк, влітку спостерігається інтенсивний рух транспортних засобів за маршрутом Ворохта-Заросляк, що спричиняє забруднення атмосферного повітря вихлопними газами та інтенсивний шумовий вплив.

На вершині Говерли повністю знищено на лише трав'яний покрив, але внаслідок водної та вітрової ерозії зазнав руйнації верхній шар ґрунту глибиною 10-15 см. Найбільшою шкоди завдають масові сходження, коли Говерлу відвідує по 2-3 тисячі осіб протягом дня. Тому необхідно встановити і дотримуватися ліміту кількості відвідувачів вершини, заборонити сходження під час затяжних і грозових дощів, коли ґрунт перезволожений і особливо вразливий до витоптування [4].

Стан рекреаційної дигресії на туристичних маршрутах й еколого-пізнавальних стежках у гірському масиві Чорногора у межах Карпатського НПП має суттєві геопросторові відмінності. На окремих маршрутах її стан є задовільним, а на екопізнавальній стежці «На гору Говерла» – катастрофічним, оскільки тут спостерігається зміна мікрорельєфу стежки, є чимало вимоїн, активно протікають ерозійні процеси. Як кількісний показник рекреаційної дигресії мікрорельєфу використано: ширину стежки (м), глибину ерозійного візру (см), об'єм винесеного пухкого матеріалу (m^3), об'єм винесеного матеріалу з $1 m^2$ полотна стежки (m^3/m^2), при чому останній показник слід вважати основним, а інші – допоміжними [1].

На основі обрахованих значень об'ємів винесеного матеріалу з кожного відтинку стежки «На гору Говерла» і «Припір – Заросляк» В. Брусаком [1] запропоновано окреслити кількісні величини показників ступенів рекреаційної дигресії мікрорельєфу на четвертій і п'ятій стадіях рекреаційної дигресії. Під ступенем рекреаційної дигресії мікрорельєфу лінійного рекреаційного об'єкта (екопізнавальної стежки, туристичного маршруту) передбачається кількісний характер зміни його якісного стану, що проявляється у формуванні ерозійних форм (вимоїни, виярки, тальвеги тимчасових потоків) та активному (прискореному) протіканні ерозійно-денудаційних процесів.

Високогір'я Свидовця, Запрутських Горган, Гринявських гір, крім зростаючого впливу пішого туризму, зазнає

швидкої деградації внаслідок щоразу більшої інтенсивності мандрівок і екскурсій на різному транспорті – всюдихідними і вантажними автами, квадро- і мотоциклами. Регулярні виїзди Свидовцким хребтом відбуваються з відпочинкових баз смт Ясіня та курорту Драгобрат до озера Герешаски (Доляски), що призводить до більш розгалуженої мережі доріг, ерозійних процесів і загальної дигресії угруповань цього високогірного масиву [4].

Підвищення популярності відпочинку у високих горах як влітку, так і взимку, зумовлює новітні загрози, які полягають у спробах будівництва великих рекреаційних комплексів, зокрема мегакурорту «Свидовець» по обидві сторони центральної частини хребта (вершини В. Котел, Апшинець, Герешаска та ін.) з 230 км гірськолижних трас і одночасним відпочинком понад 20 тис. осіб. Реалізація цього проекту призвела б до наймасштабніших для України високогірних екосистем з високою концентрацією рідкісних популяцій, видів і угруповань, велика кількість яких є ендемічними і належать до міжнародних природоохоронних списків і Червоної книги України (загалом більше 100 видів рослин і тварин) [4].

Зменшення негативного рекреаційного впливу на лісові насадження природно-заповідних територій можливе за проведення низки організаційних і лісогосподарських заходів із формування стійких до надмірної рекреації лісових насаджень:

- формування мережі естетично-привабливих маршрутів лісовими насадженнями та проведення якісного і змістовного маркування (знакування) маршрутів;
- створення нових організованих рекреаційних зон у лісових насадженнях вздовж рекреаційних маршрутів і шляхів сполучень;
- розміщення наглядної агітації із правил поведінки в лісі та охорони природи в рекреаційних місцях;
- облаштування та благоустрій місць відпочинку – встановлення відпочинкових лавок, столів, прихистків від негоди, місць розведення вогню та збору побутових відходів;
- періодичне прибирання лісових насаджень від захаращеності і побутового сміття та ліквідації місць самовільного розведення багать; здійснення

систематичного нагляду за організованими в лісових масивах рекреаційними зонами та місцями відпочинку;

- проведення виховної роботи серед рекреантів і туристів з метою забезпечення збереження унікальних природних рекреаційних комплексів;
- встановлення плати за рекреаційне використання екосистем з подальшим використанням отриманих коштів на проведення заходів із відновлення рекреаційної привабливості насаджень та підвищення їхньої стійкості до антропогенних навантажень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брусак В.П. Методичні аспекти дослідження рекреаційної дигресії мікрорельєфу туристичних маршрутів. Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. 2018. 1. С. 108-120

2. Диренков С.О., Савицька С.М. Фітоіндикація процесів деградації приміських лісів при рекреаційному навантаженні. Укр. ботан. журн., 1981. Т. 38. №4. С. 14-17.

3. Кемпінг на озері Несамовите: чому насправді НЕ РЕКОМЕНДОВАНО ночувати в наметах біля озера. URL: <https://4sport.ua/articles?id=35055>.

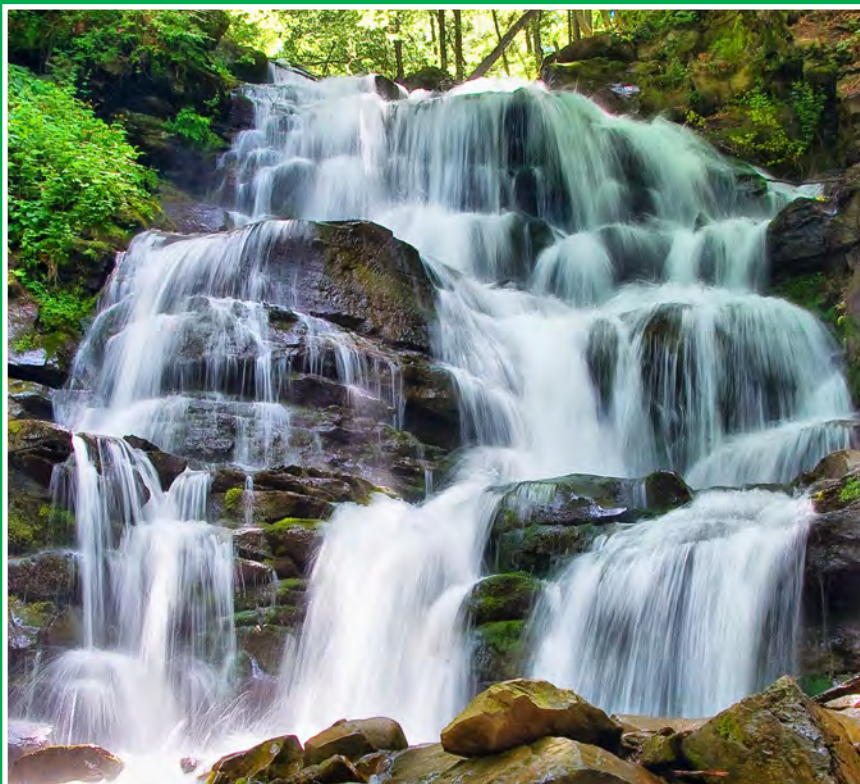
4. Кияк В.Г., Білонога В.М., Микітчук Т.І., Решетило О.С. Вплив рекреації на популяції й оселища раритетних видів високогір'я Українських Карпат. Наукові основи збереження біотичної різноманітності. 2018. Том 9 (16), № 1. С. 25-41.

5. Койнова І., Рожко І. Сучасний антропогенний вплив на природні комплекси Чорногірського масиву Українських Карпат. Вісник Львівського університету. Сер. геогр. 2009. Вип 37. С. 250-259.

6. Мурликін В.А. Рекреаційна стійкість соснових лісів лівобережного лісостепу України. Укр. ботан. журн. 1985. Т.42.-№5. С. 14-17.

7. Романів П.В. (2025). Сталий розвиток активного туризму в межах Свидовецького масиву Українських Карпат. Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica Et Recreatio, (3), 169–177. <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-3-15>.

8. Свіркова Є.М., Вишенська І.Г. Оцінка впливу рекреаційних навантажень на природні екосистеми. Біологія та екологія, т. 54, 2006. С.43-46.

**Туристичні стежини
Боржавського нагір'я
заростають травою...;
краснавець Володимир ПЕТРИЩЕ
зі своїми улюбленицями-козулями;
мальовничий водоспад Шипіт**

«МЕРТВИЙ СЕЗОН» У РАЙСЬКОМУ КУТОЧКУ

ГЛИБИНКА

НЕ ТОЙ ТЕПЕР ПИЛИПЕЦЬ...

Війна істотно міняє життя людей, порушуючи ритм їхньої діяльності. Після віроломної агресії росії вибилася із звичної колії і туристична сфера закарпатської глибинки. В цьому можна сумно переконатися бодай у Пилипці, який часто величають верховинським «Буковелем». За будь-якої пори тут, під мальовничим Боржавським нагір'ям, ще недавно можна було спостерігати величезне паломництво мандрівників з різних країв, скупчення яких нагадувало своєрідний людський мурашник. Особливо масовим було це явище серед зими. Як-не-як, а в цій місцині з благополучною структурою снігу, де в улоговинах г. Гімба та г. Високий Верх біліють острівки зимової пороші до початку літа, до послуг любителів гірськолижного відпочинку створено аж п'ять витягів, один з яких найдовший у Карпатах...

Апогеем багатолюддя тут раніше вважався і літній час, бо подорожуючих, наче магнітом, притягав чарівний природний фонтан – водоспад Шипіт. Під час шкільних канікул дітвора залюбки милувалася срібними іскрами цього дивовижного водограю. А поруч, в урочищі Плашанки, неформали традиційно на Івана Купала проводили свій колоритний фестиваль. Цього річ на популярний колись з'їзд «дітей природи» зібралася лишень жменька ентузіастів... Не підкоряють гірське небо нині й парапланеристи, скасувавши розіграш «Кубка Карпат», що вже мав статус міжнародних змагань. Безслідно щезли і велосипедисти, які раніше відважно снували по тутешніх крутосхилах... Як кажуть, «мертва» тиша запанувала у туристичному куточку, в якому ще недавно було тісно від відпочиваючих.

Осиротіли не тільки тутешні котедржі єврозразка, але і агрооселі, яких у Пилипці налічується з півсотні. Можна зрозуміти настрій їх власників, які залишилися без справ і прибутків. Мало зиск з турбізнесу практично все місцеве населення. Хто як міг, так заробляв: одні збирали природні дари і продавали, інші годували маржину, бо було вдосталь покупців на молоко і сметану, сир, м'ясо; виготовляли сувеніри, розважали городян з допомогою коней і т.д. Горяни останнім часом перестали виїжджати на далекі заробітки, бо сімейний гаманець можна було справно поповнювати надходженнями і вдома. Чимало працевлаштувалися у готелях, кафе-барах, пунктах прокату тощо. Потребувалися й будівельники: новобудови різних гатунків роїлися, як гриби після рясного дощу. Розвиток туристичної сфери у краї, як у всій Україні, неждано-негадано загальмувала війна, яку ініціювала так звана «братня держава». Орків-окупантів, кровопивцю путіна, клянуть як пилипчани, так і їхні гості-біженці, котрі знайшли тут тимчасовий притулок на перших порах бойових дій. Деякі з них зізнаються, що мали намір завітати у мальовничу закарпатську глибинку, але не з такої неочікуваної жорстокої обставини.

ТРАГІЧНЕ ВІДЛУННЯ ВІЙНИ

Основоположником туризму у Пилипці по праву вважають 70-річного Володимира Петрища, який у цьому селі першим заснував власний комфортабельний туркомплекс «Горянин». Навіть створив унікальний музей лиж, облаштував звіринець. І все-таки в його актив слід насамперед внести цілеспрямоване сприяння у зведенні канатних до-

ріг. Знається на цій справі, бо в молодості вояжував у горах Тянь-Шаню, бував на Путаранах, Приполярному Уралі, півострові Таймир, Кавказі, Криму, вздовж і впоперек, як мовиться, обколесив і обійшов Українські Карпати, набув певний досвід. Отож закликав земляків-міжгірчан докласти рук до прибуткової справи – зайнятися відпочинковим бізнесом. (Щиросердечно зізнається, що палку любові до природи йому в дитинстві прищепив батько-лісівник, який брав хлопчину у незабутні цікаві походи до навколишніх гірських зелених скарбниць). Та ба, наразі туристична справа дала збій...

У серці мого співрозмовника таїться глибокий сум. Молодша сестра Надія, яка проживала у Слов'янську, на початку війни була змушена з сім'єю повертатися на рідне Закарпаття. Біля Хмельницька трапилася жахлива аварія. Два місяці лікарі боролися за життя сестрички, але безрезультатно...

Ятрить мого співрозмовника ще одна втрата: на полі брані загинув друг, побратим по туризму Іван Дівинець з Велятина (Хустщина): «Надзвичайно доброзичлива людина була, фанат справи, яку любив душею і серцем, особлива його заслуга у рафтингу – спуску на човнах по Тисі»...

– Будьмо оптимістами... вірмо, що туристична справа не помре, а Україна здобуде славу перемогу, – підсумовує нашу непросту бесіду пан Володимир.

Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ,
сміт Міжгір'я
Закарпатської області.

ЕКОТЕРАПІЯ В КАРПАТАХ: ІСТОРІЯ Й СУЧАСНІСТЬ

ПРО ДЕРЕВ'ЯНІ ВІЛЛИ ВОРОХТИ І КАМ'ЯНІ НЕТРИ «БУКОВЕЛЯ»

Марія ТОМИШИН-КУХТА,
кандидат педагогічних наук,
доцент,
м. Ужгород

Є на світі міста, які нечekanо залишають відбитки у нашій пам'яті. Траплялося, ми жили в них під час коротких відряджень чи відпочинку, але з Ворохтою у мене видалося рішуче по-іншому. Сорок чотири роки тому, припавши до вагонного вікна потяга Львів-Рахів, я вперше у своєму юному житті спостерігала фантастичне видовище: небувалої краси ландшафт, кам'яні мости-віадуки, які, здавалося, потрапили в гори з іншої цивілізації, але найважливіше – людські оселі. Дерев'яні вілли Ворохти вражали свідомість незвичністю, вишуканими формами, вносили у довколишній пейзаж якимось незбагненним теплом. Якби я була студенткою архітектури, то, напевно, вже встигла б дізнатися, що тут ідеться про високий «пілотаж» містобудівників: рідкісне поєднання зусиль проєктантів і майстрів-будівельників. Але я студіювала зовсім іншу науку, і для мене Ворохта залишилася містечком-казкою, фантазматичним видовищем, яке промайнуло за вагонним вікном...

Про Ворохту (вперше згадується 1598 року) дослідниками історичного минулого написано не так вже й багато. Є кілька тлумачень походження її загадкової назви, мені особисто до вподоби тюркський варіант: «піднебесся». Чи ще глибше – санскритський: «найбагатше місце на диких кабанів». Адже найвищої гори України Говерли, сходження на яку починається саме тут, торкається хма-

рами небо, а довколишні гірські урочища залишалися меккою для мисливців за різних епох. Проте Ворохта не стала б Ворохтою, якби не «історичне» рішення Відня побудувати в горах Транскапатську залізницю: потребувалася Австро-Угорській імперії, щоб отримати доступ до лісових ресурсів Карпат. У 1894 прокладено гілку Станіславів-Вороненка. «Залізниця проходила через єврейські і гуцульські містечка і села, які завдяки зручному сполученню з Лембергом, Черновіц, Пшемислем і всім світом буквально за ніч перетворилися на улюблені курорти» (цитата з книги австрійського письменника Мартіна Поллака «До Галичини» (1984 р., в Україні перевидана в 2017 р.).

Ще до Першої світової війни Ворохта набула чималий рекреаційний потенціал. Великою популярністю

Піднебесна Ворохта

користувалися готелі «Клаппер», «Ясна», притулок туристичний Польського Товариства Татранського, «Дворик Чорногірський», санаторій так званих «кас хворих» міст Станіслава і Дрогобича, будинок відпочинку фінансових урядовців «Скарбовка», санаторій римо-католицьких священників «Ксіжовка», Колонія відпочинкова для дітей залізничників, «Вчительська оселя» Товариства взаємної допомоги українських вчителів, єврейський Академічний будинок відпочинку, пансіонати «Варшав'янка», «Лена», «Оаза», «Ліліана» та інші. Але воістину «золота доба» туристичної Ворохти розпочалася у період між двома світовими війнами. У 1930-х роках у ній нараховувалося 42 пансіонати, готелі, бази відпочин-

ку, літній табір для дітей залізничників, 30 вілл і 200 гуцульських гражд. Зокрема у 1936-му тут відбулося паломництво 5296 відпочивальників. Достатньо згадати, що у Ворохті побували, часто-густо з оздоровлюючою метою, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Петро Шекерик-Доників, Олена Теліга (до якої приїздив у гості публіцист і вчений, редактор «Літературного вісника» Дмитро Донцов зі Львова), педагог, дослідник Гуцульщини Михайло Ломацький, діячі українського визвольного руху Андрій Мельник і Євген Коновалець та багато інших.

Крім того, 1922 року у Ворохті з'явилася також «скочня» – так гуцули поїменували гірськолижний трамплін, споруджений фахівцями із Закопаного – столиці польського зимового спорту. Того ж року (4 – 6 березня) тут відбувся чемпіонат Польщі. Прихильникам гірських лиж нагадаю, що свого часу на «скочні» виступав триразовий олімпійський чемпіон світу з Норвегії Біргер Рууд (1911 – 1998). За твердженнями краєзнавиці Світлани Флис, в 1933 і 1934 роках у Ворохті було організовано «Свято Гуцульщини», до програми якого ввійшли виставки художніх виробів місцевих майстрів, демонстрація гуцульського весільного обряду, народного одягу, виступи етнографічних музичних і танцювальних гуртів, перегони кінних екіпажів. У 1937 році з метою популяризації цієї місцевості як зимового курорту Товариство приятелів Гуцульщини і Ліга сприяння туризму організували Дні Ворохти... Ще один вражаючий факт: у міжвоєнний період з Варшави до Ворохти невпинно курсував спеціальний потяг з неофіційною назвою «Narty, dancing, bridz» («Лижі, танці, бридж»). У дочеплених вагонах концертували запрошені музики, безтурботні пасажери розслаблено танцювали під звуки тогочасних шлягерів...

...Несподівано вмовкли чуттєві мелодії, залунали гармати. Європою прокотилася страшна війна. Вона залишила свій відбиток і на долі Ворохти. Але і за радянської доби це гірське містечко, здавалося б, не втратило туристичного, рекреаційного шарму. Щодня численними потягами з усіх куточків «неозорого» СРСР доставляли сюди бажаючих вдихнути на повні груди настоящего на живиці повітря. Мандрівників нової доби не цікавили місцеві святині, які захоплено споглядали їхні попередники

Дерев'яні вілли Ворохти, на жаль, доживають своє...; історичний міст-віадук

(скажімо, церква Різдва Пресвятої Богородиці 1615 року), але в коштовних витворах гуцульських різьбарів-деревообробників – дивовижних дерев'яних віллах – вони почувалися комфортно. Завдяки «скочній»-трампліну Ворохта й надалі залишалася однією зі столиць гірськолижного спорту. На той час – радянського...

Отже, рівно через 44 роки я знову потрапила до містечка, яке колись вразило мене своєю неординарністю. Разом з чоловіком зблизька оглянули австрійський міст-віадук, довжина якого складає 130 метрів (проліт – 65 м). Він справді входить до переліку найдовших кам'яних мостів Європи. Туристичні проєкти сьогоденної Ворохти, якщо поспілкуватися з місцевими, зосереджені на походах у гори (Говерлу, Шпиці, Піп-Іван), відвідуванні місцевих пам'яток історії й природи і... організації відпочинку на найближчому гірськолижному курорті «Буковель»! Сумно, але невпинний потік туристів нині (взимку чи влітку) не доїжджає до колишньої рекреаційної «столиці». Він звертає з дороги раніше, в Татарові, і курсує до села Поляниця. Там, на висоті 910 м н.р.м., розташований широко розрекламований комплекс «Буковель». Не буду нав'язувати власну оцінку облаштування таких об'єктів у високогір'ї. Подаю контроверсійну думку одного з відвідувачів, запозичену з соціальних мереж (andy-travel.com.ua, 29.09-2025): «Буковель» мене особливо не вразив. Це місце виглядає радше як приклад урбаністичного, архітектурного хаосу, де сучасні готелі, бази відпочинку зрослися без жодної гармонії з навколишнім середовищем»...

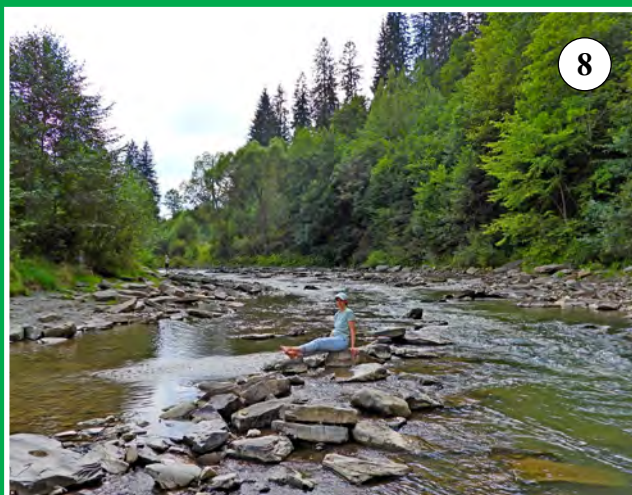
З відчуттям ностальгії оглядаємо дерев'яні вілли Ворохти. Нині вони доживають (дожили?) своє. Зачинені вікна й двері, не чути людських голосів. Ті ж люди, сучасні газди (і невблаганний час) нещадно доруйнують рештки історичної архітектури, пам'яті. Не віриться, що колись цих вілл (з їхнім теплом, побутовою сакральністю) не стане. Бо тоді це буде вже не Ворохта моєї мрії. Хочеться поставити питання рубя: про які техніки екотерапії в Карпатах зможуть вести мову фахівці-психологи з прийдешніми поколіннями? Поки що воно риторичне. Таким і залишиться, якщо не замислююся глибше.

Івано-Франківська область

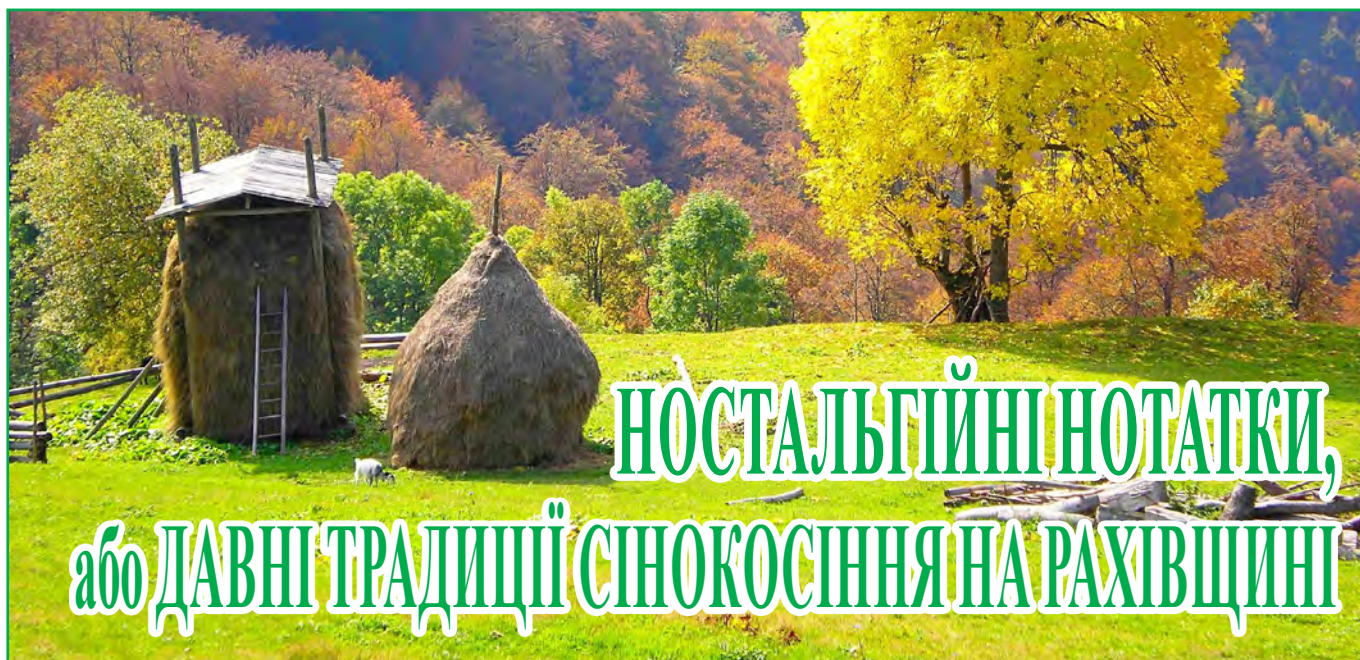
ВОРОХТА ТА «БУКОВЕЛЬ»: ІСТОРІЯ Й СУЧАСНІСТЬ

Світлини Марії КУХТИ та Олега БОРИКА

- 1,4. Ворохта: церква Різдва Пресвятої Богородиці та костел Успіння Пресвятої Богородиці;
2. Колишня Транскарпатська залізниця функціонує і нині;
3. Дерев'яні вілли Ворохти досі зберігають тепло;
5. Вид на село Поляниця («Буковель»);
6. Готельні нетрі «Буковеля»;
7. Ресторанія «Стара Ворохта» – знахідка для поціновувачів гуцульської кухні;
8. Срібноплинний Прут – окраса Ворохти

Микола ВОЛОЩУК,
кандидат біологічних наук,
завідувач
ботанічної лабораторії
Карпатського
біосферного
заповідника,
м. Рахів

З древніх часів заготівля сіна було одним з найважливіших видів господарської діяльності гірських жителів Карпат – гуцулів. На Рахівщині добрими газдами вважали гуцулів, які мали багато худоби (маржини). Чим більше маржини було у газди, тим більше повагу мав гуцул серед односельців. Для того, щоб утримувати худобу, потрібно було мати сінокісні поля і пасовища, тому газди викорчувували, вирізували, випалювали дерева і кущі, розчищаючи ділянку для лучної рослинності. Поля скрізь були ретельно доглянуті. В долині, поблизу берегів річки Тиса, на більш родючих ґрунтах люди могли косити навіть три-чотири рази на рік. На деяких віддалених гірських сінокісних угіддях – тільки раз. Сором був для газди запущеного поля, з необрізаними деревами й кущами, з купинами, папоротями чи корчами.

Починали роботу з того, що ще ранньою весною згрібали й палили опале листя, гілки, розрівнювали

купини землерийних тварин, удобрювали, готуючи поле до майбутнього сінокосу. До першого укосу навіть пішки полем ходити заборонялося. За хорошої сонячної і дощової погоди трава швидко виростала.

Будь-яка робота у полі вимагає доброї сонячної погоди (верем'я), а заготівля сіна – найбільше. Починали роботу з того, що звечора виклепували коси. Потім за допомогою бруса гострили лезо коси. Були коси з твердої і м'якої сталі. Листкувату й стеблувату траву стинали косяю з твердої сталі, а кущуваті біловусники та червонокостричники, які у народі називають «псьинкою», – м'якою косяю.

Найкраще косити траву поки не зникла роса, тому вставали на зорях і до обідньої пори добрі косарі викошували значні ділянки. У народі кажуть, що косити треба зрання і не тільки через те, що прохолодно, але, як кажуть старі гуцули: «З росаю косити, то й худоба май багато молока давати буде». До пояса прикріпляли «кушку», у якій містився брус. Періодично, як коса затуплюється, брусом загострюють лезо.

На обідню пору, коли вже дуже припікає сонце, можна прилягти у холодку і подрімати. Скошену траву, що у валках, рівномірно розкидали переважно на сонячні місця, щоб добре висухла. Протягом дня, особливо якщо

спекотна пора, по декілька разів перевертали за допомогою грабелів. А згодом, вже готове сіно, згрібали і «ошвилами» складали у невеликі купи, що у різних селах Рахівщини називають «навилками» або «порширами». Такі навилки двоє чоловіків за потреби могли переносити за допомогою двох «ношуль» (довгих гладко затесаних тонких палиць).

Нерідко, коли збираються дощові хмари, швидко сухий поліг треба згрібати, бо змокле сіно неякісне й вимагає додаткової сушки і подвійної роботи.

Сухе сіно складали по-різному. Частіше сіно «кидали» у копицю. Основою копиці є «острива» (рівний стовбур молодого дерева), довкола якого рівномірно складають сіно. Щоб сіно не лежало на землі, з гілок роблять настил. Готову копицю підпирають трьома-чотирма опорами.

Добрі газди влаштовували «оборіг». Це традиційна дерев'яна конструкція з чотирьох обтесаних стовбурів дерев і рухомого даху. Залежно від кількості сіна дах опускали чи піднімали.

Викошування у горах є надзвичайно важкою працею, тому їжа для косарів має бути ситною. Для покращення продуктивності травостою з осені заганяли на поле овець для угноєння. У народі є приказка: «Де овечка ходить, там травичка ро-

дять». При добрій погоді трави на-ростають густі. На більш високогір-них ділянках в давнину йшли коси-ти після Св. Петра, з огляду на їх дозрівання.

Давні газди косили до перших за-морозків. Викошували гладко, а де не можна було викосити, ощадливі горя-ни навіть виривали траву руками. Важ-ко косити минулорічні сухі трави ра-зом з молодими.

У сучасний період віддалені гірські сінокісні луки перестають викошувати. Худоби у селах за останні 10-20 років поменшало в рази. Тримають маржи-ну переважно старші люди, які все жит-тя звикли працювати біля худоби. Цей вид традиційного господарювання, на жаль, занепадає.

РОЗТЛУМАЧЕННЯ ВІД АВТОРА

Поле в гуцулів – це ділянка лучної рослинності серед лісу, яку використо-вують для сінокосіння чи випасу худо-би. **Понійлива ділянка** – більш полого ділянка серед крутосхилів. **Верем'я** – дні з сухою сонячною погодою. **Параїти** – вести догляд за домаш-ньою худобою, що включає годування, доїння, чистку тощо. **Отава** – трава, що відростає на місці, де вже прово-дили сінокіс. **Молочна трава** – якіс-на трава, де переважають кормові види рослин. **Псьинка** – дрібна жорст-ка трава, яка має низькі кормові влас-тивості, складається з таких видів рос-лин, як біловус стиснутий і костриця червона. **Поліг** – свіжоскошена трава, що сохне на землі. **Оборіг** – традицій-на дерев'яна споруда, що складається з чотирьох стовпів і рухомого даху. **Купина** – земляна купа, що утворю-ється в результаті життєдіяльності землерийних тварин. **Муруг** – задер-нована частина луки. **Острива** – рів-ний стовбур тонкого дерева. **Корчі** – покриті деревно-чагарниковою рослин-ністю ділянки поля. **Кушка** – видовба-на з дерева невеличка посудина, куди наливають воду й кладуть брусок для гостріння коси.

Гірська ідилія;
складання купиці –
майстерність вищої проби

«ОГИР-ФЕСТ»: КОНІ І ЛЮДИ КІНЬ У КУЛЬТУРІ ГУЦУЛІВ

Аліса МУДРИЦЬКА,
член Національної спілки
журналістів України,
м. Косів
Івано-Франківської області

15–17 серпня 2025 р. Косівська громада приймала фестиваль, присвячений конярству. Подія відбулася у селі Смодній, зібрала власників і любителів коней, майстрів народного мистецтва, артистів-аматорів, а також чисельних гостей – місцевих жителів і туристів. Після пандемії коронавірусу та під час повномасштабної війни люди скупили за святковими діями. А тут ще й дивовижа – головними героями були коні. І не прості, а породисті; переважно – ваговози.

...Це тепер коней мало. А більше століття тому вони були основним транспортним засобом і незамінними помічниками у господарстві. Тоді виставки цих тварин мали велику популярність. На Гуцульщині їх проводили постійно. Брати в них участь було дуже гонорово для місцевих газдів.

Ініціатором та організатором сучасного «Огир-фесту» став відомий бізнесмен, косів'янин Віктор Улич – любитель і власник коней. Ідея провести такий захід у Косівській громаді, ймовірно, визріла у нього після великого успіху Фестивалю бутинарів, героями якого також були коні. Те дійство відбулося у лютому в селі Космачі і спричинило великий резонанс.

Організувати фест у Смодній Вікторові Уличу допомогли друзі. Підтримала задум бізнесмена і його родина. Разом провели кілька толок і підготували велику територію до проведення масового дійства.

Чимало організаційних питань взяв на себе староста села Смодної Михайло Рабинюк. Оригінальну ініціативу схва-

лила Косівська міська рада. Вона надала сцену для концертних виступів, подбала про встановлення біотуалетів, що вкрай важливо на масових заходах.

Солідною складовою аматорського «Огир-фесту» стала науково-практична конференція, організована Національним природним парком «Гуцульщина» на своїй території. Симпозіум мав назву «Кінь у культурі гуцулів» і був присвячений 100-річчю з часу заснування у Косові Спілки конярів гуцульської породи коней.

На церемонії відкриття фестивалю виступив голова Косівської райдержадміністрації – начальник районної військової адміністрації Василь Жмендак. Його привітання, а також молитва і благословення священнослужителів, зокрема отців-деканів, додали дійству урочистості.

Фестиваль відбувся біля Смоднянської школи. Туди господарі привезли своїх коней – вгодованих і лискучих красенів з пишними гривами, наче щойно з перукарні.

Представили такі породи: брабансон (бельгійський вагозов), французькі ваговози – першерон, арден і бретон, РКЗ (польський шаверон), новоолександрівський вагозов (виведений на території України в середині 20 століття).

На фестивалі були й помісні коні (у родословній таких є метиси або чистопородні батьки, або відбулося кілька поколінь змішувань).

Наші невеличкі та витривалі коники-гуцулики чудово виглядали поряд з породистими велетнями і не почувалися чужими на цьому святі.

На фестиваль привезли коней з Косівщини та Прикарпаття, Тернопільської, Львівської, Чернівецької областей, Закарпаття. Один жеребець приїхав аж із Миргорода Полтавської області.

Загалом гості «Огир-фесту» побачили майже 100 коней різних порід, могли

їх добре роздивитися, погладити, сфотографуватися поряд з ними. Дехто зі сміливців наважився сісти в сідло або проїхатися верхи і без нього.

Глядачі захоплено розглядали тварин, спостерігали за змаганнями, які проводили і між кіннями, і з участю азартних глядачів, охочих продемонструвати свою силу.

А в цей час конярі знайомилися, обговорювали питання племінної селекції; умови обміну, купівлі й продажу тварин, записували номери телефонів колег, укладали перспективні домовленості на майбутнє.

Цікаву концертну програму для глядачів підготували творчі колективи та солісти. На повну виклалися ведучі свята – брати Григорчуки.

Діяли майстер-класи, гомонів ярмарок виробів народних майстрів і традиційних гуцульських продуктів. Великий інтерес присутніх викликала гастрономічна частина дійства: гості смакували стравами гуцульської і закарпатської кухні, приготовленими на відкритому вогні.

Важливою складовою фестивалю став збір коштів на підтримку ЗСУ. Найбільшу суму вдалося отримати під час пригощання бограчем за донати.

Організатор дійства Віктор Улич каже, що із скарбничок вилучили понад 150 тисяч грн, в тому числі – 20 доларів США. Усі кошти передали Косівській міській раді, яка знає потреби наших земляків-військових і використовує їх за призначенням. Частину грошей з цієї суми (35000 грн) передали Андрієві Близнюку – відомому «Бородатому токареві», який налагодив у Косові випуск вкрай потрібних речей і запчастин для військових.

Перший «Огир-фест» пройшов більш ніж вдало, тому підприємець Віктор Улич всерйоз подумує про те, щоб зробити його традиційним.

«Кінь у культурі гуцулів» – таку назву мала науково-практична конференція, яка проходила у Національному природному парку «Гуцульщина» в рамках благодійного заходу «Огир-фест» і була присвячена 100-річчю з часу заснування у м. Косові Спільки конярів гуцульської породи коней.

Відкрив конференцію директор НПП, кандидат біологічних наук Юрій Стефурак.

Надзвичайно цікавим був виступ директора Державного підприємства «Конярство України» Юрія Волинця. Він доповів про історію конярства в Україні, його сучасний стан і перспективи розвитку.

Директорка Національного природного парку «Білобережжя Святослава» Вікторія Петренко презентувала матеріали про диких коней Кінбурзької коши. Це нащадки породи мустанг, які ведуть кочовий спосіб життя і тримаються на відстані від людей.

Також цікавою була доповідь завідувачки відділом Яворівського НПП Марії Антоненко про розведення тарпаноподібних польських коників у парку.

Про стан і перспективи розведення коней в НПП «Північне Поділля» доповів його директор Володимир Гордієнко.

Директор НПП «Гуцульщина» Юрій Стефурак зробив презентацію на тему: «Історія, стан і перспективи розведення гуцульської породи коней в Україні. Створення Центру гуцульського коня «Гуцулик» в НПП «Гуцульщина».

Великий інтерес і жваве обговорення викликала презентація заступниці директора НПП «Гуцульщина» з наукової роботи Марії Пасайлюк про досвід роботи Центру гуцульського коня «Гуцулик» НПП «Гуцульщина» з дітьми з інвалідністю.

Декан ветеринарного факультету Подільського державного університету Віктор Горюк разом з докторкою ветеринарних наук, професоркою Юлією Горюк акцентували увагу учасників на актуальності та важливості проведеного заходу і закликали всіх учасників конференції до співпраці.

Під час перерви на каву провели дегустацію кумису філії Дібрівський кінний завод №62 Державного підприємства «Конярство України», – інформує НПП «Гуцульщина».

КАРПАТСЬКА БДЖОЛА – РЯТІВНИЦЯ СВІТУ

Невідомо, хто і коли приписав Альберту Ейнштейну знамениту фразу: «Якщо на Землі зникнуть бджоли, то за чотири роки зникне й людство». Вона наголошує на унікальній важливості бджіл для запилення, існування земного життя, оскільки без них загине багато видів рослин, настане колапс екосистеми

*Віктор ПАПП,
кандидат
сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник;
Степан КЕРЕК,
кандидат
сільськогосподарських наук,
завідувач лабораторії
розведення і селекції
карпатських бджіл;
Павліна КЕРЕК,
молодший науковий співробітник
лабораторії технологічних
та спеціальних заходів
профілактики
захворювань бджіл,
ННЦ «Інститут бджільництва
імені П.І. Прокоповича»,
м Київ.*

Українські Карпати – є частиною великої гірської системи Східних Карпат. Вони охоплюють територію чотирьох областей – Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької та Закарпатської – і простягаються дугою довжиною близько 280 км, з шириною до 110 км. Регіон вирізняється унікальним поєднанням найрізноманітніших природно-кліматичних умов від типового помірно-континентального клімату низовин до гірського клі-

мату полонин. Край характеризується вертикальною поясною ландшафтів із різноманітними екосистемами – лісовими (букові, ялицеві, смерекові праліси), лучними (полонини), водно-болотними та скельними біотопами, де зафіксовано понад половини представників флори та фауни України. Природоохоронні території Карпат становлять понад 28%, і включають близько 1600 об'єктів. Серед них – і чистопорідні карпатські бджоли.

Складний рельєф Карпат і нестійкий гірський клімат сприяли формуванню унікальної породи медоносних бджіл, яким притаманні низка біологічних і господарсько-корисних ознак, властивих лише названій породі. Саме завдяки цим особливостям карпатські бджоли, на відміну від інших порід бджіл, здатні використовувати джерела нектару з гранично низькою цукристістю (менше 8%) та вилітати за нектаром вже при температурі +10-12°C. Окрім змінного вітру, в горах присутній вертикальний рух повітряних мас різної інтенсивності в різний час доби. Продуктивну льотну діяльність по збору нектару їм доводиться здійснювати в умовах різних температурних режимів у підніжжі гір та біля їх вершин. Градієнт температур протягом одного вильоту може сягати понад 15°C.

Незаперечним є факт і швидкої та багаторазової зміни в гірській місцевості погодних факторів, коли протя-

гом 3-5 хвилин придатна для польотів погода може змінюватись на несприятливу. Тому місцеві карпатські бджоли мають особливі мобілізаційні характеристики, що дозволяє їм впродовж світлового дня багаторазово масово вилітати до джерел нектару, активно використовуючи короткотривалі покращення погоди, навіть впродовж дня, використовувати одночасно різні джерела нектару. В гірській місцевості, порівнюючи з рівниною, більш ускладнено орієнтування бджіл на місцевості, що відіймає додатковий час та енергію. Тому адаптогенні характеристики робочих бджіл та інших імаго сім'ї карпатських бджіл більш виражені, ніж у порід, що пристосувались до життя на рівнинній місцевості. Долаючи щодня сумарну дію низки несприятливих факторів, карпатські бджоли набули суми вимушених видозмін, спрямованих на протистояння цим факторам зовнішнього середовища. Такі видозміни виражаються в анатомічних та біохімічних відмінностях, зокрема величині медового зобика (6,5 – 6,9 мм, що дозволяє ефективно збирати нектар навіть із квіток червоної конюшини), інтенсивності функціонування залоз внутрішньої секреції, опушеності поверхні тіла дорослих імаго, їх масі, розмірі білкового тіла, інтенсивності метаболізму, що дозволяють отримувати додатковий ресурс для більш виснажливої діяльності.

Карпатські бджоли здатні збирати нектар в умовах низької освітленості, тому відомі факти їх продуктивного цілодобового льоту в умовах білих ночей на півночі Карелії, або у вечірніх та ранкових сутінках в умовах гірських Карпат.

Карпатські бджоли можуть переносити суворі зими протяжністю понад шість місяців, добре переносять зимівлю на падевому та вересовому медах. Проявляють дуже швидкий весняний розвиток, формуючи продуктивні сім'ї вже на початку травня. У період інтенсивного розвитку сім'ї матка відкладає 1500-2200 яєць на добу, що сумарно по вазі переважає її власну вагу.

Карпатським бджолам немає рівних серед відомих порід бджіл у використанні раннього головного медозбору з білої акації та в якості запилювачів садів.

Вони не схильні до роїння, часто у вулику можуть працювати дві матки – молода з тихої заміни і стара, яка працює паралельно. Карпатські бджоли мають виняткову восковитість (можуть генерувати в рік понад 1,5 кг воску і відбудовувати 18-20 гніздових стільників за сезон) та проявляють відмінну медову продуктивність (в умовах Карпат в середньому близько 25-35 кг товарного меду, в більш щедрих умовах центральної України – від 60 до понад 120 кг). Чистопород-

ним карпатським бджолам характерна суха, або змішана печатка меду на воскових стільниках.

Серед найбільш цінних характеристик карпатських бджіл є їх лагідність. В період медозбору з бджолами можна працювати зовсім без диму та захисної лицевої сітки.

Карпатські бджоли можуть паралельно працювати на багатьох видах рослин, легко і швидко переключаються на нові джерела медозбору. В пошуках нектару вони здатні літати на відстані 5,5-6 км [1-3].

Саме тому увагу до місцевих карпатських бджіл проявляли ще на початку минулого століття. Зокрема, в чеській літературі того часу з'являлись повідомлення про те, що місцеві гірські бджоли Підкарпатської Русі швидко розвиваються навесні, не схильні до роїння і в травні досягають повної сили і дають багато меду не тільки на своїй батьківщині, а й в умовах Моравії, Чехії та Словаччини. Шкільний інспектор і голова товариства пасічників Великого Березного Микола Гайні в своєму нарисі в часописі «Пчеловодство Подкарпатской Руси» ще у 1923 році про карпатські бджоли пише наступне: «...місцева темна чистокровна бджола піде на продаж в Чехію і за кордон, і за неї будуть добре платити» [4].

Систематичні і планомірні дослідження карпатських бджіл розпочалися тільки з середини шістдесятих ро-

ків минулого століття. До когорти науковців, які долучилися до їх вивчення, відносяться десятки видатних постатей, зокрема Ф. Майор (1954), А. Містергазе (1963), І. Давиденко, П. Губа, Й.М. Соляник, І.А. Мерцин, В.П. Пилипенко, В.О. Губін, І.І. Юрик. З 1965 року у м. Мукачево було організовано бджолорозплідник, а у 1989 – відділ селекції і репродукції карпатських бджіл Інституту бджільництва імені П.І. Прокоповича, завідувачем якого став В.А. Гайдар.

На початковому етапі (близько 25 років тому) племінної роботи з карпатськими бджолами створювалися лише їхні лінії. З 1965 по 1975 роки відселекціоновано та успішно випробувано 78, 77 і 198 ліній карпатських бджіл. У результаті було отримано дані, які дають підстави стверджувати, що карпатські бджоли є унікальною породою, яка сформувалася у своєрідних гірських умовах Українських Карпат та вдало акумулювала комплекс цінних біологічних і господарсько-корисних ознак в ході еволюції породи. Створені лінії випробувані у безстільниковому пакетному бджільництві. Отримані результати стали революційними у пакетній справі і дозволили вивести пакетну справу на рівень високорентабельного бджільництва. Згодом успішно апробовано використання стільникових пакетів бджіл, вдосконалено технології матковивідної справи в поєднанні з роз-

Чаклування з карпатськими бджолами; медозбір

робкою чотирьохмісного нуклеусу на $\frac{1}{4}$ гніздової рамки. Зазначені технології до цього часу є базовими для пасік, що спеціалізуються на розведенні карпатських бджіл.

Істотним недоліком класичного лінійного розведення було те, що відібрані лінії розводились, в основному, на одній з рівнинних пасік, що зрештою призвело до їх швидкої втрати і лише бджоли 77 лінії розводились на задовільно ізольованій гірській пасіці [1].

Нові лінії карпатських бджіл № 61, № 62 та № 69 розводились в умовах задовільно ізольованих місцевостей різних районів Закарпаття. Це був час сплеску виробництва маток та пакетів карпатських бджіл. Вперше були отримані та випробувані міжлінійні гібриди карпатських бджіл різного поєднання новостворених ліній. Результати досліджень показали, що потомство від поєднання деяких ліній карпатських бджіл виділяється підвищеною продуктивністю сімей на 27-28% і є важливим фактором отримання значного збільшення продукції при чистопородному розведенні за рахунок використання внутрішньопородної гібридизації.

Попри певний успіх, лінійне розведення і селекція карпатських бджіл за лініями виявили затухання гетерозисного ефекту внаслідок сегрегації генів та втрати життєвої сили прямих нащадків при подальшому розведенні [5].

Тому з 1988 року розпочато роботи з типового розведення карпатських бджіл «Вучківського» типу. В його основу лягли сім'ї відомої 77 лінії та кілька десятків сімей з долини річки Ріка та Мукачівського бджолорозплідника.

Наукове обґрунтування розведення чистопородних бджолиних сімей за типами проведено В.А. Гайдаром та О. Гінзбургом з розробкою в 1998 році програми селекції бджіл в напівзакритій мікропопуляції [6].

Достатня кількість генетичних алелей в групі та природна здатність маток та трутнів уникати близькоспорідного спаровування при природному парванні дозволяє уникати явища інбредної депресії. Тому розведення бджіл за типами дає можливість довготривалого та якісного збереження і покращення цінного генофонду карпатських бджіл. Селекція бджіл за типами обумовлює використання пасік селекційних та пасік генетичного резерву, між якими проходить обмін племінним матеріалом, використання рятункових маточників для найкращої передачі спадкових характеристик сімей та збереження всіх генеалогічних груп типу, за умови бракування невідповідних по екстер'єру та низькопродуктивних [7].

У 1991 році розпочато роботи зі створення заводського типу «Говерла». В його основу лягли бджолині сім'ї відомої 62 лінії карпатських бджіл, а також високопродуктивні бджолині сім'ї, відібрані в різних районах Карпат (Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях, а також зі Словаччини). Робота з селекційною групою сімей проводилась в с. Брестів Мукачівського району, з використанням апро-

бованої програми селекції бджіл в напівзакритій мікропопуляції та методу штучного введення сперми.

Як результат, створено високопродуктивну групу з 90 чистопородних бджолиних сімей, що характеризуються відмінними господарсько-корисними характеристиками [8].

У 2002-2003 роках у результаті пошукових експедицій в Рахівському районі з масиву 240 місцевих бджолиних сімей виділено чотири автохтонні чистопородні сім'ї карпатських бджіл, які лягли в основу генеалогічних груп при створенні карпатських бджіл «Рахівського» типу. Використовуючи методику прискореної оцінки родин за потомством, програму селекції бджіл в напівзакритій мікропопуляції та метод штучного осіменіння, створено новий тип карпатських бджіл [10], що відрізняється високими породовизначальними та цінними господарсько-корисними ознаками. Базова селекційна пасіка розташована в с. Берегуйфолу Берегівського району та нараховує 60 бджолиних сімей.

Роботи зі створення карпатських бджіл типу «Синевир» розпочато з пошукових експедицій 2006-2007 років та продовжено в 2013-2014 роках. У гірських населених пунктах Міжгірської екосистеми на 28 приватних пасіках сумарно оглянуто більше 557 бджолиних сімей. За сукупністю показників фенотипу, етологічними характеристиками виділено 26 автохтонних сімей карпатських бджіл, 14 з яких лягли в основу генеалогічних груп. Селекції типу проводилась в умовах відносно ізольованого гірського точка в с. Вільшани Хустського району на висоті 510 м н.р.м. та на рівнинних точках [10].

На першому етапі селекція типу здійснювалась за вже відомою програмою селекції бджіл в напівзакритій мікропопуляції та методикою штучного введення сперми. З кількісним збільшенням дослідної групи бджолиних сімей розроблено та впроваджено нові селекційні інструменти: «Методику поглибленої консолідації ознак фенотипу» та «Методику розширення генеалогічної гетерогенності типів». Завдяки цьому отримано кращі результати позитивних змін у показниках екстер'єру та досліджених ознаках фенотипу в групі прямих нащадків дослідних бджолиних сімей новостворюваного типу, порівнюючи з традиційною методикою селекції бджіл в напівзакритій мікропопуляції, яка використовувалась раніше.

Комбіноване використання різних селекційних методик дозволяє утримувати необмежені за кількістю групи дослідних бджолиних сімей, ефективно направлено моделювати їх ознаки фенотипу, збільшувати генеалогічну гетерогенність, за рахунок введення нових дослідних бджолиних сімей, підтримувати високі господарсько-корисні ознаки, стало зберігати чистопородність. Наразі дослідна група карпатських бджіл зазначеного типу нараховує 300 бджолиних сімей і одночасно утримується на різних точках.

Сучасні дослідження відселекціонованих типів чистопородних карпатських бджіл з використанням спеціальних технічних засобів та спеціального програмного забезпечення (MorphoXL., Beemorph&Beemetry) [11, 12] дозволили створити породні стандарти на карпатські бджоли загальною, і на окремі типи за ознаками екстер'єру, зокрема виділяти з-поміж інших автохтонні бджолині сім'ї, які походять з Міжгірської, або Рахівської екосистеми.

У співпраці з чеськими колегами з Інституту бджільництва в м. Доле [13] отримано порівняльний дискримінантний аналіз відомих типів карпатських бджіл, що виявив достовірну різницю між ними через відмінність в морфологічних ознаках.

**Пасіка бджіл типу «Синевир»
на кочівлі;
первинний репродуктор
бджолиних маток типу «Говерла»;
територія облітника «Медвежий»**

Отриманий матеріал став додатковим підтвердженням теорії відмінності між типами карпатських бджіл, що були виділені в різний час з географічно віддалених екологічних ніш, утворених басейнами річок. Природні групи бджолиних сімей, відділені одна від одної потужними гірськими хребтами та пересічним рельєфом, розвивались самі в собі, зберігали свою породну автентичність, але набували певних вимушених морфологічних видозмін, спрямованих на краще протистояння та адаптацію до особливостей природного середовища.

Тому отриманий розподіл додатково підтвердив високу ефективність програми селекції бджіл у напівзакритій популяції, оскільки за її допомогою весь цей час на окремих відносно ізольованих гірських точках бджолині сім'ї окремих типів зберегли свою не тільки породну, а й типову автентичність. Накладання інтерпольованих полів морфологічних ознак двох типів карпатських бджіл «Рахівського» та «Говерли» свідчить про певну подібність цих типів, оскільки автохтонний матеріал з різницею близько 40 років відбирався у верхів'ях басейну однієї річки – Тиси.

Проведені генетичні дослідження різних типів карпатських бджіл [14] також виявили достовірну різницю між ними, але виявили їх спільних предків, що є додатковим підтвердженням даних попередніх досліджень породних особливостей за ознаками екстер'єру.

Застосування методу незваженої парно-групової кластеризації за розрахованими дистанціями дало змогу провести аналіз характеру генетичних взаємин між представниками внутріпородних типів карпатської породи у графічному виразі.

Згідно дендрограми, представники типів «Синевир» і «Рахівський» представлено окремими гілками, що свідчить про їх генетичну своєрідність. Бджоли типу «Вучківський» і «Говерла» об'єднані в спільний підкластер, що пояснюється не тільки розрахованим мінімальним показником генетичної дистанції між даними типами, але й додатково підтверджується історичною складовою створення породної групи «Говерла», в основу якої входять лінії маток саме типу «Вучківський», а також втраченої генеалогічної групи бджіл «Колочавського» типу.

**Представники Закарпатської
спілки пасічників
«Срібний край»
на Міжнародному конгресі
з бджільництва в м. Копенгагені
та на науковій конференції
в м. Мукачеві**

Карпатські бджоли типів «Вучківського», «Говерла» та «Рахівського» у 2010 році, наказом № 85/9 Міністерства аграрної політики України, а тип «Синевир» – у 2021 році, наказом № 378 Міністерства аграрної політики і продовольства України, були визнані як селекційні досягнення у тваринництві.

Економічна доцільність широкого використання відселекціонованих типів карпатських бджіл доведена дослідженнями з використання їх простих та складних міждітипових гібридів [15, 16]. Отримані помісі проявляли більшу силу бджолиних сімей на 15-20%, вищу яйценоскість бджолиних маток на 15%, вищу медову продуктивність до 30%, порівнюючи з відповідними формами.

З 2017 року в Закарпатській області, зусиллями науковців та активних пасічників, облаштовано та активно функціонують гірські пункти контрольованого парування бджолиних маток, так звані «облітники». Наразі найбільш відомі – в ур. «Повчове» (с. Верхній Бистрий), ур. «Медвежий» (с. Монастирець), ур. «Ростока» (с. Синевирська Поляна), ур. «Кантина» (с. Синевирська Поляна).

Щороку тут проходять парування сотні спеціально вирощених неплідних бджолиних маток від відібраних бджолиних сімей з трутнями (від підібраних сестринських батьківських бджолиних сімей найбільш відомих селекціонерів). Таким чином, відбувається міграція відселекціонованих генів чистопородних карпатських бджіл на виробничі пасіки Закарпаття та за його межі, покращуючи породні та продуктивні характеристики материнських сімей, які використовуються для масової репродукції та власних потреб на матковивідних та продуктивних пасіках краю.

Порівняно за невеликий проміжок часу, завдяки активній діяльності облітників, регулярному обміну інформацією між пасічниками, проведенні семінарів і конференцій, ситуація з покращенням породних та продуктивних

характеристик карпатських бджіл в Закарпатті значно покращилась. Заслужена слава та попит на карпатські матки та пакети бджіл, попри військовий стан і економічну кризу, невпинно зростає.

Для довготривалого збереження чистопородних карпатських бджіл в Закарпатській області лабораторією розведення і селекції карпатських бджіл науково обґрунтовано та розроблено методичні рекомендації зі створення і забезпечення функціонування суцільного масиву карпатських бджіл, які базуються на фундаментальних дослідженнях та теоретичних обґрунтуваннях синтетичної популяційної біології, в якій викладені закономірності життя живих організмів в межах популяцій, як структурної одиниці організації, еволюції та життя видів, зокрема в межах окремої природної екологічної ніші, але через призму дії суми антропогенних факторів [17].

При розробці методичних рекомендацій по створенню та забезпеченню функціонування суцільного масиву карпатських бджіл враховано дослідження науковців в розділі популяційної біології, методичні розробки лабораторії розведення і селекції карпатських бджіл ННЦ «Інститут бджільництва імені П.І. Прокоповича», можливості сучасного вітчизняного та європейського програмного забезпечення для дослідження породності бджіл, європейський та світовий досвід селекції та збереження медоносних бджіл.

З 2021 року в Міжгірській екосистемі впроваджено концепцію популяційного їх збереження через створення суцільного масиву у визначеній екологічній ніші. Даний вид природоохоронної діяльності проводиться в тісній співпраці з НПП «Синевир» та втілюється на базі семи виділених населених пунктів (с. Вільшани, с. Мерешор, смт Колочава, с. Негровець, с. Синевир, с. Синевирська Поляна, с. Свобода), що розташовані у визначеній гірській екологічній ніші. Проект об'єднав близько 30 приватних пасік, на яких утримують близько 350 бджолиних сімей. Науковцями та активними місцевими пасічниками здійснюється послідовна та спрямована діяльність, яка, зокрема, включає проведення численних семінарів та тренінгів з місцевими пасічниками для підвищення їх освітнього та практичного рівня пасічництва.

Для забезпечення ефективного збереження та покращення чистопородних карпатських бджіл в Чорнорічансько-

му лісництві у віддаленому гірському урочищі створено популяційний пункт природного парування бджолиних маток «Кантина». Тут щороку проходить парування понад ста неплідних бджолиних маток, які успішно використовуються пасічниками суцільного масиву для заміни маток групи бракування, низькопродуктивних та для кількісного розширення пасік.

Позитивний досвід популяційного збереження чистопородних карпатських бджіл Міжгірської екосистеми є відмінним прикладом для наслідування не тільки в інших екологічних нішах Закарпаття, перш за все Рахівського району, але і для збереження степових та поліських бджіл України.

Закарпаття багате не тільки унікальною карпатською бджолою, але і надзвичайно цінними гірськими і навіть дещо екзотичними медами. Саме ця унікальність меду із Закарпаття стала головною концепцією багаторічної діяльності громадської спілки «Закарпатська спілка пасічників «Срібний край», яка об'єднує 8 громадських організацій пасічників краю. Починаючи з 2019 року, проводились роботи з підготовки пакету документації та спеціальних досліджень оригінальних закарпатських медів для проведення реєстрації географічного зазначення «Мед Закарпаття».

Зусилля активістів спілки увінчалися отриманням в листопаді 2024 року виписки про реєстрацію бренду ГЗ «Мед Закарпаття» в УКРНОІВ. Таким чином, вперше в Україні громадська спілка пасічників стала офіційним бенефіціаром географічного зазначення. Пройдений непростий шлях з реєстрації ГЗ відкрив пасічникам Закарпаття шлях до міжнародної грантової допомоги. Успішна співпраця з Продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних націй ФАО дозволила більш ніж 130 пасічним господарствам Закарпатської області якісно модернізувати свої пасіки, придбавши сучасне обладнання для первинного виробництва.

Численні семінари, навчально-методичні тренінги, конференції та участь в Міжнародному конгресі «Апімондія 2025» за час співпраці з ФАО стали нормою громадського життя пасічників Закарпаття, значно підвищили освітній та професійний рівень активних та наполегливих пасічників.

Проте не всі змогли, або захотіли скористатися можливостями грантової допомоги. На заваді стали і недостатня обізнаність з сучасними технічними засобами комунікації і певні побоювання, і властива інертність – нічого не змінювати в своїй роботі і житті. Попри все, діяльність ГС ЗСП «Срібний край» проявила позитивний вплив на професійне зростання пасічників, дала всім бажаючим відмінний інструмент для просування оригінальних медів Закарпаття на ринок України, Європи та світу.

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати:

1) в окремих екологічних нішах Українських Карпат до цього часу збереглися оригінальні автохтонні карпатські бджоли (*apis mellifera carpathica*), які акумулювали в собі унікальний комплекс цінних біологічних і господарсько-корисних ознак;

2) чистопородні карпатські бджоли потребують особливої уваги і додаткової охорони зі сторони держави, оскільки відрізняються від поширених в Європі бджіл і є невід'ємним та важливим елементом екосистеми Карпат;

3) використання чистопородних карпатських бджіл для масової репродукції та виробництва ГЗ «Мед Закарпаття» проявляє значний економічний ефект, формуючи експортноорієнтовану групу товарів Закарпаття.

Незважаючи на військовий стан, складні економічні умови та виклики сьогодення, необхідно примножувати славу чистопородних карпатських бджіл та дбати про їх збереження. Лише в спільній благородній праці досягнемо успіху.

Закарпатська область

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдар В.А., Керек С.С., Мерцин І.І. Значення виділення, вивчення, удосконалення та збереження чистопородних бджіл гірського масиву Закарпаття в його економіці і не тільки. Бджільництво. 2010. №24. С. 86–92.
2. Пилипенко В.В. Історія дослідження карпатських бджіл. Львів: ТзОВ «Редакція «Український пасічник», 2019. С. 42–59.
3. Поліщук В.П., Гайдар В.А., Головецький І.І., Корбут О.В. Пасіка та її продукти. Київ: Версо. 2025. С. 61–92.
4. Гайни Н. Пчеловодство Подкарпатской Руси. Ужгород. 1923. 243 с.
5. Керек С.С. Ефективність використання гібридів карпатських бджіл. Нуковий вісник Аграрного університету. Київ. 2006. №94. С. 93–99.

6. Гайдар В., Гінзбург О. Селекція карпатських бджіл у напівзакритій мікропопуляції. Український пасічник. № 9. 1998. С. 2–4.

7. Гайдар В.А. Бондарчук Л.І., Кірман А.І. Карпатські бджоли типу «Вучківський». Український пасічник. 2000. № 9. С. 5–7.

8. Бондарчук Л.І., Гайдар В.А., Пилипенко В.П., Поляк Й.С. Карпатські бджоли гірських пасік Інституту бджільництва ім. П.І. Прокоповича. Пасіка. 1996. № 8. С. 22–24.

9. Мерцин І.І. Селекція бджіл Рахівського типу в Закарпатській області Науковий вісник національного аграрного університету. № 94. 2006. 69–78 с.

10. Гайдар В.А. Папп В.В. Створення нового типу карпатських бджіл – «Синевир». К.: Бджільництво. Міжвідомчий тематичний науковий збірник. 2010. № 44. С. 92–102.

11. В.В. Папп, С.С. Керек, Е.І. Кейль, В.А. Гайдар. Поглиблена морфологічна та породна характеристика існуючих типів карпатських бджіл, їх диференціація за допомогою програмного забезпечення «Veemorph». Сільський господар № 12, 2013. С. 25–31.

12. Доскоч І.М., Довгунік І.А., Керек С.С. Застосування прикладної комп'ютерної програми визначення породності медоносних бджіл MorphoXL. Технології виробництва, переробки і контролю якості продукції бджільництва. За заг. ред. д-ра с.-г. наук, проф. Постоєнка В.О. Київ: ТОВ «Видавництво Ліра-К». 2023. С. 43–70.

13. Веселы В., Титера Д.. Карпатская пчела в Чешской республике. Пчеловодство. 1997. №3. С. 61.

14. Папп В.В., Метлицька О.І., Палькіна М.Д. Генетичні особливості популяції карпатських бджіл чотирьох провідних типів. Розведення і генетика тварин. № 53. С. 228–235.

15. Керек С.С., Кейль Е.І., Керек П.М., Кірман-Байза А.А., Мерцин І.І. Вивчення доцільності селекції містипових гібридів карпатських бджіл за участю типів Рахівський та Вучківський. Бджільництво України. 2021. Том 1, №6.

16. Керек С.С., Папп В.В., Кірман-Байза А.А., Керек П.М., Мерцин І.І. Використання складних містипових гібридів карпатських бджіл у товарному виробництві. Технології виробництва, переробки і контролю якості продукції бджільництва За заг. ред. д-ра с.-г. наук, проф. Постоєнка В.О. Київ: ТОВ «Видавництво Ліра-К». 2023. С. 6–16.

17. Папп В.В., Кірман-Байза А.А., Керек П.М., Мерцин І.І., Керек С.С. Створення та забезпечення функціонування суцільного масиву карпатських бджіл Міжгірської екосистеми. Технології виробництва, переробки і контролю якості продукції бджільництва. За заг. ред. д-ра с.-г. наук, проф. Постоєнка В.О. Київ: ТОВ «Видавництво Ліра-К». 2023. С. 17–31.

Євгенія МЕЛЕШ,
провідний інженер
науково-дослідного відділу
та міжнародної співпраці
Карпатського
біосферного
заповідника,
м. Рахів

1. КРУТИГОЛОВКА – ПТАХ 2025 РОКУ

1 квітня у світі відзначали Міжнародний день птахів. Це свято, головною метою якого є привернення уваги до охорони пернатих та їхнього середовища проживання.

Починаючи з 1994 р., Українське товариство охорони птахів (Bird Life Ukraine) щорічно обирає серед пернатих «Птаха року». Традиція допомагає привернути увагу до певного виду, більше дізнатися про його спосіб життя та залучити громадськість до вивчення та охорони обраного виду. Тож у цьому році фаворитом – «Птахом року – 2025» – стала крутиголовка.

ОПИС ПТАХА

Крутиголовка (*Jynx torquilla* L.) – унікальний серед представників родини дятлових (*Picidae*), що вирізняється своїм незвичайним зовнішнім виглядом, поведінкою та способом життя. Птах широко поширений у Європі, Азії та в різних частинах Північної Африки. В Україні мешкає на території Полісся, лісостепу, гніздиться у Прикарпатті та на Закарпатській рівнині. Спостерігається на території Угольського та Широколужанського природоохоронних науково-дослідних відділень Карпатського біосферного заповідника.

Забарвлення верхньої частини тіла – коричнево-сіре, з чорними повздовжніми й дрібними темними та світлими плямками, що нагадують кору дерева і допомагають майстерно маскуватися. Знизу тіло – білувато-жовте, з темними плямками і тонким поперечним чорним візерунком.

Головна «візитівка» крутиголовки – її здатність скручувати шию, імітуючи змію, що допомагає їй відлякувати хижаків. У таких ситуаціях птах також

ЛІТАТИ І ПОВЗАТИ

ЩОДЕННИК НАТУРАЛІСТА

2. ЗМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Щороку з початком літа ми все частіше стикаємося з різними представниками плазунів, зокрема зміями. Тому пропонуємо ближче познайомитись з цими тваринами та дізнатись більше про їхні біоморфологічні особливості, поширення, спосіб життя тощо.

На території Карпатського біосферного заповідника поширені 5 видів змій: вуж звичайний та водяний, полоз лісовий, мідянка звичайна, гадюка звичайна.

Вуж звичайний – змія до 1,5 м задовжки. Характерною ознакою є те, що на голові має дві яскраві оранжеві або жовті плями – «вушка». Зазвичай вуж – сірий, бурувато-сірий або чорний, іноді з темним візерунком. Знизу – сіруватий, з чорними плямами. Це найпоширеніша змія на всій території України. Живе в різних місцях, але найчастіше у вологих, біля води. Добре плаває і пірнає. Прокидається від зимової сплячки у квітні. Живиться переважно жабами та іншими земноводними. Ховається на зиму пізно восени. Зимує в норах, під корінням тощо.

Вуж водяний – теж 1,5 м задовжки, черево, як правило, помаранчевого або червоного кольорів, з чорними, розміщеними у шаховому порядку плямами. Зрідка цей вид вужів буває однобарвним і навіть чорним. Він має дуже виразний шаховий візерунок та у нього відсутні жовті «вушка».

Прокидається від зимової сплячки у квітні. Поширений у степовій зоні та Закарпатті. Зрідка зустрічається в деяких південних районах лісостепу. Живе у воді або недалеко від неї. Чудо-

сичить, настовбурчує пір'я і виглядає напрочуд загрозливо. За цю здатність у народі її часто називали сичем чи сичаком. В українській культурі крутиголовка має багато народних назв: крутиголов, скрутиголовець, закрутиголова, крутиголовок, крутій, крутиголова, гівгор, гівгач, кривов'яз, крутиглав, крутоглавка тощо.

ВИВІД ПТАШЕНЯТ

Ці птахи, на відміну від більшості дятлів, на початку вересня мігрують в Африку або в Південну Азію. В Україну повертаються у квітні. Гнізда роблять в покинутих дуплах або штучно створених шпаківнях. Інколи, обмилувавши певне дупло, крутиголовка може безжалісно вигнати з нього хазяїна й викинути його яйця або вбити пташенят.

Крутиголовки – моногамні птахи. Роблять кладку з 9-10 білих яєць, у травні. Насиджує переважно самка 11 днів. Коли з'являються пташенята, самець і

самка разом доглядають за потомством. Пташенята починають літати через 18-20 днів і вже в червні покидають гніздо.

ХАРЧУВАННЯ

Раціон птаха складається переважно з мурашок та їхніх личинок. Довгий липкий язик допомагає діставати комах із ґрунту чи з-під кори дерев, що робить крутиголовку справжнім «мураходом» серед птахів. Вона виконує важливу екологічну функцію, регулюючи популяції мурашок у своєму середовищі.

ОХОРОНА

Чисельність крутиголовки скорочується через погіршення кормової бази, зокрема в результаті використання людиною пестицидів, руйнування місць для гніздівлі і високої смертності під час перельотів. Птах перебуває під захистом Бернської конвенції.

**Вуж звичайний;
полоз ескулапів;
мідянка звичайна;
гадюка звичайна**

во плаває і пірнає. Вуж водяний багато часу проводить у воді, де полює. На суші його можна зустріти на плоских каменях, гілках чагарників і дерев, де він гріється в сонячних променях, щоб перетравити їжу. Ночує на березі. Для цього він вибирає собі нори гризунів, пустоти під каменями, деревами або покинуті гнізда водоплавних птахів. Він прив'язується до свого притулку і завжди повертається ночувати в одне й те ж саме місце. Вночі та рано-вранці змія практично неактивна. У разі небезпеки може прикинутися мертвою. Живиться переважно дрібною рибкою, рідше земноводними та їх пуголовками, а також на суші водяний вуж ловить ящірок, мишей та комах. На зимівлю ховається наприкінці вересня.

Нерідко водяного вужа вважають отруйним та називають гадюкою. Цей міф виник через те, що у водяних вужів немає властивих їм жовтих «вушок» на голові, а вздовж тіла у них у шаховому порядку розташовані плями. Тож коли ви бачите у воді плазуна, варто пам'ятати, що це вуж. Загалом усі вужі – це мирнолюбні та неотруйні змії, які ніколи не нападуть, якщо їх не чіпати.

Полоз лісовий або ескулапів – одна із найбільших змій в Європі, загальна довжина її тіла може сягати близько 2,8 м, хоча зазвичай становить 0,9-1,6 м. Зверху полоз однотонний, від різних відтінків оливкового, бурого чи сірого кольорів – до майже чорного, нижня сторона – жовтувата або білувата, з чорними плямами. По боках голови ззаду є жовтуваті плями. Молоді полози мають кілька поздовжніх рядів темних плям.

Поширений у Закарпатті, Прикарпатті та деяких районах південного заходу України. Живе в листяних лісах, нерідко в чагарниках, особливо там, де є кам'яні розсипи або виходи скель. Охоче заселяє руїни і покинуті будівлі. Зазвичай трапляються лише поодинокі особини. Добре лазить по деревах і кущах. Від зимової сплячки прокидається в травні. Теплолюбний вид, веде денний спосіб життя, однак у спеку ховається. Живиться дрібними гризунами, але іноді полює й на інших дрібних тварин. На зимівлю ховається у вересні.

Полоз лісовий не отруйний. В Україні вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Включений до Червоної книги України з природоохоронним статусом «зникаючий». Охороняється у Карпатському біосферному заповіднику. У багатьох місцях популяції виду перебувають у загрозливому стані або зникли. Причина зменшення чисельності – браконьєрські вилови для утримання в тераріумі та негативний вплив людини на довкілля.

Мідянка звичайна – змія середніх розмірів, до 70 см завдовжки. Знизу червонувато-жовта, з мідним відтінком. Самки зверху сірі або буруваті-сірі. Характерною ознакою мідянки є візерунок на голові, що нагадує корону.

Поширена по всій Україні. Тримається переважно сухих місць. Зустрічається на узліссях листяних лісів, сонячних галявинах, серед заростей чагарників тощо. Ховається переважно в норах або під камінням. Веде денний спосіб життя. Прокидається від зимової сплячки наприкінці квітня. Живиться переважно ящірками, іноді полоз на мишей, змій. Зимує під камінням або в норах. На зимівлю ховається на початку жовтня.

Вид включений до Червоної книги України з природоохоронним статусом «вразливий», а також перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II) та на багатьох територіях природно-заповідного фонду. Серед населення існує помилкова впевненість щодо надзвичайної отруйності виду, в результаті чого мідянки знищують при будь-якій нагоді.

Жодна з вищезазначених змій не є отруйною і небезпечною для людини. В Закарпатті тільки одна отруйна змія – це гадюка звичайна.

Гадюка звичайна – середніх розмірів змія, довжина її, як правило, не перевищує 0,5 м. Тіло відносно товсте. Голова округло-трикутна, чітко відмежована від шиї. Зіниця вертикальна. Верх тіла бурий, сірий, коричневий, з чіткою темною зигзагоподібною поздовжньою смугою, яка може мати вигляд ряду з'єднаних між собою ромбових плям. Нерідко зустрічаються чорні гадюки. Отже, характерними ознаками гадюки звичайної є зигзагоподібний візерунок вздовж спини, округло-трикутна голова, вертикальна зіниця.

Поширена на Поліссі, у Карпатах і лісостепу. Полозє вночі, вдень сидить у схованці або гріється в затишному місці. Влітку сховищем для гадюк служать нори різноманітних тварин, пустоти в гнилих пенях і поміж камінням, кущі, копиці сіна тощо. Гадюки можуть поселятися в покинутих будівлях. Прокидається від зимової сплячки наприкінці березня. Живиться дрібними гризунами, землерийками, жабами тощо. Ховається на зимівлю наприкінці жовтня.

Більшість разів, коли змія вкусила людину, стається випадково. Приміром, коли людина сіла, наступила на плазуна або схопила його рукою. Плазуни мають низку засобів захисту, окрім укусів. Приміром, вони можуть вдавати мертвих, шипіти, звиватися, смердіти тощо. Та передусім змії намагаються втекти від людини.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ВКУСИЛА ЗМІЯ ?

Після укусу на ураженому місці спостерігається болючий набряк з множинними дрібними крововиливами. Отрута швидко вражає життєво важливі системи організму людини: з'являється загальна слабкість, тиск сильно знижується, виникає головний біль, задишка, запаморочення, набряк тканин та запалення лімфатичних вузлів.

Згідно з рекомендаціями Центру громадського здоров'я МОЗ, у випадку укусу одразу ж викличте «швидку допомогу», намагайтесь якнайшвидше потрапити до лікаря, щоби отримати необхідну допомогу. Якщо транспортування до лікарні вимагає певного часу, надайте домедичну допомогу постраждалому:

1. Зберігайте спокій і стежте, щоби постраждалий менше рухався.
2. Звільніть уражену частину тіла від одягу, взуття, прикрас тощо.
3. На місце укусу накладіть стерильну пов'язку з антисептиком.
4. Дайте постраждалому воду – при укусі змії важливо багато пити.
5. Якщо є аптечка, дайте постраждалому 1-2 таблетки ліків від алергії.
6. При транспортуванні покладіть уражену кінцівку на підвищення.
7. Якщо є така можливість, прикладіть до рани лід, обгорнутий у тканину.

ЯК ВБЕРЕГТИСЯ ВІД УКУСІВ ЗМІЙ?

Одягайтесь відповідно, перевіряйте місце привалу, не торкайтесь непевіровіровених предметів руками.

Якщо ви все ж таки зустрілися із плазуном, не робіть різких рухів, адже, як правило, змія просто не побачить нерухомий об'єкт. Краще завмерти й чекати, доки гадюка відповзе, або без різких рухів відійти вбік.

ЗНАЧЕННЯ ПЛАЗУНІВ

Плазуни відіграють важливу роль у природі, зокрема регулюють чисельність гризунів, які можуть завдати значної шкоди сільському господарству чи переносити інфекційні хвороби. А також комах... Змії є частиною раціону низки птахів. У медицині широко використовується отрута змій, наприклад, при виготовленні лікувальних мазей. Також є основою для виготовлення препаратів протисудомної дії, при захворюваннях нервової системи, при мігрені, неврозах, гіпертонії, ревматизмі та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас гніздових птахів України. / [Кузьменко Т.М., Струс Ю.М., Бронсков О.І., Банік М.В., Шидловський І.В., Весельський М.Ф., Редніков К.О., Грищенко В.М., Гаврилюк М.Н., Гайдаш О.М., Журавчак Р.О., Кузьменко Ю.В., Матвеев М.Д., Полуда А.М., Пекло О.М., Скирпан М.В., Химин М.В., Яковлев М.В., Козицький І.В., Яремченко О.А.]; за заг. ред. Полуди А.М., упорядник Лук'янчук З.Є. – К.: Українське товариство охорони птахів, 2021. – 296 с., мал.
2. Воїнственський М.А. Птахи – Київ. «Радянська школа» – 1984 р. – 304 с.
3. Українське товариство охорони птахів.
4. Цвєлих О.М. Шкільний визначник хребетних тварин – Київ. «Радянська школа» – 1983 р. – 256 с.
5. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника / Кол. авт., ред. рада: Мовчан Я.І., Гамор Ф.Д., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дудка І.О., Загороднюк І.В. – К.: Інтереконцентр, 1997. – 711 с.

*Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальниця редакційно-
видавничого відділу наукових
та науково-популярних видань
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

Ще в сиву давнину помічено, що місця, де росте багато ялівцю, інтенсивно відвідують виснажені і хворі тварини. Мабуть, не випадково в Північній Америці індіанці для лікування туберкульозу шкіри, кісток і суглобів поміщали хворих людей у зарості цієї рослини, де повітря було насичене цілющими фітонцидами. А під час найстрашніших епідемій і холери житла обкурювали гілками ялівцю. Багато народів вважали його символом вічного життя, перемоги над смертю. В оберегову силу ялівцю вірили і в Давній Греції та Римі. Ще з часів Київської Русі гілки ялівцю, які освячували у церкві, закладали за образами в будинках та закріплювали під стелею у хлівах, бо їх вважали оберегами від злих духів. Насінини ялівцю носили на тілі як оберег, що захищає від змій. І в наш час він високо цінується як лікарська та харчова рослина.

До того ж нещодавно ялівець визнано найстарішим чагарником Європи, якому вже 1647 років. Він росте у фін-

ській Лапландії, пише – Express. Учені дослідили дерево і виявили, що воно не просто найстаріше у Європі, але й вистояло з часів Римської імперії – з 378 року нашої ери. Попри те, що його стовбур має лише 10 сантиметрів у діаметрі. Таким є відкриття дослідника з університету Падуї, лісового еколога, професора Марка Каррера. Це робить ялівець не лише найстарішим чагарником на планеті, але й найстарішою деревною рослиною в Європі, вік якої визначений за результатами аналізу річних кілець. Подібні роботи допомагають краще зрозуміти, як рослини адаптувалися до змін клімату протягом тисячоліть, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних кліматичних викликів.

ЗВІДКИ ПОХОДИТЬ НАЗВА РОДУ?

Щодо походження латинської назви існує дві версії. Згідно з першою, у ялівця дуже колоча хвоя, тому його наукова назва *Juniperus*, що означає «колочий». За другою версією, її пов'язують з латинським словом «junior», що означає «молодший». Це пов'язано з тим, що на його гілках одночасно знаходяться стиглі синьо-фіолетові, м'ясисті, дозрілі шишки минулого року та недостиглі, зелені – поточного року. Українська ж назва «ялівець» пов'язана з повір'ям, що

нібито корова, що з'їла ялівець, залишиться яловою, тобто не дасть приплоду. З інших народних назв поширені й такі: яловець, жереп, женепир, тетеревиний куш, тетеревині ягоди, ялинець, ядровець та ін.

ПОШИРЕННЯ

До роду Ялівець (яловець) належить близько 70 видів. В Україні поширені вісім видів, на території Карпатського біосферного заповідника – три: ялівець звичайний, я. сибірський та я. козацький. Ялівець звичайний (*Juniperus communis* L.) поширений у Кузій-Трибушанському, Свидовецькому та Угольсько-Широколужанському заповідних масивах. У природних умовах він росте серед скель, каміння, переважно у нижньому гірському поясі, але місцями підіймається до верхньої межі лісу. Схожий до ялівцю звичайного ялівець сибірський (*Juniperus sibirica* Burgsd.), поширений у Кузій-Трибушанському, Свидовецькому, Чорногірському, Мармароському та Угольсько-Широколужанському масивах: на верхній межі лісу і в субальпійському поясі, місцями утворює зарості на значних площах. Відомі два місцезнаходження ялівцю козацького (*Juniperus sabina* L.) в Угольсько-Широколужанському масиві, де він росте на вапнякових скелях, та Кузій-Трибушанському.

ЯК РОЗПІЗНАТИ ЦІ РОСЛИНИ. ЯКІ ЇХ МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ?

Ялівці – вічнозелені дерева або кущі, інколи сланкі, з родини кипарисові. Різні види близькі між собою як за морфологічними, так і за біологічними особливостями. Це дводомні, рідко однодомні рослини. Вони утворюють мікростробіли (пилкові шишки) та мегастробіли (насінневі шишки). Після запліднення луски жіночої (насінневої) шишки зростаються і утворюють соковиту зелену шишку округлої форми. Наступного року вони стають темно-фіолетовими з сизим нальотом. На рослині одночасно є шишки двох років. Всередині шишки може бути від 1 до 12 насінин. Насіння коричневе, з твердою оболонкою. Шишки ялівцю їстівні, цукристі, при розтиранні виділяють своєрідні смолисті і дуже пахучі фарбувальні, дубильні та інші речовини.

ЯЛІВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Це дерево (до 12 м заввишки) або кущ (до 3 м заввишки) з конусоподібною чи яйцеподібною кроною. Пагони слаборебристі, тонкі, коричневі. Хвоя лінійно-ланцетна, 10-15 мм завдовжки, голкоподібна, колюча, зібрана в пучках по 3 шт., сизо-зелена, зверху з білою смугою. Вони зберігаються на гілках протягом чотирьох років. Дозрілі шишки кулясті, смолисті, темно-сині, із сизуватим нальотом, солодкуваті. Дозрівають 2-3 роки. Всередині шишки міститься 1-3 насінини, яйцеподібні чи конічні, бурі.

ЯЛІВЕЦЬ СИБІРСЬКИЙ

Дещо відрізняється від ялівцю звичайного. Це приземкуватий, сланкий кущ (20-50 см заввишки), дводомний. Пагони тригранні, товсті, міжвузля вкорочені. Хвоя 4-8 мм завдовжки, голчаста, гостра, не дуже колюча, жолобкувата, з однією світлою смужкою зверху. Дозрілі шишки приплюснуті чи майже кулясті, чорні, з сизим нальотом.

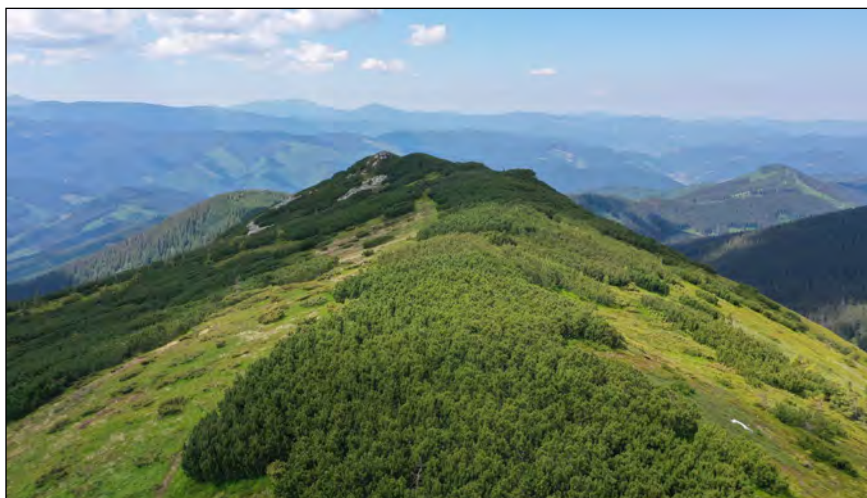
ЯЛІВЕЦЬ КОЗАЦЬКИЙ

Це кущ (1-1,5 м заввишки), дводомний. Пагони округлі, темно-зелені, з неприємним запахом, отруйні. Хвоя не колюча, лускоподібна, дрібна, 1-2 мм завдовжки, теж з неприємним запахом, отруйна. Дозрілі шишки сплюснуто-кулясті, чорно-сині, з сизим нальотом, дрібні, 5-7 мм завдовжки. Дозрівають на другий рік. У шишці міститься дві і більше насінин овальних, із гранями. Розповсюджують насіння ялівців птахи і звірі, які живляться соковитими, стиглими шишками.

Ці рослини виділяють велику кількість фітонцидів. Так, вчені підраховали, що ялівець виділяє їх у шість разів більше, ніж ялина. Встановлено, що 1 га ялівцевих заростей влітку за один день виділяє до 30 кг летких речовин, які вбивають шкідливі мікроорганізми. Завдяки наявності фітонцидів шишки ялівця, які часто називають шишкоягодами, мають лікувальні властивості. Відомо, що їх використовували з сивої давнини у вигляді настою, відвару, екстракту та порошку при різних захворюваннях. Ялівець козацький, на відміну від спорідненого до нього ялівцю звичайного, – отруйна рослина, в їжу його не вживають.

ЗАВДЯКИ ЯКИМ РЕЧОВИНАМ ЯЛІВЕЦЬ Є ЛІКУВАЛЬНИМ?

Ялівець використовують в народній і науковій медицині. Всі органи рослини містять ефірну олію, проте найбільше її в шишках – близько 2%. Ефірна олія складається з терпенів, 40% цукрів, 5% лейкоантоціанів, флавоноїдів, органічних кислот (яблучна, мурашина, оцтова), смолистих речовин, мінеральних солей, воску та ін. А ще до того ж у шишках міститься зола, макроелементи (K, Ca, Mg, Fe), мікроелементи (Mn, Cu, Zn, Cr, Al, Se, Ni, Sr, Pb, B) та накопичуються Se, Ni. У корі є дубильні речовини (до 8%); у хвої – каротин, вітамін C та ін.

КОРИСНІ ВЛАСТИВОСТІ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У НАУКОВІЙ МЕДИЦИНІ

Використовують шишки ялівця переважно як сечогінний, відхаркувальний і дезінфекційний засіб. Так, галенові препарати шишок підвищують секрецію шлункового соку та перистальтику кишок, мають жовчогінну дію. Нагадаємо, що галенові препарати отримали свою назву на честь давньоримського лікаря Клавдія Галена, який вивчав лікарські засоби та їх переробку. Ці препарати включають екстракти, настої, відвари та інші форми, які виготовляють з рослинної та тваринної сировини.

Ефірною олією ялівця лікують неврагичні, ревматичні захворювання та подагру, використовують в розчині для лікування ран і виразок. Ба більше: рослину застосовують для втирання як безпечний і відвертальний засіб при ревматичних болях у вигляді спиртового розчину або у вигляді мазі. Ефірна олія і терпени, які містяться в ній, посилюють фільтрацію в ниркових клубочках і гальмують зворотну реабсорбцію іонів натрію і хлору в звивистих каналцях нирок. Є вказівки про лікування ефірною олією ялівцю захворювань шкіри, у тому числі і злоякісного походження.

Настій або відвар із шишок приймають при захворюваннях дихальних шляхів для розрідження і відходження мокротиння. Їх рекомендують при серцевих набряках. Вони дещо збільшують виділення молока у годуючих матерів. Для покращення якості складу крові рекомендують щоденно натщесерце жувати шишки. Есенцію із свіжих зрілих шишок використовують в гомеопатії. А у ветеринарній практиці водним відваром шишок ялівця виводять комах, які паразитують на тілі домашніх тварин. З ялівцевої живиці добувають віск, цілющий бальзам, смолу, а також ефірну олію.

ЗАСТОСУВАННЯ У НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ

Народна медицина використовує для лікування шишки, кору, хвою, молоді гілки і коріння. Ефірна олія із шишок застосовується головним чином для втирання при паралічі кінцівок, не-

врагії, подагрі, а настоянка – при захворюваннях видільної та статеві системи, відвар із них – при цинзі, настоянка із кори і коренів – при артритах. Із відвару шишок і гілок роблять ванни при ревматизмі та вмивають обличчя при рожевих вуграх. Іноді застосовують зрілі шишки по декілька штук в день для покращення апетиту і як жовчогінний засіб.

ПРОТИПОКАЗАННЯ

При тривалому застосуванні препаратів ялівцю може подразнюватися паренхіма нирок. Тому вони протипоказані при запальних захворюваннях нирок, виразці шлунку і дванадцятипалої кишки та гострих гастритах. Наголошуємо на важливості консультацій з лікарем при будь-якій недугі, щоб уникнути небезпечних наслідків самолікування!

ЗАГОТІВЛЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Гілки ялівцю люди здавна використовували для запарювання діжок перед солінням огірків, помідорів, капусти. Їх клали на дно, наливали оріп, кидали розпечене каміння і накривали щільною тканиною. Деревина ялівцю міцна, з вузькими річними кільцями, смолиста, стійка до гниття і шкідників. Використовують її для будівництва споруд, кораблів, виготовлення меблів, сувенірів, в автомобільній промисловості тощо.

Ялівець – дуже цінна деревна порода і заслуговує на широке впровадження у парки, захисні лісонасадження тощо. Всі його види ростуть дуже повільно. Він не боїться морозів і посухи, росте на порівняно бідних ґрунтах. Ці рослини збагачують ґрунт на поживні речовини і покращують його структуру. Хвоя ялівцю після опадання швидко перегниває, бо в ній активно розвивається корисна мікрофлора.

Розмножується яловець насінням, яке потрібно стратифікувати, а також зеленими живцями. Вирощені саджанці використовують переважно для озеленення міст та сіл. Цінуються у зеленому будівництві плакучі, сланкі, пірамідальні, колоноподібні форми. Культивуючи ялівець, необхідно

пам'ятати, що це порода світлолюбна, боїться забруднення повітря димом, вихлопними газами і відходами промислових підприємств. У шишці міститься дві і більше насінин овальних, із гранями.

Заготовляють восени тільки стиглі шишки. Сушать їх на свіжому повітрі під наметом або на горіщі. Не рекомендується сушити в печах. Добре висушені шишки можна зберігати 3 роки. Рекомендують зрілі шишки заготовляти протягом вересня-жовтня, їх струшують рукою на розстелену попередньо тканину. Оббивати пащею куці не слід, оскільки це призводить до осипання незрілих шишок та хвої. Забороняється зрізати гілки. До рослин, які мають корисні властивості, як і загалом до всіх рослин, слід ставитися з турботою, не пошкоджувати їх!

ЛІТЕРАТУРА

1. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника / кол. авт., ред. рада: Мовчан Я.І., Гамор Ф.Д., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дудка І.О., Загороднюк І.В. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – 711 с.
2. Вакулюк П.Г. Оповіді про дерева. – К.: Урожай, 1991. – 296 с.
3. Дендрологія: Підручник. – Львів: Апіорі, 2008. – 656 с.: іл.
4. Живі смарагди України: Оповіді про рослини / редактор В.П. Бусол. – К.: Монод, 1990. – 224 с.
5. Кархут В.В. Жива аптека. – Київ: Здоров'я, 1992. – 312 с.
6. Комендар В.І. Лікарські рослини Карпат. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. – 501 с.
7. Лікарські рослини: енциклопедичний довідник / від. ред. А.М. Гродзинський. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, Український видавничо-комерційний центр «Олімп», 1992. – 544 с.
8. Флора Українських Карпат / В.І. Чопик, М.М. Федорончук. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2015. – 712 с.
9. Europe's 'oldest tree' that was born during Roman Empire discovered 1,747 miles from Rome | Travel News | Travel | Express.co.uk [електронний ресурс] <https://www.express.co.uk/travel/articles/2016858/europe-oldest-tree-lived-in-roman-empire>.

МАКСИМІЛІАН СИЛА-НОВИЦЬКИЙ: ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ

ПРО ВИДАТНОГО ПРИРОДОДОСЛІДНИКА КАРПАТ:
ЗООЛОГА, ЕНТОМОЛОГА, ІХТІОЛОГА,
ПРОФЕСОРА ЯГЕЛЛОНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК,
кандидат
історичних наук,
заступник директора
з наукової роботи
НПП «Верховинський»;
Олег ПРОЦІВ,
кандидат наук
з державного управління,
Івано-Франківська область

ПОСТАТІ

пив на юридичний факультет Львівського університету, проте змушений був перервати своє навчання, оскільки підпав під переслідування австрійської влади за участь у маніфестаціях, що спалахнули в часи Весни народів. Новицький поспішно покинув Львів і перебрався на Тернопілля. Тут, у селі Плотичі, він активно збирав гербарії для навколишніх сільських шкіл і зацікавився ентомологією. Не маючи можливості поновити навчання в університеті, М. Новицький у 1850 році складає іспит на вчителя молодших класів і продовжує вчителювати. У 1852 році переходить до Самбірської гімназії на Львівщині, що дозволяє йому активніше займатися науковими дослідженнями. Близькість до Львова сприяла його успішній співпраці із відомим меценатом і філантропом Володимиром Дідушицьким та його музеєм (Музей імені Дідушицьких). У 1854 році у Львові, а у 1857 у Відні, складає нижчий та вищий педагогічні іспити із природничих наук, завдяки чому одержує право у 1858 році перейти на викладацьку роботу до своєї рідної Львівської академічної гімназії. Саме тут Максиміліан Новицький активно розпочинає займатися ентомологією, видаючи в 1860 році каталог метеликів Східної Галичини. Завдяки зібраному фактичному матеріалу з ентомології він захищає у 1863 році дисертацію доктора філософії у Львів-

Україна багата своєю національною історичною та культурною спадщиною у всіх її рівнинних і гірських регіонах. Одним із таких є Гуцульський край, що славиться гірською природою Українських Карпат і талановитими українцями-горянами-гуцулами. Про Гуцульщину етнограф-дослідник, уродженець Поділля Михайло Ломацький писав, що тут, у гуцульських горах, як ніде інде, можна почути гомін віків і почерпнути сили й віри в майбутнє; тут, у зелено-срібних водах озер і рік можна скупати й очистити не лише тіло, але й душу, а карпатським сонцем зігріти її; вийшовши на верх Говерли, побачити Бога й почути Його турботливий і ласкавий голос – голос Творця Гуцульських гір.

Творчу насагу на Гуцульщині черпали як видатні українці – Іван Франко, Леся Українка, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Богдан Лепкий, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич

та інші, так і відомі польські письменники – С. Вінценз, Й. Коженевський, австрійські – Л. Захер-Мазох, К. Францоз, англійські – М. Дові та Й. Конрад, швейцарець Г. Збінден.

На межі між Гуцульщиною і Покуттям, у чудовій, мальовничій місцевості на березі річки Лючка розташувалося селище Яблунів (тепер – Косівський район Івано-Франківської області), яке подарувало світу видатного науковця-натураліста Максиміліана Новицького, котрий впродовж всього життя займався ентомологією, спелеологією, геологією, іхтіологією, теріологією та природоохоронною справою.

Максиміліан Сила-Новицький народився 9-го жовтня 1826 року у родині дрібного польського шляхтича Фелікса Новицького, що був лісничим панських лісів Яблунева. Дитинство Максиміліана проходило в його рідному селі, де він закінчив початкову школу, і батьки відправили його на навчання до Львова в Академічну гімназію, яку він успішно закінчив у 1846 році. У 1848 році всту-

*...Свідомість викона-
ного обов'язку для мене –
справа внутрішнього за-
доволення у будь-якій сфе-
рі: науковій, господарській
чи громадській. А найви-
ща нагорода – ще за жит-
тя побачити плід своєї
праці та його визнання
серед колег, друзів, ши-
рокого загалу. А завдячу-
вати цим треба Божому
провидінню...*

**Максиміліан
НОВИЦЬКИЙ**

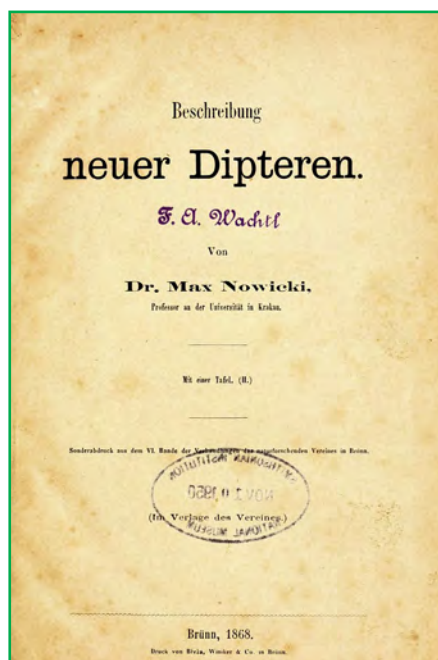
ському університеті, й одержує запро-
шення очолити кафедру зоології у Ягел-
лонському університеті в Кракові.

На території Галичини (Карпати,
Прикарпаття, Покуття і Поділля) М. Но-
вицький проводить ряд досліджень з
ентомології та іхтіології. Під час по-
дорожі по Карпатах, в басейні Черемо-
шу, знайшов рідкісного (вимираючого
виду) метелика Аполлона (*Parnassius
apollo* Linnaeus, 1758). Ця остання зна-
хідка метелика, здійснена великим га-
лицьким натуралістом і ентомологом на
території нинішньої Івано-Франківської
області, датується 1865 роком.

У науковому доробку М. Новицько-
го – низка опублікованих праць, серед
яких найвизначнішими є «Метели-
ки Галичини» (1865), «Перелік Татран-
ських метеликів» (1868), «Каталог ме-
теликів Галичини» (1868), «Атлас ри-
б галицьких річок» (1889), а також підруч-
ник із зоології у трьох томах: «Ссавці»,
«Птахи, плазуни і риби», «Безхребет-
ні» (1868-1869), в якому матеріал впер-
ше подавався згідно з теорією еволюції
Чарльза Дарвіна. Окрім підручника зо-

Селище Яблунів
(нині – Косівський район
Івано-Франківської області) –
мала батьківщина Максиміліана
СИЛИ-НОВИЦЬКОГО;
у стінах Львівської академічної
гімназії розпочалася
викладацька і наукова діяльність
природодослідника;
Ягеллонський університет
(м. Краків, Польща) –
тут у 1863 р. **М. СИЛА-НОВИЦЬКИЙ**
очолив кафедру зоології

**Наукова праця доктора
Максиміліана СИЛИ-НОВИЦЬКОГО
«Опис нових двокрилих»;
лосось дунайський, спійманий
гуцулами за допомогою остів
при світлі лучниці;
відомий фотограф, громадський діяч
Микола СЕНЬКОВСЬКИЙ
із добутим лососем дунайським
(1930-і рр.)**

ології, Максиміліан Новицький видав кілька монографій, присвячених бабакам, сернам, риbam Дністра та Пруту. Крім того, він активно займався проблемами охорони природи, став автором першого у світі закону про охорону природи, який був прийнятий Галицьким Сеймом у 1868 році. На честь прийняття закону М. Новицький власним коштом встановив залізний хрест на Ваксмундській Полянці в Татрах (1373 м над рівнем моря).

У 1872 р. М. Новицький став членом Краківського наукового товариства, а у 1873 р. працює над статутом Галицького татранського товариства, під патронатом якого засновується Природничий музей в Кузніцах (Польща). З 1875 року до його наукових зацікавлень додається іхтіологія. У цій галузі проводить грандіозну роботу: окрім опису фауни риб, розробляє методи риборозведення, організації рибних господарств та зарибнення водойм. Зокрема до його розробок належить й інкубатор для запліднення і виведення ікри, завдяки яким він зумів виростити лосося й навесні 1879 року зарибнити ним Віслу біля Кракова, а пізніше й ріку Білу під Тернополем.

Реалізуючи свої природоохоронні амбіції, М. Новицький, на той час вже професор Ягеллонського університету, засновує 24 серпня 1879 року в місті Кракові «Крайове рибальське товариство», статут якого був затверджений розпорядженням намісника Галичини від 2 серпня 1879 року, і яке проіснувало до 1950 року. Він же стає першим керівником рибальського товариства, хоча серед співорганізаторів товариства було багато знаменитих людей того часу – др. М. Затонський, граф А. Потоцький та ін.

Незважаючи на те, що офіс товариства розміщувався у Кракові, а не у Львові, діяльність його поширювалася на всю Галичину. Головною метою товариства були дії, які б підтримували піднесення та охорону рибальства у Галичині. У своїй діяльності воно зобов'язувалося співпрацювати з органами влади та власниками рибальських господарств [1]. Саме товариство мало специфічну структуру: його члени поділялися на почесних, довічних і звичайних. Була ще посада протектора товариства, на яку запрошувалась особа, що займала високе становище і мала вплив у суспільстві. Протектором «Крайово-

го рибальського товариства» був граф В. Дідушицький, заступником – Станіслав Ключицький. Статус почесних членів надавався особам, які мали особливі заслуги у галузі рибальства або у підтримці самого товариства. Для фінансування утворювалися фонди, які ділилися на «залізний» та «оборотний», та призначалися лише на цілі рибальства.

Результати своєї діяльності товариство висвітлювало у журналі «Ловець» Галицького мисливського товариства [2]. Воно видавало не тільки періодику, але й статистичні звіти, шематизми [3]. Керуючи товариством, М. Новицький, ніколи не забував про край, з якого походив. Так, у шематизмах Галичини з гордістю повідомлялося, що у 1896 році у водойми випущено 1 млн 652 тис. штук живого малька, що було найчисельнішою акцією з часу створення товариства: 468 тис. штук малька лосося у річку Вісла, 43 тис. – у річку Дністер; 88 тис. штук однорічного нарібку королівського коропа випущено в ріки Дністер, Буг і Віслу; 40 тис. штук нарібку річкового пструга – до гірських рік; 4 тис. вугрів випущено до рік Серет, Дністер, Гнила Липа; 500 тис. шт. малька судака випущено до річок Дунаєць і Скава [4].

Слід зазначити, що вже на першому засідання Краківського крайового рибальського товариства було одностайно ухвалено рішення приєднатись у якості асоційованого члена до Галицького мисливського товариства. У відповідь голова Галицького мисливського товариства граф Р. Потоцький привітав рибальське товариство з його утворенням та побажав, щоб у подальшому рибальство і мисливство тісніше між собою об'єдналось і укріпило стосунки [5].

Виконуючи статутні завдання, товариство сприяло зарибненню рік Галичини. На території Східної Галичини проф. Л. Вайгель зарибнив річку Прут у кількості 1000 особин лосося, а п. Григорович з Жаб'я відправив для зарибнення Чорного Черемошу 1000 мальків лосося. Першу акліматизацію лосося у Пруті та Черемоші проведено 1879 р. д-р М. Новицьким. Надлісничий К. Обст розводив у своєму господарстві 5000 ікринок форелі, які він отримав в дар від графа А. Потоцького, та власних 800 ікринок і випустив у потоки Явірницький, Чорногірчик та річки Прут 5100 голів пструга.

Детальніше про зарибнення рік Галичини у 1879-1882 рр. в басейнах рік Вісли, Стиру, Дністра та Пруту подається в таблиці 1 [6].

Таблиця 1

ЗАРИБНЕННЯ ВОДИ В ГАЛИЧИНІ В 1879-1882 рр.

Вид риби	У роках				Разом	У басейні рік				Разом
	1879	1880	1881	1882		Вісла	Стир	Дністер	Прут	
Лосось балтійський	9013	48900	138810	28790	275513	263200	0	10300	2013	275513
Харіус	2020	0	35980	16266	54266	51866	0	1450	950	54266
Вугор	800	780	1200	600	3380	880	350	1850	300	3380
Короп	500	11360	500	2786	15146	14846		300		15146
Лосось каліфорнійський		7500	4200		11700	11300		100	300	11700
Форель річкова		51917	132000	100329	284246	248804		15642	19800	284246
Пструг струмковий		4630	3350	3708	11688	11688				11688
Лин		720			720	420		300		720
Пструг озерний			1850		1850	1850				1850
Лосось озерний			1650	5901	7551	5856			1695	7551
Пструг американський			1940		1940	1940				1940
Нестандартний мальок лосося і пстругів			1000	1000	2000	2000				2000
Судак				1000	10000	10000				10000
Разом	12333	125807	322480	219380	680000	624650	350	29942	25058	680000

Таблиця 2

ЗАРИБНЕННЯ РІК ГАЛИЧИНИ

Ріки	Ікра харіуса	Ікра пструга	Ікра лосося балтійського	Ікра лосося каліфорнійського	Мальок вугрів
Свіча, м. Болехів	4000	4500	6000		4000
Бистриця, м. Станиславів		3000	2000		
Прут, м. Коломия		2500		8000	

Пам'ятна стела Максиміліанові СИЛІ-НОВИЦЬКОМУ в селищі Яблуневі

11 листопада 1879 р. товариство інформувало про створення фонду для зарибнення водоймищ. Серед іншого були зариблені такі ріки Східної Галичини, як Свіча, Бистриця і Прут (див. табл. 2 на стор. 117) [7].

Організація товариства у Кракові сприяла створенню своєї філії у Станіславі. Майже одночасно почалася праця з акліматизації лосося у ріках Гуцульщини, а саме в Пруті та Черемоші. Філія рибного товариства у Станіславі виховала з 6 тис. штук ікри (отримала у дар від графа А. Потоцького) форелі і випустила у річку Бистриця 3793 пстругів. А вже у 1882 році, звітуючи на зборах, М. Новицький повідомив, що завдяки старанням товариства річки Прут та Чорний Черемош поповнились відповідно по 1 тис. особин малька лосося [8]. Завдяки старанням М. Новицького німецьке рибальське товариство у Берліні закупило для потреб зарибнення 59 тис. ікринок лосося каліфорнійського та балтійського. Серед інших були зарибнені такі ріки, як Бистриця і Прут. Так, у Коломиї у ріку Прут випущено 2,5 тис. ікринок пструга та 8 тис. ікри лосося каліфорнійського [9]. У 1887, за клопотанням М. Новицького, прийнято нове рибальське законодавство Галичини, у 1888 році він провів картографування розповсюдження риб в Галичині, а у 1889 році видав атлас риб галицьких річок: Вісли, Стиру, Дністра і Пруту.

Важко переоцінити значення особистості М. Новицького у діяльності товариства. У ювілейній доповіді 1888 року віце-президент Краківського рибальського товариства С. Ключицький наголошував, що рибальське товариство – це професор Максиміліан Новицький, керівник та виконавець. Його бурхливий енергії, масштабним ідеям, особистій праці та організаторським здібностям товариство завдячує реалізацією своїх завдань та задумів [10].

Восени, 24 жовтня 1888 року, відбулись урочисті заходи вшанування Максиміліана Новицького з нагоди 25-річного ювілею його діяльності на посаді професора Ягеллонського університету, вченого, який прославив не лише цей університет та Галичину, але й польський народ за межами Галичини.

У святкуваннях взяла участь майже вся еліта наукового, політичного та аристократичного світу Кракова: керівник Рільничого краківського товариства граф Артур Потоцький, В. Зонтак – представник Галицького мисливського товариства, С. Ключицький – віце-президент Краківського рибальського товариства, др. В. Маркевич – віце-президент Татранського товариства, представники Краківського товариства охорони тварин та інших організацій. Серед присутніх було багато колег: ректор Ягеллонського університету та тесть М. Новицького – професор Каспарек, професори Вежейський, Янчевський, Карлінський та ін. За щирими приві-

таннями промовців розкривалась грандіозна діяльність науковця та суспільного діяча М. Новицького, зокрема: наукові праці, створений в університеті зоологічний кабінет, каталоги літератури із зоології. Проте найголовнішим досягненням М. Новицького, на думку ректора, є те що він зумів реалізувати наукові праці на практиці для народного добра [11].

Червоною ниткою через усі виступи проходила думка, що М. Новицький усім у житті завдячує власній праці, яка принесла йому визнання та зробила гордістю польської науки. Цікавою є згадка професора Янчевського про походження ювіляра з села Яблунів, що спричинило, на його думку, практичне застосування наукових здобутків вченого у розвитку економіки всього Галицького краю та Гуцульщини.

Зчитувались телеграми, які надійшли від колишніх учнів, приятелів та багатьох різноманітних інституцій із усієї монархії, і зокрема: від Галицького мисливського товариства, Галицького лісового товариства, Рибальського товариства з Варшави, Товариства рибалок Австрії з Відня, Товариства охорони мисливства та рибальства з Цешина, Рибальського товариства з Берна, почесним членом якого був М. Новицький, Рибальського товариства з Петербурга. Особливо до душі ювіляру припало привітання Галицького мисливського товариства, в якому його дослідження природи було нерозривно пов'язане з любов'ю до тієї землі, на якій він народився і яка була для нього дорогою. Галицькі мисливці бачили у ньому не тільки вченого, але й соратника, однодумця, природолюбця.

На завершення торжества зворушений М. Новицький схвилювано висловив своє життєве кредо: свідомість виконаного обов'язку для нього – справа внутрішнього задоволення у будь-якій сфері: науковій, господарській чи громадській. А найвища нагорода – ще за життя побачити плід своєї праці та його визнання серед колег, друзів, широкого загалу. А завдячувати цим треба Божому провидінню [12].

Через два роки після святкування ювілею, 30 жовтня 1890 року, Максиміліан Новицький помирає у Кракові у віці 64 років. Для вшанування світлої пам'яті вченого-натураліста у 1898 році у Кракові над Віслою було встановлено обеліск, а у 1971 році в Музеї рільництва у Шреняві (Польща) –

його бронзове погруддя. У 2005 році, до 115 роковин від дня смерті М. Новицького, у його рідному селі Яблуневі встановлено меморіальний знак з написом українською та польською мовами: «Максиміліан Сила-Новицький 1826-1890, зоолог, ентомолог, іхтіолог, професор Ягеллонського університету, уродженець Яблунева. Від мешканців Покуття та родичів у краї. Н. Е. 2005».

Таким чином поступово повертається із забуття постать видатного українського природознавця Максиміліана Новицького, наукові праці якого ввійшли до української і польської наукової, культурної спадщини. Життя і діяльність цієї людини є добрим прикладом самовідданого служіння вченого для розвитку рідного краю. Сучасні українські природознавці можуть впевнено рівнятися на свого славного попередника, котрий розпочав теоретичну і практичну природодослідницьку та природоохоронну діяльність на території України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Statut krajowego towarzystwa rybacciego w Krakowie // Łowiec. – 1879. – № 12. – S. 177–179.
2. Nowicki M. Do świętego wydziału towarzystwa łowieckiego we Lwowie / M. Nowicki // Łowiec. – 1879. – № 11. – S. 162.
3. Schematyzm królestwa Galicyi i Łodomeryi z Wielkim księstwem Krakowskiem na rok 1892. – Lwów: Nakładem c.k. Namiesnictwa z dr. W. Łorińskiego, 1892. – S. 659.
4. Schematyzm królestwa Galicyi i Łodomeryi z Wielkim księstwem Krakowskiem na rok 1898. – Lwów: Nakładem c.k. Namiesnictwa z dr. W. Łorińskiego, 1898. – S. 761.
5. Nowicki M. Do świętego wydziału towarzystwa łowieckiego we Lwowie / M. Nowicki // Łowiec. – 1879. – № 11. – S. 162.
6. Nowicki M. Zarybienie wód Galicyi w roku 1882 / M. Nowicki // Łowiec. – 1883. – № 7. – S. 106.
7. Okólnik do sz. oddziałów towarzystwa rybacciego // Łowiec. – 1879. – № 12. – S. 179–180.
8. Nowicki M. Zarybienie wód Galicyi w roku 1882 / M. Nowicki // Łowiec. – 1883. – № 7. – S. 106.
9. Okólnik do sz. oddziałów towarzystwa rybacciego // Łowiec. – 1879. – № 12. – S. 179–180.
10. Jubileusz Maksymiliana Nowieckiego // Łowiec – 1888. – № 11. – s.180.
11. Jubileusz Maksymiliana Nowieckiego // Łowiec – 1888. – № 11. – s.179.
12. Jubileusz Maksymiliana Nowieckiego // Łowiec – 1888. – № 11. – s.181.

ФІРМОВИЙ ПОТЯГ «ГУЦУЛЬЩИНА»: МАРШРУТАМИ МОЇХ СПОГАДІВ

Згадується, скільки труднощів та шаленого опору чиновників різного рівня довелося подолати, щоб до залізничної станції Рахів почав курсувати пасажирський потяг із назвою «Гуцульщина»...

Прошло понад два десятиліття з тих пір, коли на сторінках газети «Урядовий кур'єр» (18 січня 2002 р.), у статті «Чи курсуватиме до «Центру Європи» пасажирський потяг?», обґрунтовуючи необхідність відкриття руху пасажирських потягів із Києва до Рахова, автор цих рядків зауважував: «На перших порах потрібно відкрити рух швидкого фірмового потяга «Гуцульщина» за маршрутом «Київ-Рахів». Без сумніву, він вдихне нове життя у розвиток туристичної індустрії не тільки Рахівщини, а й Яремчі, Кремінців, Ворохти та інших населених пунктів Гуцульщини. Такий потяг дасть можливість киянам та багатьом жителям центральної України без пересадок, легко, навіть у вихідні дні, побувати у наймальовничіших куточках високогір'я Карпат, піднятися на Говерлу, сфотографуватись у «Центрі Європи», поблукати гірськими стежками, покуштувати цілющих мінеральних вод чи покататись на гірських лижах...»

Реагуючи на цю публікацію, тодішнє Міністерство транспорту України прийняло «геніальне» рішення: прислати причіпний безпересадковий вагон «Київ-Рахів» до потяга «Київ-Трускавець». А після багатогодинного простою у Львові доєднати його до потяга «Львів-Рахів».

Звичайно, цей вагон став нерентабельним і нікому не потрібним. Але він добряче, на багато років, дискредитував чудову ідею. А потім на всі наші подальші численні звернення до урядових структур ми отримували одну й ту ж категоричну відповідь: «Цей маршрут є економічно недо-

цільним, тому призначення окремого поїзда сполученням Київ-Рахів не планується...».

Не допомогло навіть прийняте за нашою ініціативою окреме доручення Президента України від 2 квітня 2013 року із питань збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку регіону їхнього розташування, яким доручалось Кабінету Міністрів України та Закарпатській обласній державній адміністрації «опрацювати питання щодо відновлення залізничного сполучення між містами Києвом та Раховом (Закарпатська область). Термін 3 червня 2013 року».

Тому ми знову у газеті «Голос України» (11 червня 2014 р.) опублікували статтю «Коли через Карпати загуркоче потяг до столиці?». Міністерству інфраструктури запропоновано новий, оригінальний проєкт пасажирського сполучення за маршрутом Київ-Рахів.

Ця публікація та ініційована нами спеціальна нарада в Укрзалізниці відіграли вирішальну роль у прийнятті генеральним директором Укрзалізниці Борисом Остап'юком історичного рішення щодо відкриття руху багатостраждального потяга «Київ-Рахів».

Цей маршрут виявився одним з найбільш завантажених в Укрзалізниці. У Рахів сьогодні прямують із Києва чотири поїзди щодня. Крім того, до Рахова та Ясіня відкрито рейси із Дніпра, Сум, Чернігова, Одеси, Харкова, Луцька, Запоріжжя. До війни курсували із Миколаєва, Херсона, Маріуполя.

Але хотілось би, щоб потяг «Гуцульщина», крім скромної таблички, мав належне оформлення як фірмовий, із застосуванням гуцульської атрибутики, яка би популяризувала Гуцульщину як чудове місце для відпочинку та оздоровлення.

Федір ГАМОР

МІСТО-САД ЧИ БЕТОННІ «ДЖУНГЛІ»?

ЕКОЛОГІЧНІ РИЗИКИ НОВОГО ГЕНПЛАНУ УЖГОРОДА

Оксана СТАНКЕВИЧ-
ВОЛОСЯНЧУК,
кандидат біологічних наук,
доцент ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

Лише побіжний погляд на новий генплан Ужгорода дає зрозуміти, що це генплан не європейського міста і тим паче – не міста майбутнього. Навпаки, він ставить на розвитку Ужгорода жирну крапку. Звісно, це провина не лише нинішньої влади. До цього дуже успішно долучилися попередні мери і міські ради, задовольняючи переважно власні інтереси. Так чи інакше, новий генплан має на меті узаконити все те беззаконня, яке відбувалося у сфері містобудування з 2005 року, тобто з часу затвердження попереднього генплану.

Як відомо, основою для розробки генплану є інший стратегічний документ, а саме – Стратегія розвитку міста Ужгорода до 2030 року. У ньому зафіксоване прагнення ужгородців жити у комфортному та екологічно безпечному місті, де гарантована висока якість і тривалість життя саме через якість середовища проживання. Тож чи відповідає пропонований генплан прагненням мешканців Ужгорода?

Варто почати з того, що генплан у своїх демографічних розрахунках відштовхується від ситуації, яка була у місті до 2022 року. На той час в Ужгороді проживало до 116 тис. мешканців. Тож розрахунки у генплані стосуються реалістичного та оптимістичного сценарію, коли на 2041 рік очікується, що у

місті проживатиме 107 тис. населення та 120 тис. населення відповідно. Однак з 2022 року ситуація змінилась кардинально і в результаті повномасштабної війни з росією до міста приїхало на постійне проживання дуже багато людей з окупованих територій та території активних бойових дій. Скільки точно перебуває у місті так званих ВПО, ніхто не знає. Однак, спираючись на дані про зареєстрованих осіб, можна вважати, що сьогодні Ужгород має не менше 135 тис. мешканців. Розрахунки генплану у потребах інженерної, соціальної та зеленої інфраструктури міста цього не враховують.

Іншим суттєвим і ключовим недоліком генплану є те, що графічні матеріали не внесені до геоінформаційної системи (GIS), як того вимагає постанови КМУ «Про затвердження Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації» від 2021 року. Це дає і надалі можливість владі спекулювати земельними ділянками у місті, відводячи під забудову ті крихти зелених зон загального користування, які залишились. Досить лише згадати продаж земельної ділянки площею 0,008 га у зеленій зоні загального користування на пл. Кирила і Методія приватній особі у 2023 році. До речі, зміна цільового призначення цієї ділянки та зменшення площі зеленої зони у генплані не відображені. Таким чином, презентуючи новий генплан ужгородцям у 2025 році, влада намагається проштовхнути документ уже не першої свіжості. Цей документ не є актуалізованим і не є сучасним. То для чого місту генплан вчорашнього дня?

ДЕ ЗЕЛЕНА ІНФРАСТРУКТУРА МІСТА?

Почнемо з найважливішого – аналізу зелених зон загального та обмеженого користування. Адже наприкінці ХХ ст. Ужгород, що потопає у зелені місцевих рослин та екзотів, гордо називався містом-садом. Ступінь озеленення міста є маркером європейськості, сталого розвитку і комфорту. Наприклад, у Гамбурзі площі, зайняті зеленими насадженнями, складають 71,4% території, у Штудгарті – 69,9%, у Берліні – 59%, у Франкфурті на Майні – 58,2%. Парки і сквери у європейських містах рівномірно розташовані на території з тим, щоб забезпечити якість і комфорт довкілля. Впродовж 15-20 хвилин ходьби пішки кожен мешканець європейського міста потрапляє в зелену оазу. Ситуацію в Ужгороді чітко ілюструють графічні матеріали генплану 2005 та 2025 років.

Ще у 2005 Ужгород – досить зелене місто (кольорами різних зелених відтінків позначено лісові масиви, існуючі парки, сквери, цвинтарі, заплави та решта вільних територій, вкритих рослинністю), в якому тодішня влада фокусувалась переважно на садибній забудові, бо, зрештою, значного зростання населення не передбачалось. У генплані 2025 р. місця зеленим кольорам майже не залишилось. Під садибну забудову за останні 5-10 років роздано 290 га міської території біля державного кордону вздовж річки Уж, де раніше росли сади та

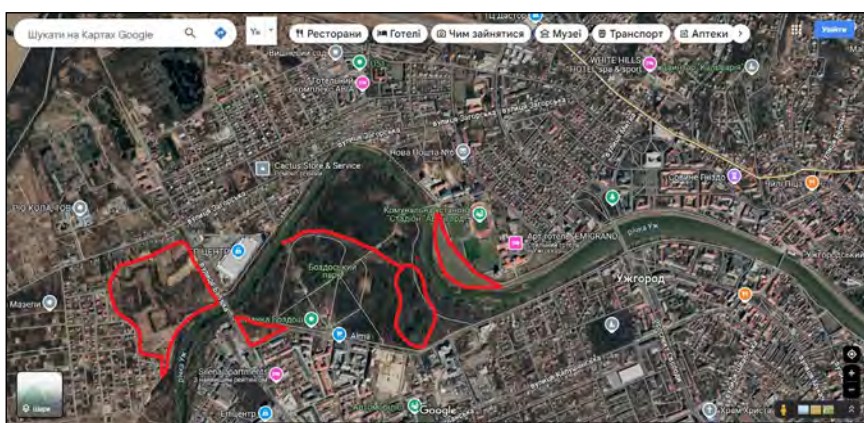
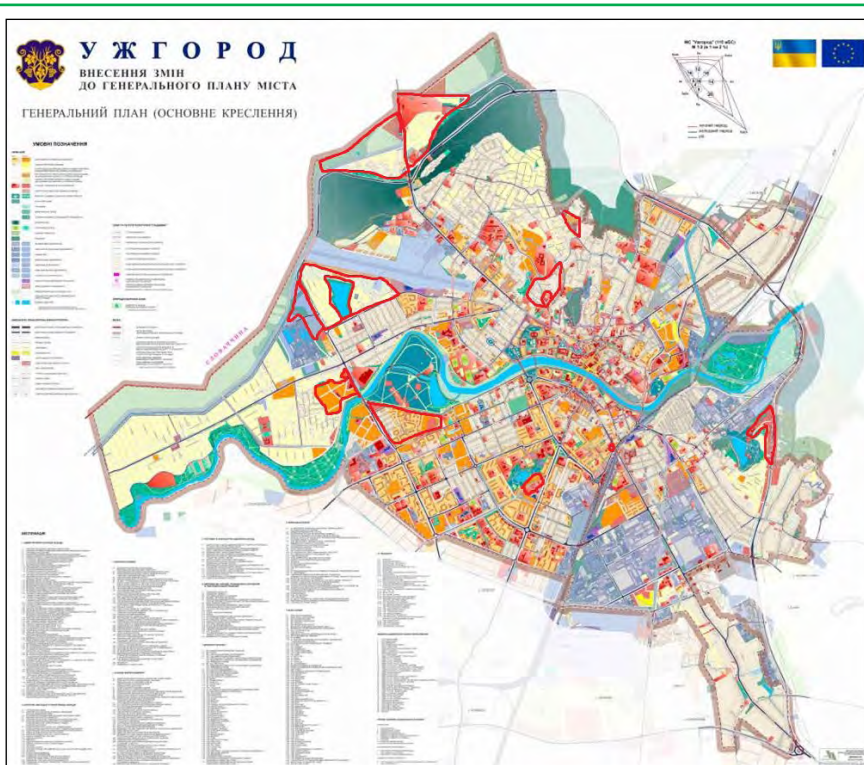
ГАРЯЧА ТЕМА

розташовані заболочені землі Чорних озер. Так само бачимо садибну і багатоквартирну житлову забудову впритул до державного кордону і лісового масиву. Новий генплан актуалізує вже існуюче будівництво на значних площах промислових територій міста, по суті, позбавляючи місто можливості розвивати нові виробництва на місці вмерлих. При цьому новобудови не мають власних прибудинкових територій із зеленими зонами обмеженого користування. А на місці прибудинкових територій існуючої багатоквартирної забудови 80-х років збудовані, знову ж таки, нові висотні житлові будинки. Жодної нової зеленої зони загального користування не передбачено. Таким чином, усе лівобережжя міста, представлене кварталами висотної забудови, перетворене на «бетонні джунглі». Комфортно можуть себе почувати хіба що мешканці садибної забудови та багатоповерхової забудови чехословацького періоду, де чеськими урбаністами були засновані міні-парки, партерні сквери, набережні, яких у тій частині забудови є достатньо.

Сьогодні у місті є лише 98,54 га зелених зон загального користування, що складає жалюгідні 2,59% від усієї території (згадаймо 60-70% озелененості європейських міст). З розрахунку потреб кожного мешканця в 11 м² зелених зон загального користування та 6 м² внутрішньо-квартальних зелених насаджень, в Ужгороді має бути не менше 131 га зелених зон. І вони мають бути рівномірно розташовані по усій площі міста. Мають, але їх фізично вже нема. Генплан пропонує «збільшити» площу зелених зон загального користування до 133,40 га переважно за рахунок існуючих заплавних природних комплексів, розташованих вздовж річки Уж у районі вул. Електрозаводська

**Як Ужгород стає «мегаполісом»;
Боздоський парк потребує
якнайшвидшого осучаснення**

**Генплан м. Ужгорода 2025 року;
Боздоський парк як «прибудинкова» територія для нової забудови
(схема та скріншот з Google Maps із зазначеними локаціями)**

та у районі садів біля с. Сторожниця, які є місцями концентрації значного біорізноманіття Ужгорода. Там пропонують облаштувати лугопарки, добре розуміючи, що це заплава, яка регулярно підтоплюється і не підходить для таких цілей без додаткових капіталовкладень на будівництво захисних дамб. Натомість ці заплавні природні комплекси є дуже важливими міськими екосистемами, здатними акумулювати вологу тривалий час, що позитивно впливає на водність річки, якість води у ній та на мікроклімат у місті. Збереження і відновлення таких заплав у містах сьогодні є основним трендом управління водними ресурсами у європейських країнах. Однак факт залишається фактом – створення нових лугопарків (місту потрібні переважно деревні насадження, бо саме вони є основними природними фільтрами атмосферного повітря) не запобігає фізичному скороченню озелених територій міста, яке пропонує цей генплан. Варто згадати, що весь розділ генплану про зелені зони повністю повторює «Схему комплексного озеленення території міста Ужгорода – 2016 рік», розробленого ДП «Діпромісто». Вже тоді, у 2016 році, ця схема була просто розгромлена громадськістю. Як результат, її навіть не виносили на сесію міської ради. А тут знову ця Схема вигулькнула ще в гіршому варіанті...

Впадає в око і дисбаланс у завданнях генплану: демографічне зростання наче і не передбачається, однак з шаленим ентузіазмом збільшується житловий фонд не лише за рахунок садибної забудови, але й багатоквартирної. Її планують розмістити на 99,43 га, 42,34 га з яких – це вільні території, зайняті сьогодні деревною, чагарниковою, луговою і болотною рослинністю. Ця площа перевершує існуючу площу зелених зон загального користування. Виникає запитання – для чого місту додатково 14210 квартир? А якщо все-таки генплан за умовчанням розраховано на 140 тис. мешканців у 2041 році, то за існуючими обрахунками стає зрозуміло, що на місто у близькому майбутньому чекатиме колапс каналізаційних систем, соціальної сфери, системи управління відходами. Зрештою, у «бетонних джунглях» багатоповерхової забудови без зелених зон та прибудинкових територій життя стане просто нестерпним, особливо у літ-

ню спеку. У зв'язку з цим виникає питання готовності до перевантажень (за рахунок кондиціонування приміщень) міських електромереж. З генплану не зрозуміло, чи плановані заходи враховують таку реальність.

Ще одне цікаве «ноу-хау» генплану – це інвазійне перетворення зелених зон загального користування міста у прибудинкові території елітних ЖК. До прикладу, в районі Боздош, поряд з Боздоським парком, були розташовані поля і виробництво «Гроклін Карпати». Парк слугував містянам місцем активного відпочинку, прогулянок вихідного дня і дитячих атракціонів. Згідно з існуючою документацією, загальна площа парку складає 56,3 га, з яких 50 га має статус території природно-заповідного фонду, а 6,3 га – це алеї, господарський блок та територія під розважально-рекреаційними об'єктами. Сьогодні Боздоський парк перетворений на суцільні атракціони, ресторани, шашличні та інші бізнес-об'єкти. Тут постійно багатолюдно, бо поряд знаходиться дуже щільна багатоповерхова забудова без власних дитячих і спортивних майданчиків, без власних внутрішньо-квартальних зон, без школи та дитячого садка. Тож парк, заміщаючи ці грубі недоліки сучасного містобудування, в Ужгороді перетворився на прибудинкову територію цілого житлового кварталу.

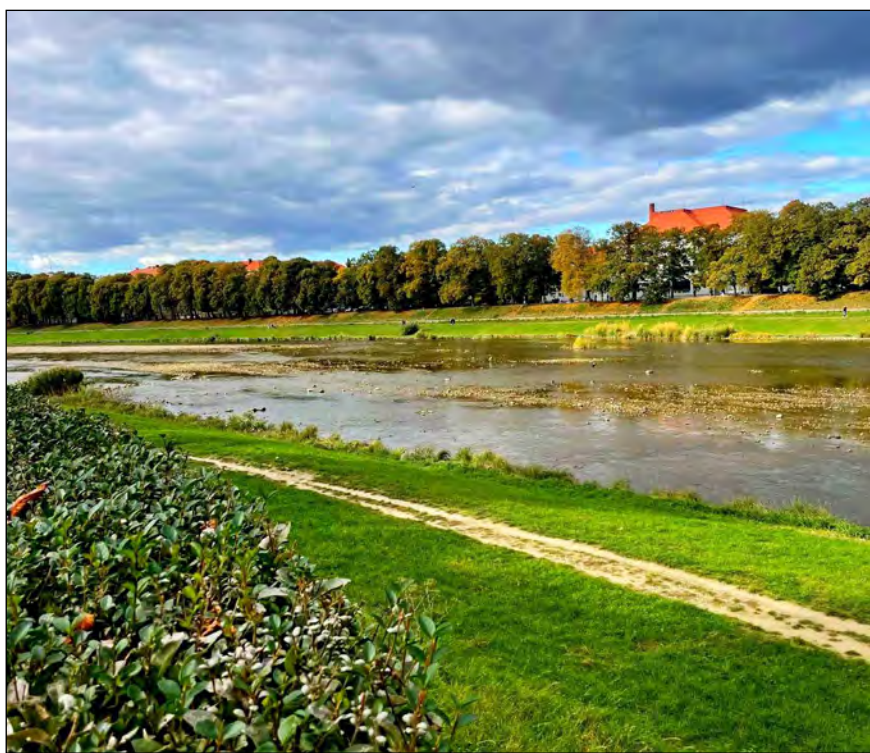
Така ж доля приготована генпланом для парку Перемоги з Цегельним озером у районі спорткомплексу «Юність». На місці колишнього цегельного заводу заплановано щільну та дуже густозаселену висотну забудову без власної зеленої інфраструктури. Забудовники готові вкласти кілька мільйонів гривень в облаштування парку Перемоги, адже ця інвестиція одразу ж окупиться через вартість квартир у цьому ЖК. Ще одна важлива зелена зона у місті опиняється під загрозою за такою ж схемою – ботанічний сад УжНУ у Шахтинському лісі, який також має статус території природо-заповідного фонду. Мова йде про «трикутник» земельної ділянки, де вже фактично відбулась зміна цільового призначення і планується будівництво елітного багатоповерхового житла в районі вул. Кримська. Слід сказати, що це також заболочені землі, важливі природні акумулятори вологи, які підтримують зволоженість власне лісового масиву. Осушення і забудова таких земель є вкрай небажаною.

БЛАКИТНІ ЗОНИ

З водними об'єктами міста Ужгорода генплан обійшовся не краще. У місті є три основні стоячі водойми – це Чорні озера, Цегельне озеро та Радванський кар'єр, а також – річка Уж. Найкритичніша доля очікує на Чорні озера та річку Уж.

Коли ще Ужгород був містом-садом

Район Чорних озер – це заболочена місцевість, яку найдоцільніше було б перетворити на якісну зелену зону з мережею малих і великих озер, прибережних вербняків та вільшаників, облаштованою системою збору дощової води під час злив та акумуляцією її в озерах, місцем для прогулянок, риболовлі та спостереження за рідкісними птахами, які ще до сьогодні тут гніздяться. Так зробили б у місті європейського майбутнього. Однак тут заплановані роботи з осушення території під садибну забудову методом засипання озер глиною. Планується залишити лише одне найбільше озеро. На генплані довкола нього позначена прибережно-захисна смуга, яка в реальності витримана не буде. Вже зараз довкола паркани власників приватних ділянок сягають берегової лінії. Фізичний доступ до озера мешканцям Ужгорода буде перекрито. Його матимуть лише власники прибережних приватних садиб. Озеро по вул. Єнківській, розташоване по сусідству з територією очисних споруд КП «Водоканал», за генпланом також припинить своє існування. На його місці позначено ділянки під установи для обслуговування та транспорту.

Ситуація з річкою Уж взагалі є, по суті, суцільним вузлом проблем. Спершу запропоновано проблему створити, побудувавши в районі Боздоського парку підпірну греблю для заповнення водою каналу через Боздоський парк. А потім її «успішно» вирішувати. І все це буде відбуватись коштом місцевого бюджету.

Підпірна гребля суттєво підніме рівень води в річці та сповільнить течію, перетворивши річку у центрі міста на слабопротічну водойму. Дно Ужа швидко замулюватиметься. Сукупність цих факторів негативно вплине на якість води, оскільки знизиться її самоочисна властивість, яка забезпечується саме швидкою течією. Особливо це буде помітно у період маловоддя. Як це вплине на біорізноманіття річки та на прибережні оселища, детально описано у монографії науковців ДВНЗ «УжНУ» під назвою «Біорізноманіття середньої течії р. Уж басейну р. Тиса: сучасний стан та антропогенні впливи», виданої у 2023 році.

Підпірна гребля також підвищить ризик затоплення правої частини міста під час паводків, оскільки не буде куди здійснювати скид великої маси води, а сама гребля дещо звузить і так найвужче місце річки у межах міста. Це ускладнюватиме проходження паводку. У зоні підтоп-

лення опиниться усе правобережжя, зокрема Галагов та район Чорних озер. Адже це заплавні території, місце споконвічного розливу Ужа, рівень ґрунтових вод тут залежить від рівня води у річці. Тож ризиків буде чимало. Не дарма генпланом пропонується будівництво 1,9 км нових захисних дамб, влаштування 1,8 км захисних парапетів на набережних, нарощення 1,61 км Студентської набережної на півметра, протизсувні та протиерозійні заходи, ліквідацію заболоченостей, поглиблення дна річки, що взагалі категорично робити не можна.

Для незначного підняття рівня води у річці та покращення її аерації, відповідно, якості води, колектив науковців біофаку ДВНЗ «УжНУ» пропонував каскад кам'яних перепадів. Такі заходи суттєво б не змінювали морфологію русла і швидкість течії, що важливо для збереження біорізноманіття Ужа та прибережних територій. Для регулювання паводкової ситуації достатньо було б реконструювати систему шлюзів, які раніше з'єднували річку зі ставками у Боздоському, та утримувати у належному стані існуючий сухий канал для скиду води. Однак ці заходи, вочевидь, є занадто дешевими для місцевого бюджету. Тому у генплані з'явилась гребля.

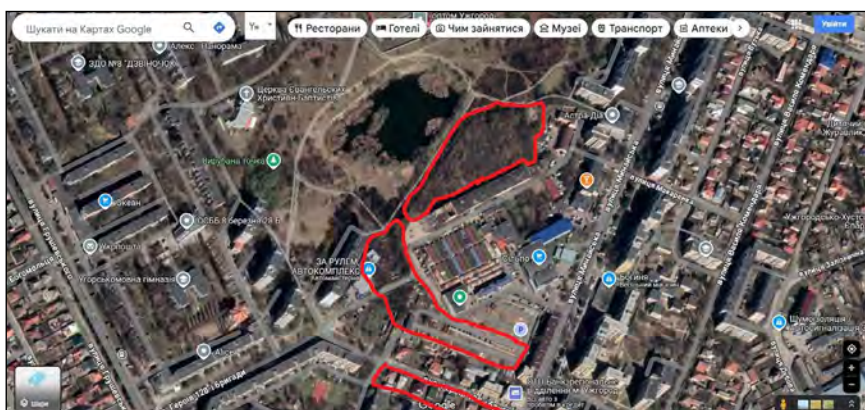
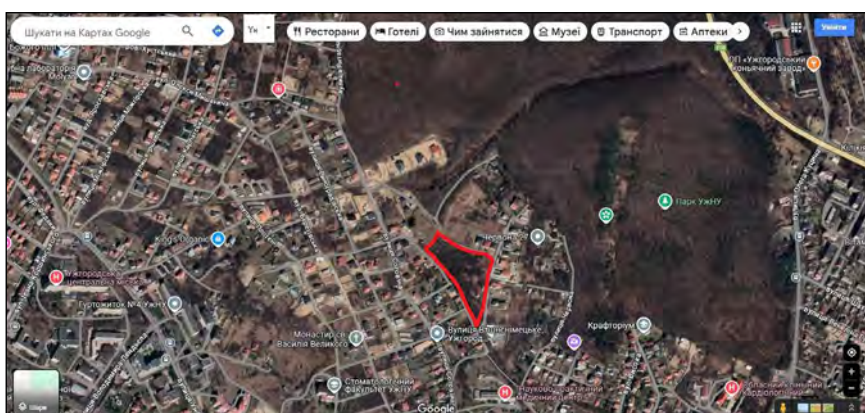
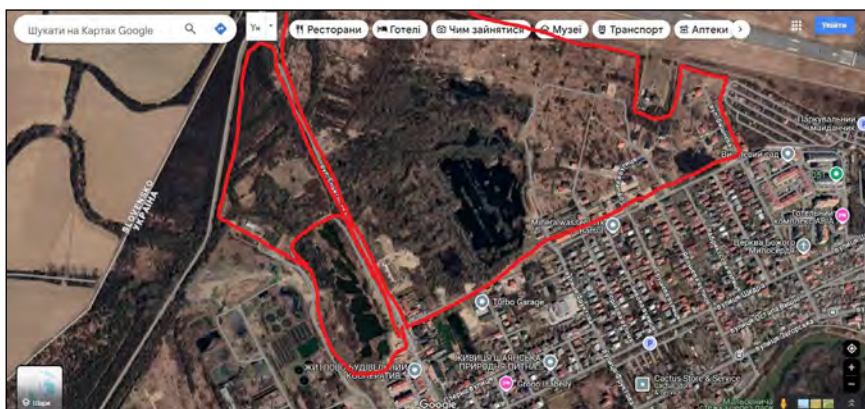
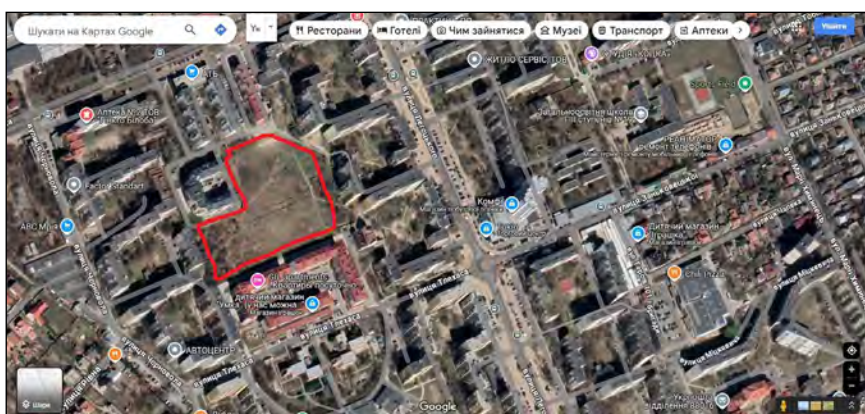
А що у нас із заходами з адаптації до змін клімату? Адже найважчою для Ужгорода сьогодні є літня спека, яка може тривати більше 10 днів. А також понаднормові зливи, які призводять до колапсу каналізаційні системи. В результаті – місто плаває у воді. Нічого втішного у генплані щодо цього немає. Окрім того, що пропонується розділити зливову та побутову каналізацію там, де вони течуть по одній трубі. Усі дощові води пропонується виводити в річку. В той час, коли у європейських містах вже поширена практика затримувати дощові води, акумулюючи її у підземних резервуарах з подальшим використанням. А також у природний спосіб через відновлення заплав, заболоченостей та створення спеціальних мікроландшафтів у зелених зонах.

ЕКОЛОГІЧНІ РИЗИКИ

То які ж екологічні ризики «дарує» мешканцям Ужгорода новий генплан?

Вже 20 років посилюється проблема загазованості міста автотранспортом. І ця проблема є критичною. Автотранспорт є основним джерелом забруднення атмосферного повітря. Про проблему свідчить і медична статистика, яка подається у пояснювальній записці генплану: найпоширенішими хворобами як серед дорослих, так і серед дітей, є захворювання органів дихання.

Проблема має природну причину – географічне розташування Ужгорода не сприяє його достатньому продуванню. Вітри тут рідкісні, тому усі вихлопи зависають над містом. Мінімізувати вплив загазованості можна у два способи: 1) збільшити площу зелених зон та продуктивних деревних насаджень; 2) впровадити план сталої мобільності, який включає розвиток велосипедної інфраструктури та пропагування велосипедів; розвиток громадського транспорту та електромобілів; оптимальну транспортну схему та тимчасових паркінгів. Про долю зелених зон ми говорили вище – їх зведено у місті до критичного мінімуму. Кожен вартий уваги «зелений клаптик» відведено під забудову. Загальна кількість усіх зелених насаджень за найкращими прогнозами скла-

**Бетонні «джунглі» «Нового району»;
район «Чорних озер»;
скандальна забудова на вулиці Кримській;
парк Перемоги з «Цегельним» озером
(скріншоти з Google Maps із зазначеними локаціями)**

датиме 6-7% від загальної території міста. Це якось зовсім не по-європейськи. При цьому менше автотранспорту не стане – власним автомобілем буде користуватись кожен третій мешканець. Бетонні «джунглі» вже є пасткою для людей з серцево-судинними захворюваннями у літню спеку, коли температура у квартирі сягає 30°C, а прогулянка вулицею, де немає прохолоди зелених зон, може закінчитись фатально. Не вселяє оптимізму й ідея облаштування пляжів на Ужї, який у межах міста буде слабо протічним. Не виключено, що з мотивів безпеки купатись в Ужї у літній період буде заборонено через поширення інфекцій.

Зі сталою мобільністю у місті також все зовсім сумно: буму в розвитку велосипедної інфраструктури генпланом не передбачено. Тут не буде жодної велосипедної доріжки, якою можна проїхати через усе місто. Велосипедні доріжки є радше рекреаційною інфраструктурою, ніж транспортною. Тому немає сподівань, що велосипед у місті стане популярним транспортним засобом. Не зрозуміло також, як міська влада спонукатиме громадян частіше користуватись громадським транспортом. Адже у місті залишаються маршрути, частота перевезень яких складає кожні 40-80 хв. Не заплановано і нових тимчасових паркінгів. Це питання відкладено на потім. Єдине, що передбачено у генплані, це будівництво нових вулиць, доріг і транспортних розв'язок у районах забудови на досі вільних землях. Ну що ж, більше мешканців, більше транспорту, більше доріг. Це не змінює якісно ситуацію зі станом атмосферного повітря...

І ще одна «новела» генплану – це завод зі спалювання сміття методом піролізу. Чергова спроба вирішити проблему сміття не за рахунок впровадження системи роздільного збору ТПВ та розвитку підприємств з переробки вторсировини. Хоча таке рішення цілком би відповідало принципам циркулярної економіки. Проблема вчергове хочуть вирішувати за рахунок якості повітря. Безпека таких піролізних заводів залежить від частоти заміни фільтрів, системи внутрішнього екологічного контролю та системи державного екологічного контролю. З останнім у нас в країні все дуже сумно. Тому безпеку від такого об'єкта у місті гарантувати ніхто не може. Зрештою, про цей сміттєспалювальний завод у документі написано якось несміливо і нечітко. Наче між рядків. Але перший камінь закладено!

Червень 2025 р.

ЩОБ УНИКНУТИ ЕКОЛОГІЧНИХ КАТАСТРОФ

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ПРОРИВУ ДАМБИ ХВОСТОСХОВИЩА СТЕБНИЦЬКОГО ГХП «ПОЛІМІНЕРАЛ» (вересень 1983 р.)

*Зенон ХЕВПА,
Інститут геохімії
навколишнього середовища
Національної академії
наук України,
м. Київ;
Ігор КИЦМУР,
Василь ДЯКІВ,
Львівський національний
університет
імені Івана Франка*

Авторами статті здійснено аналіз експлуатації хвостосховища Стебницького ГХП «Полімінерал» у минулому, у тому числі аварійного прориву дамби 1983 року, який був визнаний екологічною катастрофою регіонального масштабу, з'ясовано його причини та описано наслідки. Недосконалість технології збагачення призвела до накопичення значних об'ємів твердої і рідкої фаз. 15 вересня 1983 р. на Стебницькому хвостосховищі сталася катастрофічна аварія, яка призвела до забруднення р. Дністер на сотні кілометрів і є наслідком збігу кількох об'єктивних (природних) та суб'єктивних (техногенно-технологічних) чинників, серед яких одним із визначальних була експлуатація хвостосховища протягом тривалого часу на критичних значеннях вище проектних відміток – переповнення рідкою фазою. Переповненість двох секцій хвостосховища рідкою фазою становить потенційну загрозу повторення аварії у теперішній час. Після аварії 1983 р. дамба Стебницького хвостосховища була додатково підсилена і з цього часу постійно експлуатується у безаварійному режимі.

Хвостосховище Стебницького ГХП «Полімінерал» – це спеціалізована гідротехнічна споруда, обвалована дамбою для безпечного зберігання рідкої та твердої фаз відходів збагачення калійних руд.

Калійні руди Стебницького родовища мають полімінеральний склад. Вони містять багаті й своєрідні асоціації сольових мінералів, які відносяться до водних і безводних хлоридів, хлорид сульфатів та сульфатів К, Mg, Na, Са. Головними мінералами покладів калійних солей звичайно є галіт, каїніт та лангбейніт. Враховуючи, що два останні мінерали є визначальними рудами на калій та магній, виділяють три головні різновиди калій-магнієвих руд: каїнітові, лангбейнітові та каїніт-лангбейнітові. Дуже часто каїніт має вторинне походження – унаслідок заміщення первинного лангбейніту – так званий процес каїнітизації лангбейніту іноді настільки широко розвинений, що вторинний каїніт стає основним мінералом. Тоді між каїнітом та лангбейнітом локалізований буферний мінерал – кізерит, а вся мінеральна асоціація має зональну будову: всередині лангбейніт, далі кізерит, а оконтурює каїніт. Власне така анатомічна будова асоціації свідчить про вторинне походження каїніту внаслідок заміщення лангбейніту і кізериту.

До другорядних мінералів, які наявні в калійних рудах у невеликих кількостях (до 10%), належать силвін, полігаліт, кізерит, шеніт, епсоміт, леоніт і карналіт. Іноді зустрічаються тіла кондиційних руд, складені цими мінералами: силвінові, полігалітові, карналітові, які можуть мати промислове значення. У

вигляді домішок до 1% трапляються астраханіт, арканіт, гексагідрит, ангідрит, гіпс, рідко вантгофіт [1-5, 8, 9-10]. Важливу роль у складі калійних порід відіграють глинисті мінерали хлорит та гідрослюда, а також теригенні мінерали кварц та польовий шпат, а також мінерали-домішки – кальцит і доломіт.

Технологічна схема переробки калійно-магнієвих руд з доміантним каїніт-лангбейнітовим складом Стебницького родовища розроблена у колишньому Всесоюзному науково-дослідному інституті галургії (м. Санкт-Петербург, росія). Суть цієї технології полягала у розчиненні калійних соляних порід гарячою водою, додаванні флотореагенту 2-3 кг на тону руди, осадженні нерозчинного глинистого залишку і відокремленні від осаду висвітленої висококонцентрованої ропи та кристалізації з неї калі-магнезії. Проте полімінеральний склад калійних руд і високий вміст у них глинистого матеріалу (10-15%, іноді до 20%) значно ускладнювали технологію їх переробки. Практично ця технологія виявилася дуже недосконалою. У відходи потрапляли не тільки глинистий матеріал і недорозчинений полігаліт і галіт, але й ропи з високим вмістом хлористого натрію та калійно-магнієвих солей, половина цінних компонентів йшла у відходи, з 1 тонни руди утворювалось 0,7-0,8 тонн відходів. Із залишкових 200-300 кг руди на збагачувальній фабриці отримували готову продукцію – калімаг. Об'єм відходів згідно з проектними розрахунками складав 900 м³ за добу і відповідно 328 тис. м³ за рік. Усі ці відходи треба було складувати у хвостосховище.

Соляна шахта, м. Стебник, 1937 р.;
промислові «пейзажі» Стебника

При вишукувальних роботах та проектуванні хвостосховища збагачувальної фабрики Стебницького калійного заводу головними напрямками із забезпечення екологічної безпеки та мінімізації негативного впливу були ті, що спрямовувалися на захист довкілля від фільтраційних втрат, руйнування огорожувальної дамби, запилення атмосферного повітря. З цією метою, враховуючи близькість території до бальнеологічного курорту Трускавець, було вибране найбільш вдале місце у басейні р. Тисмениця, її лівої притоки р. Солонниця та лівого Безіменного допливу між північною околицею м. Стебник, селами Болахівці та Раневичі. Саме там у 1973-1977 рр. було побудоване хвостосховище Стебницького ГХП «Полімінерал» (шляхом огороження від навколишніх земель ґрунтовою дамбою загальною довжиною 2061 м, із максимальною висотою 21,5 м, у межах річки лівих приток річки Солонниця, яка є правою притокою р. Тисмениця, що у свою чергу впадає у транскордонну річку Дністер та належить до водозбірної басейну Чорного моря.

Стебницьке хвостосховище огорожене від навколишніх земель ґрунтовою дамбою. Ложе хвостосховища гідроізольоване, що з одного боку забезпечує відсутність витоків за межі зберігання рідкої та твердої фаз у секціях № 1 та № 2. Такий об'єкт має бути під постійним моніторингом, контролем та здатним забезпечити екологічну безпеку на регіональному рівні. Будь-які, навіть найменші порушення його функціонування можуть призвести до катастрофічних наслідків для довкілля.

Прикладом такої ситуації є аварія на Стебницькому хвостосховищі 15 вересня 1983 р., коли на ПК 8 стався зсув ґрунту, що спричинив за собою проран, прорив дамби та спорожнення хвостосховища за лічені години.

Прорив дамби Стебницького хвостосховища та вилив у басейн річки Дністер 4,5 млн м³ високомінералізованої ропи показав, якою суттєвою може бути загроза екологічній безпеці регіону.

Ця аварія стала найбільшою техногенною катастрофою для екосистеми р. Дністер, завдала величезної шкоди флорі і фауні басейну Верхнього та частково Середнього Дністра – до Дністровського водосховища. Тут у

Перелив через дамбу Стебницького хвостосховища

б) секція № 2 хвостосховища використовувалась винятково як відстійник високомінералізованої ропи, без намівання пляжів твердої фази по внутрішньому контуру, що суттєво б укріпило тіло дамби. Акумулявання рідкої фази високомінералізованої ропи безпосередньо біля тіла дамби стало причиною того, що ропи почали фільтруватись та обводнювати ослаблені ділянки;

в) експлуатація хвостосховища протягом тривалого часу на критичних відмітках допустимих рівнів ропи;

г) неврахування даних моніторингових спостережень щодо підвищених рівнів підземних вод в оглядових колодязях і первинних деформацій тіла дамби за умов переповнення хвостосховища вище проектною відмітки на 0,5 м;

д) надмірна кількість опадів, коли напередодні прорану з 12 по 14 вересня 1983 р. йшов проливний дощ та випала місячна норма.

Аварійному прорану тіла дамби Стебницького хвостосховища передувало обводнення ґрунтової основи між пікетами 7 та 8, перетворення її на пливун та просідання, яке було зафіксоване робітниками Львівського спеціалізованого управління № 605, які добували секцію № 2, о 9 год. 30 хв. 15 вересня 1983 р. [1]. О 14 год. цього ж дня зафіксовано утворення тріщин, через які почав витікати високомінералізований розсіл. 15 вересня 1983 р. о 18 год. 05 хв. відбулась активізація зсуву, утворення хвилі прориву та ерозійний розмив шириною до 55 м по гребеню та 20 м на рівні дна [23]. Відразу після аварії експертами задокументовані дзеркала зсуву по включеннях неогенових глин на ділянках обводнення та розущільнення у тілі дамби.

Після зміщення зсувного тіла відбувся гідродинамічний прорив дамби, який при перепаді рівнів ропи – 14 м представляв собою потужний селевий потік, що живився за рахунок підпору високомінералізованої ропи з переповненої чаші другої секції до короткочасного повного спрацювання наявних запасів – понад 4,5 млн м³.

Некерований селевий потік високомінералізованої ропи витікав п'ять годин (99% – за 3 години, решта –

цей період загинуло сотні тисяч тонн риб, а також завдано шкоди нерестилищам гідробіонтів аж до Чорного моря. Перші два тижні після аварії дністровська вода за хімічним складом на 85% русла не відповідала санітарно-гігієнічним вимогам до питних вод. Масштаби екологічної катастрофи були настільки значними, що 27 жовтня 1983 року про цю подію була вимушена повідомити (порушивши традицію замовчування) одна із центральних газет – «Ізвестія».

Аналіз аварії хвостосховища у 1983 році. Відразу після введення в експлуатацію хвостосховища стало швидко заповнюватись рідкою фазою, із пульти якої осідала тверда фаза, а відстояна ропа поверталась у технологічний процес. На початку 80-х років XX століття експлуатація Стебницького хвостосховища протягом тривалого часу відбувалась на критичних значеннях вище проектною відмітки на 0,5 м допустимих рівнів ропи. Не брались до уваги при наповненні чаші хвостосховища ропою дані моніторингових спостережень щодо підвищених рівнів підземних вод в оглядових колодязях.

Перші передвісники майбутньої аварії – тріщини у тілі дамби між пікетами 7 та 8 другої секції, внаслідок нарощування дамби до проектною відмітки, були задокументовані ще у квітні 1983 р. Замість того, щоб припинити закачку рідкої фази до з'ясування причин утворення тріщин, було вирішено зупинити привантажування зсувонебезпечної ділянки при відсіпці та «косметично» «залікувати тріщини», а після стабілізації ситуації продовжити нарощування. Про це свідчать дані моніторингу за станом дамби.

15 вересня 1983 року в районі ПК 8 секції № 2 хвостосховища Стебницького калійного комбінату відбулась аварія, що мала катастрофічні екологічні наслідки: внаслідок руйнування дамби відбувся (як зазначалось вище) викид відходів збагачення в кількості 4,5 млн м³, внаслідок чого були забруднені ріки Бистриця та Дністер, на деякий час призупинена діяльність окремих підприємств у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій та Одеській областях України, Республіки Молдови. Нанесена значна шкода сільськогосподарському виробництву в цих районах. Була пошкоджена залізниця Львів-Трускавець. Загалом, господарствам України та Молдови нанесені збитки на суму понад 62 млн крб.

Вирішальним чинником катастрофічної аварії став проливний дощ, який тривав три доби, коли з 12 по 14 вересня 1983 р. (напередодні прорану) випала місячна норма опадів.

Катастрофічна аварія 15 вересня 1983 р. стала, отже, наслідком збігу кількох об'єктивних (природних) та суб'єктивних (техногенно-технологічних) чинників:

а) невідповідність проектним вимогам технології – недостатнє трамбування, а також матеріалів та ґрунтів, які використовувались для будівництва: в тіло дамби вкладали не тільки четвертинні суглинки, але й не передбачені проектом неогенові глини, а за усними повідомленнями – мерзлий ґрунт. Відповідно до діючих будівельних норм цього категорично не можна було робити і, як наслідок, – незадовільна робота дренажної системи, обводнення, просідання та зсув тіла дамби;

за 2 години), через проран у тілі дамби потрапив за межі контуру хвостосховища у русло потічка Валагов.

За умови точного виконання вимог проєкту будівництва хвостосховища, такі природні умови та геологічна будова були досить сприятливими з гідрогеологічних позицій: неогенові відклади – водотривкі, є природним регіональним геохімічним бар'єром, горизонти різнофасіального четвертинного водонасного комплексу поширені локально, тому можливі фільтраційні втрати суттєво не впливали на якість підземних вод, зокрема у найближчих населених пунктах.

Однак, як виявилось при розслідуванні причин аварії, до 12-15% тіла дамби було складене саме неогеновими глинами. Не в останню чергу через нерівний, нечіткий, хвилястий, з глибокими врізами контакт між неогеновими та четвертинними відкладами. Крім того, у тілі дамби виявлено і заторфовані суглинки, а передноворічна «штурмівщина» для виконання плану у листопаді-грудні 1976 р. призвела до того, що, ймовірно, у цей час у тіло дамби потрапили і мерзлі ґрунти, що було категорично неприпустимо. З причин постійної «штурмівщини» для виконання плану трамбування тіла дамби здійснювалось лише колами самоскидів.

Як наслідок, ґрунти тіла дамби не відповідали проєктним вимогам як за щільністю (густиною) – мінімальне значення $1,65 \text{ г/см}^3$, так і за вологістю – максимум 22-23%: на ділянці прорану виявлені прошарки зі значеннями густини – $1,45\text{-}1,55 \text{ г/см}^3$ та значеннями вологості – 28-37%.

До однієї із найважливіших техногенних причин аварії слід віднести й те, що секція № 2 (на відміну від секції № 1) хвостосховища використовувалась винятково як відстійник високомінералізованої ропи без намівання пляжів твердої фази. Тоді як намівання пляжів твердої фази хвостів збагачення суттєво б укріпило тіло дамби, зокрема і на ослабленій ділянці.

Візуальне обстеження прориву, а також результати буріння свердловин показали, що площина зсуву зміщення не вийшла із тіла дамби. Про це свідчила наявність на дні прориву непорушених насипних порід тіла дамби, а також відсутність валу випирання у ґрунтах основи.

Величезна маса високонцентрованої ропи та твердих відходів (мулу) ринула у басейн р. Солониці, а з неї у р. Тисменицю, а далі – в р. Дністер та у Чорне море. Сумарна маса цього викиду становила понад 5 млн тонн та представляла собою селевий потік з потужним гідравлічним напором, який неможливо зупинити жодними технічними засобами. Про це свідчить той факт, що бульдозер, який стояв на дамбі поблизу місця прориву, був знесений вниз на відстань близько 100 м.

Проведені гідрогеологічні та інженерно-геологічні дослідження показали, що першопричиною аварії було різке підняття рівня підземних вод у тілі дамби перед проривом.

Наслідком підняття рівня підземних вод у профілі дамби, в умовах критично високого рівня заповнення хвостосховища та зростання інфільтрації розсолів у тіло дамби, стала активізація зсуву по дзеркалу ковзання, що спричинило утворення прорану.

Після зміщення зсувного тіла відбувся гідродинамічний прорив дамби, який при перепаді рівнів ропи – 14 м, представляв собою потужний селевий потік, що живився в за рахунок підпору високомінералізованої ропи з переповненої чаші другої секції до короткочасного повного спрацювання наявних запасів – понад $4,5 \text{ млн м}^3$.

Початковою фазою аварії був миттєвий прорив дамби, швидкий ерозійний розмив та некерований потік висо-

концентрованої ропи з верхнього б'єфа через тіло дамби у нижній б'єф через проран трапецієдричної форми площею 483 м^2 , через який середній розхід протягом трьох годин складав $450 \text{ м}^3/\text{с}$.

Рухаючись по руслу Безіменного потічка селевий потік закольмував мостові переходи та не зміг безперешкодно подолати перші на своєму шляху перепони – насипи автомобільної дороги Львів-Трускавець та залізничної колії Стрий-Дрогобич перед впадінням у р. Солониця. Вони виявилися стійкими механічними бар'єрами, які на кілька годин стримали основну масу рідких соляних відходів.

Природньо, що величезна маса відходів, що надходила з розходом $450 \text{ м}^3/\text{с}$, не могла пройти через переріз русел потічка Безіменного, р. Солониці і навіть р. Тисмениця і, як наслідок, першим негативним екологічним наслідком Стебницької аварії стало катастрофічне затоплення місцевості від хвостосховища – від села Раневичі до впадіння річки Тисмениця у Дністер.

Ропи та соляно-глиниста пульпа забруднили всю навколишню територію (річки, сади, городи, поля, ліси) на площі 251 га. Це завдало величезної шкоди флорі і фауні цього району, а також гідробіонтам р. Тисмениця та Солониці, якості вод у місцевих водозаборах. Тут відбулося катастрофічне забруднення надзаплавних терас від Стебника до села Тершаків на р. Дністер, куди високомінералізова-

Середмістя Стебника

**Розташування і план
хвостосховища Стебницького
ГХП «Полімінерал»;
місце прориву дамби (прорану);
контури зон забруднення
річкових вод:
катастрофічного –
від с. Тершаків до Дністровського
водосховища,
значного –
від Дністровського
до Дубосарського водосховища,
помірного –
від Дубосарського водосховища
до Дністровського лиману**

ний потік дійшов протягом доби і де суттєво була порушена якість підземних вод.

Ще одним катастрофічним негативним екологічним наслідком Стебницької аварії стало катастрофічне забруднення річкових вод від с. Тершаків до Дністровського водосховища у Чернівецькій області, яке тоді ще лише будувалось. За свідченням очевидців, по мірі наближення високомінералізованого плюму вниз по течії р. Дністер, величезні косяки риб інстинктивно втікали від неминучої загибелі вверх по течії допливів. Риби та інші гідробіоти, які не встигли втекти, гинули. Від гирла Солониці та Тисмениці до Дністровського водосховища загинуло сотні тисяч тонн риби, збитки, нанесені доквітлю, оцінені у суму 62 млн радянських карбованців, ділянка значного забруднення: від греблі Дністровського водосховища – до Дубосарського водосховища; ділянка помірного забруднення – до Дністровського лиману.

Це завдало величезної шкоди флорі і фауні басейну Верхнього та частково Середнього Дністра до Дністровського водосховища. Тут у цей період загинуло сотні тисяч тонн риб, особливо до- нних, сомів та інших – саме по дні поширювалась більш важка соляна ропа. А також нерестилищам гідробіотів аж до Чорного моря.

Проведений аналіз аварії (екологічної катастрофи) Стебницького хвостосховища 1983 року, а також той факт, що у післяаварійний період дамба гідротехнічної споруди була додатково підсилена і з цього часу постійно експлуатується у безаварійному режимі, дає підстави стверджувати, що практично єдиним чинником небезпеки виникнення нової аварійної ситуації у сучасних

умовах є позитивний водний баланс – переважання кількості опадів над інтенсивністю випаровування за умов катастрофічних опадів, що може призвести до переповнення секцій та екологічної катастрофи, подібної до тієї, що сталася у вересні 1983 р.

Усе це стверджує наскільки важливими є моніторингові спостереження за станом хвостосховища, рівнями рідкої фази, трансформацією твердої фази, змін їхнього матеріального балансу, а також виконання рекомендованих заходів з метою зменшення ризиків переповнення.

Після аварії 1983 р. дамба Стебницького хвостосховища була додатково підсилена і відтоді постійно експлуатується у безаварійному режимі. Ложе хвостосховища гідроізольоване, що забезпечує відсутність витоків за межі зберігання рідкої та твердої фаз у секціях № 1 та № 2.

На підставі проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Хвостосховище Стебницького ГХП «Полімінерал» належить до об'єктів підвищеної екологічної небезпеки, де тривалий час накопичували відходи збагачення калійних руд. Недосконалість технології збагачення призвела до накопичення значних об'ємів твердої і рідкої фаз, що стало причиною переповнення та опосередкованою причиною катастрофічної аварії.

2. 15 вересня 1983 р. на Стебницькому хвостосховищі сталася катастрофічна аварія, яка призвела до забруднення р. Дністер на сотні кілометрів і стала наслідком збігу кількох об'єктивних (природних) та суб'єктивних (техногенно-технологічних) чинників, серед яких одним із визначальних була експлуатація хвостосховища протягом тривалого часу на критичних значеннях вище проєктних відміток – переповнення рідкою фазою. Переповненість двох секцій хвостосховища рідкою фазою становить потенційну загрозу повторення аварії 1983 року у теперішній час.

3. Після аварії 1983 р. дамба Стебницького хвостосховища була додатково підсилена і з того часу експлуатується у безаварійному режимі. Тут накопичено 13 млн м³ рідкої та твердої фази, в останні роки, особливо у 2022 році, експлуатується із рівнем рідкої фази у секціях № 1 та № 2 – близьким до критичних відміток, відповідно фактичні абсолютні відмітки рів-

нів розсолів: 311,46 м у секції №1 та 303,65 м у секції №2. Це вказує на те, що у секції №1 рівень рідкої фази лише на 54 см нижче від максимально допустимого рівня – абсолютної відмітки 312,0 м, а у секції № 2 лише на 35 см нижче від максимально допустимого рівня – до абсолютної відмітки 304,0 м, що становить загрозу, у кращому випадку, переливу через дамбу, а у гіршому випадку – прориву та пошкодження захисної гідротехнічної споруди, за сценарієм аварії (екологічної катастрофи) 1983 р.

4. За Стебницьким хвостосховищем (як об'єктом підвищеної екологічної небезпеки) з метою недопущення аварії необхідно проводити постійні моніторингові спостереження: за станом дамби, рівнями рідкої фази, трансформацією твердої фази, змін їхнього матеріального балансу, а також виконання рекомендованих заходів з метою зменшення ризиків переповнення. При загрозі такої аварії найдієвішим важелем зміни матеріального балансу хвостосховища у секції № 1, і особливо у секції № 2, є регламентований скид рідкої фази у річкову мережу. На хвостосховищі Стебницького ГХП «Полімінерал» функціонує сифонна система скиду, яка розрахована на скид надлишкових вод з метою недопущення руйнування дамби. Розрахунки показують: радикально може покращити ситуацію скид щонайменше 550 тис. м³ мінералізованої води із секції № 2, що призведе до зниження рівня на 1 м та від 50 чи навіть 100 тис. м³ мінералізованої води чи більше – із секції №1. На жаль, розроблений Стебницьким ГХП «Полімінерал» регламент скиду досі проходить процедуру погодження у встановленому законом порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дяків В., Цар Х. Модель вилугування, закарстовування та самоізоляції легкорозчинних солей з приповерхневих соляно-глинистих відкладів хвостосховищ і солевідвалів калійних родовищ Передкарпаття. Мінералогічний збірник Львівського університету. 2010. № 60. Вип. 2. С. 136-147.
2. Кицмур І.І., Дяків В.О. Геохімічні умови формування карстових озер та засолених інфільтратів хвостосховища № 1 (м. Калуш, Івано-Франківська область). Збірн. наук. праць наукової конференції «Від мінералогії до геохімії», присвяч. 130-річчю від

дня народження академіка О.С. Ферсмана. – К., 2013. – С. 316-323. Режим доступу у мережі Інтернет: <http://www.museumkiev.org/Geology/conf/Fersman/2.pdf>.

3. Кицмур І.І., Гайдін А.М., Дяків В.О. Оцінка впливу хвостосховищ та солевідвалів на стан підземних і поверхневих вод м. Калуша та його околиць. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Визначення концепції розв'язання екологічних проблем м. Калуша». 18 лютого 2016 р. Калуська міська рада. 2016. С. 49-62.

4. Кицмур І. І., Дяків В.О. Ретроспективний геоекологічний аналіз гідродинамічної аварії 15 вересня 1983 р. на Стебницькому хвостосховищі та геохімічних наслідків катастрофічного виливу розсолів у басейн Верхнього Дністра. Матеріали Третьої наук.-практ. конференції «Надкористування в Україні. Перспективи інвестування». Трускавець, 4-7 жовтня 2016 р. ДСГІН України, ДКЗ України. Київ, 2016. С. 297-302.

5. Дяків В., Кицмур І. Природно-техногенні причини та еколого-геохімічні наслідки гідродинамічної аварії 15 вересня 1983 р. на Стебницькому хвостосховищі. Вісник Львівського ун-ту. Серія геол. 2016. Вип. 30. С. 106-124.

6. Білоніжка П., Дяків В. Стебницьке родовище калійних солей: розроблення, відходи збагачення руд, проблеми охорони доквілля. Праці наукового товариства ім. Шевченка. Т. XXX. Геологічний збірник. Львів., 2012. – С. 199-209.

7. Гайдін А.М., Дяків В.О., Зозуля І.І. Розсоли в затоплених калійних рудниках Передкарпаття. Хімічна промисловість України. 2012. № 3 (110). С. 32-38.

8. Семчук Я.М. Вивчення міграції високомінералізованих розсолів у районі хвостосховища Калуського виробничого об'єднання «Хлорвініл» на фізичній моделі. Удосконалення технології видобутку та переробки калійних руд Прикарпаття: Збірник. – Черкаси: ОН ТЕХІМ, № 952ХІІ-Д84, 1985. С. 86-95.

9. Шестопалов В.М., Лисиченко Г.В. та ін. Висновок щодо комплексних геолого-гідрогеологічних, інженерно-геологічних та гідротехнічних досліджень ділянки руйнування дамби секції № 2 хвостосховища Стебниківського калійного заводу. Тимчасова комісія АН УРСР. К., 1984. 137 с.

ОЗЕРО СИНЕВИР ЯК ОБ'ЄКТ ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ: ГІДРОЛОГІЧНО-ГІДРОХІМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

*Василь ЛЕТА,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії
та суспільних дисциплін
Мукачівського державного
університету,
експерт з гідрології та гідрохімії
НПП «Синевир»;*
*Микола КАРАБІНЮК,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри фізичної
географії та раціонального
природокористування
Ужгородського
національного університету,
експерт з ландшафтної екології
НПП «Синевир»;*
*Микола КУТ,
кандидат хімічних наук,
доцент кафедри
органічної хімії
Навчально-наукового
інституту хімії та екології
Ужгородського національного
університету,
експерт з органічної хімії
та геохімії НПП «Синевир»;*
*Володимир МЕЛЬНИЧУК,
старший викладач кафедри
фізичної географії
та раціонального
природокористування
Ужгородського національного
університету,
експерт з питань довкілля
НПП «Синевир»*

Карпатський регіон вирізняється унікальними гірськими екосистемами, серед яких водно-болотні угіддя відіграють важливу роль у підтриманні ландшафтної рівноваги. Вони регулюють гідрологічний режим, очищують воду та є осередками біорізноманіття. Статус карпатських ветлендів у системі Ramsar свідчить про їх міжнародну значущість і потребу в геоекологічному моніторингу.

Особливий приклад – це озеро Синевир, яке функціонує як еталонний водно-болотний комплекс у межах НПП «Синевир» і має стратегічне значення для природоохоронної діяльності.

Геоекологічне значення водно-болотних угідь Українських Карпат обумовлене тим, що Карпатський регіон є осередком унікальних гірських екосистем, де ветленди відіграють ключову роль у підтриманні ландшафтної рівноваги. Водночас водно-болотні угіддя виступають природними регуляторами гідрологічного режиму та осередками біорізноманіття.

Озеро Синевир є найбільшим озером в середньогір'ї Українських Карпат, унікальний природний об'єкт, що має стратегічне значення як еталонний водно-болотний комплекс у структурі НПП «Синевир». Включення його до міжнародної системи Ramsar підкреслює необхідність системного геоекологічного моніторингу озерно-басейнової системи Синевира.

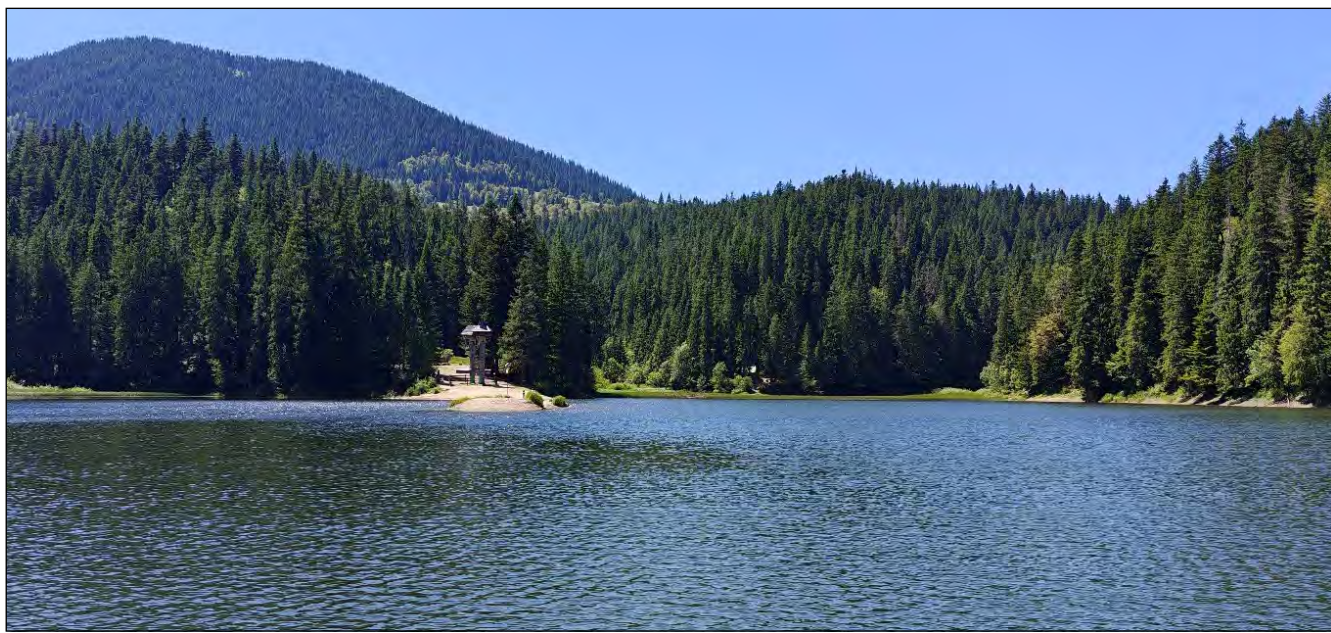
Озерно-басейнова система Синевиру вирізняється складною геоморфологією, специфічним ґрунтово-рослинним покривом і чутливими режимами живлення та стоку. У контексті сучасних кліматичних змін – зростання середньорічної температури, нестабільного сезонного зволоження, зменшення притоку води – екосистема озера демонструє високу вразливість. До цього додається антропогенний тиск: активізація туризму, розвиток рекреаційної інфраструктури, що загрожує геохімічній стабільності водойми. Від-

сутність багаторічного геоекологічного моніторингу лише посилює ризики для цього природного об'єкта.

Озеро Синевир потребує системного спостереження як стратегічний елемент природоохоронної політики в межах Карпатського регіону. Актуальність моніторингу озера Синевир обумовлено рядом важливих факторів:

- особливості геоморфології, ґрунтово-рослинного покриву, режимів живлення та стоку;
- вразливість водного об'єкта до змін клімату (підвищення температури, зміни сезонного зволоження, сезонні зменшення притоку вод);
- розвиток туризму, рекреації, супутня інфраструктура (дороги, об'єкти харчування), що можуть змінювати гідрохімічну рівновагу водойми;
- відсутність системного багаторічного геоекологічного моніторингу стану води, водозбору та змін у середовищі.

Відтак постала необхідність комплексного геоекологічного вивчення озерно-басейнової системи Синевира. Вирішення можливе за рахунок виконання проекту «Introduction of Monitoring the Wetlands of International importance in The Carpathian Region / Запровадження моніторингу водно-болотних угідь міжнародного значення в Карпатському регіоні» (акронім WeVaRe – HUSKROUA/23/RS/1.2/036) в рамках Interreg Next. Виконання проекту розраховане на період з 01.05.2025 р. по 30.04.2027 р. Основною метою проекту буде, зокрема, оцінка поточного стану природного середовища та біорізноманіття водно-болотних угідь і прилеглих територій та, на основі отриманої інформації, розробка системи моніторингу водно-болотних угідь, що базується на сучасних технологіях і практиках. Проект WeVaRe намагається застосувати системний підхід до вивчення явищ деградації водно-болотних угідь міжнародного значення на прикладі природоохоронних територій у транскордонно-

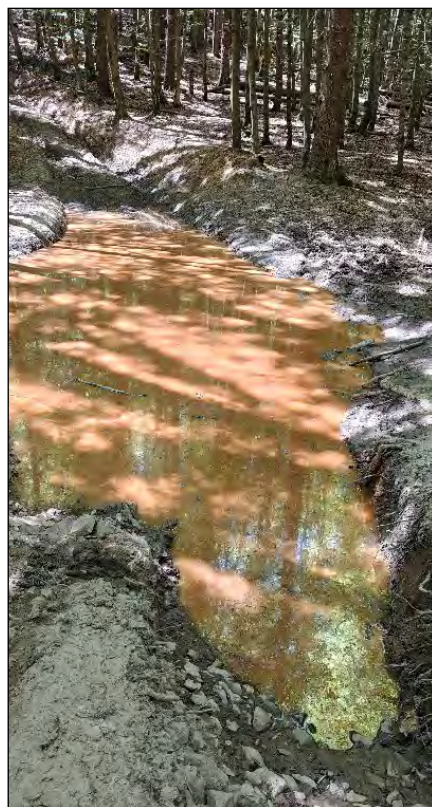
**Тасмиче «морське око»;
команда дослідників
(підготовка до відбору проб води
для гідрохімічного аналізу);
польове обстеження локального
заболочення в межах водозбору
озера Синевир**

му регіоні України, Румунії та Словаччини. Він буде заохочувати взаємодію та обмін знаннями між різними науковими дисциплінами. Однією зі складових проекту є гідрологічні дослідження озера Синевир, які включають виявлення джерел його живлення, аналіз сезонних змін рівня води, температури, а також динаміку приток і витоку, оскільки кліматичні коливання та порушення водозбору становлять загрозу водному балансу.

Гідрохімічна складова дослідження озера Синевир передбачає визначення ключових показників: рН, мінералізації, вміст основних іонів та органічних речовин, концентрації біогенних елементів, важких металів. Регулярний моніторинг дозволить вчасно виявити евтрофікацію та інші процеси деградації озерної системи. Зміни у хімічному складі води можуть слугувати індикаторами антропогенних впливів і природних трансформацій у басейні озера.

Реалізація проекту почалася, як зазначалося вище, з травня 2025 року, що передбачало старт літніх польових досліджень, у межах яких проведено комплексне обстеження водозбору озера Синевир, включно з аналізом типів ландшафтів, ґрунтів та потенційних джерел забруднення. Ідентифіковано основні притоки озе-

**Вода з високим вмістом
завислих частинок,
ознаки ерозії
та антропогенного впливу
в межах водозбору озера Синевир;
схема маршруту польового
обстеження водозбору;
північно-західна частина озера
з розвинутою водною рослинністю;
острів в центрі озера;
ідентифікація джерел
живлення озера**

ра, здійснено заміри витрат води, швидкості течії, а також відібрано проби вод для подальшого лабораторного аналізу.

Окрему увагу приділено витoku з озера, де проведено аналіз морфології русла та відбір води. У шести контрольних точках (впадіння приток, центр озера, витік) виконано хімічний відбір для оцінки якості вод. Створено картографічну схему водозбору з нанесеними локаціями моніторингу, що є основою для подальшого аналізу гідрологічного та гідрохімічного стану озера.

Джерела живлення озера Синевир мають стабільний гідрологічний режим, проте виявлено ділянки з локальним органічним навантаженням. Водозбір демонструє високу природну цінність, але потребує моніторингу антропогенних впливів. Сезонний аналіз у порівнянні з архівними даними свідчить про певні коливання режимних гідрологічних і гідрохімічних показників, які потребують подальшого дослідження, що й передбачено проектом.

Попередні висновки за результатами хімічного аналізу підказують, що рН коливається в межах 6,6–7,14, це свідчить про слабокисле до нейтрального середовище. Фториди ($\leq 0,05$ мг/дм³) – стабільно низькі в усіх точках, що відповідає природному фоновому рівню для гірських водойм. Хлориди (0,2–0,3 мг/дм³) – однорідні по всій вибірці, що свідчить про відсутність локальних антропогенних джерел забруднення за даним параметром.

Нітрати ($\leq 0,003$ мг/дм³) на всіх ділянках нижче межі визначення, що свідчить про низьке органічне навантаження на водозбір, це є характерним для високогірних екосистем з обмеженим антропогенним впливом. Кадмій (< 1 од) не виявлено в жодній пробі, що підтверджує відсутність техногенного навантаження з боку промислових або транспортних джерел. Цинк виявлений у всіх відібраних пробах вод. Найвищий рівень виявлено в північній частині озе-

Таблиця 1

ТОЧКИ ВІДБОРУ ПРОБ ВОДИ (ДАТА ВІДБОРУ ПРОБ 15.07.2025 р.)

№ з/п	Місце відбору проб	Координати
1	озеро Синевир	48°37'02.4" N; 23°41'01.3" E
2	озеро Синевир	48°36'59.1" N; 23°40'39.2" E
3	струмок Озірний	48°37'05.4" N; 23°40'49.3" E
4	струмок Полонинський	48°37'00.5" N; 23°40'47.7" E
5	струмок Смерековий	48°36'53.6" N; 23°40'54.2" E
6	витік з озера	48°36'57.2" N; 23°41'28.7" E

Таблиця 2

ЧАСТКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ХІМІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБ

Місце відбору проб / показник	pH	Фториди, мг/дм ³	Хлориди, мг/дм ³	Нітрати, мг/дм ³	Кадмій*, мг/дм ³	Цинк, мг/дм ³
озеро Синевир	6,76	≤0,05	0,2	≤0,003	≤lod	0,0422
озеро Синевир	6,78	≤0,05	0,2	≤0,003	≤lod	0,0254
струмок Озірний	6,6	≤0,05	0,2	≤0,003	≤lod	0,0009
струмок Полонинський	7,14	≤0,05	0,3	≤0,003	≤lod	0,0119
струмок Смерековий	6,81	≤0,05	0,2	≤0,003	≤lod	0,0063
витік з озера	6,71	≤0,05	0,3	≤0,003	≤lod	0,0027

* – ≤lod – межа визначення

ра Синевир, це може бути пов'язано з природною геохімічною варіацією або локальним біогенним накопиченням.

Озеро Синевир визначається як ключовий природний об'єкт для впровадження пілотного геоекологічного моніторингу водно-болотних угідь Українських Карпат. Розгортання системи регулярного гідрологічного та гідрохімічного спостереження забезпечить можливість своєчасного виявлення негативних змін, сприятиме прийняттю науково обґрунтованих рішень з охорони водних ресурсів та інтеграції отриманих даних у регіональній міжнародній інформаційній базі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демедюк М.С., Колодій В.В., Зденюк М.В. Умови утворення та вік Синевирського озера. Доповіді АН УРСР. Серія Б: Геологічні, хімічні та біологічні науки. 1985. № 11. С. 8-11.

2. Дербак І.С., Тях Ю.Ю., Томенчук Д.Є. Відтворення природних екосистем в НПП «Синевир». Функціонування природоохоронних територій в сучасних умовах: Мат. міжнар. наук.-прак. конф. з нагоди 30-річчя НПП «Синевир» (Україна, с. Синевир, 18-20 вересня 2019 року). Синевир: НПП «Синевир», 2019. С. 132-134.

3. Дербак М.І., Нірода Т.М., Нанинець М.В., Тях Ю.Ю. Водно-болотне угіддя – озеро «Синевир». Функціонування природоохоронних територій в сучасних умовах: Мат. міжнар. наук.-прак. конф. з нагоди 30-річчя НПП «Синевир» (Україна, с. Синевир, 18-20 вересня 2019 року). Синевир: НПП «Синевир», 2019. С. 47-50

4. Кушнір Н.І. Еколого-гідрологічний нарис озера Синевир. Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2008. Вип. № 1. С. 117–121.

5. Лещенко Д.Ю. Особливості водного режиму озера Синевир // Матеріали студентської наукової конференції Одеського державного екологічного університету – 2022. – Одеса, 11–18 травня 2022 р. – С. 238.

6. Сухарева О.Ю., Ярема Т.М., Сухарева Т.С. Оцінка гідрохімічних показників озера Синевир та його притоків. Наук. вісник Ужгород. ун-ту (Сер. Хімія). 2020. № 1 (43). С. 17–31.

МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ І СУМНІ ПЕРСПЕКТИВИ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЗАКАРПАТТЯ

Слава БІЛАК,
кандидат
геолого-мінералогічних наук,
м. Ужгород

Закарпаття – край зелених гір, квітучих полонин, дзюркітливих гірських річок, м'якого клімату та щирих, працьовитих людей. Вірю: він подарований нам Всевишнім не тільки для важкої праці, але і для всебічного, цікавого та насиченого відпочинку, оздоровлення. Природна краса, а особливо основне багатство цієї землі – велика кількість різноманітних за складом мінеральних вод, які створили протягом століття лікувальну, оздоровчу та економічну базу краю. Навряд чи знайдеться ще десь шматочок тверді, де це природне багатство було би представлене в такій кількості і в такому різноманітті. На території, що складається з 13,5 тисячі квадратних кілометрів, виявлено близько 400 виходів мінеральних вод.

Мінеральні води вивчалися, використовувалися із сивої давнини. Дослідження мінеральних вод Закарпаття вважалося першочерговою і почесною справою високоосвічених природодослідників Європи. У монографії І. Болемана (1887 р.) у загальному описі найбільш відомих родовищ мінеральних вод Європи і Азії – 13 родовищ Закарпаття, що дає можливість порівняти хімічний склад води і потужність родовищ протягом століття. Ф. Візнер (1935) наніс на карту 200 водопроявів та класифікував їх за хімічним складом. Наступне активне вивчення продовжувалось науковцями новітньої доби. Колективом фізико-хімічного відділу філії Одеського науково-дослідного інституту курортології, а в подальшому кандидатом геолого-мінералогічних наук С. Білак, було виявлено розташування, детально вивчено повний хімічний склад, умови фор-

мування мінвод. Результати роботи представлені у двох монографіях С. Білак (1986, 2018). Досконалий аналіз природних умов дозволив констатувати, що формування вод протікає в надрах краю в результаті прямої взаємодії атмосферних опадів з різними за складом породами у верхніх горизонтах і високими температурами та тиском на глибинах. Весь цей складний, віками творений природою процес дарує нам багатство і різноманіття хімічного складу вод Закарпатської області.

Без будь-якого сумніву можна твердити, що вода є основою більшості процесів на Землі. Загалом вона є основою життя. В той же час через високу рухливість та високу розчинну здатність відбувається поява забруднюючих речовин, агресивність яких при контакті з водою різко зростає. Так, малорозчинні неорганічні сполуки ртуті, потрапляючи в повітря і воду, мігрують незначно і при невеликих концентраціях не є небезпечними. Однак вода, мігруючи через породу, або в контакт з відходами, що містять органічні сполуки, утворює металоорганічні, хелатні сполуки, токсичність яких різко зростає. Аналогічно оксиди азоту, сірки, у повітрі взаємодіючи з краплями води та опадами, дають кислоти, розчинна та окислювальна здатність яких руйнівно діє на рослинність, на все навколишнє середовище.

Очищення відкритих водойм в якійсь мірі є реальним. Набагато складніше контролювати та очищувати підземну гідросферу, враховуючи, що «посудом» є хімічно активна навколишня порода з високими абсорбційними властивостями. При контакті забрудненої води з породою з високими абсорбційними властивостями (глинисті породи) вода очищується. Але постає стан, коли починається процес зворотного забруднення в зв'язку з перенасиченістю породи забруднюючими речовинами.

Розглядаючи проблеми і перспективи мінеральних вод Закарпаття, необхідно звернути увагу на два аспекти – збереження і примноження їх кількості та охорона якості, нативного, вихідного хімічного складу.

Є кілька факторів – природні, геологічні умови формування, антропогенний вплив.

ПРИРОДНІ, ГЕОЛОГІЧНІ УМОВИ

Багаторічними дослідженнями умов формування мінеральних вод нами доведено, що цей процес відбувається в результаті проникнення опадів і подальшої їх взаємодії з різного складу породами та процесами термо- та динамометаморфізму. Для Складчастих Карпат характерний розвиток флішевих відкладів, що складаються в основному з пісковиків, аргілітів, алевролітів, мергелів та вапняків. Проникненню опадів і забруднюючих речовин сприяє ступінь роздробленості порід, наявність крупних і дрібних тектонічних порушень, поздовжніх та поперечних розломів. Це результат активної, гороутворюючої історії Карпат у минулому.

Здавалося б, менш вразлива підземна гідросфера рівнинної частини Закарпаття – Чоп-Мукачівської та Солотвинської впадин з їх більш сповільненим водообміном, переважанням погано проникних глинистих порід. Проте сповільнений водообмін збільшує як час забруднення водоносного горизонту, так і час його природної регенерації.

Особливу захисну роль виконують верхні водоносні горизонти прісних вод, які, так би мовити, приймають на себе перший удар забруднення. При добре розвинутому водоупорі і відсутності тріщинуватості забруднюючі речовини встигають хімічно і біологічно нейтралізуватися, абсорбуватися породою, не потрапляючи в горизонти, які лежать нижче. Здійснення різного виду робіт – меліоративних, прокладання доріг, ведення промислового та приватного будівни-

цтва, зменшення рослинного покриву, використання штучних добрив, хімічних засобів боротьби з шкідниками без врахування санітарних зон родовищ, що особливо небезпечно для підземної гідросфери Закарпаття з її гірсько-рівнинним ландшафтом, – загрожує порушенням сталої рівноваги і може призвести до незворотних процесів.

МЕЛІОРАТИВНІ РОБОТИ

Під час проведення меліоративних робіт, що в першу чергу зачіпають верхні водоносні горизонти, відбувається опускання дзеркала води і оголення глибших водоносних горизонтів. Як результат, міняється гідродинамічна характеристика значної площі, що призводить до виснаження або зникнення верхніх водоносних горизонтів і проникнення забруднених вод углиб.

ЗМЕНШЕННЯ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ, ВИРУБУВАННЯ ЛІСІВ

Існує прямий зв'язок між залісненням території та кількістю опадів. (Прикладом можуть служити дощові ліси Амазонії, які регулюють баланс води на планеті). Ліси регулюють співвідношення поверхневого та ґрунтового стоку, що сприяє поповненню запасів підземних вод, в першу чергу питної води. Ще більш небезпечний прямий наслідок – це оголення схилів. Завдяки своїм фізичним властивостям (високому поверхневому натягу) краплі дощу набувають кулястої форми. Падаючи на землю, кожна така крапля діє як мініатюрна рушнична куля, здатна відколоти крихітні уламки навіть від скелі. Але якщо на шляху опадів постає багаторушній рослинний покрив, ця енергія «гаситься» листям дерев, кущів, трави, мохом і завдяки розгалуженій кореневій системі рослин підвищуюватимуться інфільтраційні властивості ґрунтів – швидкий поверхневий стік заміниться повільним підземним. У протилежному випадку потоки води несуться схилами, змиваючи ґрунт і створюючи паводки у долинах.

Край мінеральних джерел – с. Поляна Мукачівського району; завод мінеральних вод «Крайна» (с. Нижнє Солотвино Ужгородського району); будівництво вітряків на полонині Руна – загроза водному балансу Закарпаття

БАЛАНС ПОТУЖНОСТІ РОДОВИЩА ТА ОБСЯГИ ЙОГО ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Сто років тому всі водопроями мінеральних вод були представлені природними виходами – тобто потужність родовищ була настільки сильною, що виштовхувала воду із значних глибин. Шістдесят років тому переважна частина санаторіїв працювала на свердловинах з самовиливом. Широкий розвиток оздоровчих закладів та заводів розливу, як правило, на одному і тому ж родовищі, а також несанкціоновані забори, інтенсивна експлуатація призводять до виснаження родовищ. Води стають некондиційними за рахунок утворення депресійної воронки, тобто навколо тіла свердловини утворюється зона пониженого тиску, куди проникають води вищих водоносних горизонтів. Вони можуть як міняти хімічний склад мінеральної води, так і забруднювати її. Бережливе ставлення до споживання – тільки для прямого призначення – шлях до збереження цього природного багатства, яке формується століттями, а може легко бути загубленим.

Що стосується якісного характеру забруднення гідрогеосфери, то він залежить від стану довкілля та видів антропогенної діяльності.

ПОВІТРЯНИЙ БАСЕЙН ЗАКАРПАТТЯ

Він тривалий час був відносно чистим, враховуючи відсутність великих промислових підприємств. Головну роль відіграє природна особливість гірсько-рівнинного ландшафту, який сприяє добовому руху повітряних мас. Так, холодне чисте повітря уночі спускається з гір у долини, а вдень тепле забруднене піднімається вгору. Цей добовий кругообіг сприяє очищенню та робить ночі приємно комфортними, навіть у спекотну пору. Основні забруднювачі, за якими ведуться спостереження, – це оксиди вуглецю, азоту, важких металів, органічні сполуки. Промисловізація Закарпаття веде до погіршення стану повітряного басейну, насичуючи його викидами, які з опадами потрапляють у ґрунти. Кожне виробництво має свою специфіку і виявити його наслідки у підземних водах важко, враховуючи відсутність методики визначення цих складних сполук. Основну роль в очищенні повітря відіграють зелені масиви Карпат, які воістину є легенями Європи. Але те, що залишилося після масових вирубок, навряд, чи зможе і надалі виконувати цей захист.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кліматичні особливості Закарпатської області сприяють веденню землеробства, але висока густота населення в низинній продуктивній зоні й дефіцит орних земель в гірській спонукає до інтенсифікації сільськогосподарського виробництва штучними добривами та застосування отрутохімікатів. Яскравим прикладом прямої взаємодії у системі «антропогенний вплив – навколишнє середовище» може служити динаміка просування отрутохімікатів у глибокі водоносні горизонти. Це єдине, на жаль, дослідження в гідрогеологічному середовищі базових санаторіїв Закарпатської області виконано Інститутом геології НАНУ. Були обстежені мінеральні води 17 експлуатаційних свердловин, а також ґрунти, ґрунтові води, води річок, підземні прісні води. Визначався вміст ДДТ і його метаболітів, гексахлорану і його похідних, дилора і фосфорорганічних пестицидів – усього 9 найменувань. Ці дослідження виявили, що породи на глибині 0,5 м містять шість пестицидів у кількості 0,99 мг/кг, із глибиною вміст їх падає – на глибинах 1,5 і 3,0 м сягає 0,6 і 0,37 мг/кг відповідно. В прісних водах сумарний вміст їх менший: $1,1 \cdot 10^{-6}$ – $1,45 \cdot 10^{-4}$ мг/л. В мінеральних водах отрутохімікати визначені у межах $4,46 \cdot 10^{-6}$ – $2,2 \cdot 10^{-4}$ мг/л. Ці кількості, поки що, не виходять за межі ГДН. Але час минає. Тим паче, що в зв'язку з воєнним станом інфраструктура Закарпаття все більше набуває промислового характеру. Поодинокі, безсистемні досліджен-

ня не дозволяють зробити аналіз цих даних, виявити взаємозв'язок між усіма чинниками, але насторожують і вимагають ведення моніторингу, розробки та впровадження цілеспрямованих програм на захист підземної гідросфери.

ПРОМИСЛОВЕ ТА ПОБУТОВЕ БУДІВНИЦТВО

Загальновідомо, що кожне промислове та побутове будівництво при недотриманні зон санітарної охорони родовищ, відсутності та незадовільним станом очисних та уловлюючих споруд наносить їм непоправну загрозу. Перш за все, блокується значна територія, порушуються століттями створені умови проникнення атмосферних опадів углиб і подальшого їх формування, що проявиться у потужності родовищ. Відсутність централізованого водовідведення при стихійному приватному будівництві біля більшості водопроявів мінеральної води, злив сільськогосподарських, промислових, побутових відходів у потічки та річки, не завжди задовільний стан очисних споруд, чи їх відсутність, створює загрозу якості підземних вод. При плануванні промислового, побутового будівництва, різного виду зміни інфраструктури необхідно строго дотримуватися зон санітарної охорони родовищ. Для Закарпаття це вкрай важко, тому що накопичення та формування мінеральних вод протікає всією територією.

Викликає велике занепокоєння черговий жорстокий крок знищення цінностей, краси нашого краю – будівництво вітроелектростанцій. І це в першу чергу відіб'ється на основному його багатстві – на кількості та якості мінеральних вод.

Розташування, будівництво та експлуатація вітроелектростанцій наносять шкоду природному, геологічному середовищу – вони займають великі території (на два порядки більше за теплові електростанції), впливаючи на тваринний,

рослинний світ, породжують шумове забруднення та забруднення ґрунту, повітря мастилами та іншими відпрацьованими продуктами, супроводжуються вирубуванням лісів, прокладанням доріг, кабелів, вібраціями двигунів, що передаються вглиб ґрунту. Порушується стратиграфія порід, структура ґрунту, а це шкідливо впливає на водоносні горизонти.

У країнах, де народ порівнює матеріальну вигоду і цінність природного дару території, вітроелектростанції будують на шельфах морів, а не на цінних для використання землях, і не в краї, створеному для оздоровлення, лікування, реабілітації, відпочинку людей, які постраждали від жахів війни – як військових, так і цивільних. Так, у Високих Татрах (Словаччина) нема ВЕС. Дивує згода мешканців певних громад, які за примарних 30 срібняків продають майбутнє своїх нащадків. ВЕС відпрацюють своє і зникнуть, а століттями творені умови формування вод в надрах краю будуть знищені назавжди. Частка економічної складової в бюджеті Закарпаття – санаторії, заводи розливу, реабілітаційні та відпочинкові заклади, як вже діючі, так і майбутні, враховуючи ще невикористаний потенціал, – є вагомим. Але гору бере непередуманий напрямок нищення краю...

Ударом по гідросфері Закарпатської області буде запланований видобуток зеленого водню, що базується на воді. Використання води річок призведе до зменшення її в низинній частині і негативно вплине на поливне господарство в районах сільськогосподарського напрямку: зокрема Берегівському, Виноградівському. Перший «дзвіночок» ми вже спостерігаємо... Для роботи будь-якого підприємства насамперед потрібна вода. За останній час кількість промислових підприємств значно зросла. І всім їм потрібна вода. І у великій кількості.

На жаль, переживаємо складний період для нашої країни. Не загубімо ті природні цінності, які відновити буде неможливо, і на яких все ще базується економіка краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білак С.П. Мінеральні води Закарпаття (хімічний склад, шляхи формування, перспективи використання). Львів, вид-во ЛДУ, «Вища школа», 1986. – 169 с.
2. Білак С.П. Мінеральні води Закарпаття. Ужгород, Видавництво «ФОП А.М. Сабов», 2018. – 182 с.
3. Boleman I. Földtört. Bd. 1887. – 240 ol.
4. Wizner F. Vody z minerálnymi prameni zeme Podkarpatoruske. Uzhorod. 1935. – 46 s.

Мінеральне джерело в урочищі Красне Плесо (м. Рахів, територія Карпатського біосферного заповідника) та зарості «Христового тіла» (таволжника звичайного) біля нього

«УЖЕ 80! ЖИТТЯ НА МЕЖІ ДВОХ СТОЛІТЬ»:

АКАДЕМІК ПОЛІЩУК ПРО МЕДИЦИНУ, ЕКОЛОГІЮ, ЗДОРОВ'Я І НЕ ТІЛЬКИ

*Марія ТОМИШИН-КУХТА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної
педагогіки та педагогіки
вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»*

Моє заочне знайомство з паном Поліщуком відбулося ще тоді, коли сусідка по дачі, лікар-отоларинголог Людмила Петрус з неприхованим професійним пієтетом розповідала про талановитого хірурга з Києва однокурсника Миколу, який є «візитівкою» їхнього випуску, тримає постійний зв'язок з друзями юності, часто навідується в Ужгород і попри свою зайнятість завжди готовий підтримати й допомогти. Крім того, як член університетської родини, я знала, що почесним професором УжНУ є випускник медичного факультету, член-кореспондент Національної академії медичних наук України, президент Українського Червоного Хреста Микола Поліщук. У добу помаранчевої революції пан Микола став упізнаваним для широкого загалу в якості народного депутата, а відтак і Міністра охорони здоров'я.

Зізнаюся, що переліком регалій в оцінках людей не послуговуюся, тому особливо цією інформацією не переймалася. Проте цілком випадкова зустріч з Миколою Єфремовичем стала для мене ще одним уроком людяності, щирості, відкритості й аристократичної увічливості. За розлогим послужним списком державних посад, нагород і неймовірних досягнень у нейрохірургії, найскладнішому напрямі медичної галузі [1], відкривається особистість з великої літери і лікаря за покликанням.

П'ємо каву в затишному куточку на березі Ужа, звідки добре проглядається корпус гуртожитку на вулиці Митній, де пройшли роки студентської юності мого візаві: «Не тільки навчанням і спортом захоплювалися студенти у вільний час: ходили до кінотеатру, філармонії, театру. І влітку, і взимку рушали в походи – гори ж поруч. Так формувалося нове бачення світу, адже на Закарпатті природа зовсім інакша, ніж та, серед якої виріс» [2, с. 191].

Мабуть, тому з вуст пана Миколи линули спогади про те, чому в далекому 1963 році обрав для здобуття вищої медичної освіти Ужгородський державний університет, який закінчив із відзнакою (1969), і як очима сільського хлопчини з Вінниччини поцінував тодішній Ужгород в якості урбаністичного, водночас екологічно привабливого велета: «Ужгород із річкою Уж, що несеться бурхливим потоком посеред міста, з трояндами і виноградниками, завітаний і чистий, з вели-

**Квіти вдячності:
президент Українського
Червоного Хреста
Микола ПОЛІЩУК
з волонтерками,
м. Київ, 8 березня 2022 р.**

кою кількістю велосипедів, які ніхто не краде, і вони стоять просто неба...» [2, с. 188].

По завершенні університету понад рік працював у Великоберезнянській центральній районній лікарні: «Район складався з віддалених, розкиданих у горах сіл. Першою допомогою для селян був невеличкий штат лікарів – майстрів на всі руки. Досвід, здобутий у цій лікарні, не міг зрівнятися з цілими стежами підручників, бо теорія теорією, а зовсім інше практика: коли рішення треба ухвалювати швидко і точно, і відповідальність тільки на тобі» [2, с. 198].

Найбільше молодого лікаря вражали дивом збережені в регіоні дерев'яні храми XVII – XVIII століть та унікальні мінеральні джерела. Міркував: у цих

місцинах при правильному управлінні та вмілих господарях могли б бути чудові цілющі курорти. Не підозрював, що це був старт державницького типу мислення, який у перспективі занесе його у високу політику і всадить у міністерське крісло.

Приємно спостерігати, як на тлі зростаючих у пам'яті життєвих епізодів на обличчі мого співрозмовника час від часу з'являється або прихована посмішка (коли згадує невгамовні студентські роки, підробіток на будівництві, а відтак в обласній лікарні імені Андрія Новака в статусі медбрата і самостійну професійну діяльність у медичних установах Закарпаття, а відтак Києва), або вдячність (при згадці наставників, які відкрили допитливому сільському юнакові ази улюбленої професії лікаря і вказали шлях до досягнення медичної науки), або гордість (коли перераховує імена своїх учнів, які досягли в хірургії неабияких успіхів). Його описи подій настільки детальні й жваві, що складається враження, наче Микола Єфремович згадує те, що відбулося вчора: безліч прізвищ, імен, посад, назв медичних закладів, документів тощо.

Вкотре переконуюся в правильності тези, яку часто повторюю студентам: «Не бійтеся ламати стереотипи! Не поціновуйте людей, керуючись узагальненнями на кшталт: «всі (лікарі, депутати, викладачі...)» однакові» або «посади змінюють людей у гірший бік». Відповідь однозначна: ні, сильні особистості, обіймаючи посади й підвищуючи шаблі статусів, зберігають той одвічно незламний капітал родинних цінностей, фундамент яких міцно цементується в сім'ї силою виховного впливу батьків – найавторитетніших педагогів раннього дитинства.

Переді мною книга Миколи Поліщука «Уже 80! Життя на межі двох століть» (Київ: Товариство Червоного Хреста України, 2024. 404 с.), що читається, як на мене, на рівні захопливого бестселера, де кожен із восьми осяжних розділів візуалізується наче кольоровий

Академік Микола ПОЛІЩУК (зліва) з президентом Світової федерації нейрохірургів Пітером БЛЕКОМ, м. Одеса, 2015 р.; новообраний депутат Верховної Ради України підписує присягу Українському Народові; з дружиною Людмилою, м. Київ, 2021 р.

Портрет професора-нейрохірурга Миколи ПОЛІЩУКА, подарований учнями з нагоди його 50-ліття; під час відпочинку в улюбленому санаторії «Перлина Поділля» (містечко Сатанів Хмельницької області); академік Микола ПОЛІЩУК (справа) з доцентами УжНУ Марією КУХТОЮ і Петром ГОРВАТОМ, м. Ужгород, 2024 р.

слайд цікавого документального серіалу, перегляд якого неможливо відкласти «на потім»: Філософія життя. Життєвий шлях. Медицина. Український Червоний Хрест. Наукова школа та ін.

Гортаю зазначені розділи. Рефлектую. Отримую розлогі аналітичні відповіді на ті болючі проблеми, які наразі найбільше турбують академіка Поліщука не лише як лікаря чи президента Українського Червоного Хреста, а передусім громадянина: про контагіозність вірусу COVID-19, його перебіг і вкрай небезпечні для людського організму наслідки ураження, про ефективність вакцинації та превентивні гігієнічні заходи; про збереження й подовження людського життя та евтаназію; про комерціалізацію вищої освіти і водночас різке зниження якості фахової під-

готовки; про російсько-українську війну, мобілізацію в умовах воєнного стану, волонтерський рух та організацію допомоги Українським Збройним Силам по всьому світу.

Складаю до купи почуте й прочитане і мимоволі в психологічному портреті співрозмовника виокремлюю домінувальні особистісні якості – неординарність характеру, нестандартність мислення і, даруйте, побутову непрагматичність, притаманну людям, для яких наукові і суспільні інтереси – понад усе. З неприхованою посмішкою, ба навіть самоіронією пан Микола згадує: на зустрічі однокурсників у 1989 році з'ясувалося, що з-поміж ста двадцяти випускників він виявився єдиним, хто не має власного авта, хоча був єдиним доктором наук. Закарпатські друзі опе-

ративно вирішили проблему: організували колективну поїздку до Югославії, і в 2002 році професор Поліщук став «щасливим власником старої «Волги».

P.S. Під час святкування 80-річчя Ужгородського національного університету (в жовтні 2025 року) поважний професор-історик Іван Мандрик у своєму виступі оприлюднив, як він сам зізнався, випадково підслухану фразу колег: «Ми добре усвідомлюємо, що ми робили в УжНУ і в освіті загалом 80 років поспіль. Але незрозуміло, що будемо робити наступні 80». Погодьтеся, сказано лаконічно, але влучно.

Хочу порадити молодим колегам-ужнівцям вивчати досвід тих, хто творив історію нашої *альма-матер* упродовж вісімдесяти минулих років, щоб зберегти найцінніше і примножити його сучасними цивілізаційними здобутками в кожному напрямі професійної підготовки студентів – фахівців нової генерації, конкурентоспроможних на світовому освітньому ринку і ринку праці. Частину безцінного досвіду можна почерпнути з вагомого наукового доробку вельмишановного Миколи Поліщука [2] і рецензованого мною хронопису його життєвого шляху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наукова школа М. Є. Поліщука з нейрохірургії. URL: <https://www.google.com/search?q> (дата звернення 12.09.2025).
2. Уже 80! Життя на межі двох століть. Київ: Товариство Червоного Хреста України, 2024. 404 с.

СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ, ВІРУВАННЯ ТА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук,
доцент,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти
та управління,
кафедра заповідної справи
та рекреаційної діяльності,
м. Київ

1. ЦІННОСТІ РОДОВОДУ

Світоглядні уявлення та вірування людей – система їх вірувань, знань та уявлень про навколишній світ (матеріальний і духовний), про його походження, будову (структуру), місце людини у ньому. Народний світогляд називають часом народною філософією, що знайшло відображення у фольклорі, народному мистецтві, будівництві, у святах річного та сімейного циклів, народній медицині, народних знаннях про довкілля (народна метеорологія, астрономія) тощо.

Що ж таке світогляд, світобачення? Традиційна наука розуміє його як форму самосвідомості людини (суспільства), систему загальних поглядів щодо місця людини у світі та взаємовідносин з ним. Тобто це питання про походження людини (народу, етносу), сенс життя (існування), теперішній статус у світобудові і, звісно, майбутнє.

Натуралістичний (матеріалістичний) підхід стверджує, що реальне тільки те, що доступне відчуттям людини, тобто реальна лише матерія. Теїстичний (ідеалістичний) підхід натомість стверджує, що існує недоступна відчуттям духовна складова буття, яка при цьому впливає на матеріальний

світ. Духовна складова може уявлятися як уособлення – духи, боги, чи бути знеособленою (логос, дао, доля тощо) [5].

Втім, пізнання світогляду прадавніх, давніх людей (навіть середньовіччя) – завдання нелегке не тільки за браком джерел, а й через опосередкованість часу, віддаленість подій, обставин, реальній, в яких жили наші пращури.

Оскільки українці є переважно землеробами (хліборобами), то велике значення у їхніх світоглядних уявленнях мав культ родючості, плодючості. Інший різновид світоглядних уявлень українців пов'язаний із культом предків. Вшанування пращурів супроводжує усі найважливіші свята і події як родинного, так і календарного циклів.

Дослідження традиційних світоглядних уявлень та вірувань праукраїнців є надзвичайно важливим проблемним питанням вітчизняної етнології, оскільки воно сягає корінням глибинних пластів культури народу. Про світогляд наших далеких пращурів можемо говорити, виходячи ще з дохристиянських їхніх уявлень та вірувань у природні об'єкти та явища.

Так, про багато озер в Україні існують легенди, що раніше на тому місці було село, місто, фортеця чи церква, які пішли під воду. Нерідко такі озера називають «Святими».

Відомо, що зірки, за прадавніми віруваннями, – це душі людей. Коли людина народжується, Бог запалює на небі її свічку, коли помирає – ця свічка гасне. Чумацьким шляхом праведні душі прямують до раю. Походження грому і блискавки наші предки пов'язували зі Святим Юрієм, пророком Іллею, архістратигом Михаїлом чи архангелом Гавриїлом. За Божим велінням вони винищують громовими стрілами чортів. Про веселку (райдуго) казали, що вона «п'є з річки воду».

З ГЛИБИН ПЕРВОВІКУ

Великим гріхом вважали убити ластівку. Люди переконані, що там, де ластівки в'ють гнізда, – «там щасливо в стаїни, і там грім ни вдарит». Повсюдно мали за погану прикмету, коли ластівки покинуть оселю. Гніздо бузька (бусла) біля хати, за уявленнями, приносить щастя у дім, охороняє від злих духів, від блискавиці.

Найважливішими стихіями праукраїнців були земля, вода, небо, вогонь, сонце, хліб. У народних наративах вони часто фігурують як «свята земля», «свята вода», «святий хліб», «святий вогонь». Ці головні субстанції (вода, вогонь, земля) використовувалися в очисній магії та народній медицині, а також у багатьох обрядах, як родинних, так і календарних.

Особливі очисні функції, зокрема, мала йорданська вода. Землю часто брали з собою як оберіг у далекі подорожі (згадаймо клятву запорожців на Задунайській Січі із землею, насипаною у чоботи: «На чийй землі стоїмо, тій і служити будемо!»). Під час шлюбу існував звичай переводити молодят через вогонь, що мало очистити молоде подружжя від вроків та злих чарів [11].

Окреме місце в світоглядних уявленнях праукраїнців було відведене потойбічному світові, що розташований найчастіше під землею. За народними віруваннями, після смерті люди потрапляють у світ, який є подібним до світу живих. Так, особисто сам часто спілкується у думках зі своїми предками – бать-

ком, бабусею, дідом. Вони мені допомагають жити, особливо, коли буває скрутно. На душі стає легко і приємно.

За уявленнями праукраїнців, померлі люди на тому світі жили (-вуть) таким самим життям, як і живі. Інколи «той світ» наші пращури називали «вириєм». У «вирії» перебувають душі ненароджених дітей. Особливо вони шанували птахів, які відлітали до теплих країв. Адже існувало переконання, що від них можна отримати звістку від померлих (ластівкою), або ж вони можуть принести дитину (лелека).

З погляду сьогодення єдинобожжя на наших землях поширилося в першу чергу завдяки християнству. Тому досить часто політеїстичні вірування (у європейській і слов'янській літературі) називають дохристиянськими, поганськими або язичницькими. Народні дохристиянські вірування (язичництво) – величезний комплекс світоглядів, вірувань, обрядів, що йдуть із глибин тисячоліть [13; 14; 16].

Походження слова «язичник» точно нез'ясоване. Найбільш ймовірно, що це слово пов'язане зі словом «язик» (мова), звідси його значення – плем'я, народ, люди, що говорять однією мовою. Саме як «народ» трактують це слово словники руської мови XVII ст. За етимологічним словником української мови слово «язичництво» – це «віра племені людей, пов'язаних спільним звичаєм і походженням» [6].

У літописах дохристиянські вірування звуться «поганством», а люди, котрі сповідують інші віри, – поганями. На думку деяких вчених, ці слова походять від лат. *paganus*, що первісно означало «селянин» (тобто людина з римської провінції).

Для дохристиян (праукраїнців) – «язичників» немає нічого такого, що було б поза природою. Язичники-праукраїнці ніколи не потребували виразу своєї віри у церквах, тому що божественне завжди було там, де вони перебували (святі місця; всередині них). Вони збиралися для святкування, відзначення своїх сакральних подій посеред розкішної природи – у святих гаях, де було надзвичайно красиво, тихо, де, загалом, як уважалося, живе сам Бог.

У таких місцевостях язичники розміщували свої святилища, знаходилися (знаходяться) православні монастирі. Сьогодні подібні місця називають пустиннями. Проектанти (розробники проєктів природно-заповідних територій)

Тарас ДАНИЛИЧ. Колядники. Полотно, темпера, 1994 р.;
Водохреща. Полотно, темпера, 2017 р.

розміщують тут заповідні зони національних природних парків, або й самі природні заповідники (Голосіївська пустинь у Києві, Національний природний парк «Святі Гори» на Донеччині, Природний заповідник «Медобори» на Тернопільщині) [4; 10].

Суть стародавньої віри – збереження і примноження роду, родючості землі, плодovitості худоби, охорона цінностей роду. Таким чином, це спосіб життя, світогляд. Праукраїнці вірили у багатьох богів. Їх головними богами були: Сварог (за Іпатіївським літописом, навчив людей шлюбу, хліборобства і подарував їм плуг), Див (був стародавнішим за Сварога; чоловіче начало Всесвіту), Лада (богиня гармонії в природі, любові в шлюбі), Перун (бог грому і блискавки, бог-воїн), Дажбог (бог Сонця, син Сварога), Мокоша (богиня річок і родючості), Стрибог (бог вітру), Род (батько всього живого), Сварожич (бог вогню), Лела (богиня любові), Ярило (бог весняної родючості, заступник сівачів і всіх, хто встає рано, до сходу сонця; зображувався молодим, у білій полотняній одежі, на білому коні, босим), Волос (Велес) («скотій бог», бог торгівлі, підземного світу).

Цікаво зазначити, Велес зображався з сопілкою в руках. За легендою, коли між полянами і древліанами зчинилося кривава січа «за межу» (побоїще не міг зупинити навіть Перун зі своїми блискавками), з'явився Велес і заграв

на сопілці. Гра була такою чарівною, що воїни обох сторін опустили мечі й побраталися.

Не станемо зупинятися на відомій «Велесовій книзі», а лиш зазначимо, що час і наука доведуть її правдивість. Логіка все ж говорить: кому це знадобилось би витрачати так багато часу для підробки і головне – для чого?

Вважають, що за князя Володимира головним божеством Київської держави був Перун. Його ідол стояв на одному з київських пагорбів, був дерев'яним, мав залізні ноги, срібну голову та золоті вуса. Військо присягалося та божилося Перуном. У договорі 971 р. Святослав клявся іменами Перуна та Волоса [12].

Праукраїнці вірили, що грим – то мова Перуна, а блискавка – погляд. Та кож вони сприймали грим і блискавку як небесну оранку та сівбу. Вважалося, що перший грим і дощ володіють очисною силою. Вшановували Перуна щотижня у четвер (у Перунів день). Деревом, присвяченим Перунові, був дуб. Тварина Перуна – вепр. Археологи знаходять шматки закам'янілого дуба із втесаними в них кабанячими щелепами.

Деякі вчені одним з найважливіших верховних богів праукраїнців вважають Рода [15]. Згідно з віруваннями древніх слов'ян саме він посилав з небес на землю душі людей, коли народжуються діти. Згадаймо лиш українські слова: рід, родити, родина, рідня, родичі, народ, природа та ін. (слова з коренем «рід»).

2. КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ

Календарна обрядовість є одним із найяскравіших виявів духовної культури народу. В Україні вона глибоко архаїчна.

З прадавніх часів увесь календарний рік був насичений численними звичаями та обрядами, здебільшого пов'язаними з сезонними господарськими роботами.

Першим зимовим святом є Введення у Храм Пресвятої Богородиці (Введення, Введеніс; 4 грудня). Від Введення до Благовіщення суворо заборонялося рухати землю. Першого відвідувача оселі на Введення називали «полазником» і вважали, що від нього залежить добробут сім'ї на цілий рік.

19 грудня – празник Миколая Чудотворця. На значній частині західно-українських земель діти вірять (вірили), що вночі Св. Миколай приносить чемним подарунки. І цього свята чекали понад усе. Проснувшись зранку – зразу під подушку. А батько загадково дивиться. Його погляд залишився на все життя. Вишнева авторучка, принесена Святим Миколаєм, можливо, стала доленосною, визначальною в уподобаннях майбутньої життєвської стезі...

Духовно багатим було відзначення свят різдвяноводохресного періоду, насамперед Різдва Христового (07.01), старого Нового року (14.01) і Богояв-

лення Господнього (19.01). Особлива урочистість і глибока символіка при-таманна надвечір'ям цих свят.

У день перед Різдвом вставляли щонайраніше, щоб цілий рік скоро справлятися. Чоловіки нарізали січку, робили все біля худоби і надворі. Жінки поралися в хаті. Діти допомагали старшим. Хата набирала святкового вигляду. Приготування завершували до захід сонця: «Хто раніше повечеряє, раніше впорається в полі». Вечеряті сідали з першою зорею. На столі неодмінно мала бути кутя й узвар з сушених яблук, груш та інших плодів. У багатьох селах під обрус по чотирьох кутах столу клали по зубцю часнику – «щоб здорові люди були», «аби всяке лихе з хати...» [8].

Необмолочений сніп (дідо, дід, дідух, дідуган, дідунь, коляда) стояв на покуті до Нового року або ж і через усі свята – до Богоявлення. Розстелені по долівці солому чи сіно, подібно до снопа, також називали дідухом (дідо, дід). Стелили «діда» по всій долівці або лише (пізніше) під столом. Для дітей у дідух ховали горіхи, монетки. Діти збирали їх, бавилися, перекочувалися, наслідуючи голоси домашніх тварин («бекали», «мекали» тощо).

Існувало повір'я, ніби у різдвяну ніч воли говорять між собою, тому їм (і взагалі худобі) давали багато корму. До вечері запрошували тих, хто не мав з ким вечеряти, подорожніх, одиноких, сиріт. Вечерю носили (батько, мати й

діти) дідам-бабам, кумам, хресним тощо. Пам'ятаю діда Данила з костуром біля ліжка навпроти печі, що чекав внука з вечерею.

Вечір перед Новим роком, на Преподобної Меланії (Меланки, Малані) особливо відзначався у центральних районах України (менше в західних). Кожна господиня приготувляла «багату вечеру»: книші, пироги, ковбаси, кишку, вареники. Від цього і вечір називається Багатий, або Щедрий. Згідно з народними віруваннями, у новорічну ніч худоба розмовляє між собою [213]. Цього вечора хлопці з музикою водили «козу», а дівчата обходили село з «Маланкою».

У день Святого Василя Великого (Василя, Новий рік, Старий Новий рік) зранку хлопчики (іноді й дівчатка років 8-2) – «засівачі» («посівальники») зранку ходили по хатах «засівати». Господарі воліли, щоб першим засівачем був хлопчик (полазник).

Навечір'я Богоявлення називають ще Голодною кутею, також – Бідна кутя, другий Святий вечір, нерідко – Щедрик, Щедрий вечір (у Галичині). Водохресну вечерю нерідко вважали не менш важливою від вечері перед Різдвом. Після вечері щедрували від хати до хати.

Богоявлення часто називають ще Йордан, Йордань, Ярдан, Водохреща, Водохрщі, Крещеніє та ін. Повсюдно в Україні, якщо біля церкви була водойма, вирубували там з льоду хрест, ставили з боків ялинки, прикрашали. Так само вирубували й престіл. У прорубі священник освячував воду.

Останнім великим зимовим святом було Стрітіння Господнє (15 лютого). У цей день, як вважають, «стрічається зима з літом». Мороз на Стрітіння є ознакою швидкого потепління, і навпаки – тепле Стрітіння віщує пізню весну.

Яскравим періодом народного календаря є час від Різдвяних свят і до Великого посту, що має народну назву М'ясниць. Він є вільним від всякого роду церковних обмежень щодо споживання їжі, проведення ігор, танців і співів, веселих обрядів. Останній тиждень М'ясниць має назву Масниці (Масляна). Найважливішою стравою та атрибутом Масниці в українців були вареники із сиром та сметаною.

30 березня – день Преподобного Олексія (Олекси Теплого). Здавна цього християнського святого вважали опікуном бджіл. У його день уперше навесні виносили вулики із зимівника і розставляли на пасіці.

7 квітня – Благовіщення Пречистої Діви Марії (Благовіщення), яке вважається однією з найважливіших дат у річному колі загалом і у весняному циклі народного календаря. До того ж, Благовіщення є одним із головних християнських свят.

Низка звичаїв та повір'їв українців приурочена до періоду Великого посту, який триває сім тижнів. Упродовж усього посту не можна було споживати молочні та м'ясні страви. На шостий тиждень припадає Вербна неділя, коли в церкві освячують вербові гілки. Загальнопоширеним в Україні був звичай, повернувшись з церкви додому, вдаряти освяченими гілочками всіх членів сім'ї, примовляючи: «Вербна б'є, не заб'є – за тиждень буде в нас Великдень».

Сьомий тиждень Великого посту, передвеликодній, називають Страсним. Дуже важливого значення у цей тиждень надавали четвергу, який в Україні називався Чистим.

Важливим атрибутом великодніх свят українців є яйце, що здавна вважається символом початку світотворення, зародком життя. Традиційно у суботу перед Великоднем фарбували крашанки (галунки). Їх найчастіше робили червоної барви, використовуючи для цього відвар з лущиння цибулі. У су-

боту ввечері складали призначені для освячення продукти у кошик. Українці здавна вірили: все, що святиться у кошику на Великдень, наділяється особливими властивостями.

Воскресіння Христове (Великдень) – найбільше свято весняної календарної обрядовості. За традицією, сім'єю йшли до церкви на великодню службу, яка правилася майже цілу ніч і вважалася особливою, урочистою. У кошиках несли святити паску, ковбасу, шинку, свіже і копчене сало, сир, масло, сіль, хрін з червоним буряком (мізерія), крашанки. Посвячення пасхи відбувалося після закінчення великодньої літургії. Після церкви, вдома віталися словами «Христос Воскрес!», на що відповідали: «Воистину Воскрес!» Родина сідала до урочистого сніданку – розговин.

Особливе значення в межах Великодня мали ігри та забави На Опіллі та Поділлі гуляння молоді називалися гавітками, ягільками.

Кінець квітня – травень в українців був періодом активної сільськогосподарської діяльності, що не залишала місця для святкового дозвілля. Серед свят пізньовесняного періоду народного календаря найпомітніше місце займає день Юрія Переможця (6 травня).

Неділю Зелених свят (Трійця, клечальна неділя, русальна неділя) називають Свята неділя. В обмеженому ареалі Західного Полісся на Святу неділю дівчата починали обходити село з «Кустом». Центральною фігурою таких обходів була вбрана кленовим гіллям і замасна квітами й травами дівчина. Вона й була «Кустом». Кустові обходи трива-

ли цілий тиждень [204]. Упродовж тижня також співали особливі трійцькі, русальні пісні. Тиждень після Трійці зазвичай називають Зеленим, Клечальним.

Різдво Святого Йоана Хрестителя (7 липня) більш знане у народі за назвою Івана Купала. Ніч з 6-го на 7-ме має назву Іванівської, Купальської. У цю ніч нібито цвіте папороть і сміливці ходили шукати її цвіту. Основні обрядові дії відбувалися зазвичай увечері. Для забави дівчата вбирали купальське деревце (гільце). Купальське деревце встановлювали неподалік вогнища – «купайла», «ватри». Його розпалювали увечері біля церкви чи біля водойми, на вигоні, на полі чи на горі, і воно горіло всю ніч. Біля вогнища всіляко забавлялися, співали купальських пісень, перестрибували через нього парами і поодиночі. Також дівчата на заході сонця пускали на воду вінки з прикріпленими до них свічками: котрої вінок поплав – та долю знайде.

Після дня Святих апостолів Петра і Павла (12 липня) починалася активна фаза жнив, хоч урочисті зажинки нерідко влаштовували ще до цього. За словами відомої жнивної пісні: «На Івана жита нажала, а на Петра пирогів напекла», – на Петра вже треба було спекти хліб з нового врожаю.

На Семи святих мучеників Маккавеїв (першого Спаса, Маковея; 14 серпня) у церкві святили воду, лісове, польове і городнє зілля, маківки городнього маку. На Преображення Господнє (Спаса, другого Спаса, Яблучного Спаса; 19 серпня) освячували стільники, мед, яблука, грушки, сливки тощо.

Микола СТРИНАДЮК.
Великодні писанки.
Суша різьба, тонування,
декорування бісером, латунню,
аплікація
писанковою шкаралупою

28 серпня – Успіння Пресвятої Богородиці (перша Пречиста). У святкуванні цього дня немає якихось характерних особливостей, хоча всі вважають його за дуже «великий празник».

Від свята Покрови Пресвятої Богородиці (Покрови; 14 жовтня) починаються весілля. Дівчата, які бажали вийти заміж, молилися: «Свята Покровочка, покрий міні головоньку..., аби не зоставалась дівкою» [81].

Початок зими дехто рахував від дня архістратига Михайла (Михайла; 21 листопада), відтак побутувала приказка: «Михайл приїжджає на сивому коні» («Михайл приїхав на білому коні»).

Отож, народний календар визначав основну канву життя людини, сім'ї, загалом суспільства. Багатство його компонентів свідчить про глибоке знання людьми природних закономірностей та високий ступінь розвитку духовної культури українського етносу.

3. ОБРЯДОВА (І НЕОБРЯДОВА) ПІСЕННІСТЬ

Усна народна словесність – це передусім високий вияв духовності народу, одна з форм його свідомості, вияв колективного світогляду й естетичного ставлення до дійсності.

Існує стереотип про українців, що співучість є однією з їхніх характерних рис. У пам'яті старих людей закарбувався спогад про те, як в теплі пори роки «все село співало»: голоси співо-

чих гуртів лунали з різних його частин, і кожен куток намагався переспівати інший.

Найбільше відомостей про народні пісні можна почерпнути з записів XIX–XX ст. І вже перші записувачі фольклору встановили головний принцип поділу їх на дві великі групи: обрядові та необрядові.

Обрядова пісенність належить до найдавнішої верстви фольклору взагалі й української усної народної творчості зокрема. Вона добре збереглася і донесла до нового часу в своєму змісті, мелодиці чимало елементів архаїки насамперед тому, що здавна була під охороною обряду, становила з ним нероздільну цілість, яку народна традиція вимагала оберігати.

Календарні обрядові пісні тісно пов'язані з працею людей, господарськими сезонами, календарними циклами змін у природі, святами. Найвиразніше виділяються в українському фольклорі календарні пісні зимово-новорічного циклу – колядки і щедрівки; весняного – веснянки, гаївки; перехідної пори між весною і літом – русальні; літні – купальські, петрівчані, жнивварські.

Колядки і щедрівки генетично сягають глибокої передхристиянської давнини. В них виразно простежуються первісні уявлення людини, язичницькі вірування з обожествленням небесних світил, сил природи тощо. Ось давня лемківська колядка про початок світу: «Коли не було з нащада світа, Тогди не було неба, ні землі, А но лем було си-не море, А серед моря зелений явір, На явороньку три голубоньки, Три голубоньки радоньку радять...» [7].

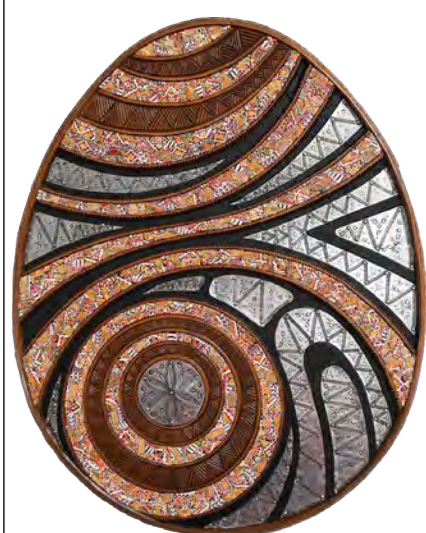
Відповідно до різдвяно-новорічних звичаїв щедрівки і колядки величають господаря і членів його родини. У них висловлюється побажання багатого врожаю, добробуту, приплоду худоби, доброго роїння бджіл.

Давня назва Коляда і досі вживається в українському народі як визначення пори Різдвяних свят. А зустрічається вона вже у давньоруських джерелах. У колядках відлунюють часи Київської Русі з князівсько-дружинним побуту, походами хлопців-молодців на Чорномор'я, події боротьби українського народу проти татаротурецьких нападів і польсько-шляхетського поневолення, інших історичних епох. Видатними дослідниками українських колядок і щедрівок були О. Потебня, В. Гнатюк, Ф. Колесса.

Колядки виконувалися (-ються) в Різдвяні свята, а щедрівки – на Щедрий вечір під Новий рік або на західноукраїнських землях (Галичина), Гуцульщині – у Щедрий вечір, напередодні Йордану (Водохреща).

Веснянки. Народні звичаї та обряди, пов'язані з весняним пробудженням природи, супроводилися співом разом з іграми і хороводами, що мають в Україні загальну назву веснянки.

Русальні пісні завершують весняний цикл і започатковують перехід до літнього. Русальний обрядовий цикл пов'язаний з народним віруванням у русалок – міфічних істот, які постають із мертвонароджених або померлих нехрещених дітей і перебувають у річках, ставках, полях і лісах. Найкраще збереглися русальні обряди та пісні на Поліссі.

Літні пісні. До групи літніх пісень належать *петрівочні, або петрівчані*. Їх співали в розпал літа (свято Петра і Павла), *косарські*, пов'язані з косінням, стогуванням сіна. У них помітні хвилювання дівчат, пов'язані з очікуванням заручин і весіль, прощання з безтурботним дівуванням («уже наша пісенька минає, половини літечка немає», «уже петрівочка минається, зозуля кувати забувається») [215].

Велику групу літніх пісень становлять *жнивні*. Вони були поширені в усій Україні як поетичний супровід завершального етапу хліборобської праці – збору врожаю.

Сімейно-обрядові пісні – поетичний супровід різних урочистостей і обрядів сімейної групи: народження дитини, одруження, весілля і смерті. Традиційний фольклор, що стосується смерті, похорону і поминок людини, представлений переважно голосіннями (плачі, йойкання). Це дуже давній вид народної поезії. Він походить від первісних вірувань про перехід людини в інший світ.

У родинно-обрядовій поезії найрозвиненішою й особливо багатого є **весільна пісенність**. Особливо змістовно багатими були обряди вінкоплетення, приготування короваю, благословення молодих, прощання молодої з дівоцтвом і подругами, прощання молодої з батьківською оселею та ін. У давніх весільних піснях відлунує магічне замовляння доброї долі, здоров'я, сімейної злагоди та добра молодій сім'ї. Їм властиво поважний настрій, глибокий ліризм [9].

Необрядові пісні – велика частина поетичного українського фольклору. Це народні думи, історичні пісні, колискові, ліричні пісні та ін. *Думи* – відомий лише українському фольклорові вид народної епічної поезії. Вони розвинулися на ґрунті лицарської історії козацтва і розцвіли найбільше у XVI–XVII ст. Однак корінням сягають епічної творчості епохи Київської Русі («Слово о полку Ігоревім»).

Знаємо думи про страшну турецьку неволю (Маруся Богуславка, втеча трьох братів із Азова), лицарську смерть козака (Самарські брати), визволення з неволі, військовий похід (Самійло Кішка) та ін. Разом із героїчними темами думи відстоюють принципи мирного, справедливого життя між людьми, звеличують шанування свого роду, батька, матері, старших людей.

Створювали і виконували думи самі ж козаки, кобзарі, котрі брали участь у військових походах. До XIX–XX ст. основними носіями, виконавцями дум залишалися народні кобзарі. Найкраще збереглися думи на українському Лівобережжі.

За змістом близькі до дум *історичні пісні*, які опінують історичні події, народних героїв (Байда, Морозенко, Сулима, Павлюк, Сагайдачний, Нечай та ін.). Окрему верству українських історичних пісень становлять стрілецькі та повстанські пісні. Найбільш характерні історичні пісні для Центральної України (Середнього Придніпров'я). Народні думи й історичні пісні – це літопис українського народу.

У народних піснях часто розповідається про події соціально-побутового характеру з трагічним кінцем (нещасливо видана заміж донька пташкою прилітає до матері; діти-сироти розмовляють із померлою матір'ю і т. п.). Подібні мотиви маємо і в умовах теперішньої війни в Україні (збожеволіла жінка ночами ходить на одне з київських кладовищ і голосить над могилою сина і чоловіка...). Особливо душевно глибокі (з почуттям драматизму) родинно-побутові ліричні пісні (про долю дітей-сиріт, бідної вдови, самотньої матері, котра втратила дітей).

Український фольклор (народна пісенність), та й обрядовість, характерні найбільше саме для нашої землі, більш ніде (у сусідніх народів) так яскраво не зустрічаються. Згадаймо неймовірно за глибиною змісту і душевністю виконання (літніми жінками) українських старовинних, автентичних пісень! А чому? – Та тому, що українцям найбільш властива ностальгія, туга за своїм, рідним краєм, прив'язаність до рідного дому. Якщо міняти часто місце проживання, що властиво, наприклад, для кочівників (номадів), то для іншої землі, місцевості людина вже не може витворити такого багатого фольклору, наприклад, як там, де народилась, де пройшло її дитинство. Про те ми писали раніше. Зокрема, у випадку з переселенням українців царським режимом у далекий і холодний Сибір [1, 2, 3].

Насамкінець хочеться зазначити: усе духовне надбання українців було тісно пов'язане з господарською діяльністю, захистом свого місця поселення і виступало характерною ознакою існування способу життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман В.І. Доля землі – твоя доля / В.І. Гетьман // Освіта. 13-20 листопада. 2002. С. 12.
2. Гетьман В.І. Дух Землі / В.І. Гетьман // Слово просвіти // № 22 (711), 6-12.06.2013. С. 1, 3.
3. Гетьман В.І. Втрата прив'язаності до рідного – виродження етносу / В.І. Гетьман // День. № 113; 03.07.2013. С. 8.
4. Гетьман В.І. Про походження українців (народу, який проживав на історичних землях України) / В.І. Гетьман // Етнічна історія народів світу: Збірник наукових праць. Вип. 65. Київ: 2021. 144 с. С. 7-18.
5. Діденко В. Світогляд / В. Діденко, В. Табачковський // Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис. 2002. 742 с.
6. Етнічна історія давньої України / П.П. Толочко, Д.Н. Козак, О.П. Моця, В.Ю. Мурзін, В.В. Отрошенко, С.П. Сегеда. Київ: Ін-т археології НАН України. 2000. 278 с.
7. Етнографія України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С.А. Макарчука. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Львів: Світ. 2004. 517 с.
8. Етнографія українців: навч. посібн. / за ред. проф. С.А. Макарчука. Вид. 3-є, перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2015. 711 с.
9. Ефименко А.Я. История украинского народа / А.Я. Ефименко. СПб. 1906. Вып. I. 336 с.
10. Заповідна справа в Україні / Під загальною редакцією М.Д. Гродзинського і М.П. Стеценка. Київ: Географіка. 2003. 306 с.
11. Літопис Руський / Пер. за Іпатським списком Л. Махновець. Київ: Дніпро. 1989. 591 с.
12. Літопис Самовидця / Відп. ред. Я. Дзира. Київ: Наук. думка. 1991. 207 с.
13. Лозко Г.С. Етнологія України: Навчальний посібник / Г.С. Лозко. Київ: Видавництво «АртЕк». 2001. 304 с.
14. Лозко Г.С. Українське народознавство. 3-є вид., доповнене та перероблене / Г.С. Лозко. Київ: Видавництво «АртЕк». 2006. 472 с.: іл.
15. Рыбаков Б.А. Политическое и военное значение южной «Русской земли» в эпоху «Слова о полку Игореве» / Б.А. Рыбаков // Историческая география России. Москва. 1970. Т. 8. С. 139–144.
16. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. Москва: Наука. 1987. 783 с.

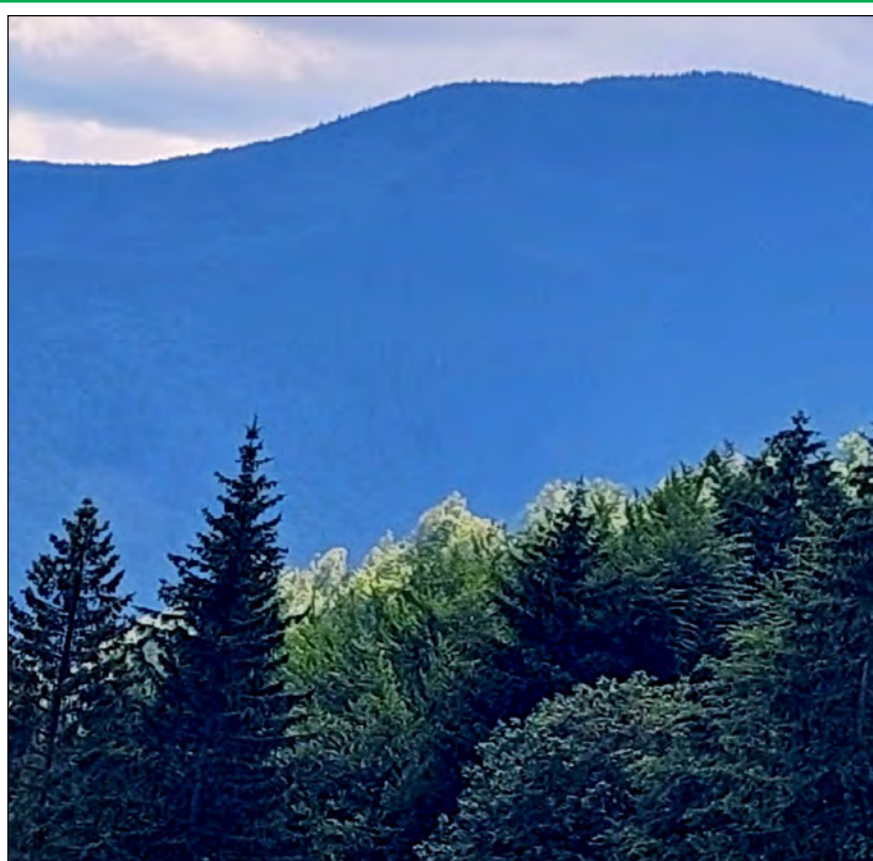
ГРЕГІТ – СВЯЩЕННА ГОРА ДРЕВНІХ

Любомир ДЕРЖИПІЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук,
НПП «Гуцульщина»,
м. Косів
Івано-Франківської області

Найвища вершина Косівщини гора Грегит (1472 м н.р.м.) здавна серед місцевого населення і гостей краю асоціювалася із якоюсь таємничістю, сакральністю. Проте відомості про її сакральне значення, енергетику, археологію, міфологію були дуже обмежені. У 2011 р. професор М.В. Кугутяк ввів у науковий обіг святилище за назвою Камінь Довбуша на г. Грегит (3). Він описав вершину з нагромадженням кам'яних блоків різної величини і форми. На деяких плитах, брилах відмічені рукотворні виїмки різної величини і глибини (чашні камені) як атрибути багатьох давніх святилищ і священнодійств. Доповнив названу інформацію та обґрунтував походження деяких місцевих назв в контексті до Грегота Л.М. Держипільський (2). Проте ці дані не повно відображали істинне значення гори. У 2022-2023 рр. науковці НПП «Гуцульщина» детально обстежили гору і отримали додаткові уточнені, поглиблені унікальні дані.

Гора Грегит – це невеличкий (протяжністю близько 350 м) двовершинний хребет. Майже посередині хребта є неглибока, ледь виражена сідловина.

Хребет, зокрема вершини, зорієнтовані майже по лінії південь – північ. На підвищених краях-вершинах хребта наявні залишки давніх святилищ. Північна вершина відкрита, місцями дещо заліснена, злегка спади́ста у західному напрямку. Власне вона і була описана раніше під назвою Камінь Довбуша та репрезентувала г. Грегит. Східний край обривистий. Вершина, серед смерекового пралісу, складена із розрізнених плит і валунів ямненських і стрийських пісковиків, різної величини і форми. Площа кам'яного поля – понад 300 квадратних метрів. Серед каміння поодинокі чи групами ростуть пригнічені деревця смереки, різного віку і висоти.

Гора Грегит

Над самим урвищем зі сходу нами були виявлені календарно-астрономічні артефакти, які розташовані у трьох місцях на відстані 10-20 м. Праворуч між двома плитами добре помітний і збережений майже рівносторонній трикутний отвір-тунель, спрямований у напрямку сходу сонця у дні літнього сонцестояння, що було підтверджено спостереженнями сходу сонця 22 червня 2022 та 2024 рр. Він (отвір) аналогічний, за напрямком і призначенням, тунелю на Археoaстрономічній обсерваторії, центр якої – на Лисині Космацькій.

За 20 м лівіше, на одній із найвищих точок гори, є аналогічна конструкція – трикутний тунель-отвір, спрямований у напрямку сходу сонця у зимове сонцестояння. Причому тут наявні аж два трикутні отвори, один над одним. Ліва плита трохи зсунута вниз, внаслідок чого вершина верхнього трикутного

отвору дещо відкрита. Поряд на сусідній плиті видовбана велика чаша, або Крісло Довбуша.

Характерно, що виконання трикутних отворів-тунелів зроблено за одним принципом. До правого мегаліта, чи складених мегалітів (внутрішня права стінка більш-менш вирівняна), зліва під кутом прикладена велика плита (товщиною 30-40 см, шириною 1-1,5 м і довжиною до 4 м) так, що утворюється трикутний отвір-тунель. Нижню площину отвору утворюють вирівняні плити-мегаліти. Причому верхні плити точно підігнані, наявні підрізування, припасовування. Ліворуч східніше і нижче від першого тунеля є прохід між двома мегалітами, спрямований у напрямку сходу сонця у рівнодення. Це напрямок календарного екватора.

**Валуни на північній вершині;
чаша-крісло,
внизу два трикутні тунелі;
тунель для спостереження
літнього сонцестояння**

На основі описаних артефактів з'ясувалось, що на північній вершині г. Грег'їт у давнину було святилище Сонцю-Богу, мегалітична археоастрономічна обсерваторія (ААО), календарне святилище. Це підтверджується також за допомогою додатку у смартфоні, за яким можна встановити положення сонця на небозводі відносно певної місцевості впродовж доби і року. Відклавши відповідні кути, азимути, візир на мапі місцевості, взявши за еталон святилище на Лисині Космацькій (2), отримаємо схему Грег'їтської ААО. У дні літнього сонцестояння (сонцевороту) через перший трикутний тунель схід сонця спостерігається у напрямку г. Буковець Брустурівський (вірніше чітко за горою), далі азимут пролягає через/попри г. Скеліху у Прокураві, хребти Кормитура та Брусний. На продовженні цієї лінії у західному напрямку є г. Діл Малий та г. Шпиці (1863 м. н.р.м.), що на Чорногірському хребті. Гора Шпиці, очевидно, була головним візиром святилища.

У дні зимового сонцестояння схід сонця спостерігається через подвійні трикутні тунелі. Азимут пролягає через/попри сусідню гору Рунківку (1399 м. н.р.м.), яка, очевидно, була головним візиром напрямку, далі праворуч попри г. Шиндрівку (відріг хр. Ігорець), що над присілкою Межиріки с. Снідавки, відтак ліворуч попри г. Чорний Грунь (хр. Ігорець) до гори і мегалітичної пам'ятки Писаний Камінь. У західному напрямку на продовженні цієї лінії розташовані г. Мунчелик, декілька безіменних вершин, присілок Піги с. Татарів.

Візиром точки сходу сонця у рівнодення на сході є г. Пантериш (відріг гори Рунківки), далі азимут пролягає попри мегалітичні комплекси Люлька і Безвінний Камінь та найвищу вершину хр. Соکیلський (939,7 м. н.р.м.) до найвищої вершини на хр. Галич, що над с. Старі Кути. На заході по азимуту рівнодення розташовані гори Котилівка, Арджелуша, Близниця у Свидовецькому масиві на Закарпатті.

Як йшлося вище, основну увагу раніше привертало різноманітні штучні заглиблення. Вони ж були описані як головні артефакти святилища. Видовбування виїмок, чаш, різної величини, глибини, конфігурації виділяють в окрему культуру, чи субкультуру, яка існувала на планеті, в тому числі на теренах нинішньої України, зокрема у Карпатах. Тлумачення призначення, символіки різних заглиблень в світовій літературі неоднозначне, іноді суперечливе і проблематичне. Очевидно, що використання та інтерпретація чашної символіки впродовж тисячоліть у різних частинах світу і етносів відрізнялася та зазнавала змін. Деякі чашні, ямкуваті камені використовувалися для жертвоприношень, інші для збору води, яка вважалася священною і цілющою від різних недуг тощо. Видовбування різних виїмок і знаків слугувало одомашненню, обжитості середовища проживання людини. Така практика сягає епохи палеоліту. Часто лунки, особливо композиції із декількох і більшої кількості, відображали розміщення зірок і сузір'їв на небозводі (3). Вони були елементами зоряних календарів. Також чаші могли символізувати сонце, сонячне сяйво, зокрема лунки з променями. Іноді чаші асоціювалися з вознесенням душ на небо тощо. Користуючись водою із кам'яних чаш для різних потреб, люди відчували до цього дару природи почуття вдячності і поваги, сприймали це явище як диво, як феномен, гідний особливої уваги. Згодом такі камені ставали об'єктами поклоніння – жертovníками. Подібні вірування побутували і в Карпатському регіоні. Про це свідчить шанобливе, обожнюване ставлення до ямкуватих каменів та води, прославляння води в піснях, колядах, побуті, обрядодійствах, а також петрогліфи – первинне знакове письмо на каменях карпатських святилищ (2, 3) та місцеві назви (топоніми) (2).

Виявлення та дослідження рукотворних заглиблень на мегалітах становить певний інтерес у пізнанні минувшини, старовіччини. Серед понад 20-ти штучних заглибин на Греготі трапляються чаші, виїмки різної форми, глибини (5-40 см), величини (діаметр 5-50 см), групами чи поодинокі. Дві чашоподібні виїмки (50x40 см) люди називають Кріслом Довбуша. Чи й справді вони призначалися для сидіння та чи сидів на них Довбуш, достеменно невідомо.

Ритуальні чаші, промовисті знакове письмо та топоніми відображали космогонічну та теогонічну мітологію давніх мешканців, ознаменовували поєднання визначальних життєдайних стихій СОНЦЯ і ВОДИ – ПЕРВИНУ, зародження життя, першопочаток, основу буття живих істот, збереження енергії, інформації, вмирання і відродження, вічності як межі між життям і потойбіччям. Отже, на північній вершині Грегота був Храм двом визначальним життєдайним стихіям Сонцю-богу, головній енергетичній субстанції, відображений у календарних артефактах (Сонячна археоастрономічна обсерваторія), і Воді як носію життя, воскресаючої і очищаючої сили природи. У цих святилищах закладений глибокий космогонічний, філософський, віталістичний (життєдайний, життєстверджуючий) зміст. Поєднання цих стихій є запорукою органічного життя на Землі. Під дією сонячної енергії відбувається фотосинтез – утворення зеленими рослинами із води (та розчинених у ній біогенних елементів) і вуглекислого газу первинних органічних сполук, запасання енергії Сонця. Творці святилищ, мешканці кам'яного віку по своєму розуміли ці процеси, тому повсюдно вшановували, возвеличували та обожнювали Сонце і Воду. На цьому базувався весь господарський, сакральний, міфоритуальний уклад життя впродовж року.

Південна вершина (1472 м н.р.м.) виліплена, вкрита рідколіссям. Якраз до цієї вершини прознакований туристичний маршрут, хоча на стенді у підніжжі гори описана північна кам'яниста вершина. Про південну ж вершину не було будь-якої інформації. При обстеженні зафіксовані чотири кам'яні кільця-круги діаметром 3 і 5 м. Деякі камені занурені у землю на дві третини інші цілком, або відсутні. Двоє кілець зорієнтовані по лінії південь – північ, третє розташоване на захід від них. При проведенні ліній між кругами утворюється майже рівносторонній трикутник. Довжина сторони 10 м. В середині північного кільця є нагромадження каменюк різної величини. Можливо це залишки якоїсь споруди. Посередині трикутника розташоване четверте кам'яне коло, у ньому (можливо, недавно) облаштовані імпровізований столик і ватрище.

У декількох кільцях проглядається другий, зовнішній кам'яний круг діаметром 5 м. Ці зовнішні круги не такі чіткі, потрібні додаткові дослідження-розкопки.

В археології, краєзнавстві, літературі кам'яні кола називають кромлехами (від валлійського *crom* – коло і *lech* – камінь). Кромлехи можуть бути різного діаметру, складені із різної кількості, величини і форми каменів, чи менгірів (менгіри від бретонського *men* – камінь і *hir* – довгий – неотесані або грубо отесані витягнуті камені, поставлені вертикально). Точне призначення кам'яних кругів-кромлехів невідоме. Безперечно, ці кам'яні споруди мали важливе сакральне-ритуальне значення. Символізм круга надзвичайно багатогранний і поширений в різних царинах людського буття і діяльності. Він і символ вод, жіночості, материнства, творіння і річного сонячного циклу, і циклу людського життя (народження-зрілість-смерть), часто виступає символом сонця, місяця, неба, всесвіту. Круг – життєве коло, циклічний, нелінійний час, символ нескінченності, ідеального абсолюту, вічності, довершеності, досконалості, внутрішньої єдності (1). Тут, очевидно, відбувалися святкування, гуляння на ознаменування акту творіння, вічного простору і часу, народження і відходу людини в потойбіччя тощо. Сакральне число три – перша та найпростіша фігура трикутник і начало всіх форм у космогонії, теогонії, мітології, віруваннях, ритуалах впродовж тисячоліть. Трійка була і є символами триєдиної суті світу, Святої Трійці – Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа Святого, нерозривної тріади – Людина – Земля – Небо, людського життя: «народження – життя – смерть» або «дитинство – зрілість – старість», головних життєдайних стихій – Сонця – Води – Землі тощо.

Беручи до уваги розташування гори, довколишні топоніми та мегалітичні святилища, передання, праукраїнську та індо-іранську міфологію, висновується припущення, що на Греготі, у давнину, окрім археоастрономічної обсерваторії – вшанування найважливіших життєдайних стихій – СОНЦЯ і ВОДИ, було розміщене святилище, головна оселя триєдиного Бога-Творця і Вседержителя всього суцього. У індійській мітології і деяких віруваннях народів Індії це трійця-трімурті верховних богів Індії: Вішну – Шіва – Браhma, які, вірогідно, мали спільне походження з пра-

українськими дохристиянськими богами (4, 5). Їм відповідають три кам'яні круги на південній вершині Грегота. Їхньою ознакою був і є ТРИЗУБ. Очевидно, що давні мешканці Карпат та довколишніх територій вшановували цих та інших богів. Можливо, вони мали інші назви та «функції», які з плином часу на українському ґрунті і за інших реалій набули дещо відмінних ознак, назв, значень, прочитань. Про це свідчать дохристиянські вірування і їх релікти, праукраїнська мітологія, передання, власні назви, індо-іранські паралелі (2, 4, 5). Детальніше зупинимось на характеристиці верховної трійці, зокрема на праукраїнських і пізніших відповідниках, які, вірогідно, відображені на святилищі, що до певної міри підтверджується довколишніми топонімами:

ШІВА, СІВА (інші назви Рудра, Вріш, Махеш, Бутанатх, Махадева) – «Благодайний», верховне божество індійського пантеону, символізує руйнування старого і творення нового світу. У руйнівній функції виступає як Кала «Час». Символом відтворювальної сили Шіви виступає «лінга»: чоловіче начало – фалічний знак, відтворений на карпатських святилищах у різних формах. В давніх українських віруваннях йому відповідають РОД, Сонце-Дажбог, Мокош, Стрибог, ПЕРУН.

ВІШНУ – охоронець і зберігач всесвіту, відновлювач порушених ладів і справедливості. Вішну перебував на землі у дев'яти аватарах-втіленнях, в тому числі в іпостасі РАМІ (7 аватара) – величного воїна, захисника, ідеальної людини; КРІШНІ (8 аватара) – розумово розвинута людина, державний діяч, пастух; БУДДІ (9 аватара) – всеснаючий. Останнє, десяте втілення – КАЛКІ: вічність, могутній воїн, мало б відбутися в кінці Калі Юги – епохи морального виродження людства. Він має появитися на коні з вогняним мечем і звільнить людство від неправди. Восьмий аватар Вішну Крішні відповідає ВЕЛЕС (Волос, Власій), праукраїнський «Скотий бог» – покровитель худоби, бог багатства і достатку, у княжу добу шанувався поряд із Перуном. До речі, на Гуцульщині свято Власія (Велеса) дуже поважають, це є «Громовий» день, коли певні види робіт не можна виконувати. Їх у році 12. В дохристиянські часи ці дні дуже уро-

чисто святкувалися. Можливо, слово і божество Вішну в дохристиянських віруваннях праукраїнців означало Вишній, Всевишній, Вседержитель, верховний бог – Сварог. До слова, колір обличчя Вішну – синій, одягу – жовтий. Символічне поєднання Води і Сонця, як і прапора України.

БРАГМА (БРАХМА) – творча сила і творець Всесвіту. Зображується з чотирма обличчями і чотирма руками. У давніх віруваннях слов'ян йому відповідає СВІТОВИД – бог неба і землі, за космогонічними уявленнями наших предків, первісна матерія, що утворила все суще. Отже, йдеться про повне співпадання «функцій». Образ Світовид (Святовид, Свентовид) дійшов до нас у вигляді так званого кам'яного «збручанського ідола» (знайдений у р. Збруч у 1848 р. і зберігається у Краківському археологічному музеї); який відображає уявлення, мітологію про створення і будову світу. У західних слов'ян, зокрема лужичан, руян, Світовид (Святовид, Свентовид) був головним божеством – «богом богів». Величний храм і статуя чотириликого кумира стояли в Арконі, що на знаменитому колись балтійському острові Руян (нині о. Рюген, Німеччина). Очевидно, на праукраїнському ґрунті у дохристиянські і пізніші часи пантеон богів і їхні функції впродовж віків змінювався, і міг відрізнятися у різних племен і етносів. У східних слов'ян, зокрема русів, праукраїнців, Світовиду відповідав СВАРОГ.

Гора Грегів є найвищою, за декількома винятками, у Покутських Карпатах. Її видно із різних сторін. Для святилища верховним богам вибрали найвищу гору. Облаштування святилищ, жертвеників на гірських вершинах не було випадковим. У культурній традиції стародавніх народів, які жили в горах або біля них, побутувало уявлення про вершини як про щось священне, близьке до неба і богів. Культ священних вершин був пов'язаний з усвідомленням залежності земних процесів від небесних і утвердженням у зв'язку з цим головного чоловічого божества неба – Сонця. Традиція сакралізації гірських ландшафтів була настільки міцною, що навіть з прийняттям християнства перші церкви й монастирі будували на висотах, як правило, на місці стародавніх святилищ, вважає професор

Микола Кугутяк (3). Весь уклад життя, вірувань узгоджувався із положенням сонця над горизонтом, порами року. Тому особливе місце у життєдіяльності наших пращурів мали календарні святилища – «служба точного часу», попередники астрономічних обсерваторій. Залишки календарних святилищ рясно представлені на нашій території. Згодом дохристиянські святилища були поруйновані або забуті.

Узагальнимо вище написане.

На основі описаних артефактів, беручи до уваги розташування гори, довколишні топоніми, передання, праукраїнську та індо-арійську мітологію, можна стверджувати, що гора Грегів у давнину мала важливе, можливо, провідне, сакрально-ритуальне значення. Тут наявні артефакти двох дохристиянських святилищ:

- на північній вершині Грегота був Храм двом визначальним життєдайним стихіям, Сонцю-богу – головній енергетичній субстанції, відображений у календарних артефактах (Сонячна археоастрономічна обсерваторія), і Воді як носію життя, воскресаючої і очищаючої сили природи. Численні ритуальні чаші, промовисті знакове письмо та топоніми відображали космогонічну та теогонічну мітологію давніх мешканців, ознаменовували поєднання визначальних життєдайних стихій СОНЦЯ і ВОДИ – ПЕРВИНУ, зародження життя, першопочаток, основу буття живих істот, збереження енергії, інформації, вмирання і відродження, вічності як межі між життям і потойбіччям.

- На південній вершині було святилище, головна оселя трисидному Богу-Творцю і Вседержителю всього сущого. У індійській міфології і деяких віруваннях народів Індії це трійця-тримурті верховних богів Індії: Вішну – Шіва – Браhma, які, вірогідно, мали спільне походження з праукраїнськими дохристиянськими богами. Наші державні символи Герб-Тризуб та кольори прапора – жовтий і синій мають аналогії із символами верховної трійці. Тризуб є символом тримурті, колір обличчя Вішну – синій, одягу – жовтий. Ці барви переважають на зображеннях трійці. Зафіксовані і збережені, ці атрибути, символи, мовні і космогонічні паралелі теж можуть бути свідченням про давню спільну ПРАБАТЬКІВЩИНУ.

ЛЕМКОВИНА: ГІЛОЧКИ НА ДЕРЕВІ ЖИТТЯ

*Ігор СМІРНОВ,
доктор географічних наук,
професор кафедри
країнознавства та туризму,
Ольга ЛЮБИЦЕВА,
доктор географічних наук,
професор, завідувачка кафедри
країнознавства та туризму,
Діана ГРИНЮК,
кандидат географічних наук,
асистент кафедри
країнознавства та туризму,
Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка*

1. ПОСТАТІ ЛЕМКІВЩИНИ В НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОМУ ТА МИСТЕЦЬКО- КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА СВІТУ (ТУРИСТИЧНИЙ АСПЕКТ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

Пісні у «лемківській мові» звучать під час Міжнародного етнографічного фестивалю «Лемківська ватра», який щорічно (від 1982 р.) відбувається у містечку Ждиня (Zdynia) у Малопольському воєводстві Польщі. Населення Карпат, хоча і належить нині до різних держав з різними мовами і культурами, зберігає історичні традиції давніх часів. Зокрема це відноситься до лемків – най-

західнішої етнічної групи українського народу, яка розселена по обох схилах Західних Карпат від р. Сян на сході до р. Попраду з Дунайцем на заході. Про це наголошує «Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні» [1]. Назва «лемки», ймовірно, походить від прислівника «лем», який лемки вживають замість «лише», «тільки». Лемки визнають свою приналежність до Київської Русі й найдовше зберегли на Лемківщині давні означення «руський», «руснак», «русин». Назва «українець», яка виникла у XII ст. і поширилася на українських землях, проникла у найвіддаленіші на заході закутки із значним запізненням. Через те, що Лемківщина розташована в трикутнику серед поляків, словаків, угорців, лемки впродовж вікової історії зазнавали помітних впливів з їхнього боку (йдеться, насамперед, про мову і культуру). За даними «Етнічного довідника» [1], усіх лемків у світі нараховується приблизно 1 млн осіб, з них закарпатських лемків (лемаків) близько 200 тис., лемків-переселенців з Польщі у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Дніпропетровській, Одеській, Харківській та інших областях України 230-250 тис., у Польщі – 100 тис., у Словаччині – 120 тис., у країнах колишньої Югославії – 60 тис., у США і Канаді – 200 тис., в Аргентині і країнах Західної Європи – 40 тис. осіб.

Одним з найактивніших товариств лемків за межами України є Об'єднання лемків Польщі, яке представляє українське населення в Республіці Польщі, сприяє зміцненню добросусідських і партнерських відносин між нашими країнами та веде активну діяльність з метою збереження автентичності та самобутності лемківської культури, таким чином сприяючи збереженню україномовного про-

сторю. Від 1990 р. «Лемківську ватру» щорічно у липні організує Об'єднання лемків у с. Ждиня, яке є невеликим селом – одним з багатьох лемківських сіл у рідних для лемків Бескидах (Польських Карпатах). Нині це село перетворилося у туристичний магніт, який щорічно на три дні притягує до себе лемків (і не тільки) з усього світу. Програма її проведення відгукується на актуальні політичні події в Україні, зокрема на російсько-українську війну. Так, протягом 2022-2024 рр. «Лемківська ватра» проходила під гаслом «Ватра солідарна з Україною» з головним концертом, вшануванням пам'яті жертв акції «Вісла», урочистим привітанням гостей, покладенням квітів біля пам'ятників Єпіфанію (Никифору) Дровняку в Криниць, Богдану-Ігорю Антоничу в Новицях, жертвам німецького і комуністичного терорів в Усті Руській та Ждині, показами та ремеслами народної майстерності та ремесл з пригощанням традиційними лемківськими стравами, а також греко-католицькою та православною Божественними літургіями.

Уродженці Лемківщини відіграли значну роль в національно-патріотичному та мистецько-культурному розвитку України та світу, що має і туристичний вимір. Почнемо з Михайла Вербицького, композитора, автора музики до Державного гімну України. Цей гімн, створений уродженцем Наддніпрянщини П. Чубинським (текст) та уродженцем Лемківщини М. Вербицьким (музика), став символом соборності українських земель. «Ще не вмерла України...» була виконана вперше для публіки на Шевченковому концерті у Перемишлі 10 березня 1865 р. Завдяки своїй мелодійності та патріотичності пісня стала близькою українцям і 1917 р. була офіційно визнана

гімном Української держави. Потім надійшли роки забуття, але із здобуттям незалежності України 1992 р. пісні повернули цей статус.

Отримавши духовну освіту і ставши священиком, М. Вербицький декілька років переїжджав з однієї сільської парафії до іншої, а з 1852 р. став парохом церкви в с. Млини Яворівського повіту на Львівщині (нині Яро́славський повіт Підкарпатського воєводства Польщі), де і служив до самої смерті у 1870 р., у віці 55 років. Ця церква збереглася до наших днів – храм Покрови Пресвятої Богородиці (1733). Після проголошення незалежності України стало можливим відвідування могили М. Вербицького та її впорядкування. У 2004 р. на могилі споруджено каплицю-пантеон, урочисто відкрито 12 квітня 2005 р. за участі Президента України. На фронтоні пантеону – тризуб та напис «Михайло Вербицький – композитор, автор гімну України». На стародавньому пам'ятнику у центрі пантеону – напис «Піоніру української пісні. Громадськість». Імена і зображення авторів слів і музики Українського державного гімну П. Чубинського та М. Вербицького поміщені на будинку міської адміністрації м. Бориспіль Київської області, а 27 грудня 2015 р. у Львові урочисто відкрито пам'ятник М. Вербицькому.

Никифор Дровняк (Никифор Криницький) – відомий лемківський художник-примітивіст (1895–1968 рр.) [5], мав персональну виставку у передвоєнному Львові, залишився у Львові назавжди – пам'ятником, повз який щодня проходять львів'яни і сотні туристів. Його встановлено у сквері біля Домініканського собору, є дуже популярним серед туристів.

Богдан-Ігор Анто́нич (1909–1937 рр.) – український поет, прозаїк, перекладач, літературознавець. Через офіційну заборону ширше знаний в Україні лише з середини 1960-х рр.; справив значний вплив на сучасну українську поезію. Народився на Лемківщині (с. Новиця, нині Польща) в родині греко-католицького священика В. Антонича. Протягом 1928–1933 рр. Б.-І. Антонич – студент Львівського університету Яна Казимира (нині імені Івана Франка), у 1934 р. одержав диплом магістра філософії. Та навіть для високоосвіченого українця в тодішній Польщі державної роботи не було, тож поет

Відкриття Міжнародного етнографічного фестивалю «Лемківська ватра» [2];
будинку міської адміністрації Борисполя (Київська область)
з портретами авторів слів та музики Українського державного гімну [3];
пам'ятник знаменитому українському композиторові
та автору музики національного гімну М. Вербицькому у Львові [4]

заробляв пером. Друкував у журналах і газетах вірші, статті про літературу і мистецтво. Крім того, випробовував свої сили в прозі та драматургії. Залишилася незакінчена новела «Три мандоліни» та великий фрагмент повісті, що мала називатися «На другому березі». Він написав лібрето до опери «Довбуш» (автор музики Антін Рудницький). Проживав у Львові, вул. Городоцька, 50. Помер Б.-І. Антонич на 28-му році життя, похований у Львові на Янівському цвинтарі [6].

До вшанування відомих особистостей лемківського походження слід додати американського «короля поп-арту» Енді Варгола, справжнє ім'я якого – Андрій Варгола (1928 – 1987 рр.). Один із засновників поп-арту та культова постать в історії сучасного мистецтва, залишив по собі величезний творчий спадок. «Нашого цвіту – по всьому світу», – кажуть українці про таких, як він. Менший син у багатодітній лемківській родині, що емігрувала з села Мікова на території сучасної Словаччини до США, Андрійко Варгола, ледь зіпнувшись на ноги, намагався злетіти з рідної провінції в омріяну височину – Нью-Йорк. Молодий художник, дизайнер та журнальний ілюстратор послав влучний постріл у саму «десятку» – в серце американського суспільства споживання 1960-х рр., відчув дух епохи і сформулював її візуальну концепцію. Отримати зиск зумів навіть з наслідків замаху на його життя, який вчинила певна фанатка. Кілька куль у живіт, клінічна смерть і фактична інвалідизація змінила Енді, який став вчашати до рідної йому греко-католицької церкви, але не змінила Енді – «зірку». «Хочу померти в джинсах» – зізнавався він, в такий спосіб водночас зізнаючись в любові до США. Він здійснив не лише стандартну «американську мрію», а й глибоко особисту також – не став старим: помер у 1987 р. (у 58 років) уві сні, не переживши чергової операції. Його могила знаходиться в Пітсбурзі, на греко-католицькому цвинтарі Св. Івана Хрестителя. За чверть століття, від 1985-го до 2010 р., на аукціонах середні ціни на його твори зросли у 34 рази. Найдорожчу кар-

**Пам'ятник і музей
Епіфанія ДРОВНЯКА (Никифора)
у Криниці (Польща) та у Львові [5]**

тину «Срібна катастрофа (подвійна)» (1963) продали в листопаді 2013 р. за \$105,4 млн. Могили цього всесвітньо відомого лемка на Лемківщині немає, зате є музей у сусідній Словаччині – у місті Меджилабірці. Це Музей сучасного мистецтва Енді Воргола (словац. *Múzeum moderného umenia Andyho Warhola*, англ. *Andy Warhol Museum of Modern Art*, скор. *AWMMA*), заснований 1991 р. за ініціативою Джона (Івана) Воргола, брата Енді. 2002 р. на площі перед музеєм відкритий пам'ятник Енді Ворголу висотою 2,3 м роботи Ю. Бартуша. Цікаво, що в музеї зберігається дитяча вишиванка, у якій хрестили малого Енді. Всесвітня слава цього американського митця українського походження відлунувала і в Україні, зокрема в Ужгороді: його міні-скульптура примонтилася на воротах Закарпатського художнього музею ім. Й. Бокшая, а пам'ятник у повен ріст прикрасив одначасно і новий сквер Поп-арту, і вхід до готелю-рестобару «Емігранд», які теж оформлені у стилі «поп-арт». Дизайнерський вплив «поп-арту» в архітектурі можна знайти в Києві, зокрема в ЖК «Комфорт Таун» (вул. Регенераторна в Дніпровському районі), який нагадує «фламандське» містечко, у якому внутрішній простір відведений під широкі пішохідні зони для прогулянок і відпочинку мешканців, а змінна поверховість будинків дає можливість постійно отримувати сонячні промені. Але найголовніше, що відрізняє цей комплекс, за нашою думкою, – яскраве забарвлення самих будинків – саме у стилі Енді Воргола.

На початку XXI ст. українські вчені активізували дослідження творчості Енді Воргола та його вплив на світові мистецько-дизайнерські школи. Так, 2003 р. в Перемишлі (Польща) відбулася виставка «Енді Воргол як Андрій Варгола» в рамках Міжнародного фестивалю «Галичина», 2006 р. в Ужгороді відбулася віртуальна виставка «Енді Воргол – найсвітліший русинський діяч XX ст.», 2013 р. теж в Ужгороді, як зазначалося, було відкрито мініскульптуру Андрія Варголи – Енді Воргола, а 2014 р. проведено перформанс-акцію «Писанки Енді Воргола». Найповніша колекція робіт митця зібрана нині у музеї Карнегі в Піттсбурзі, штат Пенсильванія (США), де знаходяться 12 тис. творів художника.

На початку цієї публікації ми наводили характеристику відомих постатей лемківського походження, котрі стали знаменитими як у світі (Енді Воргол – Андрій Варгола), так і в Україні (Михайло Вербицький, автор музики до гімну України; Никифор Дровняк, художник-примітивіст; Богдан-Ігор Антонич, відомий український поет). До цього списку можна додати ще одного українця-лемка, який став єпископом Константинопольської православної церкви, митрополитом Євкарпійським та предстоятелем Православної церкви України в США. Його заслугою є створення особливої праці «Православний катехизис» українською та англійською мовами, а також постійний випуск журналу «Український вісник» у США. Нині ім'я цієї людини

Богдан-Ігор АНТОНИЧ
(1909-1937 рр.), прижиттєва світлина;
пам'ятний знак на малій
батьківщині поета
у с. Новиця (Польща);
меморіальна дошка
на вул. Городецька, 50 (м. Львів),
де проживав поет [6]

мало що говорить загалу, але для розвитку туризму, зокрема українсько-лемківсько-американського, ця фігура має важливе значення.

Митрополит Богдан (під цим ім'ям він прийняв чернецтво), в миру – Теодор Іванович Шпилька, народився 8 березня 1892 р. у с. Дмитровичі Мостиського району Львівської області у родині Івана та Катерини Шпильків, простих сільських працівників, але своїм синам вони намагалися надати гарну освіту. За прикладом старшого брата Теодор пішов в українську гімназію Перемишля, яку закінчив 1913 р. У цьому ж році почав богословську освіту, спочатку у Станіславові (нині Івано-Франківськ), продовжив її в австрійському Граці, а завершив 1917 р., закінчивши богословський факультет Львівського університету. Під час навчання у Львові Теодор Шпилька тісно контактував з українськими студентами-богословами, які сповідували ідею незалежної України. Тому одразу після Листопадового чину, коли була утворена ЗУНР, він включився у боротьбу за незалежну Україну зокрема на Лемківщині, де очолив українські комітети оборони в повітах Санок і Риманів (нині Польща). Після проголошення ЗУНР в кінці 1918 р. богослов (але ще не свя-

**Музей Енді ВОРГОЛА
і пам'ятники творцеві поп-арту
в м. Меджилабірці (Словаччина) [7]
та Ужгороді [8]**

щенник) Теодор Шпилька працював у відділі постачання Міністерства внутрішніх справ ЗУНР та УНР. У той же час він писав богословські статті і шукав контакти з представниками релігійних кіл на Заході. Після поразки ЗУНР та УНР та окупації ЗУНР Польщею, 1919 р., Шпилька переїхав до Відня, де став студентом Експортної академії, яка готувала економістів. Під час навчання був дуже активним, виступав з лекціями, обраний головою Товариства українських студентів (ТУС). Після закінчення академії 1923 р. Теодор перебрався до Чехословаччини, де став студентом юридичного факультету Українського вільного університету у Празі. Закінчивши його, опинився у Закарпатті, де займався наукою та педагогічною діяльністю. Тут він був рукопокладений у священство архієпископом Празьким та всієї Чехословаччини Савватієм (Врабцом), що знаходився у юрисдикції Константинопольського патріархату.

І тут його доля різко змінилася: 15 травня 1936 р. парох Теодор Шпилька отримав пропозицію стати єпископом Православної церкви України в Америці. Ще на початку 1930-х рр. йому надходили пропо-

зиції переїзду за океан, оскільки його знання з юриспруденції, економіки та богослов'я були затребувані у США, Канаді та інших країнах Америки. 8 грудня 1936 р. Теодор Шпилька у віці 44 роки переїхав до США. Через короткий час прийняв чернецтво під ім'ям Феодосій (в українському варіанті – Богдан). На початку 1937 р. у грецькій церкві Пресвятої Трійці в Нью-Йорку відбулася хіротонія в єпископа Євкармійського, вікарія Американської архієпископії Константинопольського патріархату з управління українськими парафіями в Америці. Ставши митрополитом, Богдан (Шпилька) управляв 45 парафіями та місіями, мав успіхи в створенні нових парафій. Крім того, новий предстоятель Православної церкви України в Америці багато зробив для залучення до християнської православної віри корінного населення Америки – індіанців. Так, намагаючись розвивати українське православ'я на американській землі, митрополит Богдан рукопоکлав 12 нових священників.

Але працю всього його життя став «Православний катехизис» українською та англійською мовами, який супроводжувався низкою пропагандистських брошур. Також він постійно випускав журнал «Український вісник» (українською та англійською мовами). Після 1957 р. активність митрополита Богдана поступово зменшу-

валась, переважно через поважний вік і проблеми зі здоров'ям. Помер митрополит Богдан (Шпилька) 1 листопада 1965 р. у канадській столиці Оттаві, де і похований.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етнічний довідник. Довідкове видання у 3-х ч. Ч.ІІ. Етнічні меншини в Україні. – Київ: «Фенікс», 1996 – 172 с.
2. Лемківська Ватра в Ждині, 2022. Взято з: <https://watradynia.pl/uk>.
3. Бориспільська міська рада. Офіційний сайт (2024). Взято з: <https://borispol-rada.gov.ua/>.
4. У Львові відкрили пам'ятник Михайлу Вербицькому. Взято з: <https://portal.lviv.ua/news/2015/12/27/u-lvovi-vidkrili-pamyatnik-mihaylu-verbitskomu>.
5. Никифор Дровняк. Взято з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
6. Богдан Антонич (2024). Взято з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
7. Енді Воргол (2022). Взято з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
8. Ужгород американський: Енді Воргол. Взято з: <https://varosh.com.ua/kultura/uzhgorod-amerikanskij-endi-vorgol>.
9. Комфорт Таун. Взято з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
10. Волинський В. «Колумб» православ'я // Загадки історії. №24. 2015. С.24.
11. Богдан (Шпилька) // <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
12. Богдан // <https://esu.com.ua/article-35772>.

2. МУЗЕЇ ЛЕМКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ТУРИСТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПО ЗАВЕРШЕННІ ВІЙНИ

Музеї лемківської культури розміщуються в Польщі та Україні. Вони цікаві тим, що географічна відстороненість Лемківщини, втиснутої вузьким клином поміж польські та словацькі поселення, сприяла консервуванню культурних і мовних архаїзмів, а це зумовило самотність і унікальність цієї найзахіднішої етнографічної гілки українського народу. Зокрема в Польщі – це скансен у лемківському селі Зиндранова Підкарпатського воєводства (неподалік від Дукельського перевалу на кордоні Польщі зі Словаччиною). Музей був заснований у 1968 р. завдяки зусиллям корінного мешканця Зиндранової Теодора Гоча. Спочатку функціонував, як приватна установа у домі засновника – хижа-пам'ятка побутової лемківської культури, а пізніше – як музей просто неба на території села. Мав статус філії державного Підкарпатського музею в Кросні, його було створено на лемківському подвір'ї, побудованому наприкінці XIX ст., яке колись було власністю прадіда Теодора Гоча – Теодора Кукелі (1862–1955 рр.), лемківського сільського писаря.

Гоч отримав хату у спадок, а коли побудував новий будинок, хижу прадіда віддав під музейне приміщення. Серед експонатів були традиційне чоловіче і жіноче вбрання, предмети побуту й витвори культури лемків. Музей протягом багатьох років розвивав і утримував самотужки Теодор Гоч, тільки у 1990 р. додалось невелике державне співфінансування. Головний об'єкт лемківського етнографічного музею просто неба у с. Зиндранова – хижа Теодора Кукелі від 1860 р. До курної хати у 1901 р. додали кухню й димохід. Стайню побудовано 1923, а хлів – 1934 р. Інтер'єр хати – це реконструкція кабінету селищного писаря з архівами, книгами, листами та фотографіями з теренів Лемківщини. У окремій кімнаті містяться сакральні експонати: залізні хрести, літургійні речі, копії ікон. Також є багата колекція писанок, прикрашена традиційними лемківськими візерунками. Серед господарських інструментів і предметів можна

побачити ціп, ткацький верстат, жорна. Музей зібрав також військові знахідки після операції на Дукельському перевалі 1945 р.: уніформу, шоломи, зброю. Нині про битву на перевалі нагадує невеликий пам'ятник. Також на території музею є інший пам'ятник лемкам – жертвам австрійських таборів у Талергофі під час Першої світової війни (1914–1917 рр.) та в Явожно – жертвам операції «Вісла» (1945–1949 рр.). До речі, нині в Польській республіці лемки відзначаються серед трьох національних меншин, які постраждали від комуністичної влади у кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. (інші дві меншини – німецькомовні: кашуби та силезці). Між іншим, до кашубів належить і нинішній прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск. У скансені є також колодязь із журавлем, вітряк з с. Вапенне, каплиця, циганська кузня з с. Вільхівці, а також меморіальні таблиці лемківським діячам культури І. Русенку та В. Хиляку. Стараннями Т. Гоча музей видавав щомісячний журнал «Загорода» лемківською, українською та польською мовами про культуру лемків з 1994 по 2004 рр., але через брак фінансування музей було зачищено у 1999 р., а журнал – у 2004 р. [1].

Нагадаємо про видатних представників культури лемків, пам'ятник яким встановлений в музеї. **Русенко Іван Юркович** (1890–1960 рр.) – лемківський та український поет, художник, фольклорист. Народився 19 січня 1890 р. в с. Красна на Лемківщині. У 1905–1912 рр. навчався в гімназії в Новому Сончі.

Після закінчення гімназії служив у австрійському війську. Під час Першої світової війни воював на Сербському фронті, згодом, після лікування важкого поранення, на Італійському фронті. У 1922 р. закінчив вчительську семінарію і почав вчителювати в Красній. У 1922–1944 рр. вчителював в польському с. Лютча біля Стрижова. 1945 р. добровільно переселився до України в ході операції «Вісла», замешкав у с. Королівка Борщівського району Тернопільської області, де працював вчителем німецької мови в місцевій середній школі. На місцевому цвинтарі є скромний пам'ятник йому та дружині [2]. 2000 р. у Королівці відкрито музей Івана Русенка. Розпочав публіцистичну діяльність в 1912 р., в австрійському часописі «Лемко», видання якого переїхало того року з Нового Сонча до Горлиць. Збирав лемківський фольклор, був авто-

ром сценічного твору «Вертеп в Карпатах», багатьох віршів, байок, п'єс тощо. Часто його твори друкувалися в газеті «Карпатська Русь» і календарі «Лемко» (США), тижневику «Наше слово» (Варшава). Відомий також як збирач народного пісенного фольклору лемків. У 2010 р., з нагоди 120-ї річниці народження, було відкрито меморіальну кімнату-музей Івана Русенка в «Руській бурсі» в Горлицях. Відомий як автор вірша «На Лемковині» (музична обробка Ярослава Трохановського), що вважається неофіційним лемківським славнем (гімном).

Також він є автором «Карпаторуського буквара Вані Гунянки» – одного з перших посібників з вивчення лемківського (русинського) говору української мови. «Ваня (Ванько) Гунянка» – псевдонім Дмитра Вислоцького, лемківського та українського письменника, журналіста, громадського діяча, давнього приятеля І. Русенка. Музей пам'яті І. Русенка створений у Горлиці, місті в південно-східній Польщі, одному з центрів Лемківщини. Взагалі до Другої світової війни територія Лемківщини простягалася від Влодави і Перемишля на півночі до Горлиць на півдні. Її межі лемки позначали (мітили) назвою населених пунктів з приставкою «руська». Один з таких населених пунктів нині знаходиться в Україні – це Рава Руська.

Володимир Хиляк (літературні псевдоніми: Єронім Анонім, В. Нелях, Лемко Семко тощо) народився 27 липня 1843 р. у с. Верхomla Велика, тепер Новосондецького повіту (Польща), помер 25 червня 1893 р., с. Літиня на Львівщині, – українсько-лемківський письменник та етнограф, священник Української греко-католицької церкви. Після закінчення сільської школи вступив до 6-класної гімназії у Новому Сончі, а у 7 клас гімназії – у Пряшеві, де отримав атестат зрілості. Надалі, підтримуючи родинну традицію, присвятив себе богословським студіям. Перші три роки богословського факультету закінчив у Львівському університеті, а четвертий рік – у Єпархіальному інституті в Перемишлі. 1866 р. був висвячений перемишльським єпископом та призначений парохом у с. Долини біля Шимбарка. Через два роки перейшов у с. Ізби, але незабаром переїхав на парафію до с. Бортне недалеко від Горлиць, де пробув 20 років. Останні два роки працював у с. Літиня під Дрогобичем, де і помер 13 (25) червня 1893 р. поховав-

ний на місцевому цвинтарі. Він постійно вивчав життя лемків-селян, записував їх народні пісні, вірування. 1864 р. виступив зі статтею «Із крайнє західної Русі». Незабаром вийшла його етнографічно-фольклорна праця «Весільні звичаї у лемків» (1866). Перша повість «Польський патріот» (1872) вивела автора на літературну ниву. Надалі його ім'я не сходило зі сторінок галицьких часописів. Про надзвичайну працездатність письменника свідчить той факт, що вже 1882 р. у Львові вийшли з друку три томи його творів, а 1887 р. – четвертий том. Перший том – це повість «Шибеничний верх», другий – повісті «Руська доля», «Послідні із рода», «Потяг сердець» і «Лихо на світі»; третій – повісті «Польський патріот», «Смерть і жена – від Бога», «Повість на часі», «Супружество і чотири факультети», «Великий перекинчик»; четвертий – «Блаженної пам'яті дяк», «Риби», «Поштовий ріжок», «Клара Мислич», «Упрямі старики», «Кусок людського життя». Як письменник заслужив щиру повагу і визнання в середовищі лемків, які про нього пам'ятають навіть тепер. Так, 1993 р. село Літиня, де похований В. Хияк, святкувало його ювілей – 150-річчя від дня народження і 100 років з часу його смерті, а 25 червня 2023 р. відбулося молитовне поминання з нагоди 180 річниці з дня народження і 130 річниці з дня смерті о. Володимира Хияка [3]. Іван Русенко та Володимир Хияк, як видатні представники українсько-лемківської культури, згадуються у виданні «Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» / Упорядк. В.А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 480 с. [4].

В Україні існує два музеї лемківської культури. Найбільший – це Монастирський обласний музей лемківської культури в Тернопільській обл., заснований 1996 р. (він також називається Музейний комплекс «Лемківське село») [5]. Місто Монастирська називають неофіційною столицею лемків в Україні. Активістами «Товариства лемків Тернопільщини», починаючи з 1994 р., вівся збір серед краян предметів побуту, народних костюмів, церковних книг, ікон і господарського реманенту для створення цього музейного комплексу. Після передачі будинку по вул. Шевченка, 59 (колишня «Електровня») на баланс товариства «Лемківщина», власними коштами зроблено капітальний ремонт будинку. 3 листопада 1996 р. офіцій-

Меморіальні таблиці видатним діячам лемківської культури в Музеї лемківської культури в с. Зиндранова (Польща) [1]; одяг лемківської родини [5]; етнографічний музей «Лемківська садиба» (с. Зарічево Закарпатської області) [8]

но відкрито музей, в якому нараховувалося близько 500 експонатів. Зараз у музеї виставлено близько 3 тис. предметів, а його фонди постійно поповнюються. Музейний комплекс, який включає об'єкти під відкритим небом, є за своїм характером етнографічним. Його експозиція побудована за тематичним принципом, у якій знаходиться 8 експозиційних зал і 6 будиночків. Та експозиція до музею завжди розпочинають із зали, де розміщені ікони, макети церков та священні книги, адже лемки дуже набожні і речі, пов'язані з релігією (греко-католицькою вірою), брали з собою у першу чергу. Одяг лемків, зібраний в музеї Лемківської культури, особливо цінується, адже такі експонати знайти було найважче. Багато одягу з собою люди не брали, але тим унікальніші експонати музею, бо вони саме звідти – з Лемківщини. А найпершим експонатом, що з'явився у музеї і якому вже понад 25 років, стало ярмо для волів. І в цьому є певний символізм, адже та тяжка доля перегукується з ярмом, що тягнули довгі роки лемки.

Своєрідною є і лемківська кухня, тобто традиційна система харчування лемків. Лемківська їжа була дуже скромною, переважно складалася з рослинних продуктів, борошняних виробів, картоплі, капусти, квасолі, різних каш та круп. Їли чотири рази на день:

- на сніданок – хліб, молоко, масло, сир, бринзу, картоплю, галушки;
- на обід – різні супи, вироби з борошна, картоплю, капусту;
- на підвечірок – різні молочні каші, сир, масло;
- вечеря була легкою, найчастіше картопля з кислим молоком.

Також до «Музейного комплексу» відносяться 6 експозиційних будиночків, які знаходяться на Ватряному полі, в яких представлена церковна вишивка, майстерні: столярна, кравецька і гончарна, подвір'я газди з села Мілик, експонати мешканців села Доброводи. Крім будиночків, тут також є капличка, дзвіниця і криниця, побудовані за ініціативи о. Дуди при підтримці Івана Гути [6].

У Музейному комплексі «Лемківське село» проводяться заходи з метою популяризації самобутньої культури лемків, їхніх традицій, звичаїв та обрядів. Діє виставка творів аматорів і професійних мистців Лемківщини. Впродовж року експонуються тематичні виставки, періодично організовуються пересувні виставки. Щороку Монастирський музей відвідують тисячі гостей з України та зарубіжжя, поповнюють його фонди раритетними сімейними реліквіями. Музей відомий вже і за кордоном, так, лемківська діаспора в Канаді передала унікальні експонати, які склали нову експозицію і розмістилися у двох залах і представляють автентичні предмети побуту, одяг та мистецькі твори лемків, які емігрували до Північної Америки на початку ХХ ст. А від Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України музей отримав неоціненний дар – скульптуру Михайла Черешньовського «Мадонна на колінах». Директорка музейного комплексу розповідає про цінність нових експонатів: «Лемки Канади приїхали на американський континент у часи не виселення, а трудової міграції. Перший експонат і взагалі найстарший експонат, котрий був в музеї в Торонто і котрий вже зараз є у нас, походить з 1886 р.» Серед інших найдавніших предметів – кориця, ступки 1900 р. та горсетки 1913 р. Особливу увагу привертає оригінал рукопису книги Ю. Тарновича «Лемківщина: матеріальна культура» та його картини. У книзі детально описано побут лемків, їхні традиції, звичаї та спосіб життя. На вході до зали намальовано дерево життя – традиційний лемківський узор, який зазвичай прикрашав вхідні двері оселі. Директорка пояснює символіку цього зображення: «Число гілочок на дереві життя означало кількість людей, які проживали в цій хаті. І навіть коли лемківська газдиня була вагітною, ще нікому в цьому не признавалася, то вже тихенько домальовувала маленький початок гілочки». Кількість зірочок на дереві символізувала кількість хлопчиків у родині, а квіточок – дівчаток. Окрема зала присвячена міграції лемків до Канади. Тут представлені речі, які лемки обов'язково брали з собою в далеку подорож (мішечок землі, молитовник, вервечку та зілля), та автентичний одяг початку ХХ ст.

«Де би лемко не бив, мусить пам'ятати, же його корені в рідних Бескидах, же його корені єсть на Лемковині», – наголошує директорка музею [7].

Другий етнографічний музей лемків в Україні – «Лемківська садиба» – створено 1985 р. на Закарпатті у Перечинському районі, в с. Зарічовому. Він міститься в одній з автентичних лемківських осель (1902 р.), яка розташована на окремому пагорбі, звідки відкривається чудовий краєвид Ужанської долини. У хаті відтворений інтер'єр, типовий для лемківського житла початку ХХ ст. Духовну культуру лемків зберігає і відтворює фольклорно-етнографічний ансамбль «Лемківчанка». Жінки, учасниці ансамблю, збираються до старої хати на «прядки», передають молодим народну мудрість, щедрість своєї душі.

Для туристів вони представляють фольклорну композицію із народними піснями, жартами та танцями.

За бажання відвідувачів пригостять традиційними стравами лемківської кухні та лемківським диво-напоєм (трав'яним чаєм із семи трав, зібраними в п'ятницю на світанку напередодні «Зелених Свят» в місцевих горах). 1988 р. музею надано звання народно-го. Частими його відвідувачами є гості з США, Канади, Угорщини, Румунії, Німеччини, Словаччини, Польщі та інших країн. Час роботи: 11:00–19:00; вівторок, неділя – вихідні. Вартість вхідних квитків: пожертва [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Наше слово // <https://nasze-slowo.pl/muzej-u-zyndranovij-bilshe-piv-stolittya-zberigaye-lemkivsku-kulturu/>.
2. Русенко Іван Юркович // <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. «Говорить Пряшів» <https://www.lem.fm/hovorit-pryashiv-pyatnitsya-18-10-hod-51/>.
4. Українська діаспора: літературні поетати, твори, біобібліографічні відомості // http://ukrlife.org/main/evshan/ua_diaspora.pdf.
5. Монастирський обласний музей лемківської культури // <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
6. Народ, вирваний з коренем: як живуть лемки в Монастирських // <https://te.20minut.ua/Podii/narod-virvaniy-z-korenem-yak-zhivut-lemki-v-monastirskah-reportazh-z-11261607.html>.
7. Газета «Мисто» // <https://gazeta-misto.te.ua/muzej-lemkivske-selo-otrymav-unikalni-lemkivski-eksponaty-z-kanady/>.
8. Karpaty.info // <https://www.karpaty.info/ua/>.

ПРОСТІР НАТХНЕННЯ

Ірина ЛАЗУРКО,
головний зберігач фондів
Стрийського краєзнавчого
музею «Верховина»,
Львівська область

Місто Стрий, що розташоване на лівому березі ріки Стрий, притоки Дністра, на відстані 75 км від Львова, зі своїм багатотисячним минулим та численними архітектурними й сакральними пам'ятками є принадною локацією для мандрівників з усіх куточків України та зарубіжжя. Особливі історико-культурну та природничу цінності репрезентує Стрийський краєзнавчий музей «Верховина».

Офіційною датою відкриття музею у Стрию вважається 16 квітня 1932 року. Саме в цей день відбулося установче зібрання Товариства «Верховина», затверджено статут, який засвідчив, що у Стрию постав музей.

Стрийський краєзнавчий музей «Верховина» – це осередок культури, де оживають традиції, де живий простір пам'яті, знань, творчості та натхнення. Ідея створення музею належить адвокату Єроніму Калитовському, завзятому аматору збирання старовини. Перші організаційні кроки зроблено в 1916 році за підтримки стрийської інтелігенції – вчителів Іванни Витковицької, Інокентія Захарієва та інших. За дорученням Товариства українських жінок і управи «Руського Касина» вони збирали військові пам'ятки та старожитності. На жаль, важкі повоєнні роки не дали можливості українцям сповна займатися цією справою. Сприятливий момент для втілення ідей Калитовського наступив у тридцятих роках, коли вже не стало адвоката.

Громадськість Стрийщини знову взялася до справи музейництва. Найбільше спричинився тоді до розвитку музейної справи педагог Осип Сілецький – перший директор музею. В 1931 році він був обраний головою «Товари-

ства взаємної помочі українського вчителства» і, власне, зумів організувати ентузіастів Стрийщини до збирання старожитностей. Це були стародруки, ікони, книжки, картини, народний одяг і ін. Згодом адвокат Роман Домбчевський зайнявся розробленням статуту музею і уладженням всіх формальностей зі староством міста. А вже 16 квітня 1932 року, на першому зібранні членів-засновників музею, статут був зачитаний. Осип Сілецький повністю посвятився цій установі, опікуючись нею до останніх днів життя (1943 рік). Вартий згадки той факт, що у часі німецької окупації Осип Сілецький напівголодний сидів у холодному приміщенні будинку Євгена Олесницького, куди у 1941 році перенісся музей, і оберігав народне надбання від пограбувань. З великою самовіддачею працювали педагоги Тадей Залеський, Омелян Цісик, Володимир Котович, Петро Кобат, мистець Олекса Харків, громадська діячка Ірина Домбчевська, студент Львівського університету Мечислав Бартків і інші. Особливу роль у справі організації і розквіту Стрийського музею «Верховина» належить також Ользі Бачинській – член-

**Приміщення музею «Верховина»
(колишня вілла Є.Олесницького)
у 1960-х роках**

кині дирекції «Маслосоюзу». В одному з вітальних листів з нагоди 40-літнього ювілею її праці є такі рядки: «Сліди Вашої праці не менш помітні й на культурному полі, а зокрема на полі музейництва. Музей «Верховина» зачався й розвинувся при Вашій визначній моральній і матеріальній помочі».

Стрийський краєзнавчий музей сьогодні знаходиться у будинку, що колись був у власності стрийського адвоката і громадсько-політичного діяча Євгена Олесницького. Тут адвокат мав свою юридичну канцелярію і проживав до 1909 року. У цьому ж році він очолив товариство «Сільський господар» і змушений переїхати до Львова. Свій будинок Євген Олесницький продав українській «Касі задатковій». З того часу ця будівля стає осередком життя української громади міста. Стіни будинку пам'ятають багато різних подій. У 1918-1919 роках тут квартирували старшини Української Галицької Армії. У 1920-1939 роках (за поль-

ської влади) у ньому розташовувалися домівки різних громадських організацій: «Пласту», «Союзу Українок» та ін. У 1920-х роках тут діяли філії Українського музичного інституту, «Рідної школи». У часи німецької окупації була кухня, яка обслуговувала німецький шпиталь, а музейне добро стрияни перетримували в одній із кімнат парафіяльного будинку костелу (нині церква Архистратига Михаїла). І лише від 1948 року і до сьогоднішніх днів музей перебуває в особняку Євгена Олесницького.

Майже 20 років (1945-1965) директором «Верховини» був представник місцевої інтелігенції Михайло Левицький. Саме за його керівництва проведено капітальний ремонт музейних приміщень і вперше здійснений облік експонатів. Пізніше директорами музею були: Володимир Кринко, Павло Юрченко, Вікторія Касьяненко, Володимир Грубський, Лідія Шипілова, Галина Верес, а з 2021 року – Микола Закусов.

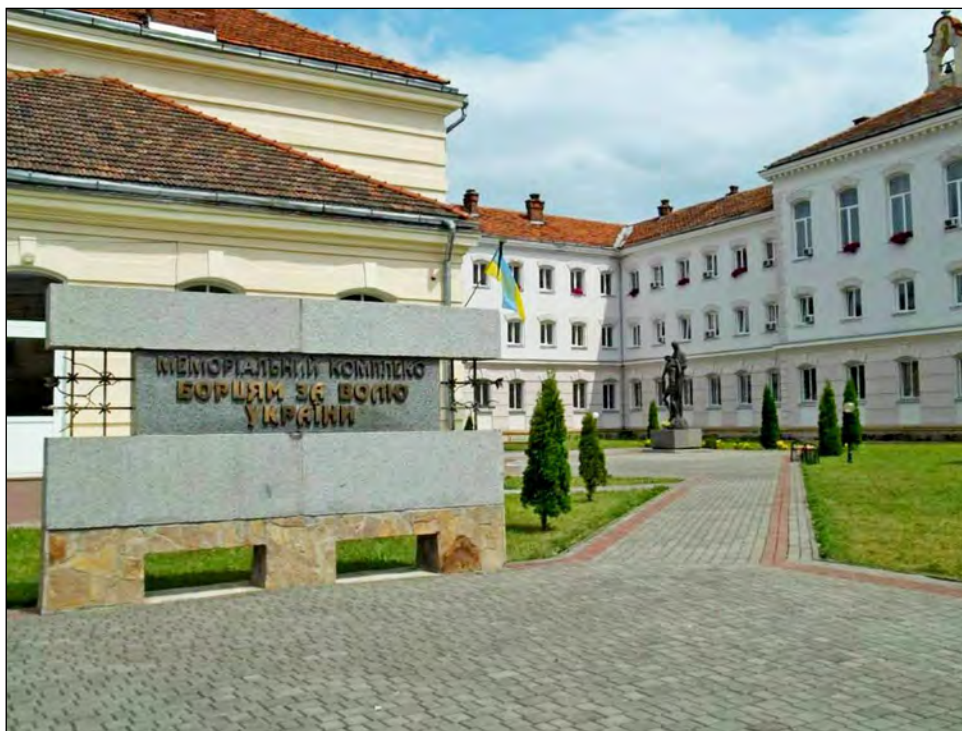
В історії Стрийського музею «Верховина» були різні періоди. В часи тоталітарної соціалістичної держави він (як центр національної культури) не вписувався в тодішню ідеологічну систему і представляв в основному історію краю в плані соціалістичної ідеології. Однак і тоді працювали тут люди, які зуміли зберегти музей як народну скарбницю. Особливої пам'яті і шану заслуговують Мирослав Петріна, музейний бухгалтер, поціновувачі музейної справи Роман Лисович, Іван Максимчук, Дмитро Ісаєвич.

Змінювалася і назва музею. У 1939 році це – Стрийський державний краєзнавчий музей «Верховина». У післявоєнний час додалось слово «історичний», пізніше установа іменувалася як «Краєзнавчий музей». Лише у 1992 році, з нагоди 60-річного ювілею, розпорядженням представника Президента України по Стрийському району і м. Стрию було повернуто назві символічне слово «Верховина».

Експозиція краєзнавчого музею складається з трьох відділів: природи, історії та етнографії. Відділ природи (два зали) розповідає про геологічне минуле, корисні копалини, флору та фауну південно-західної частини Львівщини. Відділ етнографії (один зал) цікавий народними ремеслами, побутом, звичаями та обрядами Бойківщини. Відділ історії (два зали) ілюструє найдавніші поселення на території краю, пам'ятки серед-

Сучасний вигляд музею «Верховина»; фрагменти експозиції

Меморіальний комплекс «Борцям за волю України»; скульптурна композиція «Піста» (скульптор Василь ЯРИЧ)

ньовічного Стрия, опришківський рух, висвітлює історію Стрийщини в період австрійського панування, події Першої світової війни, боротьбу за Українську державу. Сучасну експозицію створено наприкінці 80-х років. Над її оформленням працювали художники Ігор та Олег Завозіни, Ярослав Марусяк.

Стрийський краєзнавчий музей має в своєму підпорядкуванні ще п'ять відділів-музеїв, створенню яких сприяла співпраця з непересічними та небайдужими до музейної справи людьми.

В основу експозиції меморіального музею Ольги Бачинської, відомої в Галичині діячки кооперативного руху та громадського життя, етнографа, був взятий приватний архів Бачинських, яким тривалий час опікувалася родина Винницьких. Відкрито музей 19 грудня 2001 року. Він займає дві кімнати колишнього приватного помешкання по вул. Валуїв, 6, яке у 1912 році придбав чоловік Ольги – адвокат Ілярій Бачинський. Тут представлені світлини членів родини Ольги, її друзів та громадських діячів, зокрема Осипи та Олекси Бобикевичів, Остапа Нижанківського та Євгена Олесницького. Вагомим доповненням до експозиції стали схеми українських

регіональних вишивок та багато предметів побуту, які зберегла і подарувала Олександра Вайда, дочка Любомири Сулик. Власне, ці схеми взірців лягли в основу видання книги «Українські взори. Збірка Ольги Бачинської» (упорядники книги – Тетяна Зез, Марина Олійник, Леся Воронюк), яка вийшла у світ у 2024 році завдяки співпраці краєзнавчого музею «Верховина», ГО «Всесвітній день вишиванки» та ГО «Вишивка в одязі видатних українців».

Особливим надбанням музею стали взірці вишивок, зібрані Ольгою Бачинською під час перебування в таборі українських виселенців у австрійському місті Гмінді. Частина цієї колекції подарувала нам Ольга Бордуляк-Винницька, дочка Євгена Винницького.

Кожен експонат – це історія, матеріал для дослідження і популяризації. Привернув увагу дослідників зошит кулінарних рецептів Ольги Бачинської, який ліг в основу нового видання «Міпекли бабки і коржики» (упорядниці Оксана Хмара, засновниця проєкту «Авторська кухня Українська», редакторка видання Наталія Гресько, автор ілюстрацій Тарас Кебаб). 24 січня 2025 року в Народному домі міста Стрия відбулася презентація, адже цей рік у Стрию оголошено роком подружжя Бачинських з нагоди їх 150-річчя від дня народження. Нещодавно, а саме 5 червня 2025 року, відбулася святочна академія, присвяче-

на Ользі та Іларіону Бачинським. З цієї нагоди вийшла друком брошура заступниці директора з наукової роботи краєзнавчого музею «Верховина» Зеновії Ханас «Бачинські: взірці служіння громаді».

Згодом, у червні 2005 року, відкрито новий відділ – музей художника Петра Обалю в приміщенні культурно-просвітницького центру ім. Шевченка, де з 1990 року функціонує виставковий зал і Шевченківська світлиця. Петро Обаль – уродженець с. Ободівка Тернопільської області, але більшу частину життя проживав, творив у Стрию. На основі зібрання доньки Віри та фондів надбав музею відкрита експозиція, яка розповідає про життєвий і творчий шлях митця. Колосальну роботу над вивченням архіву художника провів письменник Мирон Нестерчук. Як результат – його книга «Петро Обаль» (документальна повість про життя і творчість художника).

У цьому ж році, 19 червня, відкритий Меморіальний комплекс «Борцям за волю України». Влітку 1990 року, під час розкопок на території колишньої в'язниці, де у 1939-1941 роках замордовані в'язні – борці за українську справу, було знайдено ще 255 людських останків, які у 1991 році перезахоронені у могилі-саркофазі. Власне, тут варто згадати Романа Гриця, історика, який ще у 1988 році на засіданні

дискусійного клубу «Аргумент», викриваючи злочини комуністичного режиму, порушив питання проведення розкопок на території колишньої тюрми. На подвір'ї комплексу – скульптурна композиція «Піста», де зображена мати, яка тримає тіло свого загиблого сина. За кілька метрів – могила-саркофаг і Стіна скорботи у вигляді чорного хреста і барельєфу мучеників. Збережено сторожову вежу тих часів, а на приміщенні колишньої в'язниці встановлено Дзвін пам'яті. Тут створено музей історії тюрми, в експозиції якого представлені фото, документи та речі, знайдені під час розкопок, які розповідають про репресії, що чинилися над українцями-патріотами у кінці XIX–XX століттях. Це місце скорботи і глибокої шани. На території комплексу щороку проводять поминальні панахиди, зустрічі, вечори пам'яті, виховні години. Автори проекту Меморіального комплексу: скульптор Василь Ярич та архітектор Орест Скоп. У 2021 році на цій території відкрито пам'ятник Небесній сотні та Героям російсько-української війни.

Коли у Стрию постало питання про створення музею-садиби «Родина Бандерів», що вже у січні 2010 року приймав перших відвідувачів, довелося звернутися до небайдужих уродженців Стрийщини. На пропозицію музею щодо збору інформації радо відгукнулися Л. Сулик, С. Сеген, Л. Тарнавський, В. Шпіцер, В. Бандера, Б. Сольман і багато інших. Саме передача матеріалів музейної значимості приватними особами стала важливою джерельною базою для створення нових експозицій. Над проектом працювали Орест Скоп, львівський художник, у співпраці із Зеновією Ханас, заступницею директора з наукової роботи музею «Верховина», та творчий колектив музею під керівництвом Галини Верес, директора музею. Експозиція музею розповідає про релігійно-культурне і господарське життя Ланів – передмістя Стрия, гілки роду Бандерів та Білецьких, життєвий шлях і боротьбу Степана Бандери, участь у Пласті, життєві долі членів його родини. Садиба – це місце проведення бандерівських читань, виховних уроків, тематичних екскурсій і т. ін. Традиційною стала коляда в родинному осідку Бандерів. Вже третій рік поспіль, починаючи з 2023 року, тут проводяться «Бандерівські фестини». Цього року у програму ввійшла презентація збірника «Бандерівська сурма».

**Меморіальний музей Ольги Бачинської;
виїзна виставка народної носії на території гімназії Василя Стасюка;
учні ліцею імені Івана Баранича
на виставці «Природа та фантазія», 2025 р.**

**Приміщення Меморіального музею-садиби родини Бандерів;
під час презентації збірника «Бандерівська сурма»;
День вишиванки
в Стрийському краєзнавчому музеї «Верховина», 2025 р.**

Відкриття виставкового залу у 1990 році дало можливість розширити діапазон сприйняття мистецького та культурного життя. Чи не вперше тоді стріяни пізнали творчість відомих митців – Михайла Біласа (м. Трускавець), Богдана Ткачика (м. Тернопіль), Василя Гуралевича та Степана Теліжина (м. Долина) і багатьох інших. Мали можливість познайомитися з відомими митцями Стрийщини: Остапом Оброцою, Осипом Величком, Богданом Гумецьким, Богданом Дружинцем, Ігорем та Олегом Завозінами та іншими творчими людьми. Ось і сьогодні у виставковому залі Стрийського краєзнавчого музею «Верховина» експонується виставка «Ойкумена Ірини Ольшанської: будуючи сенси» про відому у Стрию вишивальницю. Організатор виставки – кандидат мистецтвознавства Володимир Стасенко, внук Ірини Ольшанської. Музей практикує обмін виставками з іншими музейними закладами і це зацікавлює щораз більше коло відвідувачів.

Важливим і особливим джерелом інформації є організація науково-практичних конференцій, які, починаючи з 1990 року, були організовані музеєм спільно з Науковим товариством ім. Т.Г. Шевченка, Тернопільською академією народного господарства та Львівським археологічним товариством ім. Пастернака. Цікаві дослідження представили тоді Ярослав Ісаєвич, Григорій Дем'ян, Микола Бандрівський, Роман Сулик, Олег Купчинський та інші науковці. Конференції проводяться і сьогодні та є важливою інформаційною базою для зацікавлених осіб. В 2002 році вийшов друком перший збірник «Краєзнавчого вісника», а сьогодні їх вже п'ять. У 1992 році музей започаткував спецвипуски газети «Краєзнавчий випуск», присвячені славним історичним подіям та відомим іменам подвижників Стрийщини. Видано хронологічний літопис міста «Стрий: дати, події, факти, імена» (за авторством Галини Верес); збірник спогадів «Щедра нива отця Михайла Дацишина» (за редакцією Зеновії Ханас); під рубрикою «Славні стріяни» вийшла книга «Калитовський І.П. Твори. Щоденник. Листи. В 2-х томах» (за редакцією Миколи Закусова).

Одним з основних напрямків роботи краєзнавчого музею є проведення оглядових і тематичних екскурсій, майстер-класів, творчих вечорів та зустрічей, організація різноманітних виставок. Музейники у постій-

ному пошуку, опрацюванні речей та документів, які є свідками історії та сьогодення.

Як відомо, сила кожного музею – у фондах. Сьогодні кількість музейних предметів перевищує 37 тисяч і становить 15 груп. А починалася комплектація колекцій з півтори тисячі експонатів, переважно етнографічного плану. Власне основу нинішніх збірок народної ноші, монет, медалей становлять речі, зібрані у свій час членами товариства «Верховина». Завдяки тісній співпраці музею з громадськими організаціями міста та людьми, небайдужими до історії краю, нам вдається поповнювати фонди музею і таким чином зберігати народні надбання. Заслуговує шани, подяки, пам'яті і вдячності співпраця з нині покійними краєзнавцями З. Лисовичем, М. Петріною, О. Микласевичем, Ю. Бородавкою, В. Котом, вишивальницями І. Ольшанською, О. Діжак, С. Середницькою та Л. Сандович, Л. Сулик, Р. Паукевич. Поціновувачами музейної справи є Любов Камінська, почесна голова «Союзу Українок» та почесна громадянка міста, Віра Нагірна – вишивальниця, Таїсія Гайдукевич, педагог і краєзнавиця. У 1990 році стриянин Юрій Бородавка створив при виставковому залі музею Шевченківську світлицю, в основу якої ввійшли предмети його приватної збірки. Сьогодні цю велику справу продовжує книголюб-шевченкознавець Ярослав Михайлюк, який доповнює експозицію світлиці новими знахідками.

Особливого поступу вперед музей досягнув в добу Незалежності. Саме з 1988 року, коли музей очолила Галина Верес, журналістка за фахом, установа повернулася до виконання завдань свого первинного призначення – відтворювати, зберігати і примножувати правдиву історію краю. З 2021 року музей очолює Микола Закусов, історик за фахом, який спільно з колективом працює над розквітом музейної справи, втілюючи нові проєкти і плани.

Музеї Стрия – своєрідні скарбниці, центри історико-краєзнавчих, природничих та етнографічних досліджень. Вони дають змогу і побувати у давньому минулому, і побачити сьогодення, і заглянути у майбутнє. Кожен експонат тут – це жива історія, що промовляє до відвідувача мовою часу. Виставкова діяльність відкриває маловідомі сторінки місцевої культури та традицій. А ще – це простір натхнення, де минуле оживає у розповідях, предметах і спогадах.

ПРОЄКТ УВІНЧАВСЯ УСПІХОМ

Марія ПОРОХ,
членкиня Клубу інтелігенції,
РО «Просвіта»,
м. Косів
Івано-Франківської області

Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини – центр культурного надбання Гуцульщини, експозиції та фонди якого представляють унікальну й багату історико-мистецьку та етнографічну спадщину – близько п'яти тисяч експонатів – кращих збірок виробів з дерева, кераміки, шкіри, металу, гуцульського одягу та вишивки.

Косівський музей, як філіал Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, був відкритий у 1969 році.

Оновлення його експозиції розпочалося в 2021 році. Велика заслуга в цьому Вікторії Яремін – завідувачки музею, яка стала авторкою концепції «Інтерактивний музей Гуцульщини» з урахуванням передового європейського досвіду та рекомендацій Міжнародної ради музеїв (ICOM). Головна мета – поетапне перетворення експозиції у інтерактивний освітній простір з частковою адаптацією для незрячих відвідувачів.

Перший проєкт реекспозиції залу історії косівської кераміки був реалізований Косівською міською радою у партнерстві з музеєм: 2021 рік, перемога у конкурсі грантів Асоціації Євро регіон-Карпати-Україна.

Конкурс «Культура у фокусі громад», проведений Благодійним фондом «МХП-Громаді» спільно з Українським культурним фондом на початку 2025 року, допоміг Косівському музею вже в червні 2025 року презентувати перед громадою виграний другий проєкт (7 рейтингове місце серед 170 конкурсантив з різних областей України). Основна його мета – репрезентативна, збереження, розвиток та ефективна популяризація локальних традицій художньої обробки дерева.

На одній із зустрічей з косів'янами Вікторія Яремін розповідала про концепцію та інновації проєкту:

«Передбачається не просто оновлення інтер'єру та вітрин, а створення сучасного освітнього простору, в якому традиції місцевих ремесел заговорять мовою новітніх технологій. Такий підхід вже показав свою ефективність у створеному раніше інтерактивному залі історії косівської кераміки, який діє в музеї. Тож матимемо ще один сучасний музейний зал із інтерактивним рухомим обладнанням, ігровим наповненням для дітей та дорослих, тактильними зразками деревини та виробів, екранами з відеоісторіями майстрів та зонами для взаємодії з експонатами. Також експозиція буде доступною для незрячих відвідувачів».

Проєкт «Інтерактивний музей Гуцульщини – популяризація традицій художньої обробки дерева шляхом модернізації частини експозиції Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини» за підтримки Українського культурного фонду та Благодійного Фонду «МХП-Громаді» в межах конкурсної програми «Культура. Регіони» увінчався успіхом: вже 23 жовтня 2025 року в залі Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини відбулося відкриття оновленого інтерактивного залу художньої обробки дерева.

Музейний простір зібрав тих, кому небайдуже народне мистецтво: містян, музейників, науковців, членів Клубу інтелігенції імені І. Пелипейка та РО «Просвіта», представників закладів культури, освіти та туризму, влади, громадськості та місцевого бізнесу, майстрів-різьбярів, мистецтвознавців.

Модерувала захід Вікторія Яремін. Вона представила присутнім гостей, серед яких: Ярослава Ткачук – генеральна директорка Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського; Уляна Баранова – керівниця групи соціального розвитку Благодійного Фонду «МХП-Громаді»; Мирослава Корнелюк –

заступниця начальника управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської ОВА; Богдан Палагнюк – заступник голови Косівської РВА, Юрій Плосконос – міський голова, Ірина Дімбровська – головна спеціалістка відділу промоції, зв'язків і економічного розвитку Косівської міської ради.

Інтерактивна експозиція – це новий формат пізнання спадщини Гуцульщини та інвестиція в майбутнє: через інновації – до глибшого розуміння традиції. А також дієвий крок до того, щоб зробити музей доступним, відкритим та цікавим для кожного відвідувача.

Наші музейники створили тут справжній креативний простір для ознайомлення з історією художньої обробки дерева на Гуцульщині, з можливістю відчуття його на дотик, зазирнути за лаштунки створення виробів, пізнати справжню історію Карпатського краю.

Кожний відвідувач, переступивши поріг цього залу, зразу стає учасником його простору, а не просто спостерігачем, тому що має можливість торкнутися, послухати, відкрити, дослідити, а допомагають в цьому вмонтовані висувні шухляди, приховані вітрини, панелі, що обертаються, ігрові елементи та демонстраційні сучасні мистецькі вироби, які можна потримати в руках.

Музейний простір і його реципієнти

Відчуття текстури деревини охочі зможуть, взявши її в руки (в експозиції 10 основних зразків, які найчастіше використовувалися гуцульськими майстрами для художньої обробки).

Побачити і почути різьбяр Петра Корпанюка, нащадка найвідомішої різьбярської династії Шкрібляків-Корпанюків, праправнука Юрія Шкрібляка, майстра-інкрустатора Миколу Грепіняка з Річки, бондаря Йосипа Приймака у власних майстернях можна через три встановлені екрани з відеосупроводом, які розкривають лаштунки створення виробів та технології, які майже не змінилися за сто років.

Історію трьох славних патріархів гуцульської різьби – Юрія Шкрібляка, Марка Мегединюка, Василя Девдюка відкривають для відвідувачів рухомі панелі – чотиригранні модулі, що обертаються, з інфографікою та архівними світлинами. Додаткову інформацію надає сенсорний моноблок.

Періоди розвитку гуцульського різьбярства, їх особистості цікаво висвітлюються на стендах з описами двома мовами: українською та англійською.

Для людей з порушенням зору – тактильні зразки експонатів – об'ємні зірки, хрестики, ромби, анотації та пувітнік шрифтом Брайля з описом, який допомагає орієнтуватися в приміщенні і розповідає про те, що тут знаходиться. Це перший в Україні доступний для незрячих відвідувачів музейний простір на тему художньої обробки дерева.

Не можна відірвати погляду від чудової краси – церковного панікадила, яке, за словами директорки, датується XVIII-XIX століттям. Воно 55 років зберігалося у фондах, трохи підреставроване, а зараз стало окрасою залу і буде милувати відвідувачів.

Від імені обласної та районної адміністрацій Мирослава Корнелюк та Богдан Палагнюк радо привітали музейників та команду Косівської міської ради із успішним завершенням проєкту, який дозволить зберігати, пропагувати та покращувати обізнаність про давню традицію гуцульського художнього дереворізблення.

Мер міста висловив щирі слова подяки Українському культурному фонду, Благодійному фонду «МХП-Громаді» за можливість реалізувати такі ініціативи у непростий час, що є важливим кроком до осмислення нашої історії та ідентичності.

Теплі слова подяки лунали і з уст Вікторії Яремин всім причетним до реалізації проєкту, а саме: Українському культурному фонду, Благодійному фонду «МХП-Громаді», Ірині Дімбровській – фінансовій менеджерці проєкту; Кірі Степанович – київській фахівчині з тифлоадаптації виставок, яка працює у ProtezFundation з ветеранами, які втратили зір; Йосипові Приймаку та Мирославу Радишу – місцевим майстрам – вони вручну з дерева виготовили пробні тактильні зразки; першим відвідувачам – Василю Кі-

кінчук з гірського села Замагора, яка протестувала всі тифлоадаптовані частини експозиції та високо оцінила їх якість; Дмитру Мазуряку – музиканту, сопілкарю гурту «Казка», за допомоги та консультації: не лише споглядав експонати, а й дав змогу послухати, як звучить флюяра.

До щирих привітань долучились Юрій Стефурак – директор Національного природного парку «Гуцульщина», Михайло Вінтонюк – кушнір із Коломийщини, косівські майстри – Петро Корпанюк, Йосип Приймак та Олена Прокоп'юк – дочка відомого різьбяр Дмитра Шкрібляка, які високо оцінили титанічну працю музейників, зичили наснаги та ентузіазму, успіху та процвітання новому інтерактивному простору.

Власні твори митців Петра Корпанюка, Мирослава Радиша, Йосипа Приймака, Олени Прокоп'юк, Михайла Вінтонюка, отримані в дарунок, доповнять музейні експонати.

Уляна Баранова наголосила, що «Культура формується там, де люди живуть і творять – у громадах. Тому важливо допомагати їм зберігати пам'ять, відновлювати простори і наповнювати їх новими сенсами. Саме для цього ми разом з УКФ започаткували конкурс «Культура у фокусі громад» – щоб дати громадам ресурс і підтримку для розвитку культурного життя на місцях. Підтримка культури є одним із стратегічних пріоритетів нашого Фонду, адже культурне відродження – це не те, що можна відкласти на завтра, це відповідь на виклики сьогодення і шлях до зміцнення нашої ідентичності».

«Це вже другий проєкт, який тут реалізується. Нам пощастило, що маємо таке приміщення, що дозволило нам поетапно втілювати наші задуми. Дуже цінно, коли є не лише ідея, а й підтримка партнерів. Команді вдалося вмістити в цьому невеликому залі і наукову, і освітню, і ігрову складову, відібравши найцінніше. Результат – блискучий! Дякую дорогим колегам-музейникам за титанічну роботу, співпрацю, креативність, реалізацію цього музейного проєкту», – зазначила Ярослава Ткачук.

Тож побажаймо Косівському музеєві нових відвідувачів, поціновувачів гуцульського мистецтва та ще більше креативних і сміливих культурних проєктів!

ЙОСИП БОКШАЙ У ЗООЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ УЖНУ

*Арпад КРОН,
завідувач Зоологічного музею;
Володимир РОШКО,
професор кафедри ентомології
та збереження біорізноманіття,
Ужгородський національний
університет;
Михайло ПРИЙМИЧ,
доктор мистецтвознавства,
в.о. ректора Закарпатської
академії мистецтв,
м. Ужгород*

Йосип Бокшай є однією з ключових фігур закарпатського мистецтва ХХ століття. Його творча спадщина охоплює живописні серії, сакральні композиції та педагогічну діяльність. У традиційній біографістиці Бокшая значна увага приділяється його полотнам та викладацькій роботі, тоді як співпраця з музеями залишається малодослідженою. Цей проміжок творчості, пов'язаний з оформленням музейних діорам у 1946 році, має не лише локальне значення: він демонструє, як художник в умовах повоєнної потреби у відтворенні наочних наукових зображень поєднав мистецький підхід із вимогами наукової візуалізації.

Наше дослідження спирається на наступні групи джерел: архівні документи (книга наказів УжДУ за 1946 р.), матеріали Зоомузею, обстеження живописних композицій, які творять візуальне середовище презентаційних діорам: «Олені» та «Ведмеді», звіт експертної комісії від 31.01.2023 р. про обстеження художніх діорам, що знаходяться в Зоологічному музеї ДВНЗ «Ужгородський національний університет» згідно з наказом №83/01-06 від 03.10.2019 р., а також опубліковані праці з мистецтвознавства і історії музеєзнавства. Методологічною роботою поєднує історико-документальний підхід та мистецтвознавчий порівняль-

ний аналіз. Авторами оглянуто також техніко-технологічні аспекти (матеріали підкладок, фарбові шари, принципи монтажу), які відображаються у візуальній експертизі фондів. Оскільки прямі письмові авторські свідчення (листування митця щодо конкретних діорам) відсутні, атрибуція базується на поєднанні архівних театрів і стилістичних індикаторів.

Повоєнна доба на Закарпатті характеризувалася масштабними трансформаціями: від зміни адміністративного статусу до активного відновлення інститутів вищої освіти. Відкриття Ужгородського державного університету (УжДУ) і створення його навчально-наукових підрозділів у 1945–1946 роках стало ключовою подією для регіону. Університет прагнув швидко сформувати навчальну базу для біологічного факультету, що вимагало створення музею як центру збереження і експозиційного представлення природничих колекцій.

Музейна справа у цей період в Україні переживала загальну кризу ресурсів, але й була підпорядкована ідеї популяризації наукових знань та виховання нового покоління фахівців. У контексті таких викликів залучення місцевих художників до оформлення експозицій видавалося одночасно практичним і символічним кроком: художня складова підсилювала науковий зміст, а праця відомого митця додавала інституції престижу.

Зоологічний музей Ужгородського національного університету був заснований 1 грудня 1945 року як біозоологічний музей і згодом став основним науково-освітнім підрозділом біологічного факультету. Музей розташований за адресою: вулиця Волошина, 54; сьогодні його фонд нараховує понад 160 тисяч одиниць зберігання, що свідчить про масштабну роботу з комплектування і наукового опрацювання матеріалів.

Початкове формування експозиції відбувалося за рахунок передачі матеріалів з гімназійних, шкільних природ-

ничих кабінетів, локальних колекцій, музеїв країни та сусідніх країн. Серед перших штатних записів у книзі наказів УжДУ 1946 року міститься інформація про зарахування Й.Й. Бокшая на посаду художника біозоомузею з 1 січня 1946 року; указ про звільнення з 1 травня 1946 року свідчить про завершення комплексу оформлювальних робіт.

Хоча ці документи не деталізують повний перелік окремих робіт, вони дають чітку хронологічну рамку – близько чотирьох місяців, упродовж яких художник виконував замовлену роботу. Отже, офіційне зарахування в штат наголошує на системному характері залучення Йосипа Бокшая до формування експозиції (малюнки, ескізи, підготовчі матеріали могли бути виконані вже під час виконання службових обов'язків).

Візуальні обстеження та застосування мистецького порівняльного аналізу дозволило ідентифікувати дві діорами, виконані Й. Бокшаєм, які представляють життя ведмедів та оленів у природному ландшафті Карпат. Саме в них – найвиразніші і найдосконаліші «задники».

Порівнявши їх із «задником» композиції «Полонина», яка датується також 1946 роком, зауважуємо багато спільного у колориті. У свою чергу передача світлотіньових перепадів на стовбурах дерев має чимало спільних ознак із зображенням стовбурів дерев у пейзажі «Струмок у горах», який датується 1960-ми роками. Ці факто-

ри, узяті разом з архівними записами, створюють вагомий корпус доказів для атрибуції.

Живописні рішення у діорамах поєднують реалістичну передачу природи з декоративними прийомами, притаманними закарпатській школі малярства: виразний колорит, декоративна пластика форм, акцент на локальній кольоровій гармонії. Такі рішення забезпечують одночасно наочну достовірність для наукового сприйняття і емоційну насиченість, необхідну для залучення уваги відвідувача.

З огляду на специфіку музейної експозиції, художник вдавався до певного узагальнення форм, що дозволяло читабельно подати великі масиви ландшафту на відстані, не жертвуючи при цьому фактурною насиченістю переднього плану.

Діорами мають важливе виховне й освітнє значення: вони формують уявлення про природні біотопи, поведінкові особливості тварин і зв'язки між видами в екосистемі. Університетський музей використовував художнє оформлення як інструмент навчання: студенти мали можливість бачити систематично представлені матеріали у природному контексті, що сприяло кращому засвоєнню знань.

Роль художника у такому проєкті виходить за рамки суто декоративної функції: він формує образ, який інтерпретує наукові відомості через естетичну форму, тим самим роблячи науку доступнішою і привабливішою.

Діорами не претендують на те, щоб бути вершиною творчого доробку Бокшая, але вони ілюструють важливий бік його професійної гнучкості. Працюючи для музею, митець застосовував ті ж основні засади живопису, що й у своїх автономних полотнах: увагу до світлотіні, інтерес до ландшафтною структури та інтуїтивне відчуття кольору. Це дозволяє бачити роботу у музеї як логічний елемент загального творчого шляху митця, а не як випадковий епізод.

Закарпатська школа живопису вирізняється своєю тяглістю до ландшафтною тематики, глибоким зв'язком з місцевою природою та поєднанням локальних традицій з європейськими мистецькими впливами. У 1940-х роках художники регіону опинилися у ситуації невизначеності: зміни політичного режиму, матеріальні труднощі й нові ідеологічні вимоги змушували змінювати способи професійної діяльності. Робота у державних інституціях, зокрема у навчальних музеях, стала однією з форм такої професійної адаптації.

Отже, поєднання архівних даних (книга наказів УжДУ 1946 р.), мистецтвознавчого порівняння та візуальної експертизи дозволяє впевнено стверджувати, що Йосип Бокшай виконав живописні роботи до діорам «Ведмеді» та «Олені» у Зоологічному музеї Ужгородського державного університету у 1946 році. Цей епізод наголошує на складній взаємодії мистецтва і нау-

ки у післявоєнний період та відкриває нові горизонти для дослідження ролі художника у формуванні музейної візуальної культури Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Ужгородського національного університету. Книга наказів за 1946 р., № 46, 61.

2. Крон А., Луговой О., Зізда Ю. (2014). Зоологічний музей Ужгородського національного університету як освітньо-наукова база. // Зоологічні колекції та музеї: збірник наукових праць. – Київ. – С. 121–124.

3. Крон А., Луговой О. (2015). Зоологічний музей Ужгородського університету як освітньо-наукова база: вчора і сьогодні. // Природничі музеї: роль в освіті та науці. – Київ. – Ч. 2. С. 130–132.

4. Луговой О.Є., Луговой О.О., Крон А.А., Рошко В.Г. (2022). Залами Зоологічного музею УжНУ (Путівник). – Ужгород. – 55 с.

5. Рошко В. Г. (2004). Історія біологічного факультету Ужгородського національного університету. – Ужгород: Мистецька лінія. – 140 с.

6. Шидловський І. (2012). Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. – 112 с.

**Бокшаєві фрески;
архітектурна родзинка –
корпус Ужгородського
національного університету,
в якому розташований
Зоологічний музей
(вулиця Волошина, 54)**

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

РІШЕННЯ

(від 22 січня 2025 року, № 225/3)

ПРО РЕКОМЕНДАЦІЇ СЛУХАНЬ У КОМІТЕТІ НА ТЕМУ: «ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ЯК ОСНОВИ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ»

Розглянувши проєкт рекомендацій слухань у Комітеті на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання», які проведено 24 жовтня 2024 року,

Комітет вирішив:

1. Підкомітетам з питань охорони і раціонального використання водних ресурсів та державного моніторингу наводколішнього природного середовища та з питань лісових ресурсів, біорізноманіття, природних ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду та з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу доопрацювати проєкт Закону України про території Смарагдової мережі (реєстр. № 4461) та проєкт Закону України про державний екологічний контроль (реєстр. № 3091), та подати законопроекти на розгляд Комітету для прийняття рішення.

2. Схвалити рекомендації слухань у Комітеті на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання».

3. Надіслати рекомендації слухань у Комітеті на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання» Кабінету Міністрів України, Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України, Державному агентству лісових ресурсів України, Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерству розвитку громад і територій України, Офісу Генерального прокурора та обласним державним (військовим) адміністраціям.

4. Контроль за виконанням цього рішення покласти на Голову підкомітету з питань лісових ресурсів, біорізноманіття, природних ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду та з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу, народного депутата України Овчинникову Ю.Ю.

Голова Комітету

Олег БОНДАРЕНКО

NOTA BENE

РЕКОМЕНДАЦІЇ СЛУХАНЬ У КОМІТЕТІ З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА ТЕМУ: «ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ЯК ОСНОВИ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ»

Учасники слухань на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання», які проведено Комітетом 24 жовтня 2024 року, відзначають що агресія російської федерації проти незалежності і суверенітету України завдала величезної шкоди довкіллю, зокрема природно-заповідним територіям, лісам, природним ландшафтам. При цьому процес інтеграції України до Європейського Союзу створює нові виклики для природоохоронних територій.

Учасники слухань відзначили актуальність питання функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття.

Проте відзначили, що незважаючи на законодавчу базу та значну кількість нормативно-правових актів у сфері охорони біорізноманіття та розбудови природно-заповідного фонду, природно-заповідний фонд та збереження біорізноманіття так і не стали пріоритетами державної політики України. Зокрема, відсутній окремий центральний орган виконавчої влади, який би займався управлінням природоохоронними територіями, не передбачено належне матеріально-технічне забезпечення установ природно-заповідного фонду. Питання збереження біорізноманіття та природних ландшафтів належним чином не інтегроване в земельну політику держави. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» розроблений більше 30 років тому, в який протягом усього періоду зміни вносилися точково. Станом на сьогодні цей Закон України належним чином не забезпечує формування сучасного підходу до управління природоохоронними територіями. Особливостями функціонування територій природно-заповідного фонду має бути забезпечення сталого функціонування та збереження природних комплексів, наявність довгострокових стратегій та фінансування природоохоронних заходів. Для територій мають бути окреслені чіткі природоохоронні задачі та розроблені індикатори їх контролю, і вони мають формувати позитивний імідж природоохоронної політики та бути важливими соціально-економічними елементами місцевих громад.

Учасники слухань окремо відзначили ефективність та необхідність продовження і масштабування роботи Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу генерального прокурора в питанні збереження природоохоронних територій, лісів (у тому числі самосійних), земель водного фонду, природних ландшафтів.

Учасники слухань відзначили важливість:

- впровадження оселищного (біотопічного) підходу до охорони природи, у тому числі враховуючи досвід напрацювань щодо збереження природних угруповань;
- посилення навчально-виховної роботи в дошкільних та шкільних навчальних закладах щодо формування дбайливого ставлення до дикої природи;
- запровадження в земельну політику аспектів збереження біорізноманіття;
- відновлення та реформування підходу до державного фінансування природоохоронних заходів у межах природно-заповідного фонду;
- усунення невідповідності існуючих нормативно-правових актів, які регламентують ведення лісового господарства, завданням природоохоронних територій;
- формування бази кадрового резерву, першочергово з працівників, які виїхали з окупованих територій, створення умов для їх працевлаштування в інших установах ПЗФ, призначення компенсації за житло;
- розроблення навчальних модулів для фахівців служби державної охорони;
- проведення систематичних навчань для працівників служби державної охорони;
- щорічного тестування працівників служби державної охорони;
- запровадження оцінки екосистемних послуг;
- інтеграції природоохоронної діяльності територій ПЗФ до стратегій соціально-економічного розвитку місцевих громад; створення та довготривалої підтримки системи моніторингу біорізноманіття;
- «Декомунізації природи», реалізація проєктів відновлення екосистем (ренатуралізації, оприроднення, ревайлдингу), які зазнали суттєвих змін в результаті реалізації проєктів радянського періоду;
- продовження співпраці з представниками наукових спільнот, громадськістю, органами державної влади та місцевого самоврядування щодо покращення системи управління природно-заповідного фонду України.

Враховуючи інформацію, надану міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, науковими установами, громадськими організаціями, а також пропозиції, висловлені у виступах учасників під час слухань у Комітеті, рекомендовано:

Кабінету Міністрів України:

1. Розробити та внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти щодо:

- врегулювання питання збереження багатих на вуглець та важливих для збереження і підтримки біорізноманіття нелісових природних екосистем, зокрема степів, луків, боліт, в тому числі в межах господарських зон установ природно-заповідного фонду;
 - спрощення процедури створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі на тимчасово окупованих територіях України;
 - внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» в частині забезпечення здійснення заходів щодо відновлення порушених природних комплексів у межах природно-заповідного фонду та збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
 - внесення змін до Кодексу України «Про адміністративні правопорушення щодо повноважень служби державної охорони природно-заповідного фонду» в частині надання права виносити постанови, збільшення переліку статей згідно з якими працівники такої служби мають право складати протоколи та підвищувати суми штрафів;
 - внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» стосовно експертного висновку щодо зміни меж, категорії та скасування статусу територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
 - внесення змін до деяких законодавчих актів України про створення та підвищення ефективності управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду.
2. Розробити та затвердити наступні нормативно-правові акти:
- про Стратегію збереження біорізноманіття України, враховуючи Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року та Кун'їнсько-Монреальську Глобальну Рамкову програму у сфері біорізноманіття як складові Європейського Зеленого Курсу;
 - щодо особливостей правового режиму використання земель під торфовищами, зокрема в частині заборони осушення торфовищ;

• щодо встановлення цільових показників площ природно-заповідного фонду в окремих галузях відповідно до вимог законодавства України та Цілей Сталого Розвитку та подання щорічної статистичної звітності щодо досягнення галузями встановлених показників;

• про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 року № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)», зокрема щодо запровадження єдиних такс для обчислення розміру шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, виключення ресурсного підходу до розрахунку шкоди, застосування коефіцієнтів для природно-заповідного фонду.

3. Створити окремий центральний орган виконавчої влади для забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та використання природно-заповідного фонду, екологічної та Смарагдової мережі, збереження біорізноманіття.

4. Посилити роботу щодо впровадження в Україні проєктів зі збереження або відновлення біорізноманіття, заснованих на механізмі карбонових кредитів, із передбаченими запобіжними механізмами, які унеможливають знищення та деградацію природних екосистем у ході реалізації таких проєктів.

5. Вжити невідкладних заходів щодо підвищення рівня оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду та їх матеріально-технічного забезпечення.

Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України:

1. Започаткувати у 2025 році проведення міжнародного форуму, присвяченого відновленню та розвитку природоохоронних територій в Україні як інструмента для виконання пункту 8 Формули миру Президента України Володимира Зеленського.

2. Забезпечити підготовку та розроблення законодавчих змін щодо транспозиції в повному обсязі положень Директиви 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року про збере-

ження природних оселищ та дикої фауни і флори та Директиви 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року про збереження диких птахів у частині забезпечення режиму збереження видів флори і фауни, визначених у додатках до цих директив.

3. Під час здійснення процедур стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля звертати особливу увагу на проблематику збереження екологічних коридорів, особливо під час будівництва та реконструкції об'єктів інфраструктури.

4. Забезпечити оновлення наказів Міндовкілля з метою приведення у відповідність до сучасних підходів у сфері збереження біорізноманіття:

«Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення положень про території та об'єкти природно-заповідного фонду України»;

«Про затвердження Структури, змісту і порядку ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення».

5. Забезпечити прийняття наказу Міндовкілля «Про затвердження Порядку віднесення видів рослинного та тваринного світу до інвазивних (інвазійних) чужорідних видів».

6. Вжити заходи щодо:

• збільшення відсотку земель у постійному користуванні установ природно-заповідного фонду, в тому числі передачі у постійне користування установам земель комунальної та державної власності в межах територій природно-заповідного фонду;

• створення та впровадження системи оцінки ефективності організації, охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

• проведення оцінки екологічних збитків постраждалих внаслідок агресії територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

• проведення детальної оцінки природоохоронних територій, постраждалих під час війни та створення плану пріоритетних дій з метою відновлення їхніх природних цінностей;

• розвитку громадянської науки для збору даних щодо біорізноманіття в Україні.

Міндовкілля, Державному агентству лісових ресурсів України, Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру і обласним державним (військовим) адміністраціям:

1. Забезпечити подання на розгляд Президенту України матеріалів щодо створення нових та розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі на тимчасово окупованих територіях. Зокрема, створення заказника «Долина Курганів» у Херсонській області, «Кальміуський», «Криволуцький» та «Сидорівський» у Донецькій області, заказників на території Донецького кряжу у Луганській області, створення НПП «Чорний ліс» у Кіровоградській області, НПП «Приірпіння та Чернечий ліс» та заказника «Нівецький» у Київській області, НПП «Ірдинський» в Черкаській області, заказників «Східний Свидовець» та «Схили Боржави» у Закарпатській області, розширення НПП «Верховинський», НПП «Гуцульщина» в Івано-Франківській області, розширення НПП «Кременецькі гори» в Тернопільській області, Рівненського ПЗ та НПП «Дермансько-Острозький» в Рівненській області, НПП «Слобожанський» та «Дворічанський» у Харківській області, НПП «Зачарований край» та Ужанського НПП в Закарпатській області, НПП «Джарилгацький» в Херсонській області, НПП «Вижницький» в Чернівецькій області, НПП «Сколівські Бескиди» та НПП «Північне Поділля» в Львівській області, інших територій та об'єктів ПЗФ, які забезпечать цілісність природоохоронної мережі в Карпатському регіоні, а також на території колишнього Каховського водосховища.

2. Забезпечити здійснення заходів із відновлення осушених торфовищ, у тому числі в межах установ природно-заповідного фонду та постійних лісокористувачів державної форми власності.

3. Організувати роботу щодо створення нових і розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду у морських акваторіях Азовського і Чорного морів, територіальних водах і виключній економічній зоні України.

4. Організувати роботу щодо створення нових і розширення існуючих об'єктів природно-заповідного фонду на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, зокрема створення біосферних заповідників, подібних до Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника як інструмента сталого розвитку цих територій і подолання наслідків та впливу війни, одночасно з плануванням і проведенням заходів з гуманітарного розмінування.

Міністерству розвитку громад і територій України:

Під час розроблення містобудівної документації, зокрема щодо комплексних планів просторового розвитку, враховувати необхідність збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, відновлення осушених торфовищ, створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Офісу Генерального прокурора:

Продовжити роботу щодо повернення в державну та комунальну власність відчужених земель у незаконний спосіб в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, лісового фонду, водного фонду та здійснювати інші заходи з представництва інтересів держави в суді з метою збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

Кабінету Міністрів України, Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України, Державному агентству лісових ресурсів України, Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерству розвитку громад і територій України, Офісу Генерального прокурора та обласним державним (військовим) адміністраціям **щоквартально** інформувати Комітет з питань екологічної політики та природокористування про хід виконання рекомендацій.

Контроль за виконанням цього рішення покласти на народного депутата України, голову підкомітету з питань лісових ресурсів, біорізноманіття, природних ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду та з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу Овчинникову Юлію Юріївну.

Голова Комітету

Олег БОНДАРЕНКО

ФЕСТИВАЛЬ У ПРЯШЕВІ

25 ЖОВТНЯ 2025 р. у м. Пряшеві (Словаччина), у приміщенні Словацько-українського культурного та інформаційного центру, відбувся П'ятий книжковий фестиваль «Українська книга 2025». У програмі – виставка та презентація нових видань, обговорення перебігу й особливостей сучасного літературного та видавничого процесів в Україні. Участь в імпрезі взяли провідні українські письменники Словаччини Любиця Бабота, Степан Гостиняк, Маруся Няхай, Надія Вархол, Ірина Мацко, Юліус Панько, Мирослав Ілюк, працівники Музею української культури в Свиднику, представники наукових і громадських кіл Пряшева. Україну на книжковому форумі заступали письменник, журналіст Василь Кухта та директор видавництва «ТІМΠΑНИ» Ярослав Федішин (м. Ужгород). Модерував дійство голова Співки українських письменників Словаччини Іван Яцканин; виконання українських народних пісень та композицій звеселяв присутніх Віктор Гащак; вірші Ліни Костенко декламувала літературознавиця з Києва Марина Бабенко.

Форум прийняв одностайний вердикт: українсько-словацьким письменницьким взаєминам, незважаючи на непрості виклики часу, потрібно надавати нових обертів.

Наш кор.

ПОТРЕБА У СЛОВІ

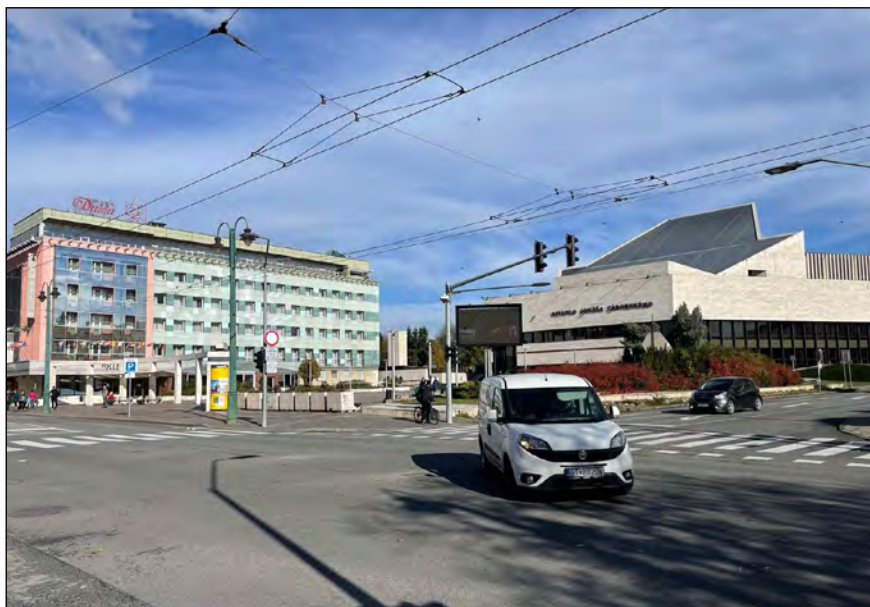
Виступ на П'ятому книжковому фестивалі

*Василь КУХТА,
член Національної спілки
письменників України,
Асоціації українських
письменників,
координатор Творчої асоціації
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород*

Дорогі друзі, дозвольте передати Вам щирі вітання від творчих побратимів з великої, незалежної, соборної України. На жаль, на її землях триває кровопролитна війна, несамовита росія намагається спопелити нашу державу. Але Україна (за словами поета Костя Вагилевича), – непоборна. Ніхто її не перекроїть, не перелицює! Її екзистенційні кордони заступають доблесні Збройні Сили України, а представники культури, митці і літератори, теж разом з ними! Чимало з наших молодших колег стали до лав українського війська, решта письменників бере участь у невпинній інформаційній війні з підступним ворогом. І в яких би жанрах вони не виступали, їх твори вселяють рятівні віру

і надію в людські душі. На щастя, літературний процес в Україні з початком ворожої навали не припинився. За деякими дослідженнями, 39 процентів видавництва (незважаючи на розгромлені друкарні і склади з готовими тиражами), продовжили свою працю під час війни, діяльність поокремих можемо й нині вважати успішною. Йдеться, скажімо, про «Видавництво Старого Лева», Видавництво Івана Малковича «А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Наш Формат», «Родовід», «Якабо», «Фоліо», «Букрек» та інші. Проводяться книжкові ярмарки, зокрема «Книжковий Арсенал», «Книжкова країна», «Форум видавців у Львові», «BestsellerFest» тощо. Незважаючи на страшні виклики війни, продовжує функціонувати Національна спілка письменників України: збирає кошти на відбудову зруйнованого рашистами історичного будинку на Банковій, в якому розташований її офіс, відзначає преміями кращі творчі набутки своїх членів, видає літературну періодику. Яким є, на нашу суб'єктивну думку, сучасний літературний процес? Він відбиває складний спектр проблем воюючої країни. Зранений недофінансуванням, закрит-

тям раніше діючих програм підтримки книговидавництва, фрагментарністю, недостатнім висвітленням з боку літературної критики, яка і досі є «ахіллесовою п'ятою» української літератури. Тема війни, із зрозумілих причин, сьогодні виходить на перший план. Часто-густо авторами хвилюючих книг стають ветерани й українські воїни-захисники з «передка», яким несподівано для них самих починають «боліти» (за висловом Бориса Нечерди) слова. Кров, біль, смерть побратимів вони описують у режимі реального часу. «Звертайте увагу на творчість очевидців, бо це те мистецтво факту, яке не потребує жодної верифікації, – справедливо зауважує про ветеранську, комбатантську літературу поетка й парамедикня, донька київського поета Василя Герасим'юка, мого давнього товариша, Олена Герасим'юк. – Це не на продаж. Це для того, аби ми цим стріляли». Ще рік тому в Україні нараховувалося, за дослідженням Ганни Скоріної, 1300 книг, написаних учасниками бойових дій. Ця цифра продовжує невпинно зростати, що засвідчив і цьогорічний «Книжковий Арсенал». Не можна, без сумніву, оминати увагою і не впустити до спраглого серця збірку документальної прози Артема Чеха «Точка нуль» (2023), збірку текстів, промов, історичних нарисів «Історії та війни» Юрія Гудименка (2023), збірку прози Віталія Запеки «Бабах на всю голіву» (2022), книгу болісно вражаючих спогадів Валерії Суботіної «Нави»

«Полон» (2024) та чималий ряд інших. Кількість книг на тему війни примножується і за рахунок цивільних авторів. Скласти їм рахунок далєбі неможливо, але вони з'являються на світ і часто-густо знаходять своїх ревних поціновувачів. Скажімо, презентація збірки віршів «Вишійте, мамо, бронжилет...» івано-франківського поета Богдана Томенчука отримала в місцевому драмтеатрі повний аншлаґ. Про що це свідчить? Звісно ж, про психологічно-духовну потребу наших співвітчизників у щирому поетичному слові, яке дарує віру й надію...

Як засвідчує світовий літературний досвід, найкращі книги про війну пишуться після її завершення. Тоді ж глибше й правдивіше поцінуються раніше обнародовані твори. Як на мене, то не менш цікавими й актуальними є ті книги останніх років, в яких «анатомічно» досліджуються причини сьогодишньої українсько-російської війни. Це – роман Марії Матіос «Жінці можна довіряти» (видавництво Івана Малковича «А-ба-ба-га-ла-ма-га», 2025) та друге видання документальної публіцистики Міністра охорони довкілля та ядерної безпеки України у 1992-1998 роках Юрія Костенка «Історія ядерного роззброєння України» (видавництво «Ярославів Вал», 2024). Вражаючий твір, який варто прочитати, як мовиться, з олівцем, і донести до світу хитромудрих політиків!

Пряшів – древній і сучасний

Щодо скромного внеску автора цих рядків у літературний і видавничий процеси, то хочу зацентувати на власних вісімнадцяти книгах поезії і публіцистики (дев'ятнадцята тиражується у друкарні), а також 30-річній історії всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» (засновники – Карпатський біосферний заповідник і Міністерство охорони навколишнього природного середовища України), діяльності Творчої асоціації «Сорона Carpathica» (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська області, Україна), координатором якої я є. В асоціації об'єднані літературні, мистецькі, культурологічні, громадсько-політичні інституції, які діють на названих теренах. Творчою асоціацією «Сорона Carpathica» п'ять років тому запроваджено однойменну літературно-мистецьку, екологічну премію. Серед фундаторів премії, окрім нашої асоціації, – Карпатська конвенція з офісом у Відні (до її складу, як відомо, входять Україна, Словаччина, Чехія, Польща, Румунія, Сербія, Угорщина), Карпатський біосферний заповідник (м. Рахів, Україна), Карпатська асоціація національних парків та заповідників (ACANAP) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародна асоціація «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина). Премія запроваджена з метою популяризації культурних і природних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці, сприяння принципам міжнародного добросусідства. Присуджується щорічно в чотирьох номінаціях: «Література», «Декоративно-прикладне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Екологія»...

...Віriamo і просимо Всевишнього про долю переможця для звитяжного народу. І повторюємо щодня, наче молитву: Слава Україні! – Героям слава!

Словацько-український культурний та інформаційний центр (вулиця Янка Бородача, 5); зліва направо: Іван ЯЦКАНИН, Василь КУХТА, Ярослав ФЕДИШИН; учасники книжкового фестивалю: студенти-словакісти УжНУ Сергій МАРУШКА, Богдан ЛИСАКОВ, Родим НЕМЦЕВ та доцент Марія КУХТА

Маруся НЯХАЙ,
член Спільки українських письменників Словаччини,
м. Пряшів

ДИХАТИ ЗА ДВОХ

ЛОВЛЮ ДУМКИ

Помахом ловлю думки,
прибиваю до стіни,
бо збираються
відлетіти з ластівками
за Чумацький шлях.

ІНВЕРСІЯ

Татри

На горі дихаю до сп'яніння.
Татри у плесах купаються.
Як довго тут можна пірванити...
До безтями,
до забуття...

Під хмарами у тумані тону.
В ярузі струмок дзюрчить,
скаче з брили на брилу,
у водоспаді прийняв душ.

Вітриган розкинув хмари...
Очі танцювали в долині.
Мікроскопічний аромат
на полях шалів у нідрах.
Квіти килимом стелилися.

Ми присіли, роззулися,
неначе про все забули...

ПІД РІЗДВЯНОЮ ЯЛИНКОЮ
Над горою посипалися

хмари пухнасті.
Підвечір'я стелиться лапасто.
Тишком-нишком годинник
з тишею розмовляє.
Час з фантазією збирається
у барвистий сон голову покласти.

Багато білого наснилося.
Зима з вітром танцює,
Візерунки за вікном малює,
гладить щоки, лізе під нігті...

До чобіток скаче дівтора,
квапиться зиму
зловити в рукавички
і крижані сніжинки з колядою
заховати під різдвяну ялинку.

ВИМИРАЮТЬ СЕЛА

Під Бескидами вимирають села,
самітність запанувала в хаті.
Стежки заростають травною,
павутинням кущі накриваються.

На кичерах замовкли пісні...
Дерев'яні церковці
з бур'яном вітаються.
За селом змучений Христос на хресті
благословить чеських туристів.

Вітер мандрує з часом по горах,
танцює в пралісі, старців виверта,
спітніле чоло холодить в Старині,
на Газдорані за сном залізає в рюкзак.

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

Ліс вирубали,
птахи переселилися в місто.
Беруть в оренду балкон.
В'ють свої гнізда в парку,
в закутках стріх висотних будинків.

Пряма трансляція йде:
з двадцятого поверху,
з соколиного гнізда,
мама годує соколят...

Видри купаються в наших басейнах,
дикі кабани вночі смачно вечеряють
в нашому саду.
Вночі камера в центрі міста
супроводжує бравого ведмеда (Мішка),
як спішить у бар на дискотеку.

За містом замість дерев
ростуть склади для всякого товару.
Машина за машиною,
як стріли летять...

Безкінечні автомагістралі
зашнуровують наші міста,
доба всяку твань нагнітає.
В пастку безтурботно наглимося.

Площа валяється
в купі порошу та листя,
хтось із людей збирається
відлетіти.
А куди ми переселимося?
На зруб, до пеньків
запросимося в гості.

СИМФОНІЯ

Вацлаву

Слово ми роздягли до самої кості,
залишилась нам тільки музика...
В твоїх очах небо купалося,
вітер чесав сріблясте волосся,
хмари не чекали, відлетіли...

Колись ми разом ступали лісом
до твоїх улюбленців:
буків, дубів та ялин...
За дерева ховалися,
сліпа баба нас не бачила.

З тих років хтось нас кличе.
Музика тривоги тут літає,
мусимо звідси дістатися.
Стартер вистрелив і ти біжиш
останній марафон життя.

Там високо-високо небо блакитне,
довірливе, близьке та гріюче.
Сидимо на вершині,
під короною дуба,
і слухасмо симфонію
«З Нового світу».

Вітерець з американських прерій
нас овива...
Ми зачаровані, вартуємо цю мить,
оп'янілі музикою
на крилах кисню,
ще разом спускаємося у завтра.

Сьогодні, коли слухаю оцю
симфонію,
дихаю і за тебе...
Знову літаємо в крислатих
коронах дерев
із підвечірнім сонцем у прерії...

Борис БУНЧУК,
член Національної спілки письменників України,
лауреат літературних премій імені Дмитра Загула;
«Князь роси» імені Тараса Мельничука; імені Пауля Целана;
Міжнародної премії «Corona Carpatica»,
м. Чернівці

СЛІДИ СКОВОРОДИ

ЧЕРНІВЕЦЬКІ ЕЛЕГІЇ

З ЛИСТА ДО ЛИТОВСЬКОГО ДРУГА

...У нас сутеніє не рано...
«Западнянин» із кореня «східняків»
Відчуває гостріше.
Захід сонця – не рана,
А багряний провислий шків.
Жити у міфі – це трохи болю,
Як відкладання солі в хребті,
Протяжного. «Доля» римується з «воля».
Не так у житті.
Бог нас не бачить,
бо дуже ляло
Й скаламутило. Й не видке дно.
І коней мали, і стежку знали.
І не поспіли все'дно.
Я збиваюся з ритму
і це природно.
Іноді їжджу в Європу.
Перетинаю межу.
(Поет – це той,
що присутній при родах
Слова – від слова і слова).
Здебільшого ж, я сиджу
У вербовій, вербально –
свій – суверенний –
Останній банальний романтик.
А за вікном проліта
Дітлашня із криком
«А ну его к фене!»
Москалики-дзюбрики...
Ще зелені...
...Бувай. Як не можеш заснути –
лічи до ста.
1998

ОДНЕ ЛІТО

Були душні вечори. В'язкі як мед.
Як сметана
Повільно стікаючі. Й над
Балконом стояла зірка остання
Одним – одна.
Дурійка під душем удвох
переходила в мить
Вознесення. А далі – обвал і знемога.
Як доцілуєш уста, по яких струменить
Прохолодна волога?
І нічого не снилось.
І снилось, що ти – бджола.
Твориш меди і тонеш зі мною в медах.
І зірка шарпнулася.
Але в глибіню не пішла,
Зачепившись за дах.
Смужка світла з вікна жила на твоїй груді.
Раз-по-раз її затіяло моє чоло.
Господи, люба! Стільки ніжності, як тоді,
Більше вже не було.
1999

ДОРОГИЙ МЕТРЕ!

Пам'яті Миколи Вінграновського

На уламку старої імперії,
На задвірку нової,
На тлі сірої стіни
колишньої синагоги «Темпл»,
Переробленої у совітський
кінотеатр «Жовтень»,
А потім перейменованої
в український кінотеатр «Чернівці»,
У костюмі від Стелли Станкевич,
Весь осяяний призахідним промінням,

Ви виглядаєте – як там у Вас? –
Веліколенно.
– Авжеж, Борисе, авжеж,
Ти повезеш мене.
Я обов'язково повинен
Побачить Наливайків Гусятин –
У романі він змальований з уяви.
Але якщо ти не можеш тепер,
То поїдемо іншим разом.
І я здригаюся. Бо
Чув подібні слова.
Одного дня до мене в «універ»
Забрів Назарій.
Він змовницьки відкрив портфеля –
Подивися, що в мене є.
А там була буханка хліба,
І пляшка, і шмат сала, і цибулина.
– Та відірвися ти від цього деканату,
Пішли в сорок сьому аудиторію –
Там нікого немає, там порожньо.
Посидимо. Вип'ємо по чарці.
Поговоримо. Давай, Борисе.
І що я йому відповів?
– Дорогий Назарію!
Ти – вільний митець.
А я – невільний чиновник.
Мені ще весь день працювати
І постійно приходитимуть люди.
І день сьогодні не той.
Може, іншим разом.
І тоді Назарій розсердився:
– Іншим разом! Ти все кажеш:
іншим разом!
А іншого разу може не бути.
Так воно й сталося.
І після того я думаю:
Який ти у біса вчений,
Коли тобі вже двічі показали,
А ти все не можеш затишити,
Що іншого разу не буде.
Іншого разу не буде!
Дорогий Миколо Степановичу!

Ні, не так! – Дорогий, Метре!
(Як переможно Він засвітився,
Коли я вперше назвав Його так.
– Усі чули? Тепер він буде
Так мене називать!)
Дорогий Метре!
Простіть, що не відвіз до Гусятина.
Але іноді я забуваю, що Ви відійшли,
І мені видається,
Що Ви знову приїхали
У мої благословенні Чернівці,
І поселилися
На четвертому поверсі готелю «Турист».
І я під'їжджаю до Вас
у своєму «Москвичку»,
І ми їдемо, Метре,
Через Кіцмань і Заліщики,
Через Чортків і Копичинці,
Через Крогульці і Васильківці
До омріяного Гусятина.
Ми їдемо і говоримо,
І не можемо наговоритися.
І Ви, нарешті, виходите з автомобіля,
І, оглянувши все,
Радісно вигукнете:
– Ну це ж треба –
Все точнісінько таке,
Як я описав!

29 березня 2016 р.

ОЛЬЗІ

Збереглися будинки
Із дерев'яними сходами,
Із рипінням, від якого
Зіщулюється душа,
Зі склепіннями, що відчуються
Як вхід Туди.
У фантастичні віконні рами
Хтось вставив різноколірне скло.
Стрімкість сходів оголює
Твоє осайне коліно.
Спроба миттєвого єднання тіл,
Ковзаючого поцілунку,
Допоки жадібні долони
Стискають пружності під сукном.
Ти обурено вириваєшся.
Справді, хтось може побачити.
Прохолода першого поверху
Змінюється гарячою сліпучістю
верхнього вузького віконця.
Дерев'яні панелі стін
Пахнуть лаками і шашелем,
А з-під білих дверей
Просочується витверезливий запах
неубієнної хлорки.
Сходи риплять.
Серце калатає.
Мить не зникає,
А переходить у генну пам'ять.

17 квітня 2016 р.

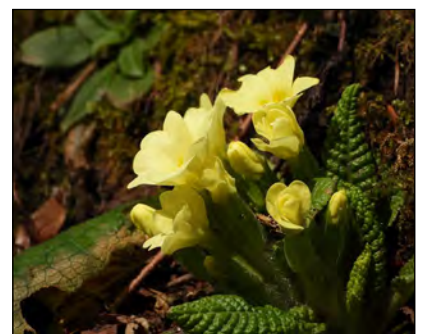
СПОГАД ПРО 26 КВІТНЯ

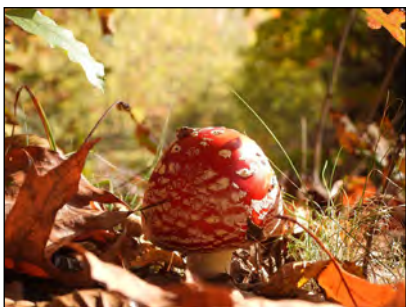
Без картавини у гортані.
Без горбини (хоч долипи
До спинки носа – чудна ідея!)
І дерев'яний циркуль,
що обміряв черепи
Не визнає у тобі іудея.
Але ти із гетто. Ти картоплю садив тоді,
Коли воно сталося і забруднило...
І відтоді – ні в якій воді,
І ніяким милом...
Де ти, Вільям – Вільям –
п'ятистоповий ямб!
Хто опише щитоподібку,
як щит Ахілла?
Хтось чужий, із чужим лицем
і чужим ім'ям,
Шурхотить по казенній підлозі
в бахілах.
Ти – людина із гетто. Твоїй біді
Не допоможуть ні співчуття, ні гасла.
Фосфороватимуть кості в землі і тоді,
Як світило погасне.

ПОЕТ

Василеві Герасим'юку

Сіра шинеля – колір імперії. Ти,
Кирзовий запах ввібравши у пори,
Носиш в собі, як множинні світи,
Прапори і прапори.
Із недержавного етносу.
З епосу дум і плачів.
Дивний, як брунька на всохлій щепі,
Серцем, як жадібним вухом,
ловиш вночі
Ангелів шепіт.
Нащо тобі?
Може, ягідку вродить буркун.
Словом замовним відродиш
відчахнуту гілку?
В центрі Європи, як гун-азіат, як дикун,
Глушиш горілку.
Годний до зброї, як ті,
що не мали могил,
Акумулятор образ, і чорнозему, й глею,
Дике дитя, що, вдихнувши історії пил,
Плаче над нею.
То – український поет. То – естет,
що над словом дрижить,
Як над груддю долоня.
Як над вогнем газета.
То – невпокоєний Вічний Жид.
То – непокорений Вічний Мазепа.

ВСЕ ЯК БУЛО

Сестрі

Гострий запах
Зеленої зірочки помідора.
Його щойно зірвали
І, якщо завеликий,
Переламують навпіл –
Теплого, темно-рожевого,
Із зернистою памороззю всередині.
Скиби хліба,
Густо намащені смальцем,
Із величезними шкварками.
Вода у літрової банці
У тіні конюшини.
Пучки пошерехли (аж боляче!)
Від землі та мішків,
В які зсипають картоплю.
В три – велику, в один – дрібненьку.
Все як було.
Все як тисячу літ тому.
Тільки повищали ялички за городом.
Тільки немає мамі.

ПАМ'ЯТІ БАТЬКІВ

Де ви?
І як ви?
У нас на землі – листопад.
Листя згребли і спалили ще вчора.
Значить,
Сад вже відчувився.
Зоряні розсипи над
Садом зависли. Вдивляюся.
Там вас не бачу.
Клопоті наші минуші. А що головне?
Лісом бредеш – спотикаєшся.
Ліс у завалах.

Як за століття маленьке сузір'я одне
Іменем батька і матері ще не назвали?
Хоч би одне на планету. Священно сія
Вічний огром, непідвладний
земним листопадам.
Вийти увечері. Йй раптом побачити, як
Батько і Мати над хатою
сходять і садом...

Де ви?
І як ви?
У нас на землі – листопад.

КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ У РІДЖАЙНІ

Вони їх наздоженуть – ці два вовки,
Чорний і білий – трьох оленів.
Невидима нитка
Вже їх зв'язала. Переходить
в останні стрибки
Дика гонитва.

Линуть, нап'яті, мов линви.

Це вже не олені – жах,
Спаяний у єдине з легеньми і ногами.
Те, що раніше було мохом,

травною, лугами,
Ранить копита на відштотху
лезом ножа.

Морди зашкірені.
Підтягнуті животи.

В зіницях-прицілах
Лиш коливання мети –
оленьчі хребти,

Лакоме тіло.
Одного із них вони відіб'ють. І крик
Перекусять, як горло.

Йй конаючий звук пурпуровий
Перетвориться в рух.

В смикання ще живих
М'язів. В тіпання голови.

В ковзання ніг по крові.
Рватимуть ще живого.

Кишки в кущах
Повзтимуть – паруючі змії –
а з вовчого рота

Тектимуть супроти ковтання
кров і сеча,

Йй мовчатиме заціпеніло
сувора природа.

Така експозиція.
Тут довго стовбичиш з лицем,
Відстороненим, як у ліфті.

Наче питаєш:
Якого з трьох? Якого? Так, наче це
Щось вирішити. Але стоїш.

Не рушаєш.

На Буковину, як у Палестину,
Відпроситься душа колись. І ти
Спадеш, як тінь хмарини на долину,
Із висоти.

Що є Вітчизна? Стійбище людей
Однаково сліпих: рутенець, волох...
Де й з могікан останній – іудей –
Не б'є на сполох.

Пощо тобі цей збанкрутілий край?
Лиш не питай. Дай пролетіти низько.
Тут край сльози. Тут України край.
І ялички оці, і пасовиська.

Обняти все. Погладити горби,
Де ягоди й гриби. І в узголів'ї
Зависнути. На цих горбах – гроби.
Вони з тобою – кров'ю і любов'ю.
Як дивно, Отче: час не поспіша.
Є солодкість у болісному щемі.
Поета пошрамована душа
Чека звідсіль відпущення й прощення.

ВІДПУСТКА ВОСЕНИ

ЧЕРНІВЦІ. ФРАГМЕНТ

Солодка суміш із рудих дахів
І зелені, яка і свійська, й дика.
І річка, що позбулася верхів, –
Загублений шнурок від черевики.

Так, музико! Так, шуме у вухах!
І шепотіння, і прозріння пізні.
І часу прах. І життєтворний страх.
І потойбічний протяг у під'їзді.

Звук, запах, колір стиснуті в одне –
В цеглину Резиденції, в краплину
З густої сині, що тебе торкне,
Мов пучкою, в ім'я Отця і Сина.

Довільна і повільна коловерть.
Ти з мелива того й такого штибу.
Стара сусідка, висохла, мов смерть,
На тебе пильно дивиться крізь шибу.

ВІРА. ФРАГМЕНТ

І колесо воза скрипіло,
і був поворот на Руах.
І вдарилося колесо об камінь.
І голова його підскочила
і знову впала на дошку.
І біль його опам'ятав.
І він збагнув, що досі
нічого не знав про біль.

Було лагідне надвечір'я:
сонце вже за горою,
Було гірчично і прогріта гора
віддавала тепло.
І він відчував його правим боком.

І захотілося пити,
але потворно розпухлі губи
Не ворушилися.
Римляни йшли по боках.
І навіть якби він щось простогнав
(він знав це!),

Вони б відказали:
«Нехай тебе Бог твій напоїть»,

І швидко темніло.
І він запитав очима:
Чи ти ще зі мною, Господи?

І заплакав від малодушності.
Але груди його не затремтіли –
так було боляче,

І пальці не ворушилися –
так було боляче.
І дихав він чимось пекучим.

І він хотів згадати стару домівку:
батька і матір,

Іхні погляди і слова,
і солодкі миті дитинства.

І він хотів згадати нову домівку:
її і дітей,

Але не відчув запаху її шкіри
і запаху дитячих голівок –

Боліло немилосердно.
І він заплакав від малодушності.

І він хотів думати про
останню домівку в Господа,

Про ті золоті левади,
про безконечну оазу.

Але весь він був згустком болю
і тіло кричало болем.

І він заплакав від малодушності.

І запитав один із римлян:
«Чи він ще дихає?»

І відповів йому інший:
«Він вже годину, як мертвий».

ГРАВІЮРА

Михайлові Михайлюку

Темна вечірня яблуня
З просвітками неба
Кольору, якому немає назви.
Всі лінії чітко наведені,
Як на японських гравіюрах.
(Є українські й навіть
буковинські гравіюри,
Просто ми їх не знаємо).

«Серетський берег з теплим моріжком,
На кахлі з печі фірман з батіжком...»

На першу Богородицю
Мене, ще малого,
Відпускали на храм у Бобівці.
Я доїздив попуткою до Кабіно,
А далі йшов стежкою
біля ґрунтової дороги

До Старого Кута,
до нерідних діда й баби –

Семена і Катерини Леонтіїв,
По-вуличному – Левонтюків.

Я був найпершим гостем:
«Дай, Боже, прожити і нарік
дочекати!»

Сиділи утрюх.
Їли печеню, галушки, начинку
З учора замашеної печі.
Дід випивав чарку горілки,

Ми з бабою хмеліли
від солодкої води.

А потім мене клали спати
На дерев'яний настил біля печі.

Пізнього вечора
прибували кіньми храмові –

Їхні родичі з навколишніх сіл.
Теплої ночі під Ведмедихами

і Ковшами
Три фіри стояли у величезному дворі.

Коні хрумали їжу –
Вони відразу починали храмувати.

Чоловіки всю ніч пили у хаті великій,
А жінки по вечері

збиралися на кухні
І шепотіли, шепотіли.

Крізь сон я чув окремі уривки:
«Але той шафьор

спирає машину в ліску.
А я йому кажу:

ви не на ту трафили...»
І дрібенький жіночий смішок,
І шепоти, шепоти.

Баба була старшою від діда
на дванадцять років.

Її першого чоловіка –
суворого австрійського жовніра –

Убили на першій війні.
Дід мав каліцтво з дитинства –

Снаряд перебив йому ногу в коліні,
коли пас худобу.

Баба дуже його ревнувала:
«Ади, як були на весілю,

То та фирлога аж крізь пальці
на него си подивила».

Дід був високий, кульгавий,
з паличкою

і білими пухнастими вусами.
Баба була низенькою,

говіркою, смішливою.

Чи не вона це склала:
«Катерина і Сімньон

Сіли собі у бальон.
Катерина Сімньона

Вітрутила із бальона».

Дід був неграмотний,
а баба писала суцільним текстом,

Залишившись недосяжною
і для Василя Земляка,

і для Габрієля Гарсії Маркеса.
«Кланяюсявмучительско» –

так починалися її листи
до моєї матері.

(Мама квартирувала у них.
Мама була сирота, і вони, бездітні,
вважали її своєю).

Баба іноді сварила діда
за куріння,
А він називав її, стареньку,
Катрусею,
І підкладав маленьку подушечку,
коли вона сідала до столу.
Хто його навчив?

Дід помер першим
від запалення легень.
Баба вийняла гроші,
відімкнула комору,
Все показала і до обіду
поралася із жінками.
А потім прилягла на лаву
(старша жінка, треба спочити),
Повернулася до тканого нею
килима на стіні
І за годину померла.

Ховали їх разом у весільній одежі
зі скрині.
Людей було – тьма.
Один старий із Банилова Підгірного
Голосно проказав на увесь двір:
«Вік прожив – такого не видів».

Де той двір?
Де ті люди?
Де ті слова?
Де наші гравюри, Михайле?
26 липня 2020 р.

ПРОВІДИ

Володимирові Решетилу

Чудний кагал. Зелено-сіро-чорне.
Чужий вокзал. Чекання чергу горне.
Прощання без крайця і вина.
Не зміна декорацій, а війна.

То не міцне життя, а проживання.
Немов лячне судинки коливання.
Чужі обличчя. Вигуки без сліз.
Їзд безоплатний, а не комунізм.

І ти стоїш – розгублено-худий.
Гусятинська висока тичка.
А по дотичній –
До погляду – і рейки, й поїзди.

Як темна смуга з посивілим пасмом.
І ти – ніхто, лише ожиллий паспорт.
Там – Київ. Там – вогні.
Там – смрід орди.

Куди ведуть сліди Сковороди?
29 березня 2022 р.

ЗАПРОШЕННЯ НА ПОЖЕЖУ

Захід, як завжди, зрадить.
А Схід хитренько вичікуватиме.
Потвори з картин Пікассо
Як таргани, полізуть вночі,
А потім, знахабнівши,
полізуть вдень.
Давиш підшвами,
а їх – мільйони.
Наші крики і сльози
вितворюють епос.
О, це змішування різнорідного! –
Змішування крові
та попелу.
Тоненький пронизливий свист –
Від стріли, чи від ракети?
І війна не закінчується.

Діти, коти і собаки,
Тремтячи, виповзають з підвалів.
Вони вже не хочуть їсти,
Вони хочуть,
щоб їх пожаліли.
Сусідка шепоче:
«Прийхав рефрижератор з тілами.
Видають по одному, по два,
щоб не було видно...»
На зіпсованій платівці пам'яті
Прошаркує безглузда фраза
з минулого:

«Ну как вам ета вещьца
Родіона Щедрина?»

Хмари і тумани
Сплітаються в сиве пасмо.
Спадають суцільні сутінки.
І війна не закінчується.

Ми лежимо в темряві.
«Що буде з нашими дітьми?» –
шепочеш ти.
«Ми переможемо. І все буде гаразд» –
шепочу я.

Кого ми боїмося розбудити?
«Христе, як мені бути?
Як бути моїй сім'ї
і моему народові?»
Серце б'ється об проміжок
між ребрами –

Навіть не гадай заснути!
Із ночі в ніч
На Великий Руїні
Я, старий, лежу, як руїна.
Дотліває моє життя.
І війна не закінчується.
7-8 листопада 2022 р.

Сьогодні дощ, і небо важке, похмує. До обіду ходили з бабусею в магазин – отой сільський інфоцентр, де всі новини викладаються за якийсь десяток хвилин. А пообіддя – найнудніший у світі час. Бабуся забрала під плед, слухає радіо та доплітає рукав меланжевої кофти. А Поля – що Поля? Ну нічим їй зайнятись, та й годі! Було б піти в студзагін, збирати з однокурсниками кісточкові на безмежних просторах українського Півдня, однак мати наполягла: побудь у селі, там старим якщо й не допоможеш, то хоч звеселиш їх у самотності. Знає Поля мамині страхи! Мама навіть у снах своїх бачить, як донька легковажить майбутнім усього роду, бо ж одиначка, пов'язує долю з негідним її молодим чоловіком. «Мамо-мамо, часи змінилися, і цнота уже не в моді... А розум завжди має свою ціну, тож голова на плечах – і кінець усяким страхам».

Поля йде на веранду, щоб сісти за столик, де рожево цвіте каланхоє. Її струнка постать відбивається в похмурім дзеркалі на протилежній стіні.

«Давні дзеркала – справедливі, – казала вчора бабуся, протираючи скло, коли наводила з Поліною лад на веранді. – Глянь, жодної зморшки не приховало, зате в очах душу видно!» Поля теж заглянула – і побачила звичайну дівчину, синьооку, зі жмутом непокірного волосся, з якого коротші вигорілі крайні пасма завжди норовлять кудись утекти. Так, бабуся добре підмітила: в очах душу видно. Тільки яка в Полі та душа? Голуба, якщо по очах судити. Одне незаперечно: вона відкрита світові, і світ, наче сонце крізь різнокольорові скельця, творить у ній життєрадісну картину.

На веранді вже майже не відчувається запаху фарби, і можна сидіти, наслухаючи дощ. Поля ще позавчора пофарбувала зовні дерев'яні стіни – оновила фасад: з сірого й невиразного він став голубим, аж настрої піднімає, особливо у дощ.

Найцікавіше на веранді – стосик газет і журналів. Їх щодня приносить листоноша і кладе в поштову скриньку на хвіртці, тому стос росте та й росте. Бабуся вибирає зі скриньки листи з акуратним почерком своїх сестер, які ще вчили каліграфію, а газети складає і вряди-годи перебирає, бо одразу читає тільки найтоншу та найменшу за розміром – «районку», де їй щось говорять прізвища, населені пункти, опісані події.

Лідія ПОВХ,
член Національної спілки письменників України,
лауреат літературних премій «Благовіст»,
імені Зореслава, імені Федора Потушняка,
м. Ужгород

ПЕРОМ ОПОВІДАЧА

У КРАЮ САЛАМАНДР

І відбувається щовечора приблизно так.

— Ну, Митю, ти чуєш, що пише новинка?

Митьо — це відданий майстерні дід, який газету бере в руки тільки коли хоче заснути, і листів не читає також, бо йому їх не пишуть: залишився з усіх самотин, наймолодший. Його брати тільки на світлинах в альбомі — у формі вояків, із квітками в петлицях, з дівчатами у зачісках хвилячками та в платтях з високими плечиками.

А бабуся продовжує, як строга Кліо* домашнього масштабу:

— Олена з Заброді приставилася. Царство їй небесне. Намучилася, бідна, з тим своїм недобрим Ільком... А Петро Кривський сімдесятку відсвяткував, а ще наче вчора лиш женився — та то йому вже аж кілько... Хто би й подумав, як час утікає... — при цьому вигляд у бабусі мов у серйозного вченого, який щойно препарував жабу і знайшов усередині щось неймовірне. Навіть окуляри сповзли вниз.

Поля відриває голову від газети, де почала щойно читати літературну сторінку і знайшла відоме для себе ім'я. Вона пише вірші, відвідує університетську літстудію, і все, що стосується літератури, для неї так само цікаве, як для бабусі — районне життя.

Дощ веде нудну свою пісню за тонким склом, там обважніла гілка схилилась аж до підвіконня, і чисті краплі раз за разом скапують з незрілих яблук. З сусідської стріхи патьоки прошивають донизу простір — мов нитки на ткацькому верстаті: стріха без ринви.

У просвіті вікна видно обриси молодої жінки — сусідки Еті. Вона щось шие, і голка в її руці то здійснюється вгору, то

падає вниз. Довгий час сусідська хата пустувала, аж поки її не винайняли для молодих спеціалістів. Етя — Етелла Іванівна, невисока миловидна жіночка з-за перевалу, інженер-економіст, що прийшла сюди розвивати гірське лісівництво. А її чоловік — Андрій, закоханий у лісі інженер, що керує експериментальною ділянкою лісгоспу, здатний поклагодити будь-який прилад удома, навіть кавомолку.

Бабуся раділа, коли дізналась, хто буде мешкати по сусідству в старій хаті, збудованій багатим селянином і виселеним з усією родиною «під час розкуркулень» кудись на безмежні простори Сибіру. Бабуся двічі чи тричі влаштувала для сусідів недільні обіди — застілля з печенюю та тістечком. І сусіди, особливо Етелла, відповідали увагою та добром. Кому б не подобалось таке спілкування? Металева хвіртка між двориками ніколи не зачинялась.

Поліна мимохіть усміхнулась у дощ за вікном. Андрій їй видавався відлюдькуватим і грубим, а Етя — цікавою і трохи загадковою, що намагалась у коротких розмовах якось згладити прямоту і насупленість чоловіка.

У сусідів сьогодні явно щось затівалося: збирались люди, з відчиненого вікна лунали веселі молоді голоси та музика.

— Весела ніч починається, — бабуся з порогу невдоволено посміхнулася, стріпуючи мокру куртку. — Так до ранку, — кивнула у бік сусідського вікна.

— Ні, ну ви подумайте! Що за народ тепер в інженерах ходить! Що за немитий народ... Хіба такі були в часи нашої молодості інженери, Ленке? — скрушно хитала головою бабуся, оповідаючи про «веселу ніч» подрузі.

Селище Довге — одна з перлин Боржавської долини
(Хустський район Закарпатської області)

* Муза у Давній Греції, що опікувалася історією.

Гора Гимба у всій красі і величі

На столі дві чашечки з недопитою кавою і роман Стендаля: Ленке принесла бабусі нове читання, вона хоч і на пенсії, та ще бібліотекар в сільському будинку культури.

Ленке підтакувала, підносячи до вуст вишукану порцелянову чашечку (бабуся для подруги подавала не ті, що денні, з наївною квіточкою, а білі, з вигадливою ручкою). Стишеним голосом таємниче казала:

— І повір, моя любо, вони нічого не читають! Нічогосінько... Крім партійної преси... — для Ленке люди, які не читають, наче й не люди зовсім.

— О так, о так... А пам'ятаєш, Ленке, як Штрейбер, отой інженер від Бога, виписував книги з самої Праги? А пані інженерова читала кольорові журнали мод, а потім дарувала їх нам, підліткам... І їздили в Прагу на концерти та виставки... Ото були часи! Ото були інженери!

І бабуся, і Ленке в такі хвилини згадували світлу дорадянську молодість, перевтілювались у європейських дам, які застали часи, коли тут, у глухих карпатських закутках, будувались залізниці і запускались водянні електростанції.

Поля сиділа на голубій веранді під яблуневою тінню та мимохіть усміхалась: ніяк не відповідали ці шляхетні манери простеньким убранням сивих жінок. Так само як елегантні фрази чи то з романів Шарлотти Бронте, чи то дійсно з журналів для дам. Зате по особливому сприймалися блискучі обручальні персні на манірно відставлених зморщених пальцях і звичка відкидати з чола поріділе фарбоване пасмо.

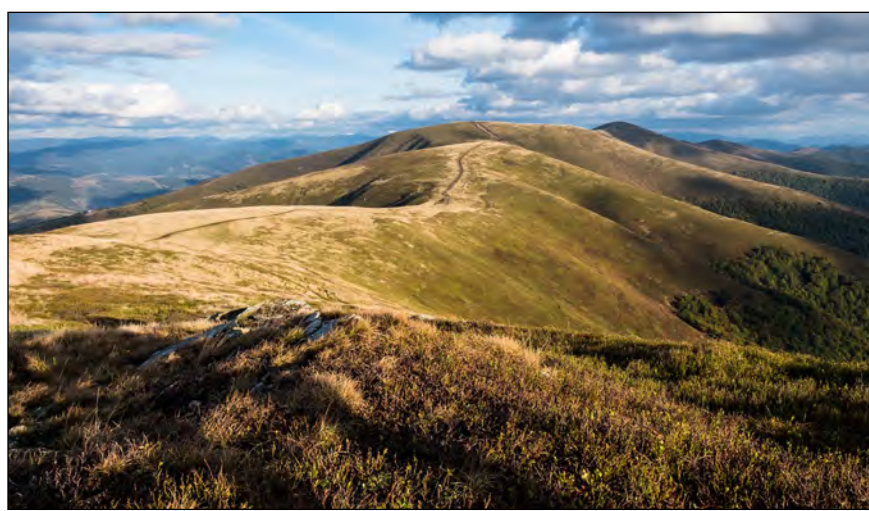
Поля заглибилась у читання. Коли знов підійшла до вікна, бабуся усміхнулася їй:

— Полінко, сонечко, йди-но до нас, тут краще!

На столі красувалось тістечко від Ленке, з якого Полі відрізано апетитний шматок. Поля сіла на стілець між жінками, і вони їй щиро зраділи. Тістечко аж тануло в роті, і Поля щиро похвалила гостю. А Ленке спитала, що саме Поля тепер читає, яку книжку вона б хотіла читати наступною.

— Заходь до мене, знайду. У нас гарна бібліотека.

Ленке усміхнулася.

Тут ця жінка просто Ленке, що сидить у картатому платтячку, а на своєму робочому місці в просторих залах біля клубу вона в строгій сукні з білим комірцем і ніяк по-іншому — Олена Петрівна. Якось ще в дитинстві Поліна назвала її в бібліотеці «Ленке», то там навіть книжки, здається, обурено заворушилися, Поліна до цього часу пам'ятає той строгий погляд з-під окулярів, який наче казав: дитино, ти що — порядку не знаєш?

Поліна порядок знала, тому більше не сплутувала Ленке домашню з Ленке офіційною. Тепер під яблунею сиділа Ленке домашня, мила й ніжна, яка пам'ятає тебе ще маленькою, її можна обійняти чи розпитати про будь-що: такі жінки мають цікавий досвід і готові ділитись спогадами, якщо тобі довіряють.

Біля Ленке такою ж ставала й бабуся. Ось і тепер їхня розмова, що почалась із того, чи має вже Поліна хлопця, бо вона ж глянь яка видна дівчина, перейшла в роздуми та спогади про те, якими бувають ті хлопці. Поля відчувала, що все, про що тут говориться, має сьогодні певний стосунок і до подій, пов'язаних з Андрієм та Етею. Жінки начебто протиставляли поведінку молодих людей зі своєї молодості часам і людям сьогоднішнім.

Увечері до Поліни прийшла подруга дитинства Марина. «Літня моя подруга», — казала про неї з усмішкою Поля, адже вони зустрічались тільки влітку, коли Поля приїжджала у гори зі свого міста, де мешкали її батьки.

— Ти ще не готова? Швиденько одягайся, маляу губки бантиком і гайда!

Марина не подобалась бабусі своєю награною щирістю, як казала та, а ще тим, що вульгарно фарбується й одягається без смаку.

— Хіба можна носити такі короткі суkenки при її товстих ногах? — дивувалась бабуся.

— А що б ви їй порадили, бабцю? — питала Поля.

— Щось простіше й широче, з фалдами знизу, але з талією. От у наші роки були платтячка — легкі, ситцеві, всім до лиця. І дівчата показували тільки привабливі речі — стрункі ніжки чи ліктьові ямочки, — бабуся глянула на згин своїх ліктів, де дійсно наче усміхались глибокі ямки, як у мисці з дріжджовим тістом, коли його бабусин палець перевіряв на готовність.

Полі ставало і смішно, й цікаво: мама з нею не була такою відвертою, як бабуся, мама постійно кудись поспішала, у неї на першому місці — баланси, дебіти й кредити, бо ж «економіка вирішує все». А бабуся була налаштована на звичайне людське життя, з акцентом на одязі, їжі, стосунках та побутових дрібничках, без врахування результатів соціалістичного змагання і досвіду передовиків, чим у той час затуманювали людям здорову свідомість.

— У кожній жінці, сонечко, мусить бути своя таємниця, бо це подобається чоловікам. Їхня стать любить відкривати невідоме.

— Бабусю, це ж зовсім не в моді! — сміялася Поля.

— Що не в моді? Краса чи таємниця? — бабуся тільки потискала плечима.

У клубі сьогодні кіно і дискотека. Кіно було гарне, екранізація роману англійського письменника, Полі сподобалось, а ось Марині – ні! Хлопцям на задніх рядах, мабуть, фільм теж видавався нецікавим, бо вони, знай, брали все на кпини і змагались у дотехах. Однак коли йшлося про глибоке почуття, зал одностайно стихав.

– І що там цікавого? – бурчала Марина.

– А якби замість мене біля тебе сидів Вітя, тобі б сподобалось, правда? – з усмішкою заглядала в Маринині зелені очі Поля.

– Та ну тебе! – відсторонилась та.

– А ось і він, усміхнись, буде веселіше! – жартувала Поля, коли обидві дівчини вже помітили чорнявого хлопця у білій сорочці, що йшов їм назустріч крізь натовп, який розростався в очікуванні танців.

– Привіт, дівчата! Знайомтесь, це Рома.

За високим Вітею не одразу було помітно його нижчого широкоплечого товариша, теж у білій сорочці.

– Та знаємо ми... Ти ж у лісгоспі працюєш, на лісопилці, ну не? – Марина, здається, знала всіх потенційних женихів у цьому робітничому селищі.

Рома одразу зрозумів, хто тут хто, і наче приклеївся до Поліни. Вони танцювали. Одного разу навіть зіткнулися з поважною парою в танці, здається, лікарів місцевої лікарні, і Рома, як мушкетер, впав у довгий реверанс та вибачення. До Поліни підходив ще один хлопець, сором'язливий сусід Ленке. Вони навіть один раз танцювали, однак перед напористим Ромою хто зможе устояти?

У напівосвітленому фойє хлопець з довгим волоссям, якому кричали: «Йване, пали!», за пультом спочатку крутив пісні у стилі диско, вимахуючи в такт мелодії кучерявими патлами. Потім, коли солідні відвідувачі, уже натанцювавшись, пішли тихими вуличками додому, Йван раптом перейшов на рок, що з захватом сприйняла молодша частина присутніх, танцюючи дружним колом.

Поля теж доскочу настрибалася, і її зачіска давно стала жмутом непокірних віхів. Та байдуже – хіба щастя у зачісці?

Після танців Рома провів Поліну. Приємно холодив гірський вітерець. Вони попрощалися з Вітею та Мариною на роздоріжжі, під ліхтарем. Рома був співрозмовником так собі, він говорив про щось таке, що мало цікавило дівчину. От, наприклад, чи знає вона, як впливає на ріст дерев радіація, такі досліді проводяться у зоні Чорнобильської АЕС, і Рома в них брав участь. Коли хлопець говорив про це, його очі аж світилися до місяця. Однак основну дорогу він мовчки йшов поруч, і за ними мовчки йшли дві їхні тіні.

У темному місці, під горіхом, Рома наважився взяти Полю за плечі. Поля сіпнула і строго подивилась у його бік – хлопець опустил руку. Однак дівчина встигла відчутти його легку образу.

Вони зупинилися біля двох хвірток. Першою щойно пройшла Етя, і хвіртка ще вібривала, видаючи стук заліза, а друга хвіртка була Полина.

Постояли. Етя вийшла з хати на освітлений ганок.

– Андрію, то ти? – мовчки вдивлялась у тіні біля хвіртки, навіть ступила туди.

– Це я, – озвалась Поля, коли Етя була вже біля хвіртки.

Раптом Рома визивно притягнув Полю до себе і гаряче обняв – поцілував на очах у Еті! Поля від несподіванки відсахнулась. Відсахнулась і Етя та зі словами: «Ой, вибачте!» – швидко пішла в хату, зачинила двері й вимкнула у дворі світло.

– Ну, я піду!

Поля прочинила свою хвіртку – за кілька метрів від Етиної, якраз перед темним Етиним вікном. Їй навіть здалося, що фіранка там коливається і за нею хтось стоїть.

– Не йди, ще постій, – мовив Рома і взяв дівчину за руку.

Поля раніше зустрічалась із зовсім іншими хлопцями – балакучими ерудитами, для яких на побаченні головним було справити на дівчину враження поінформованістю в різних темах. Однак у Поліні плани зовсім не входило випадкове залицяння, особливо в селі з невідомим знавцем дерев. Вона шмигнула за ажурне плетиво залізної хвіртки, щоб не домовлятися про наступне побачення:

– Вибач, бабуся чекає, бачиш – світить... Бувай!

Коли дівчина в пітьмі одягала піжаму, сорочка хлопця все ще біліла на тому ж місці. Рома курив, і маленький вогник його цигарки блимав і гас у пітьмі. А Поля згадувала отой його несподіваний поцілунок, і хвили чогось світлого, чистого несли її в майбутнє.

Уранці під вікном співала голосиста пташка. Промінь боком освітлював вітряз на вишитій картині, а це означало, що пора вставати.

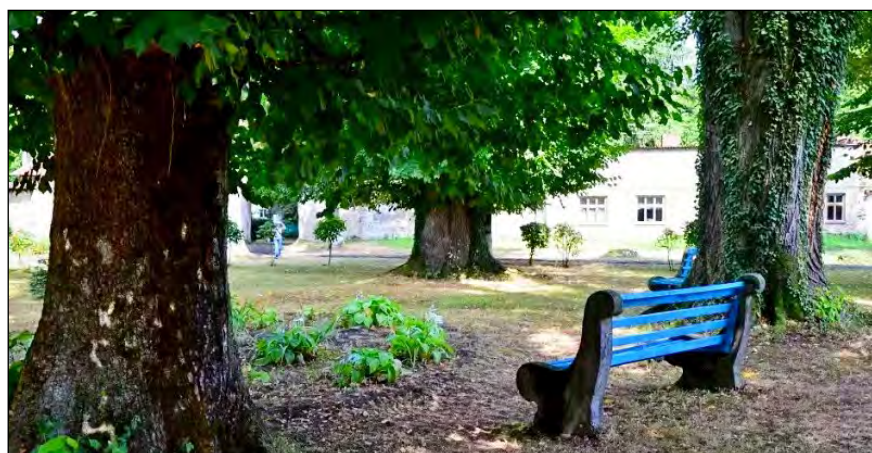
Поля зіскочила з високого ліжка на килимок. Саме під вікном цвіла троянда, її довгі пагони зазирали в хату. А за нею, за трояндою, лилось стільки яскравого сонця з глибини блакитного неба, було стільки сонячного простору над горами, що в душі озивалася музикою непоборна радість.

– То як ти, люба, погуляла? – голос бабусі був бадьорим.

– Дякую, добре.

У хаті, як завжди вранці, стояв дух свіжовареної кави.

Поля налила собі з кавника пахучого напою і поклатла на тарілку грілку з сиром.

Туристична принада селища Довге – руїни палацу-фортеці магнатів Довгаїв (XV ст.)

Бабуся сіла поруч і теж налила собі в чашку. На диванчику біля сонного кота дрімав недочитаний томик Стендаля, з нього замість закладки виднівся край яскравої листівки.

– Буває, кажуть, що від великого кохання люди голову гублять. Правда, не кажуть, що перед цим її просто хтось відкручує чи гасить, як лампу. – Бабуся любила говорити загадково, через призму прожитих років і прочитаних романів.

– Слухай, а ця... наша Етя теж була з вами у клубі?

– Не бачила, бабцю! З нами – точно ні. А чому ти питаєш?

– Та так. Хтось виходив від неї на світанку, коли я дідуса виряджала... Такий коренастий, у білій сорочці. Не Андрій... Андрій високий, і він, здається, у відрядженні.

Поліна з несподіванки аж поперхнулася.

Бабуся уважно глянула на внучку. Вона так дивилася на тризначну цифру, коли рахувала сімейні витрати.

– Що то ся діє!..

– Бабусю, може, тобі привиділось без окулярів?

– Ага, привиділось! І вона в нічній сорочці привиділась – боса за ним вибігала аж до хвіртки, стояли там в обіймах. Такі вони, ці нинішні... спеціалістки.

Замішання від почутого минуло, і Поля мимохіть торкнулась своїх губ, намагаючись стерти з них нахабний вчорашній поцілунок Романа. Так ось чому він так зробив! Все для Еті, для неї, милої...

«Фу, треба чимшвидше забути! Якесь банальна історія з визначеною тобі роллю...» – Поліна рішучим жестом відкинула вигоріле пасмо з чола – як Ленке, подумала.

Весь день вона тримала в голові отой класичний трикутник. І тепер Андрій їй видавався уже не таким грубим, як раніше. Вона жаліла його усім щирим серцем. Він же такий... показний і добрий, коли тверезий... І за що його так зневажила ота Етя?

Увечері біла сорочка – це у них тут така спецівка чи що? – знову світила під горіхом. Цікаво, Роман її хоч виправ чи так, несвіжу, вдруге одягнув?

– Полю, то не до тебе? – спитала бабуся.

Поля тільки знизала плечами.

Роман чекав на Етю і кутив. А Етя дому не трималась, приходила тільки пізно ввечері – спати. Коли вона і сьогодні звідкись прийшла, така вся рвійна, Роман кинув недопалок і рішуче пішов за нею в хату.

У сусідів світла не вмикали, тільки телевизор миготів кадрами у вікні. «Теж мені мадам Боварі, кіно вона з ним дивиться», – подумала Поля.

Наступного дня приїхав Андрій, під час обідньої перерви забігла Етя.

Поліна полола з бабусею грядки. Після дощів гірський ґрунт був пухкий, корінці виривались на радість. Однак крізь відчинені вікна сусідів здала доносились бурхлива сварка.

Бабуся багатозначно глянула на внучку, їх очі зустрілись.

– Бачиш, що таке голова не на місці, дівчинко!.. Ой, як мені спина розболілась.

Бабуся потягнулась і пішла на город за хатою по огірки та буряк для борщу, а Поліна помила в старому тазу під ринвою руки та ноги і сіла на лавці під сонцем обсохнути. Прикрила очі, і перед ними поплили сонячні кола. «Як у дитинстві, – подумалось, – жовте, червоне, зелене...»

Саме тоді у дворі з'явився Андрій. Вигляд у нього був не з кращих. Він присів біля Полі на лавку і тремтячими пальцями раз по раз підносив до рота цигарку. Губи теж тремтіли.

Поля пам'ятала його завжди непривітним і трохи остерігалась. Та тепер переважив жаль: такий ось сильний, впевнений зовні чоловік – і як безпомічна дитина. Вона наважилась, якось так вийшло, тихо сказала:

– Гарний день, чи не так?

Мабуть, її усмішка і проникливий голос сколихнули Андрієву душу. Чоловік кивнув:

– Так, дуже гарний день. Піти втопитись чи що?

І стільки болю, стільки чорного відчаю відкрилось за цими сказаними наче байдуже словами! Його голос був утомленим. Мабуть, саме такими голосами говорять самовбивці, принаймні Полі тоді так здалося.

Захотілось чимось утішити бідолуху, і вона просто погладила велику руку. Ні, навіть не погладила, а легенько так торкнулась набухлих жил серед золотистих волосинок, пройшлась по них пальчиком.

Андрій заціпенів, внутрішньо прислухався, забув про цигарку.

– Був такий письменник – Гемінґвей... – слова Полі адресувались скоріше вітру в листі, ніж Андрієві. – Він казав, що переможець – той, хто залишається жити.

Андрій з цікавістю глянув на Полю, і це її налякало. Поля оглянувшись за бабусею: он вона серед огіркової грядки.

– Ти добра душа, Полінко! Добра.

Андрій вдячно потиснув її за плечі й понуро пішов на своє подвір'я.

Мабуть, саме тоді Поля і зрозуміла, що він теж добра душа, яка страждає несправедливо та незаслужено.

Увечері повернувся дідусь. Він приніс відерце пахучої малини, а ще – запах диму, а не свіжого вітру з гір: ночував у колибі з лісорубами. Бабуся на нього чекала: приготувала ванну, спекла пиріжків.

– Скидай це все негайно на прання! Геть потом просякло...

– А колиш він тобі подобався.

– Хто?

– Мій піт! – дід жартував, і відчувалося, що він радий бути вдома.

– Але ж що ти за бетяр! Полінку, глянь, насмішив.

Вони довго сиділи у присмерку на лавці, споглядаючи зоряне небо, і під лопотіння сорочок, що сушилися на вітрі, про щось тихо перемовлялися. Поля сиділа оддалік на сходах веранди і думала, які щасливі ці двоє людей: так зберегти між собою тепло до сивини, так розумітись дано не кожній парі.

Прийшла додому Етя – під горіхом знов забігла Ромина постать та червоний вогник його цигарки. Мабуть, Андрій вкотре кудись поїхав.

– Полю, це не тебе там чекають? – дідусь кивнув у бік горіха на вулиці.

– Митко, дай дитині спокій, вона й гуляти не виходить, а ти...

Після обіду в суботу зайшла Марина і покликала Полю на річку. Поля з радістю пішла.

– Ну як Роман? Нічого хлопець? – Марина зривала ромашки і начебто гадала, а водночас пускала бісики.

Поля зашарілась і зупинилась ніби поправити босоніжку.

– Та не ховайся ти з тим, я ж знаю, Вітя казав, що Ромцьо сюди щоночі ходить! І якось змінився, задумався... Що то між вами, секретнице?

– Слухай, як ти так можеш? Замовкни нарешті! – Поля у замішанні жартиливо вдарила подругу рушником.

– Та що тут такого? Розкажи! І я тобі теж дещо розповім...

Полі не подобалось настирливе намагання подруги пхатись у зачине не серце, і вона ще раніше твердо постановила: в жодному разі не видавати стосунків між Етею й Романом. Марині тільки потрапи на язик, це ще те радіо!

Галасливі діти гуртувалися на великій поляні біля мілководдя, і дівчата пішли берегом у пошуку затишного місця. І таке тут було, й не одне. Ось перше – оточене зусібіч верболами, схоже на острівце з великим каменем при самій воді, однак на камені сьогодні возсідав Андрій з вудкою. Етя поруч загорала, начебто дрімаючи на картатім рядні. Дівчата уже намірились шмигнути непоміченими, та їх наздогнав оклик:

– Привіт, дівчата! Куди ж це ви так тікаєте?

Довелось спинитись і перекинутись кількома незначними фразами з сусідом.

– Що ж ви упіймали?

Андрій показав дві червонопірки в цератовому мішечку з водою.

Марина охкала над рибками, переїмалась їх долею, Етя поблажливо спостерігала за всім крізь темні окуляри, напівлежачи, спершись об руку. А Поля заворожено дивилась на міцну, наче з бронзи вилиту, поставу, з жахом усвідомлюючи, що їй починає подобатись цей чоловік. Андрій теж, Поля це відчувала, покрадьки розглядав її краєм ока – може, тому й окликав. І її це не на жарт лякало.

Поля потягла Марину далі, вона майже тікала в гушавину, на стежину.

– Ти що, ошпарена? – дивувалась Марина, ледь устигаючи за подругою, а та гарячково вишукувала місце вище за течією.

– Уже, здається, знайшла! Глянь, як тут гарно.

Поліна рішуче кинула покривець, одним махом зняла картату сорочку і почала скидати з себе шорти. Марина тільки зітхнула і зробила так само.

Дівчата забігли у воду, загаласували, обливаючись. Вода, водночас зелена та прозора, була наче живою: тут швидко течія, що омиває прохолодою і ніжно пестить тіло й щодня, щомиті точить нанесене з гір каміння, начебто розмовляє сама з собою.

Поліна, досхочу нахлюпавшись, виїшла на берег і сушила своє густе волосся, підставляючись зусбіч сонцю. Об берег билась хвилька, тривожачи на мілководді срібних мальків. На горизонті за хатами дрімали після дощів близькі зелені гори, сині ламані хребти за ними тягнулись до дальніх могутніх вершин.

– Маринко, а як та гора називається?

– Котра саме?... А, ця? Крисаня. Бачиш, вона схожа на шапку велетня. А он та – Баня. Ти ж знаєш, там видобували каміння для дороги, тому й баня, тобто кар’єр. А може, що кругла, як церква, – Марина засміялась.

– А за нею?

– За нею? Здається, Локіт. Не знаю я всіх назв! Спитай свого сусіда, це його парафія. – Марина крикнула вниз за залитою сонцем течією: – Андрію, Поля питає, як та гора за Крисанею зветься?

І тільки тепер Поля побачила Андрія. Він сидів у задумі в тіні верби і дивився кудись повз дівчат. Чи на них? Поля зашарілася і відвернулася, нібито підставляючи сонцю спину.

– Локіт!

– Ото ж бо! Розкажи Полі про гори, бо я не всі знаю.

До Андрія прибрела Етя – як зграбна рись, що боїться води. От хто тут Венера! Вона обвила чоловіка руками, наче заявляючи: це моє, погладила плечі, поцілувала кудись у тім’я. Про що вони там перемовляються?

Поля краєм ока все бачила, і – жаж! – вона ревнувала чоловіка до дружини.

Коли прощались з Мариною на вулиці, сонце ховалось за Локіт.

– То які гори тебе цікавлять, Полю?

Поля аж здригнулась від несподіванки, зачиняючи хвіртку. І разом з нею здригнулись жоржини біля хвіртки.

Андрій сидів зовсім поруч, у своєму дворі на колоді – наче чекав на Полю.

– Та... Уже знаю. Майже знаю від Марини... – Полі було чомусь незручно.

– Заходь у гості, покажу детальну карту. Тобі як майбутньому філологу дещо буде цікаво.

У присмерку зі сходинки обізвалась розімліла після річки Етя:

– Заходь, заходь, у нас є німецькі цукерки.

– Спасибі, зайду якимось, тільки цукерки не з’їжте! – Поля відбулась жартом.

«Яка вони дивна пара: ще й на небо дивляться порізно», – подумала дівчина.

Коли вона вдруге глянула у сусідський двір зі своєї кімнати, Етя, ніби підслухавши Полині думки, уже сиділа поруч з Андрієм і капризувала: «Давай ще!» Андрій затягався цигаркою і пустотливо випускав на Етю дим. Вони цілувались у диму, принаймні так виглядало, і Етя хіхікала.

«Збоченці», – подумала Поля й навмисне грюкнула вікном, лягаючи з книжкою на канапу.

Небо знов затягло хмарами. Весь день був похмурим і парким, таким був і вечір. Поля сиділа за столиком на веранді й читала роман Маркеса, який полонив усю її увагу. Зайшов Андрій з темно-синьою планшеткою – наче упав з неба.

– Не йде гора до Магомета – Магомет прийшов до гори. Покажу тобі наші гори!

Це було так несподівано, що Поля не встигла й рота розкрити, як Андрій уже безцеремонно всівся поруч на стільці. Він дістав із планшетки великий листок з топографічними знаками і глянув на Полю.

– Ну що? Куди помандруємо для початку?

Поля згорнула і відклала вбік книжку, знизала плечами:

– А хоч куди! Сюди хоч, – тицьнула пальцем у перше-ліпше місце.

Андрій прокашлявся, як професор перед лекцією.

– Тут південний схил Боржавського хребта, Вовчий, – його таємничий тон наче додавав ваги грізній назві. – І потім так називається. Там справді багато вовчих лігв. З Гимби (ось вона, ця вершина, широка й крута) взимку туристи найчастіше і пропадають, саме в цій зворині*. Коли туман або сніговиця, одним словом, погана видимість, дуже легко переплутати напрямок під час спуску. Хоч тут є зимарка, така хатинка для подорожнього, – його руки начебто малювали в повітрі дашок, – однак до неї ще треба якимось дійти. Глянь, сюди від хребта скільки кілометрів?..

– Тут південний схил Боржавського хребта, Вовчий, – його таємничий тон наче додавав ваги грізній назві. – І потім так називається. Там справді багато вовчих лігв. З Гимби (ось вона, ця вершина, широка й крута) взимку туристи найчастіше і пропадають, саме в цій зворині*. Коли туман або сніговиця, одним словом, погана видимість, дуже легко переплутати напрямок під час спуску. Хоч тут є зимарка, така хатинка для подорожнього, – його руки начебто малювали в повітрі дашок, – однак до неї ще треба якимось дійти. Глянь, сюди від хребта скільки кілометрів?..

– А далі... Іляна все більше закохувалась у Студеного – Іван, навпаки, охолонув і вже більше її не кохав.

– Чому?

– Так буває.

– І що ж було далі?

– Двадцять п’ять, – Поля це зробила швидко і чудово вжилась у роль відмінниці чи асистентки. Її голос був дзвінким, і їй було справді цікаво.

– Двадцять п’ять кілометрів, якщо по прямій. А буреломами, кам’яними зсувами й бездоріжжям, уявляєш? Прямо у горах не ходять. Підйом – спуск, підйом – спуск... Отже, усі тридцять і більше.

– І що там у тій хатинці? – Поля поїдала Андрія ясними очима наївної дитини, і йому це вочевидь подобалось: голос ставав воркотливим.

– Ну... Піч з в’язанкою сухих дров, посуд, дерев’яне ліжко – нари. А головне – їжа: трохи консервів.

– А ще? – Полі дійсно було цікаво, що в тій казковій рятівній хатинці. Вона її уже бачила в своїй уяві, укриту снігом, занесену заметами аж по вікна.

– Ну... Пучки трав для чаю, підв’язані до бантини, під стелею... Ще сіль, сірники у скляній банці, щоб не намокли.

– А ще? – Поля, здається, затиляла гру і збивала з пантелику доброго лектора, який від несподіваних запитань утрачав свою впевненість.

– І... свічки, якщо миші не з’їли. Там їх багато!

– Свічок?!

– Мишей!

– А... – Поля хотіла ще про щось спитати, та тут Андрій несподівано пристукнув кулаком і награно нахмурився:

– Мовчи, невихована! І слухай уважно, що каже вчитель. Ось тут, на цьому місці, у Закутах, – Андрій тицьнув олівцем у паралельну глибоку ущелину між горами, – років з двісті тому було пристанище злодіїв. Ватажив Студений Іван. От він викрав у селі дівчину Іляну і завів її в цю хатинку.

– В цю? – здивувалась Поліна.

– Може, не в цю саме, а в іншу, що тут стояла, схована: її звели розбійники. Він знав, що Іляна нікуди не втече, не зможе: кругом неприступні безлюдні нетрі з дикими звірами...

– І що ж було далі? – спитала Поліна, бо Андрій замовк, ніби роздумуючи, чи розповідати про все.

– А далі... Іляна все більше закохувалась у Студеного – Іван, навпаки, охолонув і вже більше її не кохав.

– Чому?

– Так буває.

– І що ж було далі?

Храм Святого Духа (1865 р.), село Кушниця Хустського району Закарпатської області

— Далі? Іляна почала дратувати Івана: вимагала уваги й любові, ставала йому тягарем. Та ще й розбійники з ватаги заявили: або ми, або вона. І ось... — Андрій наче ще раз подумав, чи все оповідати. — Іван прийняв рішення: повів туди хлопців з ватаги, подарував їм свою іграшку. А вона кликала Івана, та він так і не прийшов.

— І що? — Поля напружилась.

— Вона померла. Зраджена і... знеславлена.

Поля зітхнула:

— Жорстока твоя історія. Дуже жорстока!

— Життя буває й таким.

На це нагодилась бабуса. Вона здивовано глянула на двох притихлих людей, що сиділи занадто близько за малим столиком, схилившись над картою.

— Що тут у вас?

— Урок картографії, бабцю! Я заблукала у горах, ось сиджу в зимарці у Вовчім, — Поля засіяла усмішкою. — І п'ю чай. Чебрецевий! І споглядаю хурделицю в вікні та слухаю казку. Ти чула про Іляну?

— А, про ту, що... повірила в злодійську любов? Тут усі про це знають.

Андрій зашарівся. Це було так кумедно: він, дорослий чоловік, соромився бабусі!

— Гаразд, принесу дещо до чебрецевого чаю, раз ви його вже п'єте.

Коли бабуса вийшла, Поля з Андрієм переглянулись і засміялись.

— Ну як тобі чай?

— Смачний...

— А я люблю з м'ятою. Он з того пучка! Бач, як пахне!

Андрій нахилився, щоб начебто понюхати м'яту, яку Поля простягнула йому на долоньці.

— А й справді — пахне... — його губи торкнулись зап'ястя біля блакитного браслета — так ніжно-ніжно, як тінь метелика.

Вона відсахнулась, мов обпечена.

— Ой, тут комар літає!

І казка раптово скінчилась: Андрій начебто прокинувся.

— Добре! Уже знаєш, як називаються деякі урочища на південних схилах Боржави! А як захочеш знати більше — попросиш інженера Андрія Чекана. Зна-

єш такого? Щоб він показав тобі гарні місця! Він це може. Легко, — синя планшетка звично, за мить, склалася кількома рухами. — Урок закінчено, діти, встали!

— Куди ви, Андрію? Я тістечко несу! — бабуса явно прагнула поговорити.

— Дякую, щось не хочеться! Додому пора, — він на ходу махнув на прощання рукою і зник за бічною хвірткою в своєму дворі.

Бабуса тільки знизала плечами, а Поля помітила: щойно прийшла додому Етя, у коридорі та в кухні засвітилося.

Поля задумано дивилась у темне вікно. Чим пахне тінь метелика? Медом, вітром, квіткою, м'ятою... З одного боку, Андрій їй подобався, вбавив, з ним легко й непомітно збігла година як мить, а з іншого боку, схаменись, це ж не жарти, у нього є Етя!

Після обіду Поля поверталась з верхнього кутка села, з-під самого лісу. Саме там мешкала майстриня — ткаля Ціличка. Бабуса придумала собі наткати сувій покрівців, замовила в магазині нитки для основи. Учора їх забрала і послала внучку зі шпульками, як казала, до ткалі. «От помру — будете мати пам'ять про мене: поділите між собою доріжки та й будете ними встеляти лавки на своїх дачах». А бабуса як що задумає — так тому й бути!

Власне, мали йти вдвох із нею, уже не раз туди ходили, несучи яскраві клубки нарізаного дрантя, однак бабуса сьогодні трохи нездужає. Поля зміряла їй тиск — завищий.

— Бабусю, не хвилюйся, я сама підю.

— Та лиш би не гроза... Моя голова як барометр: відчуває її ще здалеку.

— І з чого б той дощ? Хмар нема.

Від лісу селище як на долоні. Он церква, клуб, лісокомбінат із депо та залізничною станцією, складські приміщення, де стоси дерева на подвір'ї, пекарня, лікарня, новий магазин з рестораном на другому поверсі, житлові будинки для службовців та саме управління ще з австрійських часів — дирекція.

Он бабусина вулиця й будинок. Та щоб туди дістатися, треба зробити добрячий гак — кілометрів з п'ять, і все через єдиний міст, бо інші бурхлива річка під час повеней постійно підмиває і зносить. Є ще хитка кладка на тросах, однак до неї діставатись чиймись горами та дворами з собаками, а Поля тут нікого не знає, то й вирішила не ризикувати.

Поля якраз сиділа в майстерні біля верстату, спостерігала за роботою Цілички. А заодно слухала нарікання про те, що мало кому потрібні тепер ткані речі — «фабрика всьо задушила».

Ціличка — невисока говірка жінка з виразними темними очима, що кожного бачили, здається, наскрізь. У її роду був, люди пам'ятають, ясновидець, який передбачав події, лікував травами та заговорював від хвороб. А ще, казали, розумів мову лісового гаддя. Ціличка теж трохи може — наприклад, привернути кохання, про це утаємничено повідала якось Полі Марина: «Анця Церківникова, коли її Мигаль у Карелії на заробітках знайшов собі маскальку, прийшла до Цілички. І знаєш, допомогло, ще й як! За тиждень Мигаль вдома був з білою шубкою, на коліна упав і просив: «Анцю моя солоденька, нема більш такої на світі, як ти, і не буде...»

Поля усміхнулася, уявивши цю картину, і перевела мову на Іяну – випитувала, чи Ціличчі щось про неї відомо. Стара підтвердила: так. У часи її молодості співанку про Іяну знали по навколишніх селах: «Лиш не тямлю слова, голова вже не та».

– І в коломийках про Іяну у нас співають. Ану лиш слухай!

*Ой ти біла білявино, молода Іяно!
Обіймала'сь любка сночи,
та не встала'сь рано.*

Голос у Цілички рипучий, а очі молоді, аж сяють внутрішнім вогнем. Поля думає, що варто б дослідити фольклор про Іяну, це ж готова тема для дипломної роботи. Цікаве явище: розбійник Студений був за життя, мабуть, грозою навколишніх сіл, убивав, грабував, палив і нищив, а час безслідно його поглинув, а народна пам'ять зберегла це ім'я тільки у зв'язці з нелюдським гріхом щодо Іяни. Це ж треба!

Ціличка вже виводила рипучим голосом, наче чорним писалом по білому малювала тяжку Іянину журу:

*За жаль їм ся похворіла,
Що милого'м не виділа.
Не виділа, не видати.*

Ні з ким ми ся повбіймати...

І тут вперше виразно загриміло – несміливо, далеко. Дівчина виглянула з майстерні й побачила загрозливі темні клуби хмар понад Куком.

– Овва, іде буря, – Ціличка виглядала стурбованою. – Звідти лиш буря йде! Перун* у скалу лупить, чуєш... Лисайся, Полінко, бо змокнеш!

Та дівчина вже вирішила:

– Я моторна, ще добіжу!

– Тоді борше**, як лиш можеш! – Ціличка перехрестила Полю, що вже бігла кам'яними плитами униз до воріт.

Хмари стрімко наближались і наливали небо злою темінню. Над долиною вже не на жарт гриміло і блискало, пориви вітру рвали, розхитували на Крисані високі смереки, і їх органный гул перетворювався на поліфонічне кресцендо. «Гори гучать», – згадалося з пісні. Полину бордову спідничку надувало дзвоном, м'яло і хилитало в усі боки, як квітку маку.

А хмари, мов схарапуджені вовками небесні отари, неслись і неслись, накочувались із шаленою силою одна на одну. Дівчина швидко зрозуміла, що до дощу їй додому не встигнути, хоч вона майже бігла. Серце в грудях калатало,

вітер холодив розпашілі щоки. Хоч би до Марини добігти! А Марина сьогодні поїхала з Віктором у райцентр: здається, вибирати персні – буде весілля.

І тут позаду посигналило авто – «Нива» на високих колесах. Мабуть, щойно виїхало з лісу. Поля зрозуміла це по своєму: відступилась на кам'янистому путівці аж під чинось загорожу, та авто раптом загальмувало.

– Полю, сідай!

З водійського місця білозубо усміхався Андрій, а з салону зацікавлено поглядали на дівчину ще кілька чоловіків у формі лісівників. «Як ватага опришків», – подумалось дівчині. Але зраділа: несподіваний порятунк! Кинулась до машини, однак у нерішучості зупинилась перед розчахнутими дверцями: куди сісти? Салон забитий.

– Ну чого ти? Сідай на руки, хутчій! Хлопці, беріть поміж себе. Бачите, дівчина вагається!

Її підхопили міцні обценьки циганкуватого бороданя, що сидів скраю, і ось вона вже на його колінах.

– Ов, Федоре, тобі не тяжко? – витріщився худорлявий носатий дядько, якому в коліно вп'ялась Полина ніжка. – Допомоги не потребуєш?

– Та що ви, хлопці! Давно я дівчат на колінах не тримав. Нам добре й без них, чи не так? – блиснув очима до Полі.

– Це тобі не Ганю пеканити*** з оборога! Ти їй ще носиш чи вже лиш вона тебе? – реготався грубо той, що спереду.

– Гей! Договоритесь мені тут... – Андрій спідлоба глянув у дзеркальце, дав зрозуміти, що при Полі дурних жартів не потерпить. Хлопці одразу присмирніли, по-серйозному заговорили про завтрашнє завдання, вживали зро-

*** Важко нести що-небудь перед собою (діал.).

зумілі лиш їм слова: куртини, школки, деревостан, силуетизація... І називали Андрія поважно – Семенович: «як скажеш, Семеновичу», «Семенович знає», «Семенович порахує і визначить», «Семенович випише рознарядку».

Андрій загальмував перед зеленою хвірткою, і крайній чоловік, впустивши у салон холодний вітер, зі словами: «До завтра, цімбори****!» – вискочив і забіг у свій двір, густо всипаний збитим цвітом жимолості. Незабаром один за одним вискочили під дощ інші. Федір, якому Поліна за першої ж можливості сповзла з рук, виходив останнім.

– Семеновичу, а може, зайдеш з дівчиною до нас? Перечекаєть бурю, – запрошував до себе. – Ганя лопатки приготувала – найкращі в світі лопатки*****!

Андрій відмовився. Він взагалі був підкреслено офіційним, різким та точним у рухах, наче поклав собі за мету установити рекорд подолання дороги. Поля бачила його впевнену руку на кермі, і їй було спокійно. Андрій тільки кілька разів уважно глянув на дівчину в дзеркало, коли та відповідала на його запитання, що Ціличка буде ткати, та усміхнувся, коли почув про бабусин задум.

Зупинились перед двома хвіртками; на вулиці саме добряче гримнуло і горохом посипався град.

– Постривай, у мене бушлат є.

Крізь запотіле скло Поля бачила, як Андрій під зливою метнувся до багажника і миттю розкинув над собою щось цупке.

**** Побратими, колеги (діал.).

***** Суп із стручків квасолі (діал.).

**Боржавська вузькоколійка
(народна назва – «Анція Күшницька»),
1980-і роки**

* Бог дощу в слов'ян-язичників. У Карпатах донині – образна назва грому.

** Швидше (діал.).

– Ховайся сюди, – вказав Полі на місце під укриттям, прочинивши її дверцята.

Так вони і йшли повз кущі жоржин з нагнутими до землі важкими головами-квітами. Андрій тулив дівчину до сорочки, що аж парувала, і Полі було приємно вдихати його запах. Об цупкий брезент бушлату стукали льодяні кульки і відлітали вбік.

– У тебе там кліщик, – Андрій на сходах обернувся до Полі.

– Де?

– Та ось... Ось!

Він несподівано під прикриттям бушлату тиснув носом розсипаний віхоть Полиного волосся і швидко чмокнув у родимку на шиї – як він її лиш розгледів?

– Уже нема! Вважай, що розплатилася, – засміявся співголоса, як підліток, і побіг до хвіртки.

– Ну ти... ну ти й один! – Полі сперло дух.

– Андрію! – її оклик глушив дріб льодиночок об дашок над сходами. – Дякую за порятунок...

Андрій все добре почув, на мить обернувся й крізь град махнув рукою.

І тут Поля у вікні побачила сумну Етю.

Була неділя. Бабуся збиралась до Ленке і нашвидкуруч спекла свій бісквіт для подруги, та й не пропадати ж сливам! Частину відрізала для Ленке, частину наклала на тарілку. Покликала Поліну:

– Полю, сонечко, занеси-но сусідам тістечко.

І Поля, пильнуючи тарілку в руках, обережно відчинила хвіртку до сусідів, навіть не скрикнули петлі, тихо ступила на сходи та випадково стала свідком розмови, коли влітку всі двері нарозхрист, бо ж спека. Перша фраза прикувала її до сходинки.

Етя: «Ендрю, нащо це тобі? – пауза. – Ти граєшся з вогнем».

Андрій: «Та що ти собі придумуєш? Це ж дитина, так і сприймай».

Етя: «Ага... – пауза. – Лиш сліпий не бачить, якими очима та дитина тебе їсть».

Андрій: «А Ромцьо тебе нічим не їсть?»

Етя: «Ет! Я красива жінка, розумієш... – пауза. – Зва-бли-ва...»

Андрій: «Ага, і зрад-ли-ва...» – звук ляпанця.

Етя: «Ендрю, знову?..»

Тут Поля гукнула в глибину коридора:

– Є хто вдома?

Етя вискочила в ту ж мить – боса, в легкому платтячку вище колін – наче школярочка при всіх своїх принадах.

– Тут від нашого столу – вашому, приймайте! – Поліна сама себе намагалась заколисати банальними фразами.

Етя теж не відставала, приховувала свою незручність, мабуть, здогадувалась, що Поля почула принаймні останні фрази. Її голос ураз став медовим:

– Ой, яка смакота! Ну хто б від такого відмовився? Полю, заходь у кімнату, там прохолодно!

Етя пішла в освітлену сонцем кухню, щоб перекласти дарунок на свою тарілку:

– Будеш лимонад? Він холодний, з льодом! – гукала уже з кухні, стукаючи посудом. – Ендрю, не ховайся ти там!

Андрій у майці та шортах начебто навмисно ліниво вигулькнув з кімнати:

– О, Полінка-синичка! Залітай сюди.

А Полі кімната здалася кліткою, і вона вишукувала причину, щоб швидше піти, та Андрій уже втягнув її, посадив за стіл, звідки у вікно видно бабусин ганок.

– Ну, то як відпочиваєш? – його сірі очі випромінювали безтурботність і, здається, радість. – Ще помандруємо гірськими стежками? До Бронецького замку хоча б або до Краусової вілли, – кивнув на відому Полі синю планшетенку, що лежала на полиці серед альбомів і книжок.

– Без мене? – Етя внесла тацю з трьома склянками холодного напою і рекламовані німецькі праліне.

– Як же без вас ми, Етелло Іванівно? – Андрій чи то жартував, чи то під'юджував. – Там же ваша улюблена зимарка у Вовчім. Це ж ви там лікарськими травами, мов у палаці, все завішали?

– В тім сараї з мишами?... – Етя бридливо поморщилася. – Знайшов мені теж Бельведер.

Андрій ніби й не почув.

– Дівчатка, вип'ємо рому, щось міцнішого хочеться! – витяг із шафки вузьку пляшку з вітрильником на етикетці і три келишки.

Поліна відмовлялась, та Етя так просто бовкнула, кивнувши на вікно:

– Кинь, Полю, ми ж бабусі не скажемо!

Поля відчула, що її тут мають за маленьку – так не піде.

– Ну що, за неділю! – Андрій наче виголосив тост, і всі дружно пригубили.

Ром виявився міцним, Поля закашлялась.

– Запивай лимонадом, я теж так роблю, – мовила Етя.

Поля так і зробила. В роті залишився й швидко розтанув шматок льоду. Андрій за той час знову наповнив келишки.

– Ми так не домовлялись, – Поліна намагалась відмовитись від наступної чарки.

– У нас правило: пити тричі, а правила – тому й правила, що їх не порушують.

Коли випили втретє, Полю... понесло на кораблику, і їй стало весело. Захміліла, здається, й Етя... Андрієві ж хоч би що! Він усе жартував, розповів сороміцький анекдот, над яким дружно сміялись (Поля ще подумала, що це вульгарно), і дістав звідкись гральні карти.

Поля глянула у вікно, що дивилось на голубу веранду. На підвіконні біля дивана помітила вишуканий томик. «Сніги Кіліманджаро»* – блистіло золотом на затертій обкладинці з бібліотечним номером.

Андрій зрозумів погляд дівчини по-своєму:

– Протяг, так? Шкода, нема четвертого, – мовив, зачиняючи вікно. – Може, подзвониш отому, як його, Ромі? – звернувся до дружини.

– Ні, – заперечила Етя. – Асиметрія – теж цікаво.

І гра почалась. Правило було просте: той, хто виграв, наказував іншим двом, які програли, щось виконати собі на догоду.

– І не відмовляйтесь! Це теж працювало.

Коли виграв Андрій, він наказав дівчатам випити ще по чарці, а собі – подати цигарку з попільничкою, і все це було виконано, останнє підкреслено артистично виконала Етя: «Прошу вас, султано!» Андрій, припаливши, з цигаркою в роті виклично подивився на дружину і з натяком проспівав:

– Ой не буду їсти,

Ой не буду пити!

Буду свого миленького

День і ніч любити...

Етя скромно опустила очі.

* Оповідання Е. Гемінгвея.

Коли виграла Поля, вона запропонувала на вибір: одному – принести всім лимонад, іншому – розказати що-небудь цікаве. Етя вхопилась за склянки, Андрій обрав розповідь. Він на хвилику задумався й уточнив:

– Що панна хоче? Казку?

– Ні, панна хоче правду, реальність, – втупила в Андрія ледь туманні очі Поля.

– Без мене не розкажуй! – Етя вийшла на кухню за лимонадом.

Поля наодинці з Андрієм розпашілась чи то від рому, чи то від гри, розстебнула свій браслетик – низку голубого напівпрозорого каменю – і поклала його біля себе на стіл, потім скрутила з нього змійку.

Андрій розміліло гладив її веселими очима і, здається, утішався, мов з пташки в клітці. Раптом притиснув дівочу руку з браслетом до стола:

– Ти гарна, Полю. Тобі казали? – голос був чуттєвим.

Поля зашарілася. Вона вирішила, що відбутися жартом – найкраще, і проказала в тон, вивільняючи руку:

– Казали.

Андрій жартівливо наче з переляку ахнув:

– Хто? Хто це вже встиг зробити?

– Мамця з татком, ось хто.

– Звичайно... – відповідь його заспокоїла. – Хто б таке гарне дівчатко та й не пестив?

Повернувшись Етя, і Поля замість відповіді відбулася двозначною усмішкою.

Ром непомітно скінчився, кораблик на пляшці в руці Андрія зник унизу десь під шафою. «Пішов на дно», – весело подумала Поля.

– Кажі вже, мій Ендрю, люблю тебе слухати, – Етя зручніше всілася напроти чоловіка, артистично сперлась на лікті, виставляючи напоказ декольте.

– Про яку правду дівчатка хотіли б почути? Полю, конкретизуй!

Поля згадала історію про Іяну, яка її потрясла, і мовила, зухвало глянувши в очі Андрія:

– Про правду лісу!

– Гаразд. Етю?

– Про лісових мешканців, гррр! – гаркнула Етя, і її очі загорілись, мов у вовчиці. Ром її зробив безпосередньою і дуже природною.

– Ого! – Андрій задумався. – Ти мені, любя, як завжди, все ускладнюєш. Чи підкажеш?... – Раптом прояснів: – Добре. Вже знаю. Про життя вогняних саламандр!

І розповів про отих живородних земноводних, внесених у Червону Книгу – чорних, з яскравими жовтими плямами, завжди вологих, схожих на ящірок, їх багато в лісах навколо. І вони дуже «домашні»: окільцьовані дорослі тварини на його ділянці за рік пересуваються максимум на тридцять метрів, та й то навколо свого зимового пня.

– Вони ж отруйні, так? – Полю здивувало, що саламандри – предмет наукових досліджень Андрія.

– Так, отруйні для чужих. Їх залози за очима виділяють паралітичну речовину – для захисту. Самі ж нею не труяться. Я навіть бачив, як самець злизував отруту з тіла самки.

– А навпаки? – втрутилась Етя.

– Що – навпаки? А... не суттєво! А ще... – Андрій утаємничено, лігши грудьми на стіл, майже шепотом мовив. – Виявляється, саламандри – чи не єдині в природі особини, здатні утворювати «шлюбні трикутники»: один самець та дві самки... – І вже голосно, відкинувшись на спинку стільця, додав: – Хоча щасливо живуть собі й парами.

Етя здійняла вгору брови:

– Серйозно?

– І дуже люблять тактильні утіхи: топчуться один по одному, довірливо торкаються ніжними лапками... Це треба бачити!

Поліна згадала, як Андрій реагував на її дотик на лавці, як вона горнулася до нього під бушлатом, як він торкнувся губами її руки та родимки на шії – і її наче струмом пройняло.

– Скажи, що саламандри ще й цілуються, – вставила іронічно Етя.

– Схоже на те, – Андрій усміхнувся. – Це так кумедно! У них нема кігтів, тільки пальчики: по чотири – на передніх лапках, по п'ять – на задніх. А ще, ось що в них особливого, у саламандр нема шлюбного періоду, і вони кохаються цілорічно, інколи навіть на снігу чи коли зимують групами в трухлявому пні. Як люди, – Андрій говорив зовсім не безпристрасно.

– А як вони кохаються? Як? Ти ж вивчаєш їх у природі у всіх проявах, – Етя потягнулась рукою до чоловіка і ніжно погладила його тім'я, хтиво заглядаючи в очі.

Полі стало незручно – так, наче їй відхилили двері в сімейну спальню. Андрій це відчув і відсторонився від Еті:

– Ну, це вже з іншої опери, тут такого не замовляли!

– Батрахолог* ти наш неперевершений! Ну хто з тобою може? – Етя не то хвалила чоловіка, не то тонко з нього глузувала. – От напишеш дисертацію про все це, будеш на захисті показувати світлини й доводити байдужим дідам-академікам, як кохаються саламандри, а нам, молодим і спраглим, не хочеш навіть натякнути! – Етя наче образилась, артистично надувши губи. – У тебе ж є світлини з цим усім, чи не так?

Андрій загадково усміхнувся:

– То не ігри, то – наука!

Гра продовжилась. Партія закінчилась швидко, і на цей раз виграла Етя. Відчувалось по всьому: гра і блеф – її стихія.

– От тепер тримайтеся! – неперушно мовила вона і на мить задумалась, потім різко скинула голову – мовляв, все, придумала – і по-менторськи прорекла: – Нехай невдаха Поліночка порадує невдачу Андрійця... по-ці-лун-ком!

На мить запала тиша.

– Ну? – Етя серйозно дивилась на Поліну.

Поля зблідла – але ж це гра! – і після коротких вагань подалась уперед та ледь торкнулась губами голеної чоловічої щокі з залишками парфуму. Наче запахло мохом і лісовою хатинкою, і її знов пройняло струмом.

– Ні, не приймається! Це не цілунок, – Етя безжально вп'ялась очима в спантеличену Поліну. – У губи, як і належить!

– Етю... – Андрій виразно подивився на дружину.

– Гаразд, у вашому випадку можна помінятися ролями. Андрію? – тепер Етя вп'ялась очима в чоловіка.

– Ні, я сама...

Полі здалося, що її тут знову мають за дитину. І ще – їй раптом захотілось цього цілунку! А чому б і ні? Це ж гра! Вона знов подалась до Андрія, обняла його за шию і трепетно торкнулась губами вологих податливих губ.

І тут трапилось щось таке! Андрієві руки з силою схопили дівчину і притягнули до себе, губи хижо вп'ялися в напіврозкритий ніжний рот.

Поцілунок був пристрасним, неймовірно довгим і дуже серйозним: так Поля ще не цілувалась ні з ким. Полю обдало цигарками та ромом, засмоктало-

* Дослідник земноводних.

Лісопилка в Кушниці. 1940 рік

залоскотало десь глибоко, аж під серцем: її не на жарт спивали, досліджували, наповнювали собою, їй палко раділи і водночас щиро дарували себе... Вона поплила корабликом кудись у невідь за спорожнілою пляшкою: будь вже що буде.

Коли Андрій відпускав ошелешену Полю, він збуджено шепнув: «Сподобалось тобі, люба?»

І кому ж він це шепнув? Їй чи своїй *любій* дружині, яка замовила все це кіно й іронічно його споглядала? Етя сиділа по той бік стола з посмішкою отруйної змійки.

— Добре. Тепер хай учениця повторить урок, — вимовила Етя якимось хрипко.

Андрій допитливо глянув дівчині у вічі й тихо сказав:

— Полінко, зробимо це?

Його «Полінко» прозвучало так ніжно і боляче, наче ніж утопав у м'якоті солодкої груші й кришив її навпіл, воно різало Поліну по-живому.

«Господи, що я роблю? У що я втягаюсь...» — вона раптом почала приходити до тями, мов сплила із дна на поверхню, глибоко вдихнула і різко встала, висмикнувши руку з-під владної долоні.

— Ти образилась? — у голосі Андрія бриніла стурбованість. — Вибач, я не хотів... Ми... Це ж просто гра, і не більше!

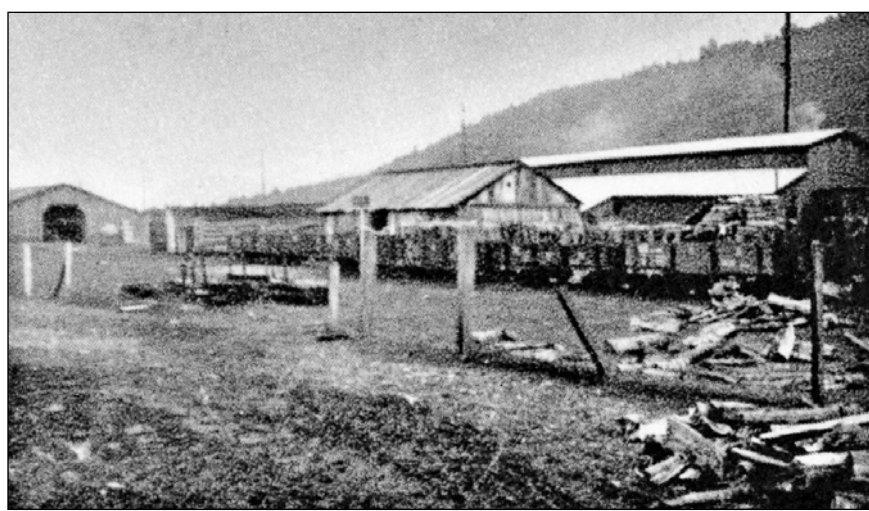
Етя ж ні пари з вуст. Тільки — ота недобра ехидна посмішка...

Андрій вибіг за Полею в коридор, та вона вже схопила у руку сандалі й босоніж побігла до бічної хвіртки між дворами, відгортаючи непокірне пасмо з чола.

Вдома Поля впала на канапу й з головою зарилась у подушку. Було чітко відчуття, що її мимохіть втягли у розбірки між собою. Однак вона ще відчувала той глибокий владний цілунок з присмаком цигарок, і найбільше дивувало й тривожило, що це їй сподобалося. Магічно вабило і хвилювало все, що стосувалось Андрія!

Але ... що за ігри Етелли? Це подарунок чи помста чоловікові? Коханому чи ненависному?.. Тут є певний задум, виглядає що так. «Жаль, мені не збагнути».

Так і заснула без вечері.

Вранці звично пахнуло кавою, а Поліну боліла голова, і вона шмигнула в сад за хатою. Знайшла кілька огірків, зірвала і розкусила кислу сливу.

У сусідів було тихо — мабуть, як завжди в цей час, уже пішли на роботу.

— Бабцю, ти не образишся? — дівчина віднайшла той перевірений з дитинства тон, який діяв на бабусю безвідмовно.

— Що, моє сонечко? Кажі вже.

— Я сьогодні поїду. Мені потрібно терміново дещо зробити. Телефонували з деканату... — Поліна казала перше, що їй ішло на розум. — Та й погода, кажуть, знов зіпсується. Що, мені на веранді так і просидіти все літо у тебе? — голос тремтів наганою образою, Поля сценічно надула губки.

— А ти б не сиділа — пішла б у гори з людьми по яфини*... — усміхнулася бабуся. — Он з дідом могла поїхати, він сьогодні під полониною знов коней кує. Знаєш, як там гарно! А скільки свіжого вітру і сонця... І завтра Андрій туди їде, може, з ним поїдеш?

Поля різко обірвала:

— Ні, не тепер.

Вона сіла в напівпорожній розпечений сонцем автобус — будень. Їхала серпантинами, притулившись гарячим чолом до прохолодного скла, і все думала про цих двох — Андрія та Етю. Ну чого, чого їм не вистачає для щастя? От якби їй довелося бути на місці Еті... Етя — така вже людина: з роман-

тичної зимарки вмить зробила сарай! А вона, Поля, романтик. Як і Андрій. Ні, Андрійко... Здається, йому сподобалось, коли вона його так назвала... Чи не назвала? Такий... неймовірний! Такий... один.

На зупинці в райцентрі, де автобус стояв п'ятнадцять хвилин, Поліна виїшла до кіосків, купила пляшечку води. Згадала, між тим, що свій блакитний браслетик, який зняла, граючи в карти, залишила на столі під час втечі. Це ж її оберіг! Цікаво, що з ним зробить Етя? Поверне бабусі з тарілкою чи викине? А може, Андрій його порятує від розправи? Бо якщо він відчуває те ж, що й вона...

Ну що за напасть — Андрій та Андрій?! Він одружений чоловік, вона, можливо, трохи йому подобається, так буває, а поцілунок у грі — не причина, щоб стільки думати... Так не можна! Не-мож-на... «Забудь!» — наказувала собі Поля.

Дорога заколисувала.

Добре, що вона звідти втекла! Адже в останню мить наче вирвалася із солодкої пастки, з вовчого лігва — на волю. У голові снувалось: от коли б та Іляна знала, чим закінчується убивча хвороблива пристрасть, безкінечна гра саламандр, вона б не спокусилась на любові розбійника, не довірилась йому, вона б будь-якою ціною втекла!

А все ж було б добре відвідати казкову хатинку у Вовчім, пити пахучий чай з кимось дуже рідним. У цьому ж і є суть життя, чи не так?

...І в пам'яті вкотре зринув голос Андрія.

Листопад 2023 р.

* Гірська чорниця (діал.).

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА-СЛОВАЧЧИНА-НІМЕЧЧИНА-ЧЕХІЯ- УГОРЩИНА-ПОЛЬЩА-РУМУНІЯ-СЕРБІЯ

*Василь КУХТА,
письменник, журналіст,
координатор Творчої асоціації
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород*

19 вересня 2025 р., у рамках Днів європейської спадщини, в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника «Центр Європи» (с. Ділове Рахівського району Закарпатської області) відбулося вручення дипломів і відзнак Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Согона Carpatica» («Карпатська корона») лауреатам 2025 року. Фундаторами премії, яка запроваджена з метою збереження і примноження культурних та природних цінностей Карпат, є Творча асоціація «Согона Carpatica» (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області України), Карпатський біосферний заповідник (м. Рахів Закарпатської області, Україна), Карпатська асоціація національних парків та заповідників (АСАНАР) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародна асоціація «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина). Цьогоріч до числа фундаторів долучилася

також славнозвісна Карпатська конвенція (до її складу, як відомо, входять сім країн Центральної та Східної Європи: Україна, Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина, Сербія).

У номінації «Література» премію присуджено поету, літературознавцю, члену Національної спілки письменників України, доктору філологічних наук, професору Борису Бунчуку (м. Чернівці) – за оригінальне відтворення урбаністичних ритмів центральноєвропейського міста. У номінації «Образотворче мистецтво» лауреатом названо живописця, члена Національної спілки художників України Ловранта Бокотея (с. Чинадієво Закарпатської області) – за унікальну образотворчу мову, нове прочитання візуальної філософії Українських Карпат. У номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» лауреатом став майстер художнього деревообробництва, багаторічний викладач Косівського інституту декоративного мистецтва, член Національної спілки художників України Йосип Приймак – за вагомий внесок у відродження гуцульського бондарства, осучаснення і розвиток традиції художнього випалювання по дереву, серію книг про народних мистців Карпат. У номінації «Екологія»

диплом і відзнаку премії вручено доктору географії, голові Асоціації українських учителів Румунії, члену наукової ради Природного парку «Гори Марамуреш» Василе Куреляку (повіт Марамуреш, Румунія) – за серію еколого-етнографічних досліджень та вагомий внесок у розвиток українсько-румунської співпраці на історичній Мараморощині.

Участь у церемонії вручення за традицією взяли фундатори, члени конкурсної комісії, лауреати минулих років, представники літературних, мистецьких, природоохоронних спільнот та інституцій, структурних підрозділів Карпатського біосферного заповідника. Зокрема: голова Секретаріату Карпатської конвенції Гаральд Егерер (м. Відень); професор, доктор наук Ганнес Кнапп (м. Еберсвальде); професор, доктор біологічних наук, заслужений природоохоронець України Федір Гамор (м. Рахів); письменник, лауреат Шевченківської премії Василь Герасим'юк (м. Київ); голова Косівського регіонального осередку Національної спілки письменників України Василь Шкурган; заслужений журналіст України, один з очільників Видавничого дому «Високий Замок» Степан Курпіль (м. Львів); кандидат мистецтвознавства, доцент Закарпатської академії мистецтв,

голова Асоціації випускників закладів художньої освіти Закарпаття Ігор Луценко (м. Мукачево); заслужений художник України Василь Вовчок (м. Ужгород); кандидат мистецтвознавства, член Національної спілки художників України, голова БО БФ «Автентика Гуцульщини» Марія Гринюк (м. Косів); кандидат біологічних наук, провідний співробітник Інституту екології Карпат НАН України Оксана Марискевич (м. Львів); канди-

дат педагогічних наук, доцент Закарпатської академії мистецтв Ліанна Бокотей (м. Мукачево); кандидат філософських наук, старший викладач Косівського державного інституту декоративного мистецтва Дмитро Приймак.

Привітати нових лауреатів прийшли також представники місцевої влади: голова Рахівської районної ради Діана Бабинець, керівники апаратів Рахівської районної військової адміністрації і Ра-

хівської міської ради Віталіна Гуцул та Ірина Сенюк. Церемонія вручення, як заwsze, завершилася оглядом постійно діючої виставки книг, мистецьких альбомів, публікацій лауреатів премії «Corona Carpatica», яку зорганізувала начальниця редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань Карпатського біосферного заповідника, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк.

СЕКРЕТАРІАТ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ (М. ВІДЕНЬ, АВСТРІЯ) ПРИЄДНАВСЯ ДО ФУНДАТОРІВ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA»

19 вересня 2025 р., у рамках відзначення Днів європейської спадщини, в еколого-освітньому центрі «Центр Європи», який споруджений згідно з Постановою Верховної Ради України від 12 вересня 2002 року (вона зобов'язувала: «створити протягом 2003-2004 років на території Карпатського біосферного заповідника (Закарпатська область) еколого-освітній центр «Центр Європи»), проведено 5-ту, ювілейну, церемонію вручення нагород лауреатам премії «Corona Carpatica» («Карпатська корона»).

За рішенням конкурсної комісії, на церемонії заступник директора Карпатського біосферного заповідника, головний редактор всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», доктор біологічних наук, професор Федір Гамор урочисто вручив дипломи та медалі лауреатами премії-2025.

Вітаючи лауреатів та організаторів премії, Голова Секретаріату Карпатської конвенції (м. Відень) Гаральд Егерер високо оцінив її роль для популяризації культурних та природних цінностей Карпат, розвитку європейського культурного та екологічного співробітництва, а також просування принципів міжнародного добросусідства.

Ця робота співпадає із метою та цілями Карпатської конвенції, яка також зародилася в Україні (місті Рахові) в надрах Карпатського біосферного заповідника.

Пан Егерер наголосив, що Секретаріат Карпатської конвенції приділяє велику увагу українським проблемам. Зокрема, на проведеному щойно у Братиславі Карпатському форумі засуджувалась жорстока агресія росії проти українського народу, розглядалися шляхи припинення війни та післявоєнної відбудови тощо.

Важливо також, що в наступні роки Україна буде головувати в Карпатській конвенції.

Гаральд Егерер оголосив: розглянувши наше клопотання та враховуючи важливість премії для популяриза-

ції культурної та природної спадщини, що дуже важливо для Карпатської конвенції, Секретаріат Карпатської конвенції прийняв рішення приєднатися до організаторів премії як її співзасновник.

А професор, доктор наук Ганнес Кнапп, співголова Міжнародної асоціації «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина), звертаючись до учасників церемонії, наголосив: «Чудово, що ви продовжуєте вручати премію «Corona Carpatica», незважаючи на війну та кризу.

Культура, охорона природи, дружба та співпраця – це важливий внесок у мир і майбутнє...»

Федір ГАМОР

Учасники церемонії вручення
премії «Corona Carpatica»
лауреатам 2025 р.

СЯЙВО «КАРПАТСЬКОЇ КОРОНИ»

Миттєвості церемонії вручення
Міжнародної премії «Corona Carpatica»
лауреатам 2025 року

Світлини Євгеній МЕЛЕШ та Алли КОЗУРАК

Учасники урочистого дійства
в еколого-освітньому центрі КБЗ «Центр Європи»;
лауреатів та організаторів премії
вітає голова Секретаріату Карпатської конвенції
Гаральд ЕГЕРЕР;
власні вірші читає лауреат премії в номінації
«Література» письменник Борис БУНЧУК;
заступник директора КБЗ,
головний редактор журналу «Зелені Карпати»,
доктор біологічних наук, професор Федір ГАМОР
вручає дипломи і відзнаки лауреатам 2025 р.
Васіле КУРЕЛЯКУ (номінація «Екологія»)
та Йосипу ПРИЙМАКУ
(номінація «Декоративно-прикладне мистецтво»)

ОЙ СМЕРЕКО...

ВІЗИТІВКА ЛАУРЕАТА

Про творчість члена Національної спілки художників України, лауреата Міжнародної премії «Corona Carpatica» Йосипа ПРИЙМАКА

*Василь ШКУРГАН,
член Національної спілки
письменників України,
м. Косів
Івано-Франківської області*

Йосип Дмитрович Приймак зустрічає мене біля старої хати з табличкою «Музей». Завше внутрішньо зібраний та спокійний господар сьогодні випромінює неприховану ширість. Вже знаю – він вдячний усім, хто проявляє допитливість до його роботи й музею. Показує бібліотечку зі своїх книжок, їх 14. Він відомий своїми публікаціями та окремими авторськими виданнями, у яких пропагує народне мистецтво й творчість народних майстрів Гуцульщини. Варті уваги такі його праці, як «Декорування виробів з дерева» (2001), «Малі архітектурно-художні форми» (2003), що вийшли під грифом Міністерства освіти і науки України як навчальні посібники. Є упорядником красназничо-мистецьких видань «Високі обрії творчого злету» (про творчість Юрія Павловича, 2004), «Володимир Гуз» (2004), «Іван Грималюк» (2005). У співавторстві з П. Андріюком видав навчальний посібник «Гуцульська різьба та інкрустація» (1998), а зі С. Стефураком – ілюстрований альбом «Син славного роду» (2006), присвячений творчості Д.Ф. Шкрібляка. Нові видання Йосип Дмитрович підготував разом із сином Дмитром, який є старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва та академічних дисциплін Косівського державного інституту декоративного мистецтва, творчо працює у ділянці іконопису. Найновішим виданням, підготовленим у співавторстві Й. Приймака, С. Стефурака і Д. Приймака, є «Історія відділу художнього дерева» (2016) в Косівській мистецькій школі.

Відтак господар ознайомлює мене з викладацькими методичними розробками, проєктами пам'ятників та пам'ятних знаків, макетами, фотоілюстраціями. Увагу привертає його проєкт-пропозиція надгробного пам'ятника у вигляді скрині славного різьбареви Маркові Мегединюку з села Річка. Автор пояснює, що робота наразі залишилася в проєкті та може втілитися в майбутньому – рішення за громадою села. А ще привідкриває задум: саме скриня репрезентує творчість Мегединюка. До всього скриня уособлює смисл спадщини, народного багатства.

Тут і низка подяк, грамот, в тому числі й із закордону, публікації про нього в різних ЗМІ. Цікавим є польський путівник («пшеводнік»), в котрому окреме місце відведене ознайомленню з «автором вітажа пенькней штуки гуцулскей Йосипом Приймаком з Косова». Згадуємо, що стараннями митця організована одна із дуже цікавих акцій «Солідарні з Україною» у польському місті Злоторія, де було представлено виставку народного мистецтва Гуцульщини.

– А оце знімки з виставки творчих робіт наших викладачів та студентів, а тут – відкриття й сам пам'ятник в дереві «Жертвам Другої світової війни» серед цивільного населення, що вже я особисто робив у тому ж німецькому місті Фірзен-Дюлькен, – показує та ділиться Йосип Дмитрович. – До речі, це не єдина творча робота з об'ємної пластики за кордоном, подібні мої роботи встановлені в Польщі та Чехії, де одночасно відбулися виставки гуцульської різьби та участь у пленерах разом із студентами.

Зауважу, що Йосип Приймак – учасник багатьох міжнародних пленерів, конкурсів. Його роботи зберігаються у музеях і приватних збірках України (Івано-Франківськ, Київ, Канів, Коломия, Косів), Австрії, Німеччини (Фірзен, Крефельд), Канади (Саскатун) та США (Клівленд).

Але переступаємо поріг до святих святих... Експонати з художнього випалювання на бондарських виробках діправді викрадають очі. Тут чимало речей

**Авторський музей
Йосипа ПРИЙМАКА
з художнього випалювання
по дереву, м. Косів**

Продовжувач традиції давніх майстрів Йосип ПРИЙМАК

майстрів-самоуків та найбільше – самого господаря за сорокарічне бондарство. Емоційно-барвистий огляд з зацікавленими зупинками на деталях підсилюється поясненнями автора.

З особливою теплотою Йосип Дмитрович розповідає про студентів, котрі піднесено наповнили його життя, як rado відкривав їм душу майстра та передавав власні знання з навиками, і котрі залишились добрими друзями й через десятиліття. Називаючи дати й прізвища, гордо показує їхні проекти із зображеннями готових робіт, розповідає про спільні відвідування визнаних майстрів у їхніх оселях-майстернях та зарубіжні поїздки.

– Не хвалюся, але таки тішуся, що мої уроки студенти люблять, – скромно прокашлюється заслужений працівник освіти України Й. Приймак. Я йому підтакую, бо знаю це від колишньої директорки інституту Катерини Сусак.

Чимало населених пунктів Косівського, Верховинського та Снятинського районів на Івано-Франківщині прикрашають малі архітектурно-художні форми зі збереженням традицій дерев'яного зодчества, виконані студентами як дипломні роботи.

Розмова про все потрохи плавно перейшла на запитання-відповідь. Зазначу, що нещодавнє інтерв'ю журналістці Алісі Мудрицькій цілком достатньо показало витонченість Й. Приймака та розуміння його мистецької сутності, то ж з нашого спілкування я відібрав де-ещиць свіжого, що лиш доповнило...

В.Ш.: – *Прошу згадати себе юнаком-старшокласником...*

Й.П.: – Від свого батька, який був добрим столяром і будівельником, я, допомагаючи йому, навчався цих ремесел. Наприклад, вже умів зробити вікно, двері... Мрія стати художником привела мене до Косова. Цікавою є історія цього шляху: мені, ще семикласникові, тато підказав заглянути до будинку культури, де... щось малюють. Справді, якась художниця розписувала оформлення сцени. Вона, дівчина на прізвище Козаченко, звернула увагу на моє зацікавлення до пензля і скоро я став її помічником. Надалі вона ж порадила розвинути хист професійним навчанням і повідала про Косів. Допомогла відібрати потрібні документи, малюнки та й подався я... А вже в Косові, зачарований з першого погляду мистецьким учи-

лищем, вирішив лишитися тут хоч би й прибиральником... Наївним мрійником, не знаючи, для прикладу, що таке композиція, з Божою поміччю, успішно здав вступні іспити. Аж не вірилось, що поступив, бо конкурс був сім осіб на місце першокурсника.

...На жаль, тато помер, коли я служив в армії: не потішився мною, художником.

В.Ш.: – *Чи не з домашнього захоплення деревообробкою пізніше на відділі художнього дерева втілили Вашу ініціативу вивчати меблярство?*

Й.П.: – Можливо... Знаєте, з часом я поцінував виготовлення меблів на основі традиційних народних форм і технологій (столи, крісла, лавки, мисники, дитячі меблі, колиски, ліжечка). Упродовж діяльності відділу нами розроблено й виготовлено низку сучасних меблів на народній основі. До цього дуже вдало додалося введення у навчальний процес технологічних особливостей бондарства з художнім випалюванням. Такі дипломні роботи й курсові завдання користуються великим успіхом й на виставках, підкреслюючи безпосередній зв'язок традицій і сучасності.

В.Ш.: – *Сильно надихали вас творчо-викладацькі взаємини зі студентами, тепер – з колишніми студентами?*

Й.П.: – О-о-о! Наразі радів довірі, відтак успіхам у їх вправних доторках до дерева, а коли вони стали переконаними співниками зі мною – тішуся безмежно... Телефонують, дехто інколи й провідує. То щирість на ціле життя!

В.Ш.: – *Знаю, що ви працюєте не лише з деревом, що вас захоплює також художня обробка каменю... Я бачив меморіальні дошки з Вашим достойним виконанням барельєфів Мирослава Капія й Анни Павлик – у Косові, Дарії Гнатківської – в моєму рідному селі Смордній. Що ж вас більше приваблює як матеріал: дерево чи камінь?*

Й.П.: – Я народився на Городенківщині, там, де кар'єри. Ще змалку спостерігав за вибухом та обробкою каменю, тому ніби розумію його природу... Там вперше майстри подали мені долото, щоб спробувати щось відколоти. В однаковій мірі дотепер відчуваю й люблю обидва матеріали. Просто щось довговічніше проситься зробити з каменю... Камінь – це є строгий матеріал. Тут помилку допустити не можна, дуже уважно треба обробляти. Але заманює митця саме його довговічність.

...Був час, коли ми з колишнім директором Олексієм Соломченком замислили відкрити відділ художньої обробки каменю, вже й програми склали. Але задумка вперлася у фінансування, до всього в близькому обширі Косівщини

Коновки, оздоблені художнім випалюванням; бондарський меблевий набір; автор Йосип ПРИЙМАК – на «Вісному» стільці, за роботою; одна з експозицій Музею Й. ПРИЙМАКА (бербениця, рогац, сільничка, маслобійка, пасківник, гарчики, кухлі та ін.)

є лиш камінь-пісковик, а більш придатний треба завозити здалеку... Цю перспективу наразі війна пересунула в подальше майбутнє.

В.Ш.: – ...*Пригадую виставку творчих робіт Вашої сім'ї. Вони експонувалися у виставковій залі Косівської регіональної організації Національної спілки художників України (2008, 2013). Там я милувався не лише Вашими дерев'яними виробами з художнім випалюванням та різьбленням, а й ткацькими роботами дружини Дарії Антонівни, що є членкинею Спілки майстрів народного мистецтва України, та іконописом сина Дмитра, члена Національної спілки художників України. Як складаються Ваші творчі взаємини?*

Й.П.: – Так, наша родинна виставка у 2016 році експонувалася й у залах Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття в Коломиї. Виставку ми назвали «Скарби прадавні береже душа» і ставили собі за мету пробудити зацікавлення сучасників до унікального художнього ремесла на Гуцульщині. А творчі взаємини у нас усталені: одне одному ми й професійні порадики, і перші глядачі, і критики. Зізнаюся, що без дружини я би аж так не зреалізувався. Вона – доброзичливо-рушійна сила та надихаюча й забезпечуюча половина, а Дмитро – грамотний колега (дай, Боже, всім мати таких дітей!) ...Прошуся ще в одне місце святая святих – до майстерні.

...Попід стіну сохнуть купки дощок-заготовок. Перед дверима зупиняюся, Йосип Дмитрович жваво розповідає про міжнародний пленер з дизайну, що відбувався вісім років тому отут, на куцій місцині перед його майстернею.

– ...Були фахівці навіть з Японії, Італії та й інших країн. Я виносив сюди вісного стільця, інструменти й показував їм всі етапи виготовлення... Мене подивувала їхня скрупульозна зацікавленість, все записували та випитували до дрібниць. Мусив їм читати цілу лек-

цію, як і чому треба колоти деревину та лиш з колотої виготовляти ємності. До речі, аби й ви знали: смереку без сучків з щільно відкладеними літами рубасться в лісовій гушавині, а вже підсушені дощечки до обробки колеться в напрямку до середини. Такий виріб не змінює запаху продукту, добре зберігає смакові якості та надовго тримає його свіжим. Практичність полягає ще й в тому, що так виготовлені вироби природно провітрюються й не гниють. Це доведено досвідом усталеного життя в Карпатах. Такі кварта, відра, бербениці, бочки, цебра, коновки тощо можуть служити й по сто років... Обручі до них робиться зі смерекової гілки. І не треба валити багато дерев – при звичайному проріджуванні лісу можна заготовувати достатньо сировини на бондарські вироби.

А що це ремесло трудомістке, пов'язане з ручною роботою, то й зарібку на бондарстві мало. А ще вклинилися в побут метал та пластик... От і залишили його напризволяще. Тепер, в екологічно непростий час, настала потреба його відродити, природний матеріал має неперевершений козир! Фермерські господарства зі скотарства вже заклопоталися...

Всередині нас зустрічають акуратно розкладені долота, інструменти-пристосування та вісний стілець. На верстаї в стадії виконання щось подібне на подовгуватий цебрик.

В.Ш.: – *Бачу розпочату роботу... Що то буде?*

Й.П.: – Це я виготовляю на замовлення бондарську посудину для хрещення дитини. Декілька таких вже є в церквах, наприклад, рідної Тернопільської області. Оздоблюю випалюванням. У тих громадах ці ємності користуються більшою популярністю, аніж, скажімо, посудини з пластику чи металу... Цим ремеслом займаються у різних регіонах України, однак гуцульська бондарка цінна тим, що зберегла свою первісну технологію. Наприкінці 2022 року гуцульську бондарку залужено внесли до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України.

В.Ш.: – *Чи є хтось тепер з молодих, хоч один-два, котрі тягнуться до бондарства і щось практично роблять?*

Й.П.: – Ви знаєте, – пожвавішав Йосип Дмитрович, – нещодавно з центральної України, з Полтавщини, до ме-

не написали листа невідомі люди, що хочуть приїхати і навчитися бондарства. На теренах Гуцульщини таких майстрів – на пальцях двох рук порахувати. Але потреба, як я вже казав, у екологічно чистому посуді підштовхує... Тепер в Уторопах є наш випускник, котрий навчився і робить досить непогано.

Моя цікавість щедро наповнилася. Вдячний за увагу господар проводить до хвіртки. В душевній розмові мимохідь ще раз згадуємо його рідне село Городницю. Розчулений Йосип Дмитрович зауважує, що й подячного вірша колись написав, продекламував напам'ять... Я не втримався, аби не поділитися ним з читачами, бо чуйна й талановита людина у всякій справі сягає довершеності.

Йосип ПРИЙМАК

ОДА ГОРОДНИЦІ

*Найрідніше село, немов сад розцвіло,
Що не раз мені сниться.
Серцю миле покутське село,
Бо село це – моя Городниця.*

*Хай роки пролітають, мов птиці,
Й сивина посріблила чоло –
Манить в гості мене Городниця,
Хоч давно я покинув село.*

*Залишаю турботи і втому,
Поспішаю з далеких доріг:
Ось вже бачу і стежку знайому,
Бачу здалеку отчий поріг.*

*Йду з поклоном до рідної хати,
Щоб з криниці напиться води.
Не стрічають ні батько, ні мати,
Вони в засвіт давно відійшли.*

*Пригадалися пісні вечорові,
Край села на горі ясени...
Котять спогади хвилі Дністрові
І гойдають старенькі човни.*

*По один бік гора Соколова,
А по другий – Черлена стоїть,
Поміж них наш Дністер гоноровий –
Сивий свідок минулих століть.*

*З сумом рідне село покидаю.
Повертатися хочеться знов,
Хоч ніхто вже мене не чекає,
А лиш кличе синівська любов.*

*Б'ється в серці любов незрадлива,
Зігріває родинне тепло.
Городнице моя, будь щаслива!
Ти колиска дитинства мого.*

Майстер Йосип ПРИЙМАК демонструє власноруч виготовлену рахву; експозиція бондарських робіт різних років; «почерк» давніх майстрів з с. Річка (Косівський район Івано-Франківської області); авторські вироби Йосипа ПРИЙМАКА: кухоль, підсвічник, рахва «Аркан»

ГРАЙ, СОПІЛКО, ГРАЙ...

Феномен Бойківського краю

Наталія ЛОШАК,
педагог, авторка культурно-
просвітницьких проєктів,
м. Долина
Івано-Франківської області

Серед тиші гір, у маленькому містечку на Івано-Франківщині, народжується звук, що не потребує перекладу. Це – голос сопілки. Традиційної, карпатської, але – живої, сучасної, вишуканої. Вона створена руками Тараса Лошака, майстра, якого вже давно вважають одним із найяскравіших носіїв бойківської музичної традиції.

Тарас Лошак – юрист за освітою, але майстер і творець за покликанням. Він представляє вже друге покоління у родині, де шанують звук, форму і дерево як джерело сили. Його сопілки звучать на сценах України та світу. Вони – національний символ у руках музикантів гуртів «Go_A», «RockSopilka», «Los Jankovers» та інших.

Але суть не в популярності. Суть – у підході. Тарас не просто вирізає сопілку. Він шукає дерево, що «мовчить правильно». Працює з грушею, горіхом, грабом. Часто – зі старими дошками, витриманими десятиліттями. Це дерево «відстоялось» – як хороше вино, або думка, що визріла з болю. «Дерево має мовчати довго, щоб потім заговорити», – каже майстер. Це не просто інструмент, а голос предків

Процес виготовлення сопілки у Тараса Лошака – це не технічна операція, а творчий і майже медитативний ритуал, який вимагає терпіння, інтуїції та духовного зв'язку з матеріалом.

Все починається з вибору дерева. Майстер шукає дерево сам, трапляється, чекає роки, поки воно висохне природним шляхом. Важливо, щоб деревина була «жива, але тиха», не потріскана, із рівними порами: «Дерево треба слухати ще тоді, коли воно мовчить. Тоді воно зазвучить правильно».

Після висушування заготовка проходить кілька етапів обробки:

- тонке висвердлювання каналу з математичною точністю.
- Вирізання лабораторно вивіренних отворів, що формують лад.
- І найважливіше – налаштування, яке майстер робить «на слух», без електронних пристроїв, керуючись внутрішнім відчуттям гармонії.

Кожна сопілка має свою тональність, темперамент і голос. Це не серійне виробництво – це творення інструмента з душею.

Кожен з них проходить свій шлях – від гірської тиші до сцени. Але в них завжди звучить відлуння Карпат.

Тарас Лошак – не лише майстер, а й місіонер культури. Проводить майстер-класи для дітей, бере участь у фестивалях, надихає педагогів вводити сопілку в навчальні програми. Бо вірить:

Тарасові сопілки

«Якщо дитина сама відчула сопілку – вона ніколи не буде байдужа до музики, до праці, до України і до себе».

І справді – його інструменти не для музеїв. Вони для сердець.

Сучасна Україна твориться не лише на фронті, а й у майстернях, де звучить дерево. У кожній ноті, яку дає сопілка Тараса, – поєднання древнього й нового. Це не лише музика. Це – культурна відповідь на виклики часу.

Майстер не просто зберігає традицію. Він робить її живою. І в кожній сопілці – звучить країна, яка знає собі ціну.

Під керівництвом дружини пана Тараса Наталії Лошак учнем місцевого ліцею «Інтелект» Артемом Живаєвим була написана науково-дослідницька робота на тему «Сопілкарство як феномен музичної культури Бойківщини». Ліцеїст глибоко осмислює феномен сопілки не як інструмента, а як коду культурної ідентичності Бойківського краю та емоційної пам'яті народу.

Кожен регіон України має свій особливий музичний код. Для Бойківщини таким кодом є сопілка – простий на вигляд, але надзвичайно глибокий за змістом інструмент, що століттями супроводжував життя горян: на полонині, в хаті, на весіллі, хрестинах й навіть при прощанні з життям.

Сопілкарство на Бойківщині – не просто мистецтво гри чи виготовлення інструментів. Це – феномен, де переплітаються побут, віра, природа і пам'ять.

У праці педагога і юного дослідника розглянуто багатогранність сопілкарства як етномузичного явища.

Проект поєднує науковий підхід з особистим досвідом, розкриваючи:

- як сопілка відображає духовність бойків;
- як майстри створюють інструменти, які говорять, а не просто звучать;
- приклад майстра Тараса Лошака як втілення живої спадковості ремесла;
- як давні традиції оживають сьогодні у новій музиці та в шкільній практиці;
- історію розвитку сопілкарства в регіоні;
- відмінності бойківської традиції від гуцульської;
- обряди та практики, у яких сопілка виконувала не лише музичну, а й сакральну функцію.

Проект Наталії та Артема – не просто наукова праця. Це спроба повернути увагу до малодослідженої, але глибоко сакральної теми. Їхня робота – місток між старим бойківським світом і сучасною дитиною, яка вперше тримає сопілку.

На щастя, сопілкарство на Бойківщині – явище, яке не вмерло. Воно живе – в руках майстрів, у голосах дітей, у дослідженнях нових поколінь.

І поки звучить сопілка – звучать Карпати. Звучить пам'ять. Звучить надія.

Дослідники не тільки систематизували історико-культурні матеріали, а й створили інтелектуальний і душевний портрет цього явища.

Упродовж кількох місяців працювали з усною історією, архівними матеріалами, польовими спостереженнями, записували спогади старожилів, майстрів, колекціонерів і виконавців та аналізували роль сопілки в обрядовому і побутовому контексті.

Окремий акцент у дослідженні зроблено на передачі традиції дітям.

Наталія Лошак як педагог і дослідниця вивчає роль сопілки у сучасному освітньому процесі:

- як елемент естетичного та національного виховання;
- як доступний інструмент у музичних класах;
- як міст між дитиною та культурою свого краю.

«Сопілка – це не тільки про музику. Це – про слухання себе, про глибше дихання, про мелодію, яка навчає» – стверджує авторка.

Особливий акцент зроблено на творчості сучасного майстра Тараса Лошака як прикладу живої традиції, що не лише зберігається, а й розвивається. У дослідженні подано:

- характеристику етапів виготовлення сопілки (від вибору деревини до налаштування);
- аналіз звучання інструментів і відмінності бойківської школи гри;
- порівняння старовинних та модернізованих форм сопілки.

Робота Наталії Лошак має міждисциплінарний характер: вона поєднує історію, етномузикологію, педагогіку та краєзнавство. Водночас її стиль написання – емоційний, образний, що дозволяє говорити про наукову працю не лише як про збір фактів, а як про захоплення, пережите особисто.

Сопілкарство Бойківщини – приклад того, як традиція не вмирає, якщо її торкається серце. І керівник, і юний дослідник в цій історії – не просто носії знання. Вони перетворюють спадщину на рух, на мелодію, яка звучить для нових поколінь.

«Сопілка – це голос мого краю, мого роду. А дослідження – це спроба почути той голос глибше, ніж просто звуком» – зазначає юний дослідник Артем Живаєв.

Робота «Сопілкарство як феномен музичної культури Бойківщини» брала участь у Всеукраїнському етапі МАН і є прикладом поєднання дослідницької, мистецької та освітньої складових у вивченні локальної культури. Участь у конкурсі стала логічним продовженням глибокого зв'язку учня та керівника з темою. Робота отримала високу оцінку за оригінальність, польову базу, емоційну глибину та актуальність у контексті збереження локальної культурної спадщини.

Таке дослідження – це не просто науковий проєкт, а акт збереження живої пам'яті. Це приклад того, як у руках молоді культурна спадщина може не лише зберігатися, а й відроджуватися у нових формах – у музиці, у слові, у викладанні.

У час, коли українська ідентичність проходить через важкі випробування, такі роботи стають важливими крапками опори – вони дають розуміння, що сила нашого народу починається з любові до свого, глибинного, звичного.

Сопілка – символ цієї тиші, що говорить.

І поки є ті, хто її слухає, Бойківщина звучатиме – гідно, глибоко, вічно.

Носій бойківської музичної традиції – майстер-сопілкар Тарас ЛОШАК

ЛАУРЕАТИ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA» ЗА 2025 р.

Борис БУНЧУК,
поет, літературознавець,
член Національної спілки
письменників України,
номінація «Література»,
м. Чернівці

Ловрант БОКОТЕЙ,
живописець, член Національної
спілки художників України,
номінація
«Образотворче мистецтво»,
с. Чинадієво Закарпатської області

Йосип ПРИЙМАК,
майстер художнього
деревоборобництва,
член Національної спілки
художників України,
номінація «Декоративно-
прикладне мистецтво»,
м. Косів Івано-Франківської області

Васіле КУРЕЛЯК,
доктор географії, голова
Асоціації українських вчителів
Румунії, член наукової ради
Природного парку
«Гори Марамуреш»,
номінація «Екологія»,
повіт Марамуреш, Румунія

Юрій БАБІЧИН,
експерт
Інституту
еколого-релігійних студій,
м. Ужгород

Продовжуємо серію публікацій на тему потенційної співпраці природно-заповідних установ з релігійними громадами. Цього разу мова піде про можливості Літургії для еколого-освітньої роботи і своєрідний річний план для проповідей священників.

Якщо уважно прислухатися до Літургії та інших служб, то неодмінно почуємо прославу Творця. Зрештою, у «Символі віри» молимося: «Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, і всього видимого і невидимого».

Для зростання віри й утвердження праведних справ важливими є проповіді, які за традицією на Закарпатті називають «казання». Священники пояснюють людям фрагменти Євангелія, що зачитується на Літургії, торкаються тем, які є актуальні для особистого або суспільного життя вірян. Не варто залишати осторонь теми екології. Їх можна прив'язати до різних проповідей, що супроводжують читання Євангелія.

Консультуючись із православними та греко-католицькими священниками, ми зібрали 12 прикладів, по одному на кожен місяць року, коли літургійне читання й основне пояснення тексту Євангелія під час «казання» зручно пов'язати з екологічною проповіддю.

Січень
Святе Богоявлення
Господа Бога і Спаса нашого
Ісуса Христа.
Матей 3, 3 – 17.

Лютий
32 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Луки 19, 1 – 10.

Березень
Неділя Сиропусна.
Матей 6, 14 – 21.

...КОЛИ ЛІТУРГІЯ І ПРОПОВІДІ ЗАКЛИКАЮТЬ БЕРЕГТИ ПРИРОДУ

Квітень

5 неділя
святої Чотиридесятниці.
Марка 10, 32 – 45.

Травень

Неділя про Самарянку.
Йоана 4, 5 – 42.

Червень

1 неділя
після Зіслання Святого Духа.
*Матея 10, 32 – 33. 37 – 38;
19, 27 – 30.*

Липень

3 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Матея 6, 22 – 33.

Серпень

9 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Матея 10, 32 – 36.

Вересень

13 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Матея 21, 33 – 42.

Жовтень

16 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Матея 25, 14 – 30.

Листопад

21 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Луки 8, 5 – 15.

Грудень

26 неділя
після Зіслання Святого Духа.
Луки 12, 16 – 21.

Все писання – натхнення Богом і корисне, щоб навчати, докоряти, направляти, виховувати у справедливості, щоб Божий чоловік був досконалий, до всякого доброго діла готовий.

II до Тимотея 3, 16–17

Торкатися теми відповідальності за творіння, що є проявом любові до ближнього, можна будь-коли під час «казання», але запропонований список може слугувати своєрідним річним планом несення Слова Божого про Творця і дивні діла Його рук.

Кожна конфесія має свої особливості Літургії, свої акценти богословської традиції, святих, визначні дати, звичаї згуртування громади. У кожній з них є можливість і потреба звернутись до цінностей збере-

ження природи – відповідальності за Боже творіння – на основі загальних соціальних норм, християнської етики, що передбачає важливість відповідальності і піклування за людину, ближніх та природу.

Важливо, щоб така християнська екологічна етика стала частиною місцевої традиції, підсиливши християнські цінності, продемонструвавши їхній універсальний зв'язок з людським життям у всіх його багатоманітних проявах та турботах громади.

Ужгородський Хрестовоздвиженський греко-католицький кафедральний собор

ВРЯТОВАНА СВЯТИНЯ

З НАГОДИ 200-ЛІТТЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ХРАМУ СВ. ЯНА НЕПОМУКА У РАХОВІ

**Храм Св. Яна НЕПОМУКА –
архітектурна окраса Рахова**

Нині мало хто пам'ятає, що у 80-х роках минулого століття гостро стояло питання щодо знесення будівлі цієї церкви. І тому тривалий час існувала заборона на проведення ремонтних робіт, і церква мала жалюгідний, обшарпаний вигляд.

Так сталося, що автора цих рядків у 1986 році обрано заступником голови виконавчого комітету Рахівської районної ради. І переді мною було поставлене завдання «вищестоячими» партійними та радянськими органами – забезпечити виконання рішення щодо знесення «аварійної» будівлі у центрі міста.

Ледь встиг я посісти посаду, як до мене із заявою звернулася група людей поважного віку, членів церковної двадцятки (з подібними заявами вони вже не раз приходили до владних структур): надати дозвіл на проведення ремонту їхнього храму.

Зауважимо, що формальною причиною відмови властимущих у дозволі на ремонтні роботи було те, що «будівля занедбана та заважає проведенню реконструкції центральної площі міста». У цьому контексті мовилось, що церква не входить до переліку об'єктів культурної спадщини, бо збудована після 1900 року (і справді, на дзвіниці височіла вирізана з металу цифра «1907»). У добу воєнничого атеїзму об'єкти, споруджені після 1900 року, вважались такими, що не складають історичної цінності, тому й не заносились до відповідних переліків культурної спадщини, які охоронялись законом.

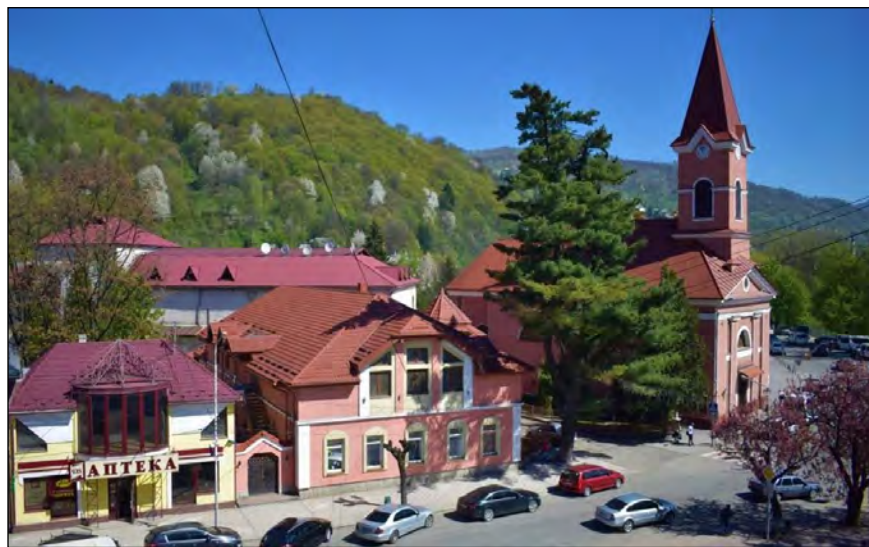
Церковна двадцятка, доводила, що храм збудований раніше, а в 1907 році проводився лише його капітальний ремонт. Вони скаржились, що ніхто раніше не дослухався до їх аргументів з цього приводу.

Зваживши на заяву, я проінформував керівництво та звернувся до тодішньої заступниці голови Закарпатського облвиконкому Зінаїди Сухан, яка відала в області цим напрямком роботи, з проханням вивчити детальніше проблему. Далі за її мовчазної згоди ми запросили приїхати до Рахова, для дослідження проблеми на місці, відомого історика, керівника Закарпатського обласного товариства охорони пам'ятників історії та культури, доктора історичних наук, професора Едуарда Адальбертовича Балагурі з Ужгородського державного університету. Вчений погодився і незабаром приїхав. Ми зустрілись із представниками церковної громади, вони детально розповіли про історію церкви і, крім іншого, показали нам усередині дзвіниці старовинні написи із цифрою «1872», яка засвідчувала справжню дату будівництва.

Таким чином, дякуючи професорові Балагурі, який, використовуючи можливості Товариства охорони пам'ятників історії та культури, добився розв'язання цієї проблеми, ми змогли уникнути знесення та видати дозвіл на проведення капітального ремонту храму. Нині римо-католицька церква Св. Яна Непомука є не тільки чудовим місцем для Богослужінь, але й архітектурною окрасою та туристичною родзинкою Рахова – міста в географічному центрі Європи.

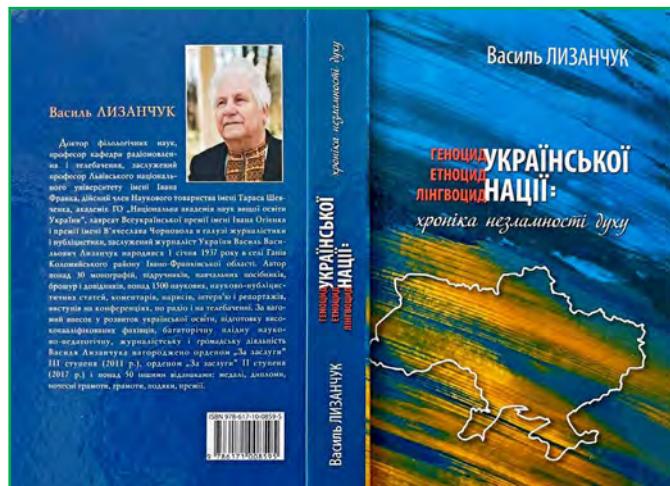
ДОВІДКОВО (<https://rkc.in.ua/index.php?m=k&f=amuzkra&p=zkrarajn>): у 1822 році розпочалося будівництво мурованого костелу (за часів пароха о. Яноша Лінценболда), завершилося 1 листопада 1825 року освяченням храму. У 1872 році підняли дах святині та збудували дзвіницю; 1884 року костел збагатився новим органом.

Федір ГАМОР

... Й ЕКОЦИД НА ДОДАЧУ!

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

У 1924 році у видавництві Львівського національного університету імені Івана Франка побачив світ навчально-методичний посібник професора, доктора філологічних наук Василя Лизанчука «Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка незламності духу». Автор видання – організатор національної журналістської освіти, лауреат премій імені Івана Огієнка, В'ячеслава Чорновола, Фонду Воляників-Швабінських при фундації Українського вільного університету в Нью-Йорку та ін.

Загалом хроніка геноциду, етноциду, лінгвоциду в Україні, йдеться в книзі, охоплює період від найдавніших часів до наших днів, коли російська федерація розв'язала 28-му повномасштабну війну, спрямовану на знищення української нації на споконвічно українських землях. Незаперечні документи всебічно і переконливо розкривають підступну, цинічну, агресивну політику і практику чужоземних режимів, які винищували українців, їхню мову і культуру, історію, духовність, самобутні звичаї й традиції. Цифри, факти та інформаційно насичені короткі коментарі висвітлюють лиходійну природу сучасного російського антиукраїнізму. Водночас засвідчують незламність українського національного духу, його вічність. Ґрунтовне ознайомлення з поданими матеріалами в цьому своєрідному навчально-просвітницькому посібнику і всебічне осмислення його змісту, зауважують видавці, відчиняє вікно у світ Правди, сприяє формуванню національної самосвідомості, людської гідності, державницького мислення, загальнолюдських цінностей та української ідентичності.

У посібнику чітко структурований величезний масив документально правдивих історичних фактів і сучасних матеріалів, призначених для використання в освітньому процесі навчальних закладів України і зарубіжжя з метою інтелектуального збагачення і виховання як школярів, студентів, курсантів військових інституцій, так і широкого читачького загалу.

«Для написання і систематизації поданого у книзі матеріалу, – зауважує в післямові доктор історичних наук, професор Іван Крупський, – дослідник опрацював фонди найбільших бібліотек України і росії, знайшов чимало цікавих документів у раніше «закритих» архівних сховищах. Це дало йому змогу створити книгу, в якій кожний факт, кожна цифра мають конкретне підґрунтя і своєю силою здатні переконати того, хто лише хоче чути, відкрити світ тому, хто не боїться світла, хто готовий зняти чорні окуляри перед істиною і попросити вибачення в рідної мови, культури, духовності за те, що свідомо чи ні був причетний до їх приниження, ігнорування...»

Залишається лишень додати, що досі не маємо такого рівня книги про жахливий екоцид, завданий українському довкіллю сусідом-варваром. Чому так? – питання, яке не потребує відповіді. Триває кровопролитна війна, з дня на день цифри екологічних збитків зростають і вже сягнули страхітливих масштабів. За них несамовитій росії доведеться відповідати перед Божим і людським судом.

Василь КУХТА

З ПИТАНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

В ужгородському видавництві «ФОП Сабов А.М.» (2024 р.) вийшла друком книга матеріалів міжнародного «круглого столу» «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції», який відбувся 3 жовтня 2024 року в місті Рахів Закарпатської області. Книга побачила світ за фінансової підтримки Закарпатської обласної ради (голова – Роман Сарай) та Закарпатської обласної військової адміністрації (голова – Мирослав Білецький) у рамках природоохоронного заходу «Проведення науково-технічних конференцій і семінарів, організація виставок та інших заходів щодо пропаганди охорони навколишнього природного середовища, видання поліграфічної продукції з екологічної тематики» програми охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2025-2026 роки.

У виданні на 374 сторінках, розміщено матеріали, які висвітлюють історію прийняття, завдання та основні результати впровадження Карпатської конвенції.

Презентується діяльність Віденського офісу Карпатської конвенції, подається детальний аналіз стану виконання Конвенції та Протоколів до неї в Україні, розглядається широке коло питань з активізації еколого-правової, науково-освітньої та транскордонної роботи в цьому контексті, розміщено напрацьовані рекомендації міжнародного «круглого столу» тощо.

Довідково додаються Закони і рішення Уряду України та інші інформаційні матеріали, що стосуються розробки та впровадження Карпатської конвенції.

Розраховано для науковців, природоохоронців, працівників органів влади та місцевого самоврядування й широкої громадськості.

Матеріали надіслано до Закарпатської обласної військової адміністрації, обласної ради, відповідним департаментам та управлінням, провідним бібліотекам та іншим зацікавленим сторонам.

Електронна версія книги розміщена на сайті Карпатського біосферного заповідника за посиланням: https://kbz.in.ua/.../2024/12/KryhlyiStil_2024-4-3.pdf...

Федір ГАМОР

БЛАГОДАТНА ЛОЗА

Нагадаємо, що серед рослин Святого Письма виноград посідає особливе місце, адже його Ной посадив першим після Всесвітнього потопу. З виноградом порівнював себе сам Ісус Христос. «Я є істинна виноградна лоза, а Отець мій – виноградар», – йдеться у Святому Письмі. Для біблійного рільника виноград – це найцінніший скарб (Руденко С., Івасюк О., Костишин С., Щербань М. Рослини Святого Письма та перспективи створення біблійського саду. Чернівці: Букрек. – С. 61).

Для популяризації винограду цікавою може бути книга-довідник із досвіду вирощування столових сортів винограду на присадибних і дачних ділянках

у несприятливих для виноградарства умовах лісостепової, поліської, передгірської та гірської агрокліматичних зон України (Гамор Ф.Д., Прокопенко П.Т., Прокопенко В.П., Прокопенко А.В., Височин-Прокопенко Р.В., Романова Л.С., Чорнобров О.Ю., Кухар А.В., Гамор А.Ф. Вирощування столових сортів винограду на присадибній чи дачній ділянці. Львів: Простір-М, 2025. – 134 с.).

Незважаючи на те, що дослідженню та вирощуванню винограду присвячена величезна кількість наукової та науково-популярної літератури, а в Україні та за кордоном успішно діють науково-дослідні інститути виноградарства та спеціалізовані кафедри у вищих навчальних закладах, у промислових масштабах працюють великі агрофірми та підприємства із вирощування та переробки виноградної сировини, скромний досвід аматорів, який поширюється в цьому виданні, може бути цікавим та корисним – особливо для виноградарів-початківців.

У книзі на підставі набутого досвіду та опрацьованих літературних джерел подаються практичні поради щодо особливостей вибору ділянки, способів поліпшення ґрунту для вирощування столових сортів винограду, застосовуючи органічні та мінеральні добрива, спорудження шпалер, підготовки саджанців і догляду за кущами, враховуючи особливості лози поляризуватися.

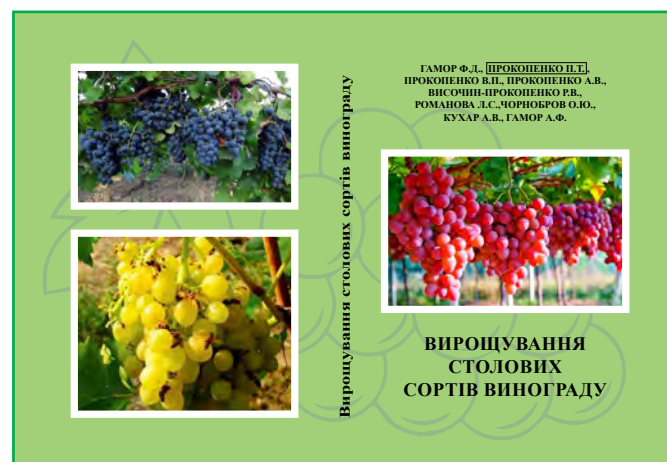
Розглядаються способи усунення впливу полярності та методи управління нею, обрізка лози як один з таких методів. Розкриваються агротехнічні заходи впродовж вегетаційного періоду, а саме проведення «зелених» операцій з метою регулювання навантаження вічками, пагонами, гронами, висвітлені критерії термінів проведення тих чи інших заходів.

Подається також порядок підготовки кущів винограду до зими тощо.

Авторський колектив висловлює щирі вдячність рахівському підприємцю, меценату, лауреату Міжнародної премії «Corona Carpatica» Юрію Бендаку за фінансову підтримку цього видання.

З книгою можна ознайомитись в інтернеті за посиланням: <https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2025/05/Vynohrad-115.pdf?ver=1746599324> / kbz.in.ua/wp-content/uploads/2025/05/Vynohrad-115.pdf?ver=1746599324.

Федір ГАМОР

МОНОГРАФІЯ ПРО КОНЦЕПЦІЮ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ ЮНЕСКО

Нещодавно у львівському видавництві «Простір-М», за фінансової підтримки мецената, власника готелю «Оаза» на гірськолижному курорті «Драгобрат» Петра Грапенюка, вийшла друком науково-популярна монографія авторства Ф.Д. Гамора, А.Р. Ковбаснюк та Р.М. Ковбаснюка «Концепція біосферних резерватів ЮНЕСКО. Історія та особливості впровадження в різних країнах світу».

Її основою стала магістерська робота одного з авторів, Анни Ковбаснюк, «Порівняльний аналіз моделей та механізмів реалізації Концепції біосферних резерватів», яка була підготовлена під науковим керівництвом доктора біологічних наук, професора, заслуженого природоохоронця України, заступника директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора та при активній допомозі професора, доктора Міхаеля Юнгмаєра, завідувача кафедри ЮНЕСКО зі сталого управління природоохоронними територіями в австрійському Каринтійському університеті прикладних наук, й за сприяння німецького проєкту підтримки природоохоронних територій в Україні «Support to Nature protected areas» та Франкфуртського зоологічного товариства.

Автори щиро висловлюють вдячність експертам, які щедро ділилися своїм часом і думками в процесі дослідження, зокрема Алісі Рот, Александру Мрківському та Пітеру Бріджуотеру.

Окрім цього, висловлюється подяка:

Програмі ЮНЕСКО «Людина і біосфера» за її непохитну відданість просуванню Концепції біосферних резерватів; багатьом керівникам і співробітникам біосферних резерватів у всьому світі, які невтомно працюють над реалізацією цієї Концепції на місцях; місцевим громадам та корінним народам, які є хранителями земель та знань у межах біосферних резерватів.

Саме завдяки колективним зусиллям цих та багатьох інших людей Концепція біосферних резерватів може бути реалізована та спрямована на створення більш справедливого, стійкого та мирного світу.

Ця монографія слугує закликом до дії, заохочуючи до співпраці та спільних зусиль у прагненні до гармонійного співіснування людини та природи.

Рецензентами видання виступили: В.В. Лавний – доктор сільськогосподарських наук, професор, проректор з наукової роботи Національного лісотехнічного університету України; О.М. Волошкевич – кандидат біологічних наук, заслужений природоохоронець України, член Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», директор Дунайського біосферного заповідника Національної академії наук України.

Із книгою можна ознайомитись за посиланням: <https://kbz.in.ua/wp.../uploads/2025/04/BioResUNESCO-3.pdf?> та в провідних наукових бібліотеках України.

Федір ГАМОР

ПРО ТИРЛИЧІ ЗАМОВМО СЛОВО...

Рослини Українських Карпат здавна милують око усіх, хто мандрує горами. Нехай це тутешні мешканці чи дослідники, які інколи долають сотні, а деколи й тисячі кілометрів, щоб зібрати потрібний матеріал.

Навесні 2025 р. в одному з видавництв міста Дніпра («Обдимко О.С.») побачила світ цікава книги про гірські рослини. Зважаючи на те, що монографічні дослідження про східнокарпатські рослини в Україні і в мирну добу були рідкістю, поява такого об'ємного дослідження під час війни стала неабиякою подією, й це потрібно вітати.

Мова йде про монографію Богдани Москалюк та Євгенії Мелеш «Високогірні види роду *Gentiana* L. у флорі Українських Карпат: сучасний стан популяцій та наукові основи їх охорони».

Історія дослідження високогірних видів тирличів в українських Східних Карпатах має давню та надзвичайно цікаву історію, взагалі це може бути темою окремого монографічного дослідження.

У монографії подана достатньо повна хорологічна та еколого-фітоценологічна характеристика, сучасний стан популяції для високогірних видів тирличів – жовтого (*Gentiana lutea* L.), крапчастого (*G. punctata* L.), роздільного (*G. laciniata* Kit. ex Kanitz), вирізаного (*G. acaulis* L.), весняного (*G. verna* L.) та снігового (*G. nivalis* L.). Проте найбільше уваги і часу дослідники присвятили двох видам із підроду *Eugentiana*, які є реліктами і їх небезпідставно вважають найцікавішими в контексті дослідження філогенезу роду *Gentiana* L. – тирличів жовтого і крапчастого, і які, окрім наукового значення, цікаві також у плані збереження й культивування для потреб фармацевтичної промисловості.

Наукова співробітниця Карпатського біосферного заповідника, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк віддавна відома як дослідник тирличів, і не лише як теоретик, але й як людина, яка багато років присвятила різноманітним практичним експериментам над високогірними видами тирличів. Її праця з інтродукції, вирощування цих видів на ділянках із значно іншими екологічними умовами, ніж

природні локалітети виду, відома далеко за межами Закарпаття. Як відомо, основна частина експериментальних ділянок для інтродукованих особин розташовані у смт Богдан, що на висоті у 1000–1800 метрів нижче абсолютних висот, де знаходяться природні локалітети цих рослин.

Як бачимо із фотоілюстрацій, материне захоплення тирличами, як часто трапляється в родині дослідників, із ранніх шкільних років бачили і запам'ятовували малі Альберт та Євгенія. Саме для Євгенії цей напрямок досліджень став одним із найголовніших у її науковій діяльності.

Із давніх-давен місцеві мешканці наших гір зауважили, що деякі із видів тирличів, а саме тирлич жовтий *Gentiana lutea* L. і тирлич крапчастий *Gentiana punctata* L., мають дуже цінні лікувальні властивості.

Першими флористами найвищої частини українських Східних Карпат справедливо вважають Г. Лобажевського, Ф. Гербіха, А. Ремана, Л. Вагнера, Г. Запаловича, О. Волощак, які працювали у карпатському високогір'ї від 1840 р. до кінця XIX ст. Саме ці дослідники уперше нотували локалітети високогірних видів роду тирлич *Gentiana* L. у середній частині Східних Карпат, яка знаходиться в Україні. Пізніше хорологія постійно доповнювалася новими знахідками.

Те, що в дослідників є ще багато роботи, свідчить недавнє виявлення тирлича снігового *Gentiana nivalis* L. на схилах Близниці. Однак, усі ці дослідження стосувалися хорологічних та екологічних особливостей високогірних видів тирличів.

Натомість Богдана Москалюк та Євгенія Мелеш у своїх дослідженнях порушили важливе питання культивування цих видів як з метою забезпечення потреб фармацевтичної промисловості в сировині цих видів, так і з можливою реінтродукцією в природні екосистеми, в уже втрачені локалітети, якщо така потреба виникне.

У країнах Європи проблема культивування рослин, потреба в сировині яких диктується потребами фармацевтики, уже віддавна поставлена на належний рівень. В Україні вже також нараховуються численні плантації рослин, які мають лікувальне значення. Проте для високогірних видів – то це новий напрямок, який успішно вже протягом кількох десятиліть практикують автори цієї монографії.

Книга (як для фахівців, так і для початківців) надзвичайно корисна в пізнанні флори Карпат. Тож залишається привітати авторів із дуже цікавою монографією, побажати наснаги для подальших досліджень і наступних публікацій.

Юрій НЕСТЕРУК

Письменник-документаліст Станіслав АРЖЕВІТІН презентує книгу «Група Штаєра»

З ІСТОРІЇ КОЛОЧАВИ

Киянин Станіслав Аржевітін має унікальну звичку по-всякчас радувати своїх земляків з Колочава (нині – Хустський район Закарпатської області), уродженцем якої є, корисними справами в ім'я поліпшення добробуту малої батьківщини. Відомий тим, що у рідному гірському краї створив надзвичайно колоритний скансен «Старе село» та ще кілька музеїв. Завдяки його кипучій ініціативі встановлено низку пам'ятників; за його особистого фінансування у житловому масиві Брадолець прокладено асфальткову протяжністю понад 5 км... Та хіба перелічиш довгий шлейф добродійних справ колишнього нардепа України двох скликань, помітного у державі банкіра і політика... До всього, як письменник-документаліст, прославляє рідний населений пункт у книгах. Нещодавно у Колочаві відбулася чергова презентація нового видання «Група Штаєра» (Київ, 2025): на творчому рахунку пана Станіслава вона є дев'ятою з 10-томного проєкту «Історія верховинського села Колочава». Перед тим побачили світ твори «Шугай» (2006), «Релігія» (2007), «Шкільництво» (2019), «Земля» (2023) та інші. І всі видання – справжні фоліанти, що кількістю сторінок сягають за тисячний рубіж.

«Група Штаєра» поповнила документальну трилогію з нагоди столітньої історії національно-визвольного руху на Закарпатті: «Карпатська Україна: епоха в добі» (2013) та «Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України» (2020), в яких детально висвітлено звиязницьку боротьбу земляків на теренах Срібної Землі. Зокрема, лицарів-вільнодумців М. Штаєра, А. Росади, І. Ваколі, Ю. Ситаря, В. Сюгая, М. Бобика, Д. Мацолі, Г. Лакатоша та інших. У відважну групу Штаєра передусім входили горяни-січовики, які були членами Організації народної оборони «Карпатська Січ», що перед цим легально діяла згідно з чехословацьким законодавством. До неї також

долучилися репатріанти, що повернулися додому з примусових робіт на Донбасі, так звані «куркулі» з числа місцевих заможних селян.

Звісно, за патріотами пильно стежили і полювали винищувальні каральні загони держбезпеки СРСР, мережа інформаторів, таємних агентів. 17 колочавців репресували за участь в українському національному русі. У таборах ГУЛАГу загинуло 18 односельчан.

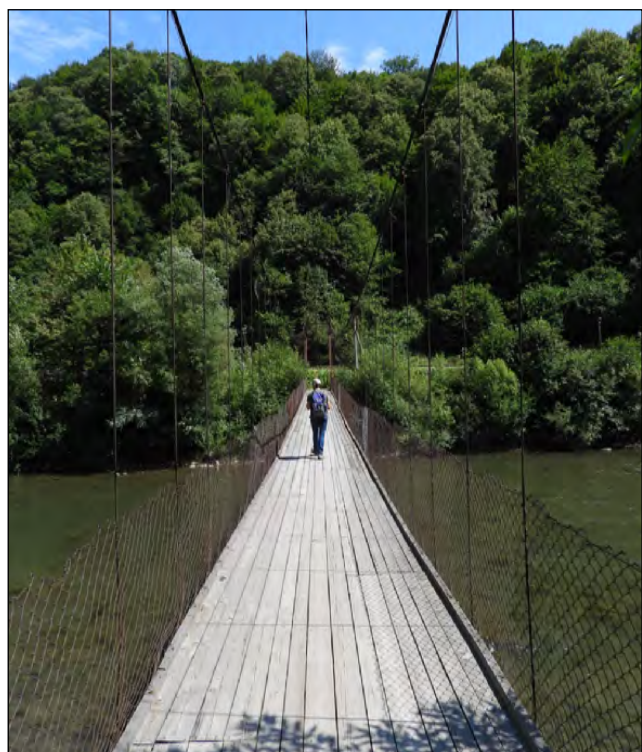
Написати книгу вдалося завдяки розсекреченням матеріалів радянських спецслужб: за можливість ознайомитися з ними автор висловлює вдячність Головному держархіву СБУ в Закарпатській області, Центральному держархіву громадських об'єднань України. До слова, довелося «перелопатити» аж 32 архівні томи, які стосувалися лише групи ватажка Михайла Штаєра. У пригоді стали і цікаві спогади місцевих старожилів – очевидців давно минулих подій Павла Андруся, Павла Мотички.

Книга складається з п'яти розділів – «Жертви серед колочавців у жорнах війни та тоталітарних режимів (1914-1944)», «Становлення та дії радянської репресивної машини у Міжгірському районі (1944-1991)», «Карні справи на колочавських вояків угорської армії та прихильників «мадярської» влади в Колочавах», «Штаєр та інші наслідувачі ОУН і УПА з Колочави», «Код нації в її мові, культурі та збереженні історії». Передмову до книги написав Роман Офіцинський – доктор історичних наук, професор, почесний краєзнавець України.

Нову книгу С. Аржевітин присвятив воїнам з Колочавської територіальної громади – учасникам російсько-української війни.

Під час змістовної презентації у Колочавах глибоку вдячність автору і активному патріоту свого села Станіславу Михайловичу висловили його земляки Юрій Хланта, Василь Худинець, Василь Дербак, Василь Макар та інші – за піклування про імідж села у долонях гір над річкою Теремля.

Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ

ЮВІЛЕЙНИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

У грудні 2025 р. вийшов у світ черговий випуск періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» № 1(10), у якому на 100 сторінках опубліковано оригінальні дослідження науковців Карпатського біосферного заповідника та інших наукових та природоохоронних установ України.

Нагадаємо, що у 2015 році збірник був зареєстрований Міністерством юстиції України. До того ж у 2024 році Національна рада України з питань телебачення та радіомовлення своїм рішенням №360 від 15.02.2024 р., згідно з Законом України «Про медіа», Порядку подання до Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення заяв щодо реєстрації суб'єктів у сфері медіа, затвердженим рішенням Національної ради від 18.05.2023 р. №352, зареєструвала Карпатський біосферний заповідник як суб'єкт у сфері друкованих медіа. У Реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа науковому збірнику «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» було присвоєно відповідний ідентифікатор – R30-02748. Головний редактор та ініціатор видання наукового збірника – доктор біологічних наук, професор, заступник директора КБЗ Ф.Д. Гамор.

Метою видання є поширення інформації про результати природничих наукових досліджень у Карпатському регіоні, інформування наукової та природоохоронної громадськості про актуальні питання вивчення біотичного й ландшафтного різноманіття, охорони природи та використання природних ресурсів, сталого розвитку Карпатського регіону та ведення заповідної справи.

Протягом десяти років опубліковано понад 130 статей у найрізноманітніших рубриках, зокрема «Флора і рослинність», «Етноботаніка», «Макроміцети», «Мікофлора», «Праліси і старовікові ліси», «Господарські та заповідні ліси», «Комахи», «Плазуни», «Орнітофауна», «Хижі звірі», «Біотопи», «Спелеокарстознавство», «Природні територіальні комплекси», «Водно-болотні угіддя», «Фоновий моніторинг», «Стихійні явища», «Моніторинг водотоків», «Урядові рішення», «Сталий розвиток і заповідна справа», «Рекреаційні ресурси», «Туризм та рекреація», «Природа і культура», «Екосистемні послуги», «Людина і біосфера», «Спадщина ЮНЕСКО», «Історія охорони природи», «Конференції, семінари, наради, форуми», «Рецензії», «Видання та публікації», «Ювіляри» та ін. Загалом видання наукового збірника сприяє об'єднанню науковців різних напрямів і спеціальностей у справі дослідження природи Карпат.

У цьогорічному випуску збірника у рубриці «Флора та рослинність» можна ознайомитися з результатами досліджень науковців ботанічної лабораторії Карпатського біо-

сферного заповідника щодо вивчення видового складу лікарських рослин, які нараховують 863 види, тобто 64,4% від загального складу флори вищих судинних рослин заповідника. А у матеріалах співробітників наукових відділів КБЗ наведено узагальнені дані про еколого-фітоценотичні особливості *Gentiana punctata* L. – рідкісного високогірного виду, що включений до Червоної книги України (2009).

У статті рубрики «Лісознавчі дослідження» науковців лісознавчої лабораторії КБЗ йдеться про поширення в межах природоохоронних науково-дослідних відділень чистих і мішаних яворових лісів, їх видовий склад і структуру та типи лісу, відомості про ідентифіковані ділянки пралісів, квазіпралісів і природних лісів, дані про поширення рідкісних видів флори й рослинних угруповань.

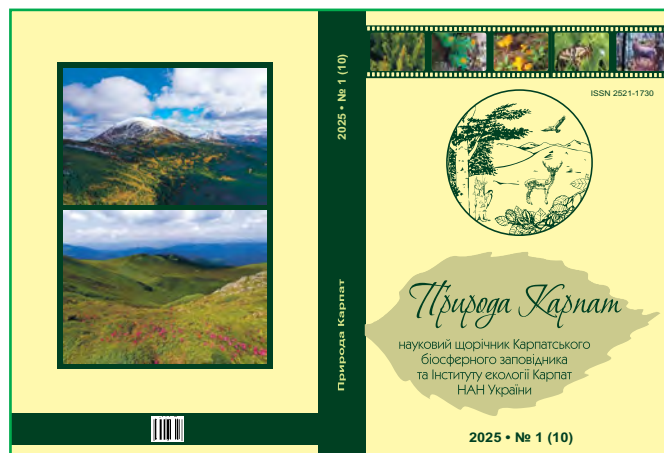
Співробітниками зоологічної лабораторії Карпатського біосферного заповідника, на основі спостережень за 2022-2025 рр., здійснено огляд територіального розподілу, чисельності, щільності популяції та добової активності рисі на території Карпатського біосферного заповідника, проведено картування територіального розподілу рисі з допомогою ГІС, а також визначено ступінь привабливості для цього виду різних біотопів.

Актуальною є стаття директора НПП «Синевир», доктора філософії М.Ю. Дербака про Центр бурого ведмеда в НПП «Синевир», який є важливим осередком для утримання та вивчення цих тварин, про це можна дізнатися у рубриці «Хижі звірі». Відзначено, що дослідження вікової структури, поведінки та екологічних характеристик сприяє розробленню ефективних природоохоронних заходів для збереження популяції бурого ведмеда в Україні.

Стаття співробітників лабораторії екологічного моніторингу КБЗ про результати аналізу гідрохімічного стану води у річці Говерла від її витоків і далі, вниз за течією, до гирла – місця впадіння в річку Біла Тиса та оцінку якості проаналізованих вод за екологічною класифікацією увійшла до рубрики «Фоновий моніторинг».

Доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка Є. Іванов та кандидат біологічних наук, доцент П. Войтків подали результати вивчення ґрунтового покриву заповідних територій, яке має важливе наукове, пізнавальне, господарське і природоохоронне значення. Авторами відзначено, що буроземі – найпоширеніший тип ґрунту як на території Карпатського біосферного заповідника, так і досліджуваного Угольсько-Широколужанського масиву. Вони формуються на безкарбонатних піщано-сланцевих породах осадового походження, збагачених півтораоксидами Феруму й Алюмінію під пологими чистими буковими і мішаними грабово-смереково-буковими та дубово-буковими лісами, в умовах вологого і теплого клімату. У матеріалах цієї рубрики йдеться і про антропогенний вплив на природні комплекси Рахів-Берлибаського ПНДВ, що є частиною Карпатського біосферного заповідника, досліджено різні види антропогенного впливу на заповідні природні комплекси.

Важливу статтю «Запровадження сплати земельного податку як економічний важіль стимулювати збереження територій і об'єктів природно-заповідного фонду та сприяння регіональному сталому розвитку» презентовано заступником директора КБЗ, доктором біологічних наук, професором Ф.Д. Гамором у рубриці «Заповідна справа і сталий розвиток». Автором привертається увага до історії пита-

ня щодо запровадження економічних важелів стимулювання охорони природно-заповідного фонду та сплати державою, на підставі чинного законодавства, місцевим громадам компенсацій за вилучення із господарського використання особливо цінних природних територій. У результаті лише Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) з 2019 року сплатив за рахунок коштів державного бюджету України територіальним громадам, у межах яких знаходяться його землі, понад 250 мільйонів гривень. Але через неузгодженість законодавства, воєнний стан та допущені управлінські помилки останнім часом в окремих установах ПФЗ через недостатнє фінансування із державного бюджету утворилась значна заборгованість зі сплати земельного податку територіальним громадам. Для врегулювання проблеми пропонується внести необхідні зміни до законодавства, вдосконалити Методику нарахування цього виду податку для земель природно-заповідного фонду і запровадження для КБЗ (який як наукова установа звільняється від сплати земельного податку) згідно з Бюджетним кодексом України механізмів сплати громадам державою спеціальних дотацій.

До цієї рубрики увійшла і стаття директора КБЗ, заслуженого природоохоронця України М.П. Рибак «Сучасний стан, територіальна структура та функціональне зонування Карпатського біосферного заповідника (резервата)». Розглянуто історію становлення заповідника, міжнародне визнання, зміни у територіальних межах згідно з Указами Президента України та перспективи його розвитку. Висвітлено сучасний стан підготовки документації із землеустрою та внесення змін до Проекту організації території. В інших матеріалах цієї рубрики йдеться про аналіз змін податкового законодавства України щодо оподаткування земель природно-заповідного фонду. Охарактеризовано положення Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок, застосування якої призводить до надмірного податкового навантаження на установи природно-заповідного фонду. Розглянуто законодавчі ініціативи щодо зниження податкових ставок за земельні ділянки природно-заповідного фонду, доведено їхню обмежену ефективність. Обґрунтовано необхідність звільнення земель природно-заповідного фонду від сплати земельного податку та надано відповідні рекомендації.

Увагу читачів привернуть й матеріали, які увійшли до інших рубрик про актуальні питання заповідної справи, збереження Всесвітньої культурної та природної спадщини в Україні тощо.

Богдана МОСКАЛЮК

«ВСЕ, ОПИСУВАНЕ ПИСЬМЕННИКОМ, ПОВИННО ПРОЙТИ КРІЗЬ ЙОГО СЕРЦЕ...»

У 2022 році (№1-4) журнал «Зелені Карпати» познайомив своїх читачів з постаттю і творчістю Михайла Дзіндзя (1925-1993), прозаїка, есеїста, дослідника лемківського фольклору. Нещодавно на адресу редакції надійшла приємна звістка: до століття М. Дзіндзя видано книгу «Роздуми над життям. Замість автобіографії» (Дрогобич, видавництво «Посвіт», 2025. 126 с.). Нагадаємо, що дитинство майбутнього літератора і фольклориста проминуло на Лемківщині: у селі Красна повіту Кросно, в тодішній Польщі. Ось як описує свою маленьку батьківщину сам автор: «Місцевість надзвичайно гарна. Село розташоване у мальовничій долині безіменної річки, яка пливла через все село з півдня на північ, а навкруги височіли гори, вкриті лісами: на сході Собнова гора, Висипан та Діл, на півдні – Верх і Суха. На заході височіла знаменита Кичера...» Тут, у рідному краї, навчався у шестикласовій початковій школі, опанував ремесло шевця, допомагав батькові (сільському вйтові за сумісництвом) поратися по господарству. І водночас, залюблений у книгу, спрагло прагнув навчатися далі! Тут, у Красній, вперше долучився до пера, захочений сільським вчителем Іваном Русенком, якого нині по-праву величають народним поетом, мислителем Лемківщини...

На жаль, благословенний край предків Михайлові Дзіндзю, як і його тодішнім землякам-українцям, довелося вимушено покинути завдяки сумнозвісній операції «Вісла». Після переселення в УРСР спочатку жив у місті Борщеві (Тернопільська область), відтак пов'язав долю з містом нафтовиків – Бориславом на Львівщині...

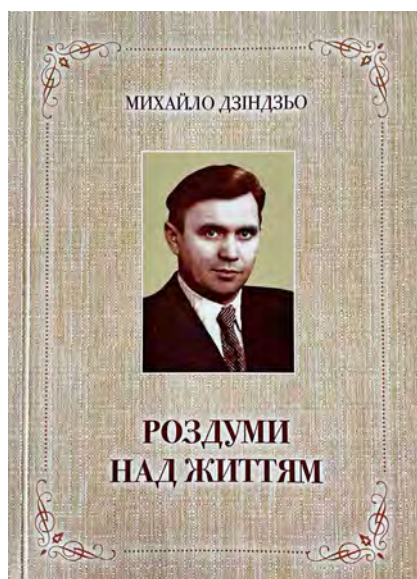
...До книги «Роздуми над життям. Замість автобіографії» увійшли раніше не публіковані щоденник, листування Михайла Дзіндзя (до слова, серед його респондентів відомий український прозаїк, автор трилогії про лемків Дмитро Бедзик), серія світлин з родинного архіву, а також спогади сина Ярослава, який нині зберігає літературну, фольклорну спадщину батька. Упорядником книги виступив бориславський історик, голова міського осередку Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Роман Тарнавський.

Читачеві, який полюбіє «літературу факту», прагне дізнатися більше і, так би мовити, з перших вуст, про життя лемків-автохтонів у тодішній Польщі, зокрема «винародовлення» українських школярів, спізнати непрості колізії подальшої долі автора, познайомитися з його становленням як літератора, фольклориста, співпрацю з періодичними виданнями, настійливо радимо не оминати увагою цю книжкову новинку. Тим паче, що її стильовими ознаками є філософська заглибленість у перипетії життя, оголена щирість, яскраво виражена сповідальність. Додамо, що письменницьке кредо М. Дзіндзя (див. назву цього коротенького відгуку) спонукає поглянути на його творчість під особливим кутом.

Василь КУХТА

На фото (зліва направо): директор Історико-красназнавчого музею м. Борислава, депутат міської ради, племінник М. Дзіндзя Андрій СПАС; син М. Дзіндзя – журналіст, громадський діяч Ярослав ДЗІНДЗЬО; голова міського осередку Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Володимир МІЗИК, ініціатори встановлення меморіальної дошки Михайлові Дзіндзю на стіні будинку, в якому він мешкав у 1960-1993 рр. Грудень 2025 р.; урочисте відкриття меморіальної дошки з нагоди столітнього ювілею Михайла Дзіндзя. Промовляє – Володимир МІЗИК. Дійство супроводжує народний хор «Лемківська студенка». Липень 2025 р.

СПОГАДИ ПРО БАТЬКА

«**М**оя отчизна – Лемківщина. Зараз за Сяном, як за плотом. За десять годин їду тереном, а лем годину самольотом...».

Ці рядки з прощального вірша народного поета Лемківщини Івана Русенка. Здавалося б, до чого тут Русенко, коли треба згадати про свого батька Михайла Дзіндзя?

Читаємо далі:

*Моя отчизна, родне село –
То Коростенка под Кичером;
Не барз далеко може буде –
Дас осем годин автокаром...*

Вони були односельцями. Вчитель сільської школи став для батька ідейним, а відтак і духовним наставником. Я розумію, що не варто наводити паралелі, але як Шевченко, так і Русенко, окрім віршування, мали неабиякий хист до малювання.

*Отчизна моя в Подкарпаттю,
Де місто Кросно, область Ряшов.
Є там халупа, сад і поле –*

Лем в чужих руках, уже не наше...

Не дивно, що цей учитель мав серйозний вплив на мого тата.

Ці рядки я знайшов у статті П. Когутова «Поклик на Верховині» (журнал «Жовтень», №5, травень 1984 р.) Автор також наводить слова мого батька: «Я дуже любив слухати, як наш сусід-учитель вечорами грав на скрипці при відчиненому вікні. А скільки цікавого, незабутнього давали мені розмови з ним! Мені тоді у Коростенці (Красній – авт.) було десять-дванадцять років... Іван Юркович, палкий збирач лемківського фольклору, і мене долучив до цієї справи...»

Насправді тато був непересічною людиною. Він якось дуже терпляче вислуховував мої філологічні виверти. Я наївно вважав, що можу повчати, як писати, оскільки здобуваю освіту в престижному вузі... До речі, свого часу через мою появу на світ він відмовився від мрії про здобуття вищої освіти.

Отчий будинок Михайла ДЗІНДЗЯ.
Село Красна, Польща, 1970-і рр.

...Мені також було дванадцять. Тоді вперше пощастило побувати в Польщі, у татовій хаті. На той час там проживала родина поляків-переселенців з-під Калуша.

Нас зустріли дуже гостинно. Новий господар навіть сказав, що може приймати нашу сім'ю стільки, скільки батько зажадає перебувати в рідному домі.

Ми ще раз побували у Польщі в 1974 році, але чомусь уже без заїзду до Красної.

Менше з тим... Я аж ніяк не сумлінний літописець. Не можу похвалитися досягненнями в хронології подій.

Знаю одне: моєму батькові належить детальний опис обрядів лемківського весілля, вечірок та хрестин.

На основі татових напрацювань випускник Львівської консерваторії Ярослав Бодак здобув золоту медаль у Всесоюзному конкурсі дипломних робіт 1971 року.

Ярослав ДЗІНДЗЮ
Березень 2025 р.

Михайло ДЗІНДЗЮ

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ

Лемківщино, світку рідний,
Мій сплюндрований, мій бідний,
Діточками полишений,
Лісом диким зароснений.

Висихають скрізь криниці,
Замовкають смутні птиці,
І не чути з-поза гірки
Ні співанки, ні сопілки.

Боже, змилуйся над нами,
Автохтонами-лемками,
Поверни нас в край наш бідний,
Хоч розтерзаний, та рідний.

1960 р.

ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ!

ВІРНІСТЬ І ЗРАДА: ТЯГЛІСТЬ БОРОТЬБИ

Можливо, найщемливіша книга у моїй приватній бібліотеці – «Новели» Василя Портяка. На форзаці – дарча посвята: «Василеві Кухті – поету і гуцулові – з доброю і давньою приязню. 26.05.2010 р.» Уперше запізналися ми з Василем на одному з письменницьких з'їздів у Києві наприкінці дев'яностих. Відтак, у 2005-му, він став лауреатом міжнародної премії «Corona Sacratissima», приїздив на церемонію вручення в Ужгород. Траплялися ще якісь поодинокі зустрічі... Але приязнь з мого боку до Василя мала значно глибше коріння. У 1984 році в ужгородській книгарні «Кобзар» я, на той час молодий журналіст, кореспондент обласної газети «Молодь Закарпаття», придбав збірку новел «Крислачі», яка щойно побачила світ у видавництві «Молодь». З тих пір Василь Портяк увійшов у перелік моїх улюблених авторів! Пригадую, на редакційній літучці, захоплений книгою, порадив колегам не оминати увагою це обнадійливе ім'я. І несподівано від творчого побратима Івана Чоповді (відійшов у засвіти на початку двохтисячних) дізнався, що вони з Портяком були однокурсниками в Шевченковому університеті. «Василеві не давали спокійно жити...» – «Хто?!» – щиро здивувався я. – Сам знаєш, хто: хлопці з Контори Глибокого Буріння...» Чому всемогутнє КДБ переймалося життям-буттям скромного студента, що приїхав у столицю з «ведмежих» закутів Карпат, можна було тільки здогадуватися...

Відповідь на це запитання я отримав на початку згадуваних дев'яностих: відкрилися (хай на короткий час) утаємничені архіви спецслужб, дослідники опублікували приголомшливі матеріали про визвольну боротьбу українського

народу посередині ХХ століття. Виявляється, одними з найяскравіших постатей серед повстанців ОУН були... дядько і рідний батько Василя Портяка! Звали їх Дмитром і Василем Білінчуками...

Вражаючий факт: Василь Портяк з'явився на світ за два місяці після героїчної смерті батька, успадкував прізвище вітчима. СТРАШНОЮ І ВІДНОЧАС СВІТЛОЮ Є ІСТОРІЯ ЙОГО РОДОВОДУ. Дмитро і Василь Білінчуки (і ще двоє їхніх братів і сестра) народилися в селі Ільці Жаб'ївського (нині – Косівського) району Станіславської (Івано-Франківської) області в національно свідомій (батько Дмитро товаришував з гуцульським письменником, громадським діячем Онуфрієм Ман-

Орест БІЛІНЧУК-ПОРТЯК

«Сибіряк»:

у перерві між боями;

брати БІЛІНЧУКИ:

Дмитро «Хмара»

і Василь «Сибіряк»;

Василь БІЛІНЧУК «Сибіряк»
переносить клишоногого друга
через снігові замети.

Світлини з Яворівського
фотоархіву УПА (№066)

та сховку

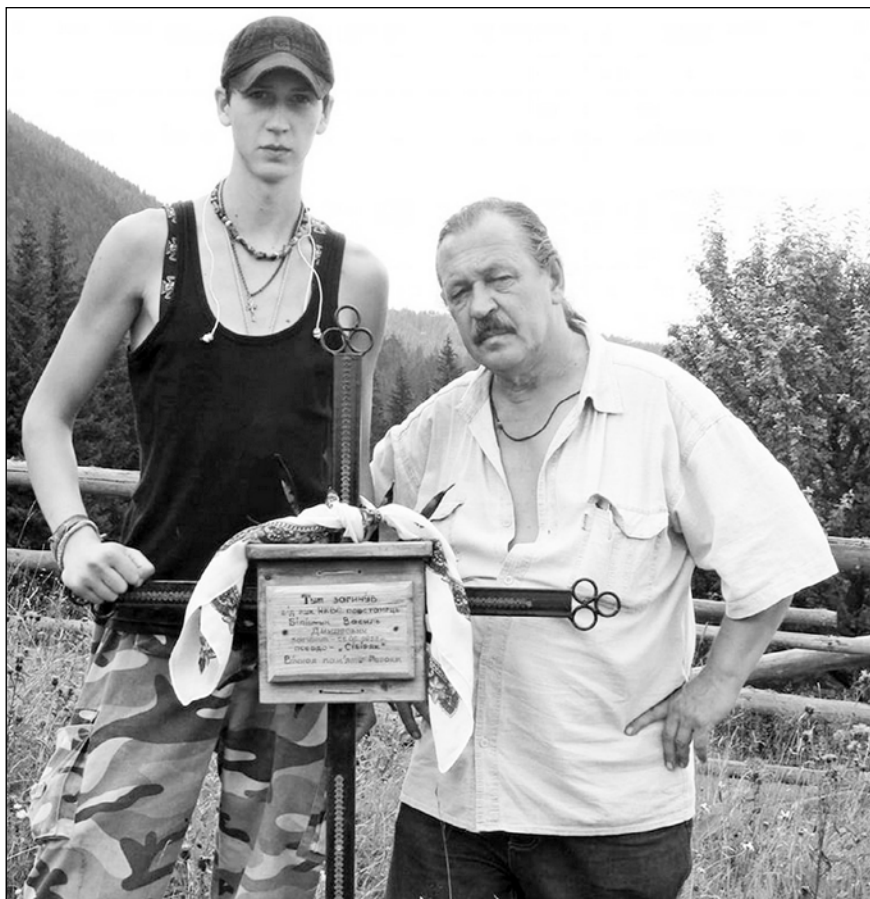
Володимира ЯКИМ'ЮКА

«Аскольда» (№50)

чуком), «куркульській» родині (мала у власності двох корів, коня, близько 40 овець, трьох свиней). «Єдинокровні брати» зі Сходу, які прийшли на Західну Україну (за вердиктом пакту Молотова-Ріббентропа), щоб «ощасливити», у травні 1941 року «щасливо» переселили родину Білінчуків в Красноярський край росії як «класово чуждйй елемент». Уник цієї долі тільки найстарший Дмитро (проживав окремо від батьків). І почалася його карколомна епопея в ролі оборонця рідного краю! Спочатку воював з німцями (у червні 1942 р. застрелив в Ільцях коменданта поліції, який вселився в його рідну хату); з осені 1943-го став членом ОУН, обравши псевдо «Хмара». Проїшов військовий вишкіл у старшинській школі УПА «Олені» в «бандерівській столиці» – селищі Космач. Відтак був чотовим сотні Юліана-Матвіїва-«Недобитого» (весна 1944 р.), командиром сотні імені Богдана Хмельницького куреня «Перемога» ТВ-21 «Гуцульщина» (1944-1946); хорунжим УПА (22.01.1947). Нагороджений бронзовим хрестом бойової заслуги УПА (1.02.1945)... Після реформування сотні – субреферент СБ Косівського надрайонного проводу ОУН (1946-1947), охоронець командира ТВ-21 «Гуцульщина» Мельника-«Хмари» (1948-1949). Учасник пропагандистського рейду УПА до Румунії (літо 1949 р.); провідник Косівського районного проводу ОУН (07.1950-24.06.1952). За його плечима – сотні кровопролитних боїв з російськими і німецькими окупантами. Повсякчас виявляв безмежні мужність і відвагу; був наділений хистом істинного військовика, глибоко усвідомлював невідворотність власної місії... Через підлу зраду потрапив у засідку (24.06.1952 р.) біля села Шешори Косівського району. Розстріляний 8.04.1953 року в Києві, в Лук'янівській в'язниці МДБ, разом з побратимами Д. Балагураком-«Скобою» та Ю. Матвіївим-«Недобитим»...

...Переживши безліч пригод, з далекого заслання Василь Білінчук дивом повертається в рідні Карпати. Вступає до сотні, очолюваної братом Дмитром («Хмарою»), отримує псевдо «Сибіряк». Згодом переходить до СБ ОУН. За спогадами, був наділений надзвичайною силою: 18-кілограмовий кулемет Дегтярьова в його руках здався іграшковою гвинтівкою. У найскладніших походах обходився без «аму-

**Село Ільці (нині – Косівського району Івано-Франківської області): тут жив і множився славний гуцульський рід Білінчуків, винищений окупантами;
зліва направо: Орест і Василь БІЛІНЧУКИ-ПОРТЯКИ на місці загибелі дідуся і батька;
портрет Дмитра БІЛІНЧУКА «Хмари» в Музеї УПА «Криївка» (сmt Верховина)**

ніційного» (бійця, що носив набої до зброї). Зодягав чоботи 47 розміру, в оперативних документах чекістів мав прізвисько «Атлет». Про його надлюдську міць свідчить історія з прирученим ведмежам, матір якого на початку 1945 року застрелили енкаведисти у верхів'ях Чорного Черемошу. Порятунком стало дорослим ведмедем, який аж ніяк не хотів полишати благодійників. Отож під час рейдів Василеві не раз-не два доводилося переносити клишоногого через снігові замети. На одній зі світлин, які дійшли до нашого часу (упівські фотоархіви – це ще одна хвилююча тема; зокрема імена фотографів, серед яких і сам «Хмара»), Василь Білінчук так і постає: з кулеметом на шиї, з дебелим ведмедем на спині...

Загинув «Сибіряк» у 1952 році, прикриваючи відхід сотні, у нерівному бою. У тому ж бою, де ув'язнили рідного брата та інших побратимів. Знаючи про Василеву неймовірну силу, його навіть не намагалися взяти в полон. Просто посікли кулеметною чергою...

...Про долю рідного батька (і дядька) Василь Портяк дізнався від матері вже у дорослому віці. У його «Крислачах» ще не звучить (і не могла б звучати!) тема героїчного опору «червонозоряному» окупанту. Вона з'являється в наступних книгах: «У снігах», чи в тих же «Новелах». Не буду детально аналізувати ці шедевральні тексти, окре-

Василь ГЕРАСИМ'ЮК

ЗИМОВА ЕЛЕГІЯ ДО ВАСИЛЯ ПОРТЯКА

Збився я з ліку часу нашого в часі...
Звірка досвітня

з рани ранкової п'є...
Я загубив забагато

в цьому пейзажі,
де лиш сопілка від Бога,
а скрипка не є.

В центрі Європи на краю світа,
в краю поета
трембіти, її відвертаючи від осель,
до неба я звів. Ти сказав, як древні:
трумбета.

І все стрепенулось. На мить.
Водномить. І все.

Відсутність твоя присутня
в цьому пейзажі,
бо він Буков'єн і в новелі твоїй з імен
любови Княгиня в снігах
обере назавше
й тобі – Буков'єн. То для вічності –
Буков'єн,

як Буковель для вікенду,
ведмідь для тренду
та ще кулет, і все – на знімці.
І всеж
не відпускай, Княгине, його в легенду,
глянь в об'єктив, Буков'єне.
Ти понесеш.

Доки ці дівич-сніги
лежать, як на тілі...
Доки ці ленти імен
у хвилях знамен...

Доки фронт не в Криворівні,
не в Кривопіллі...

Доки на фронті Орест.
Син.
Онук.
Буков'єн...

Не увійде у вічність той,
кого там нема.
Не проковтне змію
той, хто не олень.
Якщо світло в мені є тьма,
я знаю, де тьма

там, де корінь.
Я міг з тобою мовчати.
Було, що нема
з нас когось – так було не раз –
ти ждав до смерку.

Якщо світло в мені є тьма,
то що тоді тьма?
Скажи, тезку.

*м. Київ – с. Прокурава
Івано-Франківської області*

мі з них ми друкували у журналі «Зелені Карпати» (№ 1-4, 2020 р.). Хочу тільки процитувати Шевченківського лауреата, поета Василя Герасим'юка, автора передмови до названої публікації: «Очевидно, саме ці твори («У неділю рано», «Вибір Скорого», «Гуцульський рік», «Перед косовицею», й чесно кажучи, всі інші) дають підстави на початку нового століття і тисячоліття вписувати Портяка в ряд новелістів, який починається іменами Стефаника, Косинки і Тютюнника... Вписувати четвертим. Наступного ще немає...» Тема вірності і зради, ця споконвічна тема світової літератури, історії у Василевих новелах, кіносценаріях («Нескорений», «Вишневі ночі», «Залізна сотня» та ін.) постає з особливою виразністю. Вірність батьківщині, людям, собі, власним принципам... Ця категорія безоплатна, безцінна. Натомість зрада у кожному випадку має цілком конкретну ціну. Василь Герасим'юк згадує, як потрясла його фраза в одній з Портякових новел: «А в цій війні, у цій нашій війні не можна задуше хотіти жити».

По 57 роках після смерті батька, на війні за справжні українські цінності, загинув і письменник, кіносценарист В. Портяк, хоча вважається, що помер від хвороби серця (1919 р.). Можливо, йдеться про рикосшет «куль» тієї ж нечеканої зради: маю на увазі прикрі події (за часів Януковича) довкола Шев-

ченківського музею в Києві, де Василь обіймав посаду вченого секретаря. Його продовженням і надією залишався син Орест... «Коли народився наш син (2.05.1994), Василь пішов і змінив прізвище на Білінчук-Портяк, щоб остаточно відновити той зв'язок з батьком та передати цей спадок дітям», – згадує Василева дружина Лариса Синкевич. – Коли підріс, Орест постійно заглиблювався у книги, сценарії батька; проїнявся цим духом, патріотизмом, любов'ю до України. Вони постійно обговорювали родинне минуле, і коли почалося вторгнення росії, Орест не міг вчинити інакше, окрім як піти захищати свою країну». Ці безпафосні, сповнені материнського болю слова пролунали 22 вересня 2025 р. в Музеї війни (Київ), на вечорі пам'яті військовослужбовця 4-ї бригади оперативного призначення імені Героя України Сергія Михальчука «Рубіж» Ореста Білінчука-Портяка. Загинув 10 червня 2025 року, рятуючи (як військовий медик) побратимів під час евакуації з поля бою. Орест (з успадкованим від дідуся псевдом «Сибіряк») був випускником кафедри кіно- і телемистецтва (творча майстерня кінооператорів Дмитра Саннікова, 2017 р.) Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Похований у рідному Фастові на Київщині. «Боротьба за Україну завжди була частиною його самого. Це почалося з Ре-

волюції Гідності, далі було волонтерство. Їздив на передову біля Дебальцевого, Іловайська» – згадує Орестова дружина Юлія. Поетеса, волонтерка і парамедик Олена Герасим'юк записала відео, в якому поділилася зворушливими спогадами про товариша дитинства: «Нас познайомили 25 років тому наші батьки. Малими ми бігали по закуточках Подолу і вже тоді знали, що пронесемо нашу дружбу крізь усе життя. А далі була Революція Гідності. Він своїми руками звів дві барикади, був на Майдані у найстрашніші ночі. Я думаю, що саме тоді народився воїн»...

«Вони (москалі) насунули зі Сходу...» – такою фразою починається одна із найзворушливіших (для мене) Портякових новел «У снігах». Новела – про Першу світову війну, кохання і смерть головного героя Онурія Буков'єна. Символіка цієї оповіді, як мовиться, просто зашкалює, хоча автор не дожив кілька літ до новітнього російського вторгнення. Історія роду Білінчуків-Портяків теж набуває в наш час особливого символізму. Вона уособлює тяглість нескінченної боротьби українців – від повстанців УПА до сучасних воїнів Сил оборони України. «Це свідчення незламності українського духу, спадкоємності поколінь та вірності ідеалам свободи» – саме таким вердиктом завершився вечір пам'яті Ореста Білінчука-Портяка «Сибіряк» у Музеї війни.

Василь КУХТА

Василь КУХТА,
член Національної спілки письменників України,
Асоціації українських письменників,
Національної спілки журналістів України,
м. Ужгород

МИСТЕЦЬ.
ПРИРОДА.
ЧАС

ЖИВОПИСНА МАГІЯ ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ

«НЕСИСТЕМНА» РОЗМОВА З ЛАУРЕАТОМ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA»

1. ЯК ВАН ГОГ ПЕРЕМІГ АВИЩЕННУ

...Усі ми – діти системи. А система, як тлумачать словники, це порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь. Спробуй-но заперечити системі, чи, боронь Боже, вирватися поза її межі! Одразу «накараєш» собі долю білої ворони... А що робити, якщо система «планомірна», але «неправильна»... і не для «чогонебудь», а для тебе самого? Тоді, щоб не зникнути у чорних дірках Всесвіту, залишається єдина можливість: спробувати створити систему власну... Творець однієї з таких художник Ловрант Бокотей гостинно зустрічає нас за «горизонтом подій» – на...території власного мистецького простору. Бо назвати це «подвір'ям» чи «присадибною ділянкою» не повертається язик і не піднімається перо...

...Вщерть виповнене артистичними скарбами володіння Ловранта та Анни Бокотей у Нижній Грабівниці (локація нинішнього Чинадієва) розділяє навіпіл дзюркотлива річечка Синявка. У ній хлюпочуть пструги, через шумовиння води перекинуто легкий дерев'яний, покритий дахом, місток, виготовлений власноруч господарем. На ньому, окрім стільців і столика для кавування, розташовані яворові, в людський зріст, з «доісторичними» поглядами, скульптури: «Інь і Янь», «Сім мудреців», «Чо-

тири стихії», «Мандрівник» та інші. Їх «метафоризм» (не плутати з «метаморфізм», хоча в цьому випадку теж ідеться про високу температуру...серця) просто таки зашкалює. Не поступаються в цьому і «Четверо апостолів» обабіч, на чиїх дубових ликах відбита деяка депшиця суму: можливо, тужать за вісьмома духовними побратимами, які так і не з'явилися на світ з-під різця пана Ловранта. (Була така історія: влада Чинадієва замовила у митця «Дванадцять апостолів», щоб розмістити при в'їзді в село, але чомусь передумала...).

А ген далі, в осерді мистецького ландшафту, височить... справжнісінький, виготовлений з тополі, трон. Він прикрашений об'ємною різьбою: вихлясті рибини, усміхнені сирени, інші загадкові морські істоти. Якщо відверто, такому трону могли б позаздрити водночас всі п'ять королівських династій Португалії. Чому саме Португалії? Про це довідемося, переміщуючись вже в інший вимір, з вуст «коронованого» господаря маєтку.

ПЕРШИЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: ЗАМОРСЬКИЙ ПРЕДОК

– Понад двадцять років тому ми з сестрою Морікою дізналися про допитчність нашого роду до славнозвісного португальського дослідника і мореплавця Васко да Гами. Моріка гостювала у двоюрідної маминої сестри,

відомої будапештської художниці Ержебет Васко, і та розповіла їй цю історію. Мовляв, в тамтешніх архівах є відповідні свідчення...

– А Ви не намагалися самі доконечно встановити істину?

– Для чого це мені? – щиро дивується пан Ловрант. – Звісно, влітається певний шарм в канву історії нашого життя. Саме тому «васко-да-гамівській» темі я присвятив «мій» трон. Бачили б ви, з якою цікавістю, сидючи на ньому, слухають розповідь про мистецтво діти, які нерідко приходять в гості до нашого обійстя...

Дерев'яні скульптури наміцно вписані в довколишній осінній ландшафт: кам'яні береги Синявки, ще не обрізаний виноградник, деревця з останніми плодами смокви, ліс, що починається одразу за городом... Але вони, знаємо, не є визначальними у творчості маєстро Бокотей. Захопився ними, згадує, близько десяти років тому, на міжнародному пленері в Угорщині, зорганізованому науковцем-мистецтвознавцем Іштваном Керекдярто. Там зустрівся з дивовижними майстрами з Прибалтики. Був вражений, що з допомогою бензопили та ще кількох нехитрих інструментів можна творити такі шедевральні речі. Заувага пана Ловранта: «Однак це далекі не просто, потрібна добра фізична підготовка... На вигляд я хоч малий, та дужий... Дружина не дасть збрехати: кожна зі скульптур важила у сирому вигляді до тонни. А я крутив ними, наче іграшковими...»

І ось ми у святая святих – творчій робітні живописця Ловранта Бокотей. Заводимо мову про мистецькі першопчатки маестро. І звісно, не можемо обійтися без заглиблень в історію його славного родоводу.

ДРУГИЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: СИН «КАТАКОМБНОГО» СВЯЩЕННИКА

У письмовому родоводі Бокотейів, укладеному архіваріусом з села Білки нинішнього Хустського району, першим згадується Базиліус (Василь) Бокотей, 1720 року народження. Проте промінемо кілька часових відтинків: дідусем пана Ловранта був Леонтій Бокотей, який народився в тих же Білках у 1869 році. Дякував у церкві, директорував у сільських школах. Мав чотирнадцять дітей. Дбав про їх освіту, отож ставали педагогами або дружинами вчителів, священників. Отець Андрій Бокотей, батько Андрія, Ловранта, Миколи, Еви та Марії, був десятою дитиною в сім'ї. Закінчив Берегівську гімназію, Ужгородську духовну семінарію. У 1933 році рукоположений в сан єпископом Олександром Стойкою. У 1946 році єпископ Теодор Ромжа призначає отця Андрія намісником Боржавського деканату... Проте невдовзі починаються гоніння на Греко-католицьку церкву Закарпаття. За відмову перейти в московське православ'я 30 листопада 1949 року Андрія Бокотей засуджено до 25 років позбавлення волі з конфіскацією майна...

Ось у такій «позасистемній», на погляд пришельців зі Сходу, родині народився 2 квітня 1943 року в селі Брід на Закарпатті майбутній художник Ловрант Бокотей...

– Коли ув'язнили батька, я мав шість років. Без нього наша сім'я жила впроголодь. Мамі, яка закінчила Торговельну академію в Братиславі, а ще мала музичну освіту, роботи не давали. Отож мене відправили на виховання до стрижа (татового брата) Дюли і його дружини Ержебет, вчителів за фахом, в Чинадієво. І досі зберігаю їм глибоку вдячність, бо ставилися до мене як до рідного... У 1955-ому, після смерті Сталіна, батько вийшов на волю, і на-

**Художник Ловрант БОКОТЕЙ
і фрагменти його артпростору**

ша сім'я знову возз'єдналася. На Чинадіївському деревообробному комбінаті, після закінчення курсів, мама працювала в медпункті, а татові «пощастило» влаштуватися столяром-пресувальником. Але й надалі залишався «катакомбним» священником. Пригадую добре всі таємні богослужіння в нашому домі, бо мені часто доводилося при тому виконувати місію дяка... Одна з найдорожчих наших родинних реліквій – латунний настільний хрест, який належав колись татові...

...Час брав своє, спливали роки. Щоб мати змогу допомагати батькам, Ловрант з денної перевівся до вечірньої школи. Врешті вирішив пов'язати долю з медициною. Адже повсякчас бачив ту особливу вдячність, якою винагороджували односельці працю його матері. «Стану хірургом... рятуватиму життя людей!» – вирішив для себе, здається, безповоротно. Після підготовчих курсів був зарахований студентом медфаку Ужгородського державного університету. Час, що залишався до занять, вирішив використати з користю. Погодився на запросини сусіда з місяць попрацювати у будівельній бригаді за межами області. І сталося так, що в дорозі, в газетному кіоску одного з вокзалів, натрапив на книгу про постімпресіоніста Вінсента Віллема Ван Гога. Упродовж місяця над чимось вперто міркував, з акварельними фарбами після роботи виходив на етюди. Коли повернувся додому, то привіз з собою не тільки дефіцитні продукти для родини, але й папку з етюдами (пейзаж зі степом, залитим тюльпановим квітом, портрет дідуся, який навчив його пити кумис...) А ще – твердий рішенець: «Стану художником!»

– Але чому саме Ван Гог з його похмурою долею так кардинально поміняв Ваші плани на майбутнє?

– Відрізане вухо видатного художника (йдеться про «Автопортрет із забинтованим вухом», 1889 р. – В.К.), перипетії чужої долі мене тоді мало хвилювали. Натомість перед зором стелилася пелена його світової слави. Раптом, глибоко в душі, відчув, як заболіли мені ненамальовані картини, стало страшно, що прирікаю себе на буденне життя!..

**На «васко-да-гамівському» троні
гостя – науковиця Марія КУХТА;
улюблений прихисток
юних екскурсантів**

– Але ж Ви доти не виявляли такої палкої прихильності до малярства?

– Ну, тут у мене теж, за Вашим висловом, все «позасистемно». Але на той час мій старший брат Андрій (йдеться про нині дійсного члена Національної академії мистецтв України, экс-ректора Львівської національної академії мистецтв та экс-керівника Західного регіонального науково-мистецького центру НАМУ, гуру художнього скла колишнього СРСР, України та світу А. Бокотей – В.К.) був студентом третього курсу Львівського інституту прикладного мистецтва. Отож моє внутрішнє «я» не могло оминати його досвіду... Але щоб все стало зрозумілішим, мушу згадати про ще одну історію...

Вперше справжніх, тобто професійних, титулованих, художників я зустрів у... рідному домі. Сестра Ева вийшла заміж за інженера Михайла Скобала (працював у Мукачівській філії Науково-дослідного інституту «Діпромісто»). А його рідний брат Іван вже тоді був блискучим художником (монументалістом, портретистом, викладачем Інституту прикладного мистецтва у Львові). Й у складі творчого десанту з семи чоловік (серед якого був сам ректор Леонов) приїхав розписувати Мукачівський вокзал (ці фрески дожили до наших днів). І заїхав погостювати з друзями до братової родини в Чинадієво... «Справжні» художники були розкутими, веселими, вільними... Протягом гостювання випили корчагу вина, з'їли півсвині (її вистачило б нашій сім'ї на весь рік). І якось, при чаркуванні, запримітили акварельний малюнок мого брата Андрія, що висів на стіні. Був там зображений водяний млин... «Та ти, хлопче, виявляється, художник...» – висловили колективний вердикт. – Кидай те, випадкове, чим займаєшся, приїжджай вступати в наш інститут...» І брат справді все покинув, хоч було що залишати: щойно блискуче закінчив Хустське культосвітнє училище по класу баяна, робив там перші кроки на викладацькій стежі...

Саме перед старшим братом, у львівській квартирі, яку він знімав, постав я після повернення додому з «шашки». «Куди ти пнешся?! – дуже неласкаво зустрів мене брат, навіть не дивлячись на папку з малюнками. – Йди, вчись на свого лікаря... ти не розумієш, що мистецтво – справа серйозна...» «А ти?! – не залишався в боргу я. – Яким чином ти потрапив в інститут? Ван Гог

(брат болісно зіщулювся при згадці про великого художника) починав творити у двадцять сім, а мені тільки вісімнадцять...» На нашу словесну перепалку нечekanо надійшов культовий у Львові професор Карло Звіринський, який, виявляється, мешкав з Андрієм в одному будинку. Він мовчки простягнув руку за папкою з моїми малюнками. «Нехай вступає, – мовив по кількох хвилинах переконливо. – Є відчуття кольору, а це – найважливіше...»

2. У ПОШУКАХ АННИ-ГАЛИ

...Але студентське життя почалося не одразу. Бо хоч круть, хоч верть, та неможливо вступити в художній виш, не оволодівши бодай найпростішими навичками. У цьому він теж деякою мірою використав досвід старшого брата. Але зробив все по-своєму. Спершу подався... в спортивний зал, щоб наростити м'язи. А вже потім упродовж року працював натурником. Платили карбованець з половиною за годину, роботи вистачало: в інституті, художньому училищі імені Труша. Спрагло всотувався знання, настанови, поради, які доносилися (може, з поваги до старшого брата?) зі всіх боків. Ті ж ази допомагав йому освоїти Андрій і його товариш, випускник училища, Богдан Сойка. Рівно через рік Ловранту таки вручили жаданий студентський квиток...

... Думаю, його шлях до Анни-Гали розпочався саме тоді. Коли відчув себе щасливим й обраним, спроможним й собі стати Ван Гогом, чи, скажімо, Сальвадором Далі...

– А чому ви все припасовуєте до мене того Далі? – несподівано, з ледь прихованим подивом запитує пан Ловрант.

– Це не я припасовую... Це так «припасовують» місцеві художники: Ви повернулися з росії, а вони: маємо тепер нашого закарпатського Далі!

– Ну, не знаю, – сумнівається мій співрозмовник. – Я, може, більше Босха люблю...

Але з тим, що в кожного Далі повинна бути своя Гала, сповна погоджується...

Шукати «свою Галу» він почав одразу ж, на другому курсі. Тоді, коли після запаморочливої студентської адаптації раптом усвідомив, що справжня творчість, сповнена таємниць і загадок,

повинна приносити радість художникові і реципієнтам його робіт. А що повинно надихати художника і чого так свого часу не вистачало Ван Гогу? Звісно, кохання! Та перед тим, як пристати до заповітного берега, потрібно знайти себе, віднайти власний стиль. Але абстрактне мистецтво було тоді не в пошані, заздрили дівчатам з відділення художнього текстилю, ескізи яких захоплювали польотом фантазії, експериментальністю. Але то – малі форми, а спробуй-но, живописцю, явити світу «заформалізоване» розлоге полотно! І він, як міг, у характерній для нього «постімпресіоністичній» манері невпинно «шукав». Спочатку «аристократизував» власний стиль життя. Вже на третьому курсі зодягався як денді, придбав мотоцикл. Траплялося, голодні друзі в гуртожитку годинами терпляче чекали, «доки з'явиться Бокотей», бо знали, що в кишені однокурсника завжди знайдуться бодай три карбованці для колективного пригостання. За епатажну поведінку, що порушує «норми соціалістичного співжиття», його кілька разів виключали з інституту (якогось разу на тому ж мотоциклі піднявся на п'ятий поверх до своєї кімнати, або ж ходив на руках по даху), але завжди щасливо повертали. Бо його власним надійним «дахом» був хоч і суворий, але всерозуміючий брат Андрій...

– Звідки Ви мали такі гроші?

– Мандруючи поміж рядками книг про великих митців, я швидко зрозумів: для того, щоб стати відомим, живописець обов'язково повинен мати гроші. Це якийсь нонсенс – бідний нещасний художник! Ні, я на таке не підписувався... За радянських умов годі було чекати на мецената, треба заробити самому. Ніхто ще не потребував моїх «шедеврів» у тогочасному Львові, тому запропонував власні послуги художника-оформлювача... приміським колгоспам. І мене буквально роздирали по шматочках... А між тим найбільш комфортно я почувався в гуртку професора Карла Звіринського (мого інститутського «хрещеного батька»), до якого належав брат Андрій, а також знамениті в майбутньому митці Іван Марчук, Олег Мінько, Любомир Медвідь, а також Ласло Пушкеш. До них часто долучалися поети Роман Лубківський, Ігор Калинець. Під впливом останнього я навіть написав кілька кучерявих, затуманених віршів. Слухаючи напівтаємні розмови про історію української культури, різні

напрямки світового мистецтва, які нещадно критикувалися в СРСР, я розумів, що це непересічні люди і ними колись гордитиметься вся країна...

...Галу він розшукав (будемо точними!) по довгих дев'яти роках. Закінчив інститут, поміж навчанням три роки відслужив у Радянській Армії, кілька місяців попрацював художником в Мукачівському драмтеатрі. Приїхав на запрошення колеги в село на Івано-Франківщині, щоб розписати стару церкву. Потрібні були підручні матеріали, зокрема крейда. Де її роздобути, якщо в крамниці катма? Звісно, на будівництві... Там, у селищі Вигода, вперше побачив Галу. (Він ще не знав, що насправді її звали Анною). Запримітив тільки витончену, наче в японській порцеляновій ляльки, фігурку, хвилю темно-каштанового волосся, що вибивалося з-під хустини, натружені дівочі долоньки у невігосених мозолях. І лише тоді заглянув у її карі очі і прошепотів, перевтілюючись: «Гала...»

3. КНИГИ ЗАМІСТЬ ПОМІДОРІВ, А ЛЮБОВ – НА ВСЕ ЖИТТЯ

– А я його тоді ще не любила... – весело посміхається Анна Бокотей, злегка опираючись на родинний трон. (І чомусь згадує, що давно на ньому не сиділа). – Він мав двадцять вісім років, я вісімнадцять. У мене був у рідному Лолині кавалер, за якого я мріяла виїти заміж. Але той мене запрошувати не поспішав, а Павло одразу почав свататися...

ТРЕТІЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: ВІДНАЙДЕНЕ ІМ'Я

Змалку, вдома і в школі, а потім в інституті, його звали Павлом... Павлом. Цим звичним іменем і досі послуговується дружина. Але сталося таке: вже в дорослому віці загубив паспорт. І коли почав збирати потрібні папери, щоб його відновити, виявилось, що в «метриці» (свідоцтві про народження) записано зовсім інше – Ловрант. Отож довелося змиритися з приписом долі...

– А що трапилося далі?

– Я його пожаліла, – лукаво мружить карі очі Анна-Гала. – Дурна була, молода, а він почав лякати: мовляв, як

що відповім відмовою, то заросте довгою бородою і назавше зникне – пропаде в темному лісі...

– У Лолині такий здичавілий ліс?

– Та де... просто він на той час вже наловчився говорити з недосвідченими дівчатками...

Був на «той час» Павло-Ловрант справді, за нинішніми мірками, світським левом, досвідченим серцеїдом. Вдома, на Закарпатті, йому підшукали кількох наречених із дуже заможних родин. За однією навіть обіцяли в придаток найкрутіший тоді автомобіль «Волга». (Ще в 1930-і роки Ловрантові батьки, священник Андрій і Марія, донька відомого хустського купця Миколи Чедрика, мали власне авто і наймали водія)... Далася ж йому ця фігурка японської порцеляновій ляльки! Згадав, як жартома відхрещувався від рідні, коли нагадували: пора одружуватися («Женюся тільки на японці!»). У селі Лолині, досі багатому на бандерівські традиції, його двічі намагалися через Анну побити, раз – втопити. Посміхаючись, розповідає про один з випадків: прийшов після роботи на танці, щоб побачити кохану. А тут «намалювався» її «законний» кавалер з ще п'ятьма розбишаками. «Пий!» – наказали грізно і вручили гранчак, по вінця повний смердючого самогону. Звісно, п'яного бити куди простіше... Його «комп'ютер» спрацював на повну силу: тікати не годиться, засміють; битися з натовпом – не впораєшся. Отож пригадав найсмішніший, до сліз, анекдот львівської богемі. І пустив гранчак по колу... Коли вийшла з клубу перелякана Анна, два її «каваліри», обійнявшись, злагоджено виводили застільної...

...3 містечка Долина Івано-Франківської області, з синами Ярославом і Олегом, за порадами лікарів, перебралися у 1975 році до Криму. Сподівалися (і не безпідставно), що тамтешній клімат зробить свою цілительську справу. Жили в різних містах і селах півострова, тішились морем, але чомусь на цей раз праця художника-оформлювача не була вже такою прибутковою. Часто-густо не вистачало грошей на найнеобхідніше. Повсякденна рутинна з'їдала емоції, висмоктувала творчий ентузіазм. Але живописець Ловрант Бокотей, попри все, залишався самим собою: богемним, імпульсивним, налаштованим на успіх. Дружина Анна Бокотей:

– Розповім чергову нашу лав- і лайф-сторію. Поселилися ми, отже, в селищі побіля Джанкою. Посилаю свого

чоловіка, щоб за останні гроші купив харчі для сім'ї. Повертається із закупів, сумний, стривожений, і починає бідкатися: «Я щось таке... таке наробив, але ти не хвилюйся, я все виправлю...» І заносить до хати замість масла, молока, огірків і помідорів авоськи з мистецькими альбомами. Таких книг годі було придбати у Львові чи Ужгороді... Спочатку я дуже гнівалася на нього, а також на Ван Гога, Лотрека, Моне, Далі і Пікассо, на усіх вкупі і поокремо, а потім зрозуміла: хіба можна гніватися на сонце, яке світить, на пташку, що співає, на художника, котрий прагне слави...

І невдовзі, у 1983-ому, щоб заробити пристойніші гроші (отже, мати змогу сповна віддатися творчості), пан Ловрант, зваблений молодшим братом Миколою, переїжджає з сім'єю до російського Ноябрьська. Місто в Ямало-Ненецькому автономному окрузі... Поміж Сургутом і Уренгоєм: скупе літо, нескінченна зима, край газових трубопроводів, непрохідних боліт, шукачів пригод-авантюристів, чимось до болю схожих до героїв книг Джека Лондона. Зате тут на кожному кроці звучить рідна мова, бо будували це поселення переважно українці...

Неможливо кількома скупими реченнями описати перипетії подальшого тридцятилітнього життя-буття родини Бокотей на далекій Півночі. Насамперед варто згадати про те, що саме тут пан Ловрант відкрив власний творчий центр, а дружина Анна й собі стала художницею, ще на один крок наблизившись до легендарної Гали.

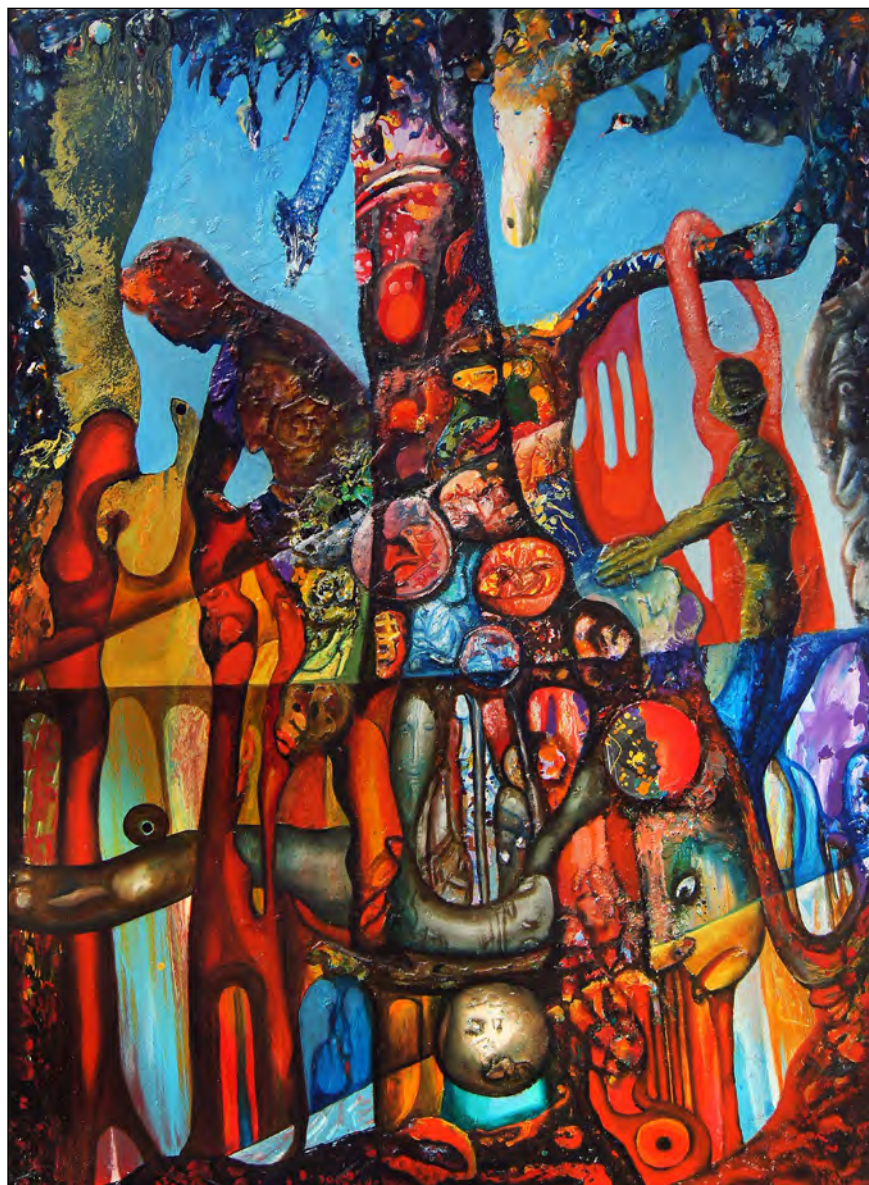
Ловрант Бокотей: – Суворий соцреалізмівський канон нещадно сковував творчі потуги всіх митців на пост-совковій території. Не була винятком і росія, до якої ми перебралися. У Ноябрьську діяло творче об'єднання художників-реалістів, оспівувачів скупі північної природи. Їм байдуже було навіть до співвітчизників, які колись опанували світову славу: Кандінського, Філонова. А новоприбулий абстракціоніст Бокотей з його першою виставкою виявився справжнім порушником спокою. «Мазня!» – лунали звідусіль обурені присуди. – Таке можна намалювати лівою ногою...» Отож всі кинулися живописати «щось краще», хоч і абстрактне. І зазнали неминучого фіаско, лишень один впорався, і той виявився земляком – з Івано-Франківська...

4. ПРО ГАЛУ З МОЛОТКОМ І КАРТИНУ, ЯКА САМА СЕБЕ ДОПИСАЛА

По короткому часі Ловранта Бокотєя назвуть одним з кращих художників північної росії, він стане справжньою тамтешньою «зіркою». Його роботи купуватимуть найбагатші ділки, даруватимуть гостям місцевого газового клондайку: принцу Англії, прем'єр-міністру Канади. І якогось разу, задоволений укладеними фінансовими угодами, мер покличе маестро і скаже: «Преси все, що хочеш...» Він міг би попросити принаймні квартиру, чи якусь пристойну суму, але натомість сказав: «Хочу, щоб повезли мої роботи на виставку в Будапешт...» У місто, де творила вже згадувана тітка по матері Ержебет Васко. Та, яка вперто наполягала на версії, що один із синів знаменитого Васко да Гама, зухвалець і авантюрист, втік від батька до тодішньої Австро-Угорщини і плідно прищепив якусь з гілок їхнього крислатого генеалогічного дерева.

ЧЕТВЕРТИЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: НЕВМІННЯ КОРИСТУВАТИСЯ СЛАВОЮ

У Будапешті на маестро Бокотєя таки очікувала справжня слава... Йшов 1998 рік. Професор Ласло Пушкаш, який вчив його живопису у Львові, а потім переїхав до Угорщини, порадив розмістити полотна у «Центрі російської культури». (Звісно, Ловрант не був не першим художником, від якого намагалися відібрати власну ідентичність). Відтак матиме в Угорщині ще кілька виставок (зокрема у престижній галереї «Vigadó»): 2001-ий, 2009-ий (м. Будапешт), 2007-ий (м. Дунакес). Траплялося, їх відкривали послы різних країн, зокрема Норвегії. Був радий, коли на одній з виставок познайомився з Надзвичайним послом України в Угорщині Дмитром Ткачем. Поціновувачі сучасного абстрактного мистецтва буквально ходили за ним по п'ятах. Майже кожна виставлена робота знаходила сво-

Ловрант БОКОТЕЙ.
Гулівер. Картон, олія, 1998 р.;
Джунглі. Картон, олія, 2017 р.

го покупця. Були прикро вражені, коли отримували рішучу відмову. Якось пан Ловрант відповів, чому не продає своїх творинь: «Мої полотна – це мої діти. А хіба можна продавати власних дітей?»

...У 2013 році родина Бокотейв повернулася на рідне Закарпаття. «Зрозумів, що більше не смію зволікати... – каже пан Ловрант. – Залишив позаду і тамтешню впізнаваність, і зірковість...» За гостинним столом пригощаємося традиційними закарпатськими смаколиками, приготовленими дружиною Анною і донькою Ліанною. Стіл не «круглий», але відчуття присутності на науковому зібранні не полишає. І не дивно, бо маю справу не тільки з господарем – «вільним» художником, але й фахівчинями, які не перший рік досліджують історію мистецтва і психологію творчості. Це – кандидати педагогічних наук, доценти Закарпатської академії мистецтв і Ужгородського національного університету. У першому випадку йдеться про Ліанну Бокотей, у другому – про Марію Кухту (мою дружину). А в особі господарки пані Анни маємо симбіоз художниці, мистецтвознавиці і психологині, чому завдячує чоловікові, доньці і синові Ярославу, з якими разом долала ази цих непростих наук. До нескінченних розмов про мистецтво з цікавістю дослухається чоловік Ліанни – правник Михайло. І справді: як вписуються у традиційну (з її художньо-стильовими особливостями) «закарпатську школу живопису» представники абстрактного малярства? Думаю, ще не з'явився на світ той мистецтвознавець, який міг би дати на це запитання вичерпну й однозначну відповідь! Пан Ловрант, проте, з приємністю згадує про знайомство з Павлом Бездіром, Андрієм Коцкою. Посміхається: в останнього він, студент, намагався «вициганити» пензля, «але безрезультатно...» Звісно, не можемо обійтись без згадки про відомих абстракціоністів

Анна і Ловрант БОКОТЕЙ,
м. Ноябрьськ, 1997 р.;
у родинному гнізді:
батько о. Андрій, мама Марія,
діти (зліва направо)
Микола, Марія, Андрій, Ева,
Ловрант БОКОТЕЙ,
с. Чинадієво, 1984 р.;
Анна і Ловрант БОКОТЕЙ з
дітьми (зліва направо)
Олег, Ліанною та Ярославом,
м. Ноябрьськ, 2000 р.

України, вихідців із Закарпаття. Шевченківський лауреат Тіберій Сільваші, нинішній киянин і мукачівець за походженням, перший у тому ряду. Це йому належить знаменита фраза: «Доведеться вигадати власну образотворчу мову...» Мовив її під час зйомок фільму «Тіні забутих предків», коли режисер Сергій Параджанов, автор фантасмагоричних асамбляжів, назвав його етюд «черговою листівкою». До слова, саме за створення власної образотворчої мови, нове прочитання візуальної філософії Українських Карпат Міжнародну премію «Corona Carpatica» 2025 року отримав і Ловрант Бокотей.

— Пане Ловранте, траплялося, Тіберій Сільваші, художник, що «виروضує живопис», розповідав цікавим про шлях, який довелося пройти до себе, нинішнього... А як у випадку з Вами?

Ловрант Бокотей: — Ну, якщо вже сповідатися, то сповідатися... Найперше: я дуже-дуже лінивий. Моя Анна-Гала все життя ходить позаду мене з молотком, бо не спроможний гвіздка в стінку забити. Але я навчився ті лінощі переборювати... Колись, у молодості багато часу витрачав на балаканину про мистецтво, а не на саме мистецтво. Тепер такої розкоші не маю. Натхнення приходить, як тільки вранці торкнувся пензлем до полотна. Тобто залишається перебороти ліню і взяти до руки пензля. А вже тоді я не пасу задніх! Коли бракне полотен, а дружина і донька не встигають проспонсорувати, тоді я, розігнавшись, розписую тріски і каміння. *(І справді — на стіні майстерні пана Ловранта, наче пір'я жарптиці, спалахують розмальовані зрізи дерев; на березі Синявки височить купа різнобарвних камінців — В.К.)* Ви можете зустріти мої «артефакти» в Німеччині, Бельгії... навіть Австралії. Трапляється, я їх продаю, але найчастіше — дарую...

Далі художник продовжує без найменшого натяку на жарт:

— Трапляється, спочатку я пишу картину, а потім вона мене «дописує». Розповім про один цікавий факт. У моїй майстерні в Ноябрську висіло близько сімдесяти робіт. І ось я приніс свіжу, на якій зобразив пугача. І наша болонка Бонд змінилася до невпізнаності. Вона шалено гавкала, не вмовкаючи ні на мить. І не один день. І саме перед тим полотном... Ми вже думали, що вона захворіла. Допоміг встановити істину якийсь з відвідувачів.

Приглянувшись до картини, сказав: собака гавкає на kota! «Якого ще kota, адже я намалював пугача!» Але справді: внизу полотна нахабно витріщався кругломордий кіт! Картина сама себе дописала...

5. ПРО «2+2», «ІКСИ» ТА «ІГРЕКИ» У МАЛЯРСТВІ

... — Про образотворчу мову... Траплялося, хоч і зрідка, казав дружині: знаєш, я не вмю малювати. І раптом, наче відкривався якийсь портал угорі, і моя рука ставала слухняним додатком до пензля. Наче з решета сипалися на голову несподівані сюжети, колористичні рішення, зав'язувалися композиційні вузли...

Анна Бокотей:

— На початку творчого шляху він боявся цієї своєї особливості. Але я йому казала: не зважай, малюй... Все це зумовлено твоїм талантом, досвідом, можливо, закладено в підсвідомості чи ще десь... Бачиш, як з дня на день зростає твоя майстерність...

П'ЯТИЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: ВІДМОВА ВІД СТИЛІВ І ДОРОГОВКАЗІВ

До підвалин образотворчої мови Ловранта Бокотей, яка є загадковою, ніж у багатьох його великих попередників, намагаємося докопатися зі всіх сторін. Що за нею стоїть? Можливо, захоплення філософськими поглядами відомих і невідомих мислителів? Скажімо, на Сальвадора Далі неабиякий вплив мала книга Зигмунда Фрейда «Тлумачення снів», а на Емму Андієвську (українську поетку і малярку з Німеччини і США), — творчість антрополога Карлоса Кастанеди. І Ловрант Бокотей, і Емма Андієвська, скажемо так, є високоіндивідуальними, унікальними у своїй творчості, але є щось таке, що в'яже їх у сфері метафізичного та сюрреалістичного. До речі, Емма Андієвська, якій критики приписують «симетричний візіонізм», вперто це заперечує, визнаючи тільки власний стиль. Запевняє, що їй надходить «згори» видиво готових картин, які залишається лише перенести на полотно...

Слухаючи наші розмірковування, живописець Ловрант Бокотей з сумнівом хитає головою. Каже: власні картини допомагають йому збагнути себе істинного, а не навпаки. Звісно, книги Фрейда, Юнга та інших філософів, хоч і були важкодоступними в добу його молодості, не змогли пройти повз увагу. Але... З ним все відбувається зовсім по-іншому. Скажімо, не знає, звідкіль прийшло до нього слово «аннунаки». Доти муляло в підсвідомості, доки не постановив дізнатися, що воно таке. Виявилося, що це група шумерських, аккадських, асирійських та вавилонських божеств, покровителів тодішніх міст та міст-держав. Але книг Захарії Сітчина (прихильника цієї теми), американського письменника-орієнталіста, популяризатора палеоконтактів та інопланетного походження людини, не читав. Все, що пов'язане з аннунаками і відбите на полотні, теж надіслано «згори»...

Гребуючи делікатністю, намагаюся влаштувати пану Ловранту живописний «розбір польотів». Застигаємо біля полотна «Говерла» (2017 рік), яке свого часу вразило дослідників карпатської теми в малярстві — членів конкурсної комісії з присудження Міжнародної премії «Corona Carpatica», лауреатом якої за 2025 рік (у номінації «Образотворче мистецтво») став Ловрант Бокотей. Невже це тільки бурхлива уява художника «розкопала» тектонічні розлами нашої пам'яті, заселивши високі гірські сфери мерехтливими тінями прашурів, таємничими артефактами, наповнивши драматизмом антагоністичних кольорів... А, можливо, маєстро глибоко цікавиться праарійським минулим наших Карпат, добою, коли на вершинах Говерли, Піп-Івана та інших священних гір предків облаштовувалися капища, відбувалися дійства, відбиті у кам'яних слідах? Або ж: яка загадка закодована пензлем на картині «Безпечне місце» (2025 рік)? Що це: примарний, ілюзорний світ, чи благословенне материнське лоно?

Ловрант Бокотей на запитання відповідає запитанням:

— А чому я маю бути для вас дороговказом? Самі домислюйте, співтворіть... Але, запевняю, ваше нинішнє сприйняття моїх робіт вже завтра буде зовсім іншим!

І тут на допомогу художнику несподівано приходить моя дружина:

Марія Кухта: – Колись на філфаці нас вчили методики: на уроці, після того, як учень прочитає вірша, його обов'язково слід спитати: що хотів поет цим сказати... А поет, загалом, хотів висловити власні почуття, емоції; все, що бажав, уже сказав...

З цією думкою Ловрант Бокотей погоджується на всі сто відсотків. Але, трапляється, іноді й сам вдається до розшифрування власних творчих таємниць. Зокрема, коли виступає у ролі гіда для дітей з оздоровчого табору, що завітали до артпростору Бокотей. Найбільше вони люблять слухати про цикл живописних робіт «Сім днів».

ШОСТИЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: ВТЕЧА «В СЕБЕ», АБО «МАЛЮЮ НЕВИДИМИЙ СВІТ...»

...Свою розповідь розпочинає, як годиться, з понеділка:

– Знаєте, діти, – каже він, – художники переважно малюють видимий світ: пейзажі, портрети, натюрморти. Весну, літо, осінь, зиму. А я – невидимий... Тому на цих полотнах зображено сім днів тижня... Чи легко спіймати пензлем понеділок?

– Ні, – співчують діти. – Важкий день...

– А ми спіймаємо математично: понеділок є першим з-поміж своїх братів... Скільки кольорів у веселки? Звісно, сім. А яким є перший? Червоним... Отже, розумієте, чому картина має таке забарвлення...

...А ще сім днів створення світу, сім Божих архангелів, сім небесних тіл, сім нот... Воістину дивовижна магія цієї заповзятої цифри! Зауважимо, що згаданий цикл робіт сам автор теж вважає сповна магічним. Його перший варіант з'явився ще в північному Ноябрьську, другий – в Угорщині. Обидва варіанти, в буквальному розумінні слова, вирвали з рук творця. Роботу над третім завершив нещодавно. Сподівається, що і його чекає подібна доля. Донька-мистецтвознавиця Ліанна видала нещодавно буклет «Сім днів: візуальні образи в живописному ескапізмі Ловранта Бокотей». Про ці ж роботи підготувала альбом, де детально описала кожну картину. Сло-

во «ескапізм» (втеча від реальності) занадто складне для школярів, але автор пояснює свої творчі ідеї доступними словами. Колись за такий цикл, як і за інші роботи, наглядачі від ідеології присудили б йому «буржуазний» статус, а нині, демонструючи ці полотна, можна би відточувати майстерність не тільки студентів мистецьких вишів...

Своє малярство пан Ловрант, щоб не приписували зайвих стилів, називає «інтуїтивно-медитативно-модульно-конструктивним». При цьому уточнює: часто-густо модулі домальовують себе самі...

Насамкінець бесіди запитуємо натомленого художника, а як врешті-решт ставиться він до... реалістичного малярства?

Ловрант Бокотей на якусь хвилину замислюється:

– Ну, якщо роботи цікаві... Ось дивіться (показує на стіну майстерні – В.К.): я спеціально повісив етюд у реалістичній манері. А поруч розташовані мої абстракції. І коли просять розповісти про різницю між ними, то я розпочинаю десь так: оце, образно кажучи, «два плюс два», тобто арифметика, а далі, вважаю, вища математика з «іксами» та «ігреками»... Бо легко вдається скопіювати реалістичний пейзаж, однак абстрактне полотно навіть сам автор не зможе...

6. ТАЄМНИЦЯ ПОЗА СІМОМА ЗАМКАМИ

Відкрию таємницю: свій артпростір на березі річки Синявки живописець Ловрант Бокотей називає «Галереєю аборигенного мистецтва». Чому так? – не наважився в нього спитати. Бо, можливо, йдеться про якусь психологічну закованість, пов'язану з тривалою відсутністю в рідному домі. Хто-хто, а він є тут справжнім аборигеном. «Аборигеннішим» за багатьох з тих, що не полишали цей край навіть на день! Відмовившись від здобутків на чужій землі, за короткий час встиг скорити нові висоти. У 2021 році відзначений Великою срібною медаллю Національної академії мистецтв України. У 2023-му став лауреатом премії Закарпатської організації Національної спілки художників України «Кращий худож-

ник року», у 2024-ому – лауреатом закарпатської обласної премії в галузі образотворчого мистецтва імені Йосипа Бокшая та Адальберта Ерделі. У 2025-ому названий лауреатом вже згадуваної Міжнародної премії «Corona Carpatica»... Тут, у Чинадієві пан Ловрант замислив збудувати власний музей. І я його теж добре розумію. Зрештою, нині це, як мовиться, в тренді. Надивившись на те, що з когорти знаменитих зачинателів закарпатської малярської школи на меморіальні музеї пощастило тільки Андрієві Коцці і Федору Манайлу, деякі з сучасних майстрів пензля (скажімо, академік, Шевченківський лауреат Володимир Микита, 1931-2025) вирішили такі заснувати за свого життя. На Прикарпатті подібні випадки далеко не поодинокі. Власні музеї мають неперевершені майстри-різьбярі Микола Стринадюк, Мирослав Радиш, Йосип Приймак, керамістки Марія Гринюк, Іванна Козак-Ділета та багато інших. Всі вони мешкають в одній з мистецьких столиць України – місті Косові на Івано-Франківщині. На думку Ловранта Бокотей, закарпатське Чинадієво сповна заслуговує на розширення музейного простору. Адже йому у спадок від колишніх епох дістався замок (пам'ятка архітектури XIV-XIX ст.), порятований від повного занепаду колегами-художниками Йосипом і Тетяною Бартошами. У ньому – музей старовинних музичних інструментів, проводяться різноманітні фестивалі, які приваблюють туристів...

СЬОМИЙ ДОКАЗ «ПОЗАСИСТЕМНОСТІ» ЛОВРАНТА БОКОТЕЯ: «МАЛЯРСТВО – ЦЕ НЕ ПРО КОЛЬОРИ, А ПРО МУЗИКУ...»

Щодо музичних інструментів... Вони тут на кожному кроці: у майстерні, вітальні, альтанці... Фортепіано, баян, акордеон, скрипка, саксофон, дитяча гармошка... (Лишенько, а де ж подівся інструмент сьомий?) На деяких з них господар імпровізує з особливою експресією: класи-

Ловрант БОКОТЕЙ.
Всевидяче око. Картон, олія, 1991 р.;
Ейфорія. Полотно, олія, 2018 р.

ка, джаз, рок; наважуся сказати, що й тут проступає оригінальний почерк...

– Живопис, поезія – це та ж музика... – каже господар після концертування, надміру обережно опускаючи кришку старенького фортепіано. – І про це потрібно не забувати...

– Ось вам (і це далеко не весь) у повній його красі маестро Ловрант Бокотей... Гадаєте, з таким легко долати понад п'ятдесят років? – по-дівочому задержувато, прощаючись, запитує Анна-Гала. У відповідь моя дружина (натякаючи на автора цих рядків) по-філософському заспокоює: непросте це місія – жити з творчою людиною. «У кожного своя «шизофренія»...» – чуємо звіддала стихаючий сміх господині...

7. ЕПІЛОГ: КОЛЬОРИ І МЕЛОДІЇ МАЙБУТНІХ ДНІВ

...Рушаємо в дорогу, стискаючи в долонях розмальовані камінці, маленькі шедеври великого художника Ловранта Бокотей, озираючись на стіну лісу, до якої тулиться втомлена впродовж першого дня тижня Нижня Грабівниця. Сірі сутінки поволі заступають червону (як на картині) фарбу понеділка. Завтра світу являться інші кольори... За привідчиненим вікном автівки ще чути шумливе соло Синявки, видніється ладна фігура художника, який виходив нас проводжати. Про що, цікаво, він зараз, після заглиблень у себе, думає? Про те, що настала пора завершувати замовлений макет хреста для іспанської Караваки-де-ла-Крус, яка в 1998 році названа одним з п'яти Святих міст Римської католицької церкви? Чи, можливо, про те, що незабаром закінчиться війна і всі люди знову стануть добрішими, багатшими і щасливішими. Читатимуть книги, купуватимуть картини, гратимуть, без винятку, на всіх музичних інструментах, впускатимуть мистецтво до зраних сердець. Бо за що ми всі, зрештою (за словами Вінстона Черчилля), воюємо, як не за власну «аборигенну», успадковану від наших славних предтеч культуру?..

І на все це сповна вистачить його живописної магії...

*Ліанна БОКОТЕЙ,
кандидат педагогічних наук,
доцент Закарпатської
академії мистецтв,
м. Мукачево*

Ловрант Бокотей – закарпатський художник, народився 2 квітня 1943 року в с. Брід Іршавського району Закарпатської області. В 1970 році закінчив Львівський інститут декоративно-прикладного мистецтва. Тридцять років (1983–2013) прожив у Ямало-Ненецькому автономному окрузі, в місті Ноябрьську (росія). У 2013 р. повернувся на Закарпаття.

З 2018 року є членом Закарпатської організації НСХУ. Нагороджений Великою срібною медаллю Національної академії мистецтв України (2021 р.), лауреат премії 30 НСХУ «Кращий художник року» (2023 р.) і закарпатської обласної премії в галузі образотворчого мистецтва імені Йосипа Бокшая та Адальберта Ерделі (2024 р.). Лауреат Міжнародної премії «Corona Carpatica» (2025 р.).

Ловрант Бокотей – представник сучасного мистецького Закарпаття. Його творчість поєднує символізм, фантастичний реалізм або сюрреалізм і глибоку етнокультурну наповненість, з відлунням народного мистецтва Закарпаття. Художник привертає увагу до глибинного людського досвіду, до тактильного, органічного мистецтва, яке промовляє через архетипи глибинних Карпат з їх язичницькими символами, християнською міфологією та філософією величної природи. Він не відображає реальність, – переплавляє її у метафізичне золото. Творчість Л. Бокотея – не ілюстрація світу, це алхімія підсвідомого. Його роботи неможливо сприймати побіжно – вони втягують у себе, викликаючи стан гіпнозу, напруги й пізнання. Майстер пензля створює епічну метафору та міфопоетику, вкладаючи в мистецтво універсальний код, як це робили Босх або Гойя в їхні часи.

**У творчій роботі: Ліанна, Ловрант, Анна і Ярослав БОКОТЕЙ,
м. Ноябрьськ, 2000 р.;
Ловрант БОКОТЕЙ. Від Адама до наших днів. Полотно, олія, 1999 р.**

АЛХІМІЯ ПІДСВІДОМОГО: КІЛЬКА СЛІВ ПРО БАТЬКА-ХУДОЖНИКА

1. АРХЕТИПНА ВІЗУАЛЬНА МОВА

Бокотей говорить мовою колективного підсвідомого – його образи перегукуються з міфами, релігійними мотивами, психоаналізом (Юнг, Фройд), але при цьому не є прямолінійними. Він не зображає світ – моделює внутрішній ландшафт свідомості.

2. ОРГАНІЧНА СТРУКТУРА І «БІОЛОГІЧНИЙ СЮРРЕАЛІЗМ»

Полотна художника нагадують тканини живого організму: нейронні мережі, судини, дерева, змії, водорості, внутрішні органи. Це «живий живопис», що пульсує і росте.

3. УНІКАЛЬНИЙ СТИЛЬ І ТЕХНІКА – ФАКТУРА І БАГАТОШАРОВІСТЬ

Творчість Ловранта Бокотей неможливо звести до простого естетичного опису – вона вимагає діалогу. Кожна картина – як портал у внутрішній світ, сповнений архетипів, біблійних алюзій, фрагментів природи і геометрії. Основу багатьох робіт становить інтуїтивна композиція, коли форма підпорядковується внутрішньому ритму. При цьому художник майстерно володіє класичними прийомami – робота з простором, лінією, об'ємом, світлом.

Л. Бокотей створює складні фактури, де живопис і рельєф майже нероздільні, додає відчуття «скульптурного живопису». Це дозволяє йому працювати з часом і простором:

- шари фарби – як шари пам'яті;
- тріщини – як історичні розломи;
- горельєфні елементи – як «виходи» з підсвідомого на поверхню.

Авторські прийоми імпастро – нанесення фарби товстими шарами для досягнення тактильного рельєфу. Композиції мають характер відкритої структури, де елементи можуть продовжуватись за межами полотна.

4. ЗАКАРПАТСЬКА МЕТАФІЗИКА

Для Ловранта Бокотей Закарпаття – не просто маленька батьківщина. Це культурний ґрунт, з якого проростає його стиль. Його візуальний світ просочений закарпатським духом, хоча універсальний за змістом. Він інтегрує карпатське язичництво, християнську іконографію, народну орнаментику в складну візуальну філософську систему, роблячи її актуальною, живою. Це закарпатська метафізика, яка вийшла за межі фольклору.

Відчувається перегиб з архаїчною магією образу – не декоративною, а світоглядною. Він не репрезентує Карпати – він говорить їхньою мовою.

5. ПСИХОЛОГІЧНА ТА ДУХОВНА ГЛИБИНА

Тематика його робіт – це буття людини у світі, смерть, переродження, боротьба, страх, надія. У час глобальної візуальної поверховості Бокотей є антиподом візуального «шуму», адже не дає відповідей, а створює простір для внутрішнього діалогу глядача з самим собою.

У полотнах художника ми бачимо тіло як ландшафт, дух як світло, простір як стан, і через це – самих себе.

6. НАДЧАСОВІСТЬ

Його стиль виходить за межі епохи: він не модерн, не постмодерн, не діджитал, не реалізм – це автономна художня система, що функціонує за власною логікою, живе за власними законами. Це робить творчість маестро непідвладною моді, але водночас – глибоко сучасною.

7. ФІЛОСОФІЯ БОКОТЕЯ: ЖИВОПИС ЯК РИТУАЛ

«Я не маюю картини. Я витягаю їх зсередини. Це як подих – тільки не повітрям, а фарбою...» – це зізнання точно окреслює сутність його мистецтва: воно не тільки акт творчості, але й акт очищення, відкриття. Картини Бокотей – психоенергетичні портали, створені не для споживання, а для ініціації.

Ловрант Бокотей – художник-одинак, але не маргінал. Його мистецтво – не стиль, а стан, не манера, а медитація. Це живопис не про зовнішнє, а про глибину – і тому він працює поза часом, поза модою, але в центрі сутнісного запиту людини.

ВИСНОВОК

Ловрант Бокотей – не просто художник. Це візуальний «шаман», алхімік, який працює з матерією підсвідомого, відкриває портали до глибин нашої свідомості. Його мистецтво – це не живопис як візуальна картинка, а живопис як досвід, подібний до ритуалу: споглядаючи, переживаєш, перевтілюєшся.

У добу візуального споживацтва твори Бокотей стають антидотом. Вони повертають мистецтву його первісну суть: зцілювати, відкривати і трансформувати.

Закарпаття для Бокотей – не просто географія, а духовний ландшафт. У його творчості відчувається голос Землі, її спокій і сила, відлуння стародавніх культур, що збереглися в кодах кольору, символів і ритмах. Його картини можна читати як поезію – образну, багатозначну, наповнену міфом.

Ловрант Бокотей не йде слідами моди, натомість формує власну художню мову. Його роботи вже давно вийшли за межі регіону, беруть участь у виставках, потрапляють до приватних колекцій і музеїв багатьох країн світу: Америки, Англії, Туреччини, Угорщини, колишньої Югославії, Румунії, Норвегії, Канади, Єгипту, але в них завжди пульсує серце Карпат. Вони пробуджують не тільки естетичне, а й екзистенційне сприйняття світу.

Продовження творчого
вернісажу художника
Ловранта БОКОТЕЯ
див. на 3-4 стор. обкладинки

ЗМІСТ

	Стор.		
Про оцінку екосистемних послуг	1	РИБАК М., ЙОНАШ І., ПОКИНЬЧЕРЕДА В.	31
ГАМОР Ф. Щоб врятувати гори	2	Делегація КБЗ в Іспанії	
(Про вплив наукової діяльності Карпатського біосферного заповідника на розвиток регіональної економіки та державної політики у сфері збереження навколишнього природного середовища)		Онлайн-брейнстормінг:	32
ГАМОР Ф. Карпатський біосферний заповідник пройшов державну атестацію як наукова установа	6	відновлення біорізноманіття України	
РИБАК М. Загроза через неправомірне оподаткування (Не допустимо, щоб установу міжнародного значення, яка охороняє унікальні букові праліси Карпат, знищили протиправними рішеннями)	9	Серце Українських Карпат	33
ГАМОР Ф. Правові та економічні проблеми збереження природно-заповідного фонду України	12	ВОЛОЩУК М. Польова практика в КБЗ	33
<i>Екосвіт у подіях</i>		На Косівщині відкрито Центр гуцульського коня «Гуцулик»	33
КАЛЬБА Н. Задля відновлення духовних сил «Джипінгу» – ні!	17	ТОМЕНЮК А. «Центр Європи»:	34
Порядок здійснення моніторингу біологічного та ландшафтного різноманіття		День української державності	
ЙОНАШ І. Клуб «Екологічні зустрічі»		ВОЛОЩУК М. Літня школа з дослідження пралісів	34
ГАМОР Ф. Мала академія наук України допомагає екологам		ГАМОР Ф. Досліджували полонинське господарство	34
Національному парку «Верховинський» – 15 років!		ВОЛОЩУК М. Обстеження високогірних пасовищ	35
Національному парку «Хотинський» – 15 років!		ТОМЕНЮК А. Тренінг з першої допомоги	35
ГАМОР Ф. Підготовка нової стратегії та плану дій Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера»	19	ГАМОР Ф. «Карпатський форум» у Братиславі	35
ГАМОР Ф. Зустріч Експертної мережі Карпатської конвенції	20	ТЕРПАЙ В. Конференція у місті Новий Сад	36
ГАМОР Ф. Наші пропозиції враховано	21	ГАМОР Ф. «Круглий стіл» з еколого-правових проблем	36
ТОМЕНЮК А. Всесвітній День водно-болотних угідь	21	РИБАК М. Чергове засідання	37
ГАМОР Ф. Гуцульська архітектура та європейський дизайн інтер'єру		Координаційної ради КБЗ	
РИБАК М., ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І.	17	КОЗУРАК А. Стратегія планування майбутнього	38
Про збереження природи та відновлення довкілля під час війни		ГАМОР Ф. З метою збереження	38
Захід з безбар'єрності у Вижницькому НПП		та розвитку біорізноманіття	
ГАМОР Ф. Збереження та популяризація об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО		ГАМОР Ф. Карпатський біосферний заповідник – ініціатор прийняття та промотор впровадження Карпатської конвенції	40
ТОМЕНЮК А. Неоціненні скарби		(Виступ на «Карпатському форумі» («Forum Carpathicum-2025», м. Братислава, 9-11 вересня 2025 р.)	
Нагальні питання природоохоронної галузі		МАРИСКЕВИЧ О. Проблеми функціонування транскордонного резервату біосфери «Східні Карпати»	42
МОСКАЛЮК Б. Нові підходи до розвитку громади		(У контексті реалізації Карпатської конвенції)	
ГАМОР Ф. Засідання Науково-технічної ради Ужанського НПП	21	БАТЮЧОК Р., МАСЛЕЙ М. На воротах Карпат	46
САВЛЯК Н. Підвищували кваліфікацію		(Будні і перспективи НПП «Королівські Бескиди»)	
Екологічний фундамент майбутньої відбудови України		КИСЕЛЮК О., КОРЧЕМЛЮК М., КРАВЧИНСЬКИЙ Р., ТИМЧУК О., АБРАМ'ЮК У., КОСИЛО Л.	54
ГАМОР Ф. Вдосконалення державного екологічного контролю		Таємниці дикої природи (Карпатському НПП – 45 років!)	
ГАМОР Ф. Про проблеми ідентифікації та збереження пралісів		СУХАРИЮК Д. Вапнякові стрімчаки Угольки – унікальний природний заповідний комплекс	60
ГАМОР Ф. Сесія «Міжнародної карпатської школи» у Яремчі	23	НЕСТЕРУК Ю. Освоєння Чорногори	64
Екологічна політика в умовах воєнного стану		САРАНА В. Чорногірські красиви	73
ГАМОР Ф. Інтерв'ю австрійському радіо	24	ВОЙТКІВ П., ІВАНОВ Є., ПАНЬКІВ З. Буроземи Ужанського національного природного парку	74
САВЛЯК Н. З нагоди Дня вишиванки	25	ШИШКАНИНЕЦЬ І., КОТУБЕЙ І., ЛУТАК В., ХИМИЧ Е. Інвентаризація зелених насаджень в парку міста Іршава	80
	26	ШКІРЯ В. Спочатку говорив із лісом, а вже потім – із людьми	83
	27	РОМАНІВ П. Проблеми рекреаційної дигресії в Українських Карпатах	85
	27	ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. «Мертвий сезон» у райському куточку	91
	28	ТОМИШИН-КУХТА М. Екотерапія в Карпатах: історія й сучасність (Про дерев'яні вілли Ворохти і кам'яні негрі «Буковеля»)	92
	29		
	30		
	30		

КУХТА М., БОРИК О. Ворохта та «Буковель»: історія й сучасність	94	НЯХАЙ М. Дихати за двох	179
ВОЛОЩУК М. Ностальгійні нотатки, або Давні традиції сінокосіння на Рахівщині	96	БУНЧУК Б. Сліди Сковороди	180
МУДРИЦЬКА А. «Огир-фест»: коні і люди (Кінь у культурі гуцулів)	98	ПОВХ Л. У краю саламандр	184
ПАПП В., КЕРЕК С., КЕРЕК П. Карпатська бджола – рятівниця світу	100	КУХТА В. Нові лауреати премії «Corona Carpatica» (Стратегія міжнародного партнерства: Україна-Словаччина-Німеччина-Чехія-Угорщина-Польща-Румунія-Сербія)	196
МЕЛЕШ Є. Літати і повзати (Крутиголовка – птах 2025 року; Змії на території Карпатського біосферного заповідника)	106	ГАМОР Ф. Секретаріат Карпатської конвенції (м. Відень, Австрія) приєднався до фундаторів премії «Corona Carpatica»	197
МОСКАЛЮК Б. Цілющий ялівець	110	МЕЛЕШ Є., КОЗУРАК А. Сяйво «Карпатської корони»	198
ЗЕЛЕНЧУК Я., ПРОЦІВ О. Максиміліан Сила-Новицький: повернення в Україну (Про видатного природодослідника Карпат: зоолога, ентомолога, іхтіолога, професора Ягеллонського університету)	114	(Миттєвості церемонії вручення Міжнародної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2025 року)	
ГАМОР Ф. Фірмовий потяг «Гуцульщина»: маршрутами моїх спогадів	119	ШКУРГАН В. Ой смереко... (Про творчість члена Національної спілки художників України, лауреата Міжнародної премії «Corona Carpatica» Йосипа Приймака)	199
СТАНКЕВИЧ-ВОЛОСЯНЧУК О. Місто-сад чи бетонні «джунглі»? (Екологічні ризики нового генплану Ужгорода)	120	ПРИЙМАК Й. Ода Городниці	201
ХЕВПА З., КИЦМУР І., ДЯКІВ В. Щоб уникнути екологічних катастроф (Причини і наслідки прориву дамби хвостосховища Стебницького ГХП «Полімінерал» (вересень 1983 р.)	126	ЛОШАК Н. Грай, сопілко, грай... (Феномен Бойківського краю)	202
ЛЕТА В., КАРАБІНЮК М., КУТ М., МЕЛЬНИЧУК В. Озеро Синевир як об'єкт геоecологічного моніторингу: гідрологічно-гідрохімічне обґрунтування	132	Лауреати Міжнародної премії «Corona Carpatica» за 2025 р.	204
БІЛАК С. Минуле, теперішнє і сумні перспективи мінеральних вод Закарпаття	136	БАБІЧИН Ю. ...Коли літургія і проповіді закликають берегти природу	204
ТОМИШИН-КУХТА М. «Уже 80! Життя на межі двох століть»: академік Поліщук про медицину, екологію, здоров'я і не тільки	140	ГАМОР Ф. Врятована святиня (3 нагоди 200-ліття римо-католицького храму Св. Яна Непомука у Рахові)	206
ГЕТЬМАН В. Світоглядні уявлення, вірування та обрядовість українців	143	<i>Книжкова полиця</i>	
ДЕРЖИПІЛЬСЬКИЙ Л. Грегіт – священна гора древніх	149	КУХТА В. ... Й екоцид на додачу!	208
СМИРНОВ І., ЛЮБЦЕВА О., ГРИНІЮК Д. Лемковина: гілочка на дереві життя	155	ГАМОР Ф. З питань реалізації Карпатської конвенції	208
ЛАЗУРКО І. Простір натхнення	162	ГАМОР Ф. Благодатна лоза	209
ПОРОХ М. Проєкт увінчався успіхом	167	ГАМОР Ф. Монографія про Концепцію біосферних резерватів ЮНЕСКО	210
КРОН А., РОШКО В., ПРИЙМИЧ М. Йосип Бокшай у Зоологічному музеї УжНУ	169	НЕСТЕРУК Ю. Про тирличі замовмо слово...	210
		ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. З історії Колочави	211
		МОСКАЛЮК Б. Ювілейний випуск «Природи Карпат»	212
		КУХТА В. «Все, описуване письменником, повинно пройти крізь його серце...»	214
		ДЗІНДЗЬО Я. Спогади про батька	215
		ДЗІНДЗЬО М. Мій рідний край	215
		<i>Герої не вмирають!</i>	
	172	КУХТА В. Вірність і зрада: тяглість боротьби	216
		ГЕРАСИМ'ЮК В. Зимово елегія до Василя Портяка	219
		<i>Мистець. Природа. Час</i>	
		КУХТА В. Живописна магія Ловранта Бокотей («Несистемна» розмова з лауреатом Міжнародної премії «Corona Carpatica»)	220
	176	БОКОТЕЙ Л. Алхімія підсвідомого: кілька слів про батька-художника	230
<i>Nota bene</i>			
Рекомендації слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання» (рішення від 22 січня 2025 року, № 225/3)			
КУХТА В. Фестиваль у Пряшеві (Потреба у слові)			

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини

Алли КОЗУРАК, Василя САРАНИ, Олега БОРИКА

1 стор. обкл.: Арніка гірська (*Arnica montana* L.) у Кевелівському заповідному масиві;

2 стор. обкл.: Сон Шерфеля (*Pulsatilla scherfelii* (Uller.) Skalicky) та Дзвоники альпійські (*Campanula alpina* Jacq.) у Чорногірському заповідному масиві;
таємниці пралісів Великої Угольки; притулок у високогір'ї (над полониною Рогнеска)

№ 1 (2025) проілюстровано фотознімками

А. КОЗУРАК, В. САРАНИ, О. БОРИКА, В. КУХТИ, М. КУХТИ, Ф. ГАМОРА,
М. ВОЛОЩУКА, Я. БОЧКОРА, В. ЮРАША, В. ШКУРГАНА, А. КРОНА, В. ДЯКІВА,
А. МУДРИЦЬКОЇ, М. РИБАКА, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, І. ЙОНАШ, А. ТОМЕНЮК,
Б. МОСКАЛЮК, Є. МЕЛЕШ, Н. САВЛЯК, Д. СУХАРЮКА, І. ШИШКАНИНЦЯ,
Ю. НЕСТЕРУКА, П. РОМАНІВА, О. СТАНКЕВИЧ-ВОЛОСЯНЧУК, М. ПОРОХ,
Н. ЛОШАК, В. ГЕТЬМАНА, І. СМІРНОВА, В. ПИЛИПЧИНЦЯ, А. СПАСА,
Я. ДЗІНДЗЯ, В. ЛЕТИ, С. КЕРЕКА, В. ШКІРІ, В. ДОВГАНІЧА, Ю. СТЕФУРАКА,
О. КИСЕЛЮКА, Л. КОСИЛО, Л. БОКОТЕЙ, І. ЛАЗУРКО, Й. ПРИЙМАКА та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи

члена Національної спілки художників України Ловранта БОКОТЕЯ:

3 стор.:

1
2

 1. Дуже давно... Картон, олія, 1980 р.;

2. Деревя. Полотно, олія, 2016 р.

4 стор.: Говерла. Полотно, олія, 2017 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2025, №1

Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА

Літературна редакція, макетування, коректура – М.І. КУХТА

Верстка, комп'ютерне забезпечення – О.В. БОРИК

Переклад англійською мовою – І.Д. ЙОНАШ

Здано до друку 30.12.2025. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 46. Тираж 500 прим. Ціна за домовленістю.

Віддруковано з готового оригінал-макету:

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.*

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2025, №1.

Founded in 1993. By decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated March 21, 2024, № 894, the magazine was included into the Register of Media Entities, identifier R 30-03332.

Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.

Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

